

ISBN 978-966-2988-53-6

2013' 1 (3)
січень-червень

КАРПАТСЬКИЙ КРАЙ

НАУКОВІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРИ,
ТУРИЗМУ

Заснований у 2011 році

ЗАСНОВНИК – Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Редакція

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ
шеф-редактор

Володимир КЛАПЧУК
головний редактор

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ
редактор
з історичних наук

Олег ШАБЛІЙ
редактор
з історії науки та техніки

Михайло СТАНКЕВИЧ
редактор
з мистецтвознавства та
культурології

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ
редактор
з географічних наук

Василь ШИКЕРИНЕЦЬ
Відповідальний секретар

Олександр ПОЗДНЯКОВ
Коректор-перекладач

Андрій ЗАРІЧНЯК
технічний редактор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н. (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль)

Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Володимир КЛАПЧУК, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олександр КОЗАРЕНКО, д-р мистецтвозн. (Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка, м. Львів)

Петро КРУЛЬ, д-р мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Микола ЛИТВИН, д.і.н. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів)

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

Ольга ЛЮБИЦЕВА, д.г.н. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)

Тетяна МАРТИНЮК, д-р мистецтвозн. (Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, м. Мелітополь)

Олександр РЕЄНТ, д.і.н. (Інститут історії України НАН України, м. Київ)

Борис САВЧУК, д.і.н. (м. Івано-Франківськ)

Михайло СТАНКЕВИЧ, д-р мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Петро СУХИЙ, д.г.н. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)

Ігор ЦЕПЕНДА, д-р політ. н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Мирон ЧЕРЕПАНИН, д-р мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олег ШАБЛІЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

У журналі «Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму»
можуть публікуватися результати наукових досліджень
з історії, історії науки та техніки, мистецтвознавства, культурології, туризму

Статті затверджені до друку Вченою радою

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Реєстраційне свідоцтво:
серія КВ № 17871–6721Р від 06.05.2011 р.

© Журнал «Карпатський край», 2013
© Друкарня «Фоліант», 2013

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ І КРАЄЗНАВСТВО	4
<i>Орловська Б.-А.</i> Асиміляція чи адаптація лемків на західних землях Польщі	5
<i>Клапчук В.М.</i> Видобування нафти та газу у Західній Галичині	13
<i>Великочий В.С.</i> Українсько-польські відносини в Східній Галичині як регіоні пограниччя у воєнно-революційну добу: українська історіографія	18
<i>Маланюк Т.З.</i> Оборонно-сакральна архітектура Прикарпаття XIII–XVIII ст.	27
<i>Дутчак О.І.</i> Неоінституційний підхід до вивчення краєзнавчої туристики Галичини 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст.	34
<i>Новосьолов О.В., Маланюк Т.З.</i> Архітектурна спадщина Бойківщини XVII – початку XX ст.	41
<i>Великочий Д.В.</i> Проблема Східної Галичини у зовнішній політиці Речі Посполитої міжвоєнного періоду	50
ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ	57
<i>Клапчук В.М., Бродяк І.Ю.</i> Пейзажна оцінка Українських Карпат (на прикладі окремих природних об'єктів)	58
<i>Лабій Ю.М., Мердох І.І., Крупчук Т.Ю.</i> Туризм у Карпатах і методи виявлення дії гірської місцевості на подорожуючих	78
<i>Калуцький І.Ф.</i> Покращення рекреаційно-туристичної атрактивності лісів Прикарпаття	84
<i>Лозинський Р.М., Кучинська І.В., Дорош Ю.С.</i> Географія ресурсів ностальгійного туризму Жовківського району Львівської області	94
<i>Мендела І.Я.</i> Новітні тенденції розвитку готельного вендінгу в Україні	102
<i>Коробейникова Я.С., Мурава Ю.І.</i> Екологічні проблеми розвитку туристичної інфраструктури	107
<i>Безручко Л.С.</i> Історико-культурний потенціал Турківщини: сучасний стан та перспективи туристичного використання	112
<i>Клапчук В.М., Клапчук О.О., Клапчук М.В.</i> Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності	119
<i>Ковальська Л.В.</i> Науково-освітня та рекреаційна діяльність Галицького НПП	133
<i>Шикеринець В.В.</i> Розвиток релігійного туризму на Прикарпатті	138
<i>Берест Р.Я., Колесник С.Д.</i> Нові джерела історії Прикарпаття та гірських районів Львівщини для потреб туризму	144
<i>Лоляк Л.М.</i> Інноваційний розвиток як фактор підвищення конкурентоспроможності малого підприємства туристичної галузі	155
<i>Гуменюк Г.М., Ткачівська І.М.</i> Ігрові технології як засіб професійної підготовки майбутніх організаторів туристичної діяльності	161
<i>Орлова В.В., Оришко С.П.</i> Механізм управління грошовими потоками готельного комплексу	167
<i>Брусак В.П.</i> Перспективи екотуристичного використання пам'яток неживої природи Галицького району Івано-Франківської області та створення геопарку «Галицьке Придністер'я»	177
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ	189
<i>Круль П.Ф., Теуту І.П.</i> Специфіка виникнення та формування народної музично-виконавської культури Галицького регіону Карпат	190
<i>Польова Л.В.</i> Проблеми розвитку корпоративної культури в українських готелях	198

Черепанин М.В. Туристичний рух української молоді Галичини: культурно-просвітницькі традиції в етнорегіональному контексті	203
Маловічко С.М. Особливості духовно-історичної спадщини Тернопільщини	210
Волощук Ю.І. Трансформація традиційних та академічних форм у сучасному народно-ансамблевому виконавстві Гуцульщини	218
РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	225
Жерноклеєв О. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942)	226
Клапчук В. Дземан М. Іван Макух, адвокат із Товмача, – міністр ЗУНР	227
Великочий В. Монументалізм і доступність мистецтвознавчої розвідки (<i>роздуми над монографією Карась Г.В. «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття»</i>)	229
Відомості про авторів	232
Вимоги до оформлення текстів, які подаються до друку у журналі «Карпатський край»	234

ІСТОРІЯ І КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94 (438-15=1:4/9)

**АСИМІЛЯЦІЯ ЧИ АДАПТАЦІЯ
ЛЕМКІВ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ
ПОЛЬЩІ****Б.-А. Орловська**Державна вища професійна школа
в Гожуві Великопольському

У статті розглядається питання виникнення лемків у Західній Польщі. Після акції «Вісла» лемків було переселено на відвойовані землі. Складність ситуації переселення на нове місце означало те, що люди змушені були адаптуватися до життя на новому місці. У статті цитуються заяви переміщених осіб про їх важке становище.

Ключові слова: лемки, переселення, етнічні меншини у Польщі.

Постановка проблеми. Історія появи на польських землях лемків досі викликає деякі суперечки. Сьогодні існують різні концепції про те, як лемки з'явилися на території Польщі. Водночас, історики та етнографи намагаються знайти і пояснити походження їхньої присутності. Доля цієї меншини свідчить, що важко однозначно відповісти на питання про те, чи у кінцевому результаті ця меншина історично асимілювалася, чи відбулася тільки адаптація на західних землях Польщі.

Аналіз публікацій і досліджень.

Лемки – ким є представники цієї меншості? У даний час в літературі можна зустріти кілька понять, пов'язаних з появою лемків на польській землі. Одна концепція відноситься до послідовної волоської колонізації. Слід зазначити, що з кінця XIV до кінця XVI ст. волоська хвиля рухалася від земель сучасної Румунії вздовж основного ланцюга Карпат. Вона була спрямована у напрямку на північ і захід, охопила Бешади, Низькі Beskidi і Сондецький. Потім простяглася наступними вершинами до самої Моравії. Слід зазначити, що «частина романського населення поступо-

во втрачала своє значення, поступаючись рутенізації, полонізації, впливу словаків та чехів. Ця теорія українських авторів або відхилена, або прийнята з умовою, що російський елемент продовжує домінувати» [10, с. 12]. Про такий підхід також згадує Б. Горбаль з посиланням, зокрема, на праці О. Стадницького [9, с. 3–32]. Аналогічні думки мали й інші автори, в т.ч. П.-Й. Сафарік, І. Шараневич і О. Кольберг. У цій концепції дискусійним залишається факт щодо визначення Волохії. Для деяких авторів це були люди з Волохії і волохи для інших – це люди, які раніше займалися скотарством [7, с. 181–202; 17, с. 7–20; 18, с. 187–193].

Другий підхід підкреслює волоське походження лемків. Це найбільш поширена та привілейована концепція у польській літературі. Серед інших, її дотримуються такі вчені, як К. Добровольський, Р. Рейнфусс. Відповідно до цієї концепції, «вважається, що у складі мігрантів, які заселили у XIV і XV ст. малонаселені райони Низьких Beskidi, рухаючись вздовж Карпат, основним компонентом було населення, що займалося випасом худоби, волоського походження, збагаченого російським елементом. Ця теза повинна підтверджуватися слідами поселень в елементах матеріальної культури, звичаях, мові (наприклад, топономастика), слід пам'ятати, що ці впливи не обмежуються лемківськими теренами, а доходять до Шльонських Beskidi. Також підкреслюється неоднозначність терміну «волох», коливаючись між визначенням кочівного мешканця території сучасної Румунії і назвою пастуха овець [4, с. 11–12; 15, с. 9].

У XIX ст. в роботі М. Криницького і А. Торонського можна знайти пропозиції з посиланням на походження народу лемків з племені білих хорватів. А. Торонський підкреслив, що «в дійсності, поселення хорватів розтягується безперервно від Східної Галичини, де російські хорвати, за свідченням Нестора і Кадлубка мешкали,

через Карпатські гори на захід, можливо, до Кракова, в той час як окремі колонії тяглися до Ісполінських чеських гір. Хорвати були розділені на дві частини: білих хорватів на сході, в безпосередній близькості від мадярів, відкинуті набігами печенігів, і західних хорватів в чеських горах. Їх колишніми сусідами на півночі були серби. З цих сторін, тобто від Східної Галичини (пізніше Червона Русь), в VII ст. (634–638) пішли хорвати і серби та оселилися в Далматії, звідки пізніше поширилися у різні сторони [12, с. 110].

Третя теорія, на яку найчастіше посиляються, була концепція «народу лемків» як «четвертого східнослов'янського народу». Свій початок ця теорія отримала від білих хорватів, які, за словами джерел, в VII ст. оселилися у верхньому басейні Вісли. Ця теорія ще більше, ніж попередня, підкреслювала відокремленість лемків від українців. Сама ця теорія дала початок ідеології руху, що називають «лемківським сепаратизмом» [4, с. 12].

Інша гіпотеза підкреслює, що лемки завжди мешкали на теренах Карпат, і їх предками були східнослов'янські племена хорватів, локалізовані деякими російськими істориками до Кракова і Татр, з включенням майже всієї східної Словаччини. Чергова гіпотеза припускає існування народу «фракійського» – пастухів, які протягом століть вели кочівне життя у Карпатах. В кінці XIV ст. кочівники почали оселятися – це було відображено в джерелах як «волоська колонізація», – а потім «рутенізація» [10, с. 12].

Наведені вище гіпотези, пов'язані з походженням лемків, є вибраними прикладами, які показують, що це не легко знайти початок лемків на польській землі. Множинність цих гіпотез забезпечує постійний пошук джерел походження, які в свою чергу не допомагають лемкам віднайти свою власну ідентичність. Згадуються також гіпотези, які свідчили про походження лемків з русинської громади і на цій осно-

ві всі лемки розглядаються як специфічне відгалуження українського народу. Ця теорія підкреслюється, насамперед, українськими істориками й етнографами. Такий підхід був використаний для виділення національних варіантів – Україна, який був названий автохтоністичним [4, с. 11].

Як підкреслив Р. Рейнфусс, термін «лемко», характеризував «русина, який говорив неправильно російською, чим далі на захід, тим більше говірки русинського населення забруднені діалектами іноземних впливів, тому назвою «лемки» почали окреслювати всю західну ділянку русинських гуралів до Попраду і Щавниці» [14, с. 86–87].

Цікаво, як себе бачать і визначають самі лемки? Як зазначив А. Фішер, «вони називають себе русинами або руснаками [6, с. 8]. Він підкреслив той факт, що деякі групи називають себе «гірняками» («гірняк» – житель гір). Він вважав, що слово «русин» представляє собою групу виняткових етнонімів, ті, які не означають зневажливості або глумливості [6, с. 1]. Сьогодні, навіть старші інформатори, ті, хто народився на початку XX ст., кажучи про себе і свою групу, використовують термін «Руснак». Інші, знаючи про існування цього етноніму, визначають, що вони «лемки» [8, с. 84].

Результати досліджень. Законом від 6 січня 2005 р. про національні та етнічні меншини, а також про регіональні мови офіційно визнано, що у Польщі є 9 національних меншин, які включають в себе меншості: білоруську, чеську, литовську, німецьку, вірменську, російську, словацьку, українську та єврейську; і 4 етнічні меншини: караїмів, лемків, циганів і татарів [5, арк. 1]. Цей підрозділ ясно показує існування національних меншин та етнічних українців і лемків, пропонуючи відособленість цих двох груп. Але, зазначені у законі меншини, які існують на території Польщі, є лише тими, які визнані польським законодавством та етнічними

меншинами, тому що вони відповідають умовам, викладеним у законі.

У відповідності з положеннями ст. 2 Закону, меншина «це група польських громадян, які відповідають таким умовам: 1) чисельно менша, ніж решта польського населення; 2) істотно відрізняється від інших громадян, мовою, культурою і традиціями; 3) прагне зберегти свою мову, культуру і традиції; 4) усвідомлює свої власні історичні, національні громади і спрямована на самовираження і захист; 5) її предки населяли нинішню територію Польщі принаймні 100 років; 6) ототожнюється з нацією своєї власної держави [5, арк. 2].

Аналогічні умови накладаються на етнічні меншини, але принципова різниця в тому, що ніякої ідентифікації з нацією не існує. Закон вказує, що етнічні меншини «є групами громадян, які відповідають всім наступним умовам»: 1) чисельно менша, ніж решта польського населення; 2) істотно відрізняється від інших мов громадян, культурою чи традиціями; 3) прагне зберегти свою мову, культуру і традиції; 4) усвідомлює свою історичну спільність, і орієнтована на самовираження і захист; 5) її предки населяли нинішню територію Польщі принаймні 100 років; 6) не ототожнюють себе з нацією своєї власної держави [5, арк. 3].

Кваліфікація лемківської етнічної групи означає, що лемки не ототожнюють себе з нацією власної держави. Підтвердженням цьому може бути отримана заява в ході перепису 2002 р., коли близько 5600 осіб вказали свою національність – лемки.

Наступний перепис населення 2011 р. показав, що населення почало самовизначатись. Як підкреслили автори, в переписі 2011 р., вперше в історії польського перепису польським громадянам дана можливість виражати складові національної та етнічної ідентичності, задаючи людям питання про дві національно-етнічні приналежності. Подвійну етнічну ідентичність вибрали 871 тис. осіб. На підставі попере-

дніх результатів, отриманих в ході перепису дослідження, можна зробити висновок, що серед польського населення переважає однорідне населення з польською національною ідентичністю у складі 35251 тис. або 91,6 %. Близько 834 тис. (2,17 %) опитаних вказали як польську, так і іншу національно-етнічну приналежність. Оголошення не тільки польської національності або етнічної групи, нараховує 554 тис. (1,44 %) опитаних, з яких 38 тисяч – ідентифікація двох непольських національностей» [19, с. 17].

Лемки є особливою групою і відсутність єдиної концепції в історії не допомагають їм самовизначитись. Як підкреслив Р. Дрозд та Б. Гальчак «в кінці XIX і початку XX ст. розвинулися серед них три етнічні орієнтації. Деякі вважають себе українцями (в основному в східній частині регіону, що був орієнтований на частини Росії – так звані, «русофіли»). Відносно невелика фракція заявила лемків як окремий народ, як поляки, росіяни і українці. Ця остання орієнтація була підтримана в 1930-х рр. польським урядом. Це не змінює того факту, що польське суспільство насправді завжди думало про лемків як про українців [3, с. 200].

Поява західних лемків – операція «Вісла» 1947 р. Після Другої світової війни почався процес створення єдиної Польської держави. Будь-які дії щодо ополячення, проведеного серед непольської меншини не принесли очікуваних результатів. Навпаки, викликали обурення. Крім того, визнання існування української меншини в Польщі не вписується у концепцію національно-державного будівництва. Тоді почала переслідуватись ідея ополячення населення, пов'язана з депортацією українського населення на захід і на північ Польщі. Як підкреслив Р. Дрозд та Б. Гальчак, «у світлі збережених документів, такими діями переслідувались дві мети: по-перше, спеціальна – ліквідація філій УПА шляхом переміщення населення, по-

друге – остаточне рішення проблеми шляхом колонізації українців, оселивши їх на новому місці» [3, с. 113].

Проблема була в тому, що переселення лемків в СРСР породила багато суперечок. Розгляд документів засвідчив, що вони не були згадані в договорі 9 вересня 1944 р. між урядом Польщі та Росії [13, с. 172]. Переселення населення було пов'язане з наступним пунктом – ліквідація присутності греко-католицької церкви в Польщі. Передбачалося, що повне врегулювання українсько-лемківського питання продовжить операцію під кодовою назвою «Вісла», яка була продовженням діяльності депортації в СРСР, розпочатої в 1944 р. [13, с. 193]. Як з'ясувалося, «це було продовженням вже розпочатої в 1944 р. депортації українців в СРСР». Рік потому, в липні 1945 р. було розглянуто питання переселення українського населення на західні і північні польськомовні території [3, с. 113]. У Міністерстві державної адміністрації відбулася того часу конференція, на якій також були присутні представники українського населення. Директор політичного департаменту МАР зазначив, що ті українці, які пройшли в СРСР, будуть переведені з західних польських земель [3, с. 113].

У 1947 р. плани щодо переселення населення набрали обертів. Крім того, є документальні докази того, що польська влада зверталася до радянської з проханням прийняти переміщених осіб, а не, як раніше вважали, що радянські власті були «організаторами» переселення. «В кінці березня на засіданні Комітету національної безпеки міністр безпеки, відповідальний за завдання, С. Радкевич підняв це питання з відповідними факторами, пов'язаними з депортацією українців з провінції. «Фактором» була, звичайно, радянська влада. Відомо також лист (березень-квітень 1947 р.) міністра закордонних справ СРСР Д. Мануїльського до секретаря ЦК КПУ Л. Кагановича, зміст якого показує, що

польська влада просила радянську прийняти принаймні деякі українські сім'ї. Це означає, що ініціатором операції «Вісла» виступала не радянська сторона. Якщо радянська влада наказала Польщі проведення депортації населення західних українських земель, було б логічним повернення в Радянський Союз, щоб прийняти українців. Звичайно, без погодження з польськими комуністами радянська влада була не в змозі виконувати такі дії [3, с. 115]. Ці історичні факти і підтверджуючі документи ясно показують, хто був ініціатором переселення.

За рішенням Політбюро ЦК КПП почали підготовку до операції «Вісла». На 29 березня 1947 р. Політбюро ЦК КПП, що складалося з В. Гомулки, Б. Берутя, Я. Бермана, Р. Замбровського, Х. Мінц, С. Радкевича, М. Спихальського і О. Завадського вирішили: 1) У швидкому темпі переселити українців і змішані родини на передані території (в основному Пруссії), не утворюючи компактних груп і не ближче, ніж в 100 км від кордону; 2) Кампанію переселення узгодити з урядом Радянського Союзу і Чехословаччини; 3) Дані про українське населення в Польщі і розвитку проекту переселення рекомендувати на опрацювати проект Спихальському і Радкевичу. Термін – 1 тиждень [3, с. 116].

Протягом багатьох років вважалося, що виконання операції «Вісла» була наслідком замаху на генерала К. Сьверчевського. Опубліковані документи показують, що «переселення українського населення в області відновлених територій не відбулись, всупереч поширеній думці, після смерті генерала К. Сьверчевського чи внаслідок боротьби з українськими партизанами. Це було всього лише зручним приводом для здійснення вже прийнятих набагато раніше планів. Слід зазначити, що в 1947 р. діяльність УПА була дуже низькою. Крім того, в попередні роки діяльність лемків не була інтенсивною, і збройних зіткнень практично не було [13, с. 194].

Початок операції було заплановано на ранній ранок. «О 4.00 почалася депортаційна операція «Вісла». По-перше, зосередилися на діяльності в області Бескидів, і в наступні місяці виселення проводили у інших районах, заселених народом України [3, с. 119].

Після прибуття на західні території новоприбулого населення було розроблено нові правила проживання. Влада повинна була розміщувати переселенців згідно з спеціально визначеним «ключем». «Українські сім'ї були розділені на три категорії: А – ті, які були в списках UB; В – ті, які були в списках армії; С – інші сім'ї. Сім'ї з категорії «А» і «В» не могли проживати разом, у т.ч. з категорією «С» у одному у селі. З іншого боку, у категорії «С» допускалось проживання п'яти сімей в селі. І, головне, частка населення України щодо польського в кластері (муніципалітет) не могла перевищувати 10 %. Крім того, заборонялося селитися українцям до 50 км сухопутного кордону і в 30 км від моря і в провінційних містах і до 10 км від колишнього німецько-польського кордону 1939 р. Це останнє обмеження було обумовлене польським прикордонним врегулюванням [3, с. 136].

Переселенці були розподілені у різних місцях. У перші дні операції «Вісла» такі пункти існували у Щецінку і Ольштині. Через перші поставки здійснювалися до Щеціна і Гданьська, а через другий – до провінцій Ольштину, Гданьська та Білостока. У травні 1947 р. були призначені наступні два пункти розповсюдження. Познань – для Любуської землі і Катовіце (пізніше Олесниця) – для Вроцлавського воєводства [3, с. 122].

Після декількох місяців діяльності операція «Вісла» була припинена 31 липня 1947 р. За неповними даними було виселено близько 140577 осіб. Тим не менш, переселення тривало ще упродовж осені 1947, в 1948 і 1949 рр. Остання група, яка була переселена (34 сім'ї (103 осіб) з так званої Русі Шляхтовської (села Шлахтова,

Яворки, Чорна Вода, Біла Вода) 22 квітня 1950 р., депортована до області Щецін [11, с. 23].

Попри офіційну інформацію про зупинення операції «Вісла», це не означало кінець переселення. На західні і північні польські землі регулярно поступало українське населення до 15 серпня 1947 р. Станом на той день було переселено більше 33 тис. сімей, більше 140 тис. осіб. Більшість з них потрапили до провінції Ольштин – понад 55 тис. осіб, а потім в Щецін – понад 48 тис., Вроцлав – понад 21 тис., Познань – більше 8 тис., Гданськ – більше 6 тис. і Білосток – майже 1 тис. осіб [3, с. 123].

До цього дня історики вказують на існування багатьох міфів, пов'язаних з виправданням операції «Вісла» та депортації лемків з їх території. Р. Дрозд зазначає, що основними з них є [1, с. 5–11]:

1. пояснення, що проведення операції «Вісла» було необхідним з метою захисту територіальної цілісності Польщі;
2. підкреслює, що в 1947 р. УПА була серйозною загрозою для країни;
3. акція «Вісла» була наслідком у справі про вбивство генерала Шарля Сьверчевського;
4. виконавцем акції «Вісла» був Волинь;
5. тільки депортація українців могла припинити діяльність УПА;
6. польська економіка могла нормально функціонувати завдяки переселенню українців;
7. відсутність смертельних випадків під час операції «Вісла»;
8. тільки бандерівці були ув'язненими в таборі Яворно;
9. завдяки операції «Вісла» українці зазнали цивілізаційного поштовху.

Ці міфи показують, наскільки активно шукаються шляхи виправдання даної ситуації. Тим не менше, для переважної більшості лемківського населення і донині поведена акція залишається незрозумілою та необгрунтованою.

Ситуація переселених на західні землі лемків після 1947 р. Про 1947 р. говорить один з переселенців: «1947 рік виявився трагічним для нас. У березні ми дізналися, що повинні бути переселені деякі райони Польщі. Але ніхто не знав, які саме області, і вже тим більше, ніхто не очікував, що це може бути наша земля – Лемківщина» [20, с. 36]. Секретні інструкції, які включали принцип розподілу переселенців підкреслювали, що «основною метою переселення «W» є асиміляція українців; слід було докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута. Не вживати до тих поселенців термін «українець». У випадку переведення на нові землі інтелігентів, їх належить поселяти окремо від громад, де поселені групи населення з операції «Вісла» [2, с. 198]. Це повинно привести до швидкої їх асиміляції з місцевим населенням. Зі спогадів, «поля були засіяні, все посаджено. Тим не менш, була започаткована операція «Вісла» і всіх лемків виселено з гір. Все залишилось у будинках. Засіяні поля. І так це все пропало, і нас експортували на Захід, і ми втратили усе [21, с. 116].

Власне, до 1952 р. українці не розглядалися як меншина, а як група переселенців у межах польського населення. Як зазначає М. Пецух, тільки у документах Любуського воєводства серед архівів повітового старости Сквезинського зберігаються документи і підтвердження переселенців з операції «Вісла», зареєстровані під заголовком «Питання національних меншин» [11, с. 24].

Початок проживання на західних землях були далеко не легкими. Нестача сільськогосподарської техніки, занедбані будинки, які були заселені, а також широка негативна думка про переселенців, як про зрадників і вбивць, не сприяли адаптації до нових умов. Тим не менше, з плином часу лемки виявилися працьовитими і чесними людьми. Завдяки цьому поступово змінилося ставлення до них. Звичайно, це не узгоджувалося з владними рекомен-

даціями зверху. Однак, «незважаючи на поліпшення умов життя і стосунків між польськими сусідами, лемки протягом багатьох років після вигнання сподівалися на диво, що це всього лише перехідний період і скоро повернуться на свої землі» [13, с. 210].

Але, відповідно до політичного бачення, Польща повинна була стати державою мононаціональною, і переселення українців повинно було сприяти їхній полонізації. Указом від 27 липня 1949 р. на придбання державного майна не залишається у фактичному володінні власників земельних ділянок, розташованих в деяких районах областей Білосток, Люблін, Жешув і Краків, що в кінцевому рахунку, позбавило їх ілюзій [13, с. 210].

За словами А. Саксона, «приїзд українського населення за операцією «Вісла» на західні та північні польські землі, започаткували в житті цієї групи довгостроковий період соціальної ізоляції, що характеризується антагоністичним, ворожим ставленням, а не підтриманням добросусідських відносин і спілкуванням з іншими групами населення. Така ізоляція набула двох форм. З одного боку, прийняла форму остракізму з боку інших мешканців, які прагнули до соціальної ізоляції українців і лемків, з іншого боку, це була самоізоляція, небажання будь-якого контакту з іншими людьми. Ці явища взаємно обумовлені і мають свою власну динаміку і специфіку [16, с. 205].

Така ситуація на довгий термін спровокувала наступне: з одного боку ізоляції лемків щодо інших членів найближчого оточення, з іншого боку почався процес внутрішньої інтеграції на новому місці проживання. Розпорошення населення не сприяло такій інтеграції, але вони все ще намагалися зберегти свою мову, традиції і релігію. Як зазначив один з переселенців: «поляки спочатку не знали, хто ми є. Лемки? Я не знаю, звідки ця назва, бо у горах нас називали русинами. А тут пізніше

– лемко, а у суперечках – українець» [20, с. 62].

Один з переселенців пам'ятає, що перші кілька днів після прибуття на західні землі, були жакливими: «Ми прибули в червні. Нічого не можна було вже посіяти, трохи сіна лише скосили. Ми шукали старі вікна та двері, щоб хоч якось пережити зиму... Мої батьки ходили допомагати іншим господарям за зерно. Найгіршим був перший рік» [21, с. 76]. Ці та подібні спогади показують, що життя на новому місці переселенців було нелегким. Найстарші переселенці і по сьогоднішній день не відчувають себе до кінця «на своєму». Завжди пам'ятають, як свою молодість провели у горах на рідних землях. Там є їх місце, там залишилася їхня молодість, життя, а тут? Вони тут, бо так скерувала доля...

Висновки. Представлена у статті ситуація після переселення лемків на західні землі Польщі показує, що ця меншість пройшла важкий шлях, щоб адаптуватися до нових умов. Незважаючи на зусилля влади, не можемо говорити про їхню повну асиміляцію на новому місці проживання. Сьогодні сприяє відродженню етнічних меншин та заохочує до відновлення давніх традицій своїх предків. Саме така ситуація сьогодні відбувається і з лемками на західних землях Польщі. Підтримання культури дає можливість відроджувати традиції, мову та релігію. Завдяки культурно-освітній діяльності здійснюється передача культурних цінностей, яка допоможе майбутнім поколінням зрозуміти традиції і культуру своїх предків. Іншому народові, у свою чергу, дасть можливість дізнатися про іншу культуру.

Література

1. Drozd R. Akcja «Wisła» w mitach / R. Drozd / Akcja «Wisła» przyczyny, przebieg, skutki / Związek Ukraińców w Polsce / Koło w Gorzowie Wlkp. – Gorzów Wlkp., 2007. – S. 5–11.
2. Drozd R. Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981 / R. Drozd / Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresie przełomów politycznych (1944–1981) / [pod red. P. Madajczyka]. – Warszawa 1998. – S. 198.
3. Drozd R. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Zielona Góra; Słupsk, 2010. – S. 113, 115–116, 119, 122, 123, 136, 200.
4. Dziewierski M. Dylematy tożsamości. Studium społeczności łemkowskiej w Polsce / M. Dziewierski, B. Pactwa, B. Siewierski. – Katowice, 1992. – S. 11–12.
5. Dz. U. – 2005. – № 17. – Poz. 141. – Art. 1–3.
6. Fischer A. Rusini : Zarys etnografii Rusi / A. Fischer. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1928. – S. 1–8.
7. Jeszcze o osadnictwie z za południowej granicy w Beskidzie Niskim i Sądeckim / Łemkowie i Łemkoznawstwo w Polsce / [pod red. Andrzeja Zięby] / PAU. – Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. – Kraków, 1997. – S. 181–202.
8. Misiak M. Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie / M. Misiak. – Wrocław, 2006. – S. 84.
9. O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat. – Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich. – Lwów, 1848. – S. 3–32.
10. Parczewski M. Geneza Łemkowszczyzny w świetle wyników badań archeologicznych / M. Parczewski / Łemkowie w historii i kulturze Karpat / [pod red. J. Czajkowskiego]. – Sanok, 1995. – Cz. I. – S. 12.
11. Pecuch M. Akcja «Wisła» i jej skutki w lubuskim / M. Pecuch / Akcja «Wisła» przyczyny, przebieg, skutki / Związek Ukraińców w Polsce / Koło w Gorzowie Wlkp. – Gorzów Wlkp., 2007. – S. 23–24.
12. Pol W. Górale Czuchonkowi / W. Pol / Prace z etnografii północnych stoków Karpat / [pod red. J. Babicz] / Archiwum etnograficzne. – Wrocław, 1966. – S. 110.
13. Przybylski P. Rola duchowieństwa greckokatolickiego w kształtowaniu się opcji narodowych wśród Łemków w latach 1918–1947 / P. Przybylski. – Toruń : Wyd. Mado, 2006. – S. 172, 193–194, 210.

14. Reinfuss R. Łemkowie jako grupa etnograficzna / R. Reinfuss / Prace i Materiały Etnograficzne. – Lublin 1948. – № 7. – S. 86–87.
15. Reinfuss R. Łemkowie w przeszłości i obecnie / R. Reinfuss / Łemkowie. Kultura – Sztuka – Język. – Warszawa; Kraków : Wyd. Kraj. – 1987. – S. 9.
16. Sakson A. Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997 / A. Sakson. – Poznań, 1998. – S. 180, 205.
17. Skąd przybyli przodkowie Łemków? O osadnictwie z południowych stoków Karpat w Beskidzie Niskim i Sądeckim // Magury. – 1993. – № 93. – S. 7–20.
18. Szanter Z. Osadnictwo z południa w Beskidzie Niskim i Sądeckim / Z. Szanter // Polska Sztuka Ludowa. – 1985. – № 3/4. – S. 187–193.
19. Wyniki narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań : 2011 : Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych. – Warszawa, 2012. – S. 17.
20. Z łemkowskiej skrzyni. – Część pierwsza. Opowieści z Ługów i okolic. – Strzelce Krajeńskie : Wyd. Lemko-Tower, 2003. – S. 36, 62.
21. Z łemkowskiej skrzyni. – Część druga. Opowieści z Brzozy i okolic. – Strzelce Krajeńskie : Wyd. Lemko-Tower, 2004. – S. 76, 116.

Orłowska B.-A. ASSIMILATION OR ADAPTATION OF LEMKOS IN THE WESTERN POLISH. *The issue of Lemkos emergence in Western Poland is researched in the article. After the «Wisła Action» Lemkos were resettled on the reclaimed land. The difficult settlement situation in a new place meant that people had to adapt to living in a new place. The statements of resettled people about their dire straits are cited in the article.*

Keywords: Lemkos, resettlement, ethnic minorities in Poland.

Орловская Б.-А. АССИМИЛЯЦИЯ ИЛИ АДАПТАЦИЯ ЛЕМКОВ НА ЗЕМЛЯХ ЗАПАДНОЙ ПОЛЬШИ. *В статье рассматриваются вопросы появления лемков в Западной Польше. После акции «Висла» лемки были переселены на отвоєванные земли. Сложность ситуации переселения на новое место заключалась в том, что люди вынуждены были адаптироваться к жизни на новом месте. В статье цитируются заявления перемещенных лиц об их тяжелом состоянии.*

Ключевые слова: лемки, переселение, этнические меньшинства в Польше.

УДК 94 (477.85/.87):622.3:553.9 “1930–1944”
ВИДОБУВАННЯ НАФТИ ТА ГАЗУ
У ЗАХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

В.М. Кланчук

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Видобування нафти і газу у Західній Галичині напередодні та під час Другої світової війни зосереджувалося у повітах Горліце, Ясло, Кросно та Сянок. Поступовий ріст видобування нафти спостерігався від початку 1930 до 1939 рр., газу – до 1942 р. Відтак наступив різкий спад, викликаний воєнними діями у Галичині.

Ключові слова: Галичина, Горліце, Ясло, Кросно, Сянок, нафта, газ.

Постановка проблеми. Нафтогазовий комплекс Галичини міжвоєнного часу складався з видобувних і переробних підприємств, геологічної розвідки та ін. Важ-

ливою складовою було нафтогазовидобування у повітах Горліце, Ясло, Кросно та Сянок, тобто на українських етнічних землях, що відійшли до Польщі.

Аналіз публікацій і досліджень. Економіка видобувної промисловості цього регіону, що входив до складу Західної Галичини, у наукових колах практично не висвітлювалася, за винятком окремих розрізнених показників. А, тому, наведені у статті матеріали, вперше вводяться у науковий обіг української історії. Вони базуються на статистичних даних з видобування та переробки нафти за період з 1930 до 1944 рр., виданій у Кракові у 1945 р. [1, с. 4–30].

Результати досліджень. Видобувна промисловість Західної Галичини мала декілька напрямків, провідним з яких було видобування нафти, природного і попутного газу. Нижче зупинимось детальніше на статистичних показниках їх видобування (табл. 1; рис. 1).

Таблиця 1

Видобування нафти і газу у Західній Галичині (складено автором)

Рік	Нафта, т	Газ, тис. м ³	Пробурено свердловин, км
1930	101751	75430	45
1931	118116	86720	35
1932	115467	87870	30
1933	117845	99210	40
1934	118448	122610	43
1935	122779	138030	45
1936	131038	132950	55
1937	140873	154030	70
1938	159691	185200	86
1939	160416	227134	70
1940	148421	250840	90
1941	151632	312217	73
1942	141139	334579	60
1943	142491	309150	72
1944	110930	185601	45
Всього:	1981037	2701571	859

Можна стверджувати, що за досліджуваний період відбувався поступовий ріст видобування нафти з 1930 до 1939 рр., після чого наступив спад – рівень видобування 1944 р. відносно рівнявся 1930–1931 рр. У видобуванні газу

була інша тенденція – з 1930 р. спостерігався ріст до 1942 р. після чого до кінця війни він знизився майже удвічі. Причиною було руйнування свердловин під час бойових дій, небезпека діяльності підприємств та робітників.

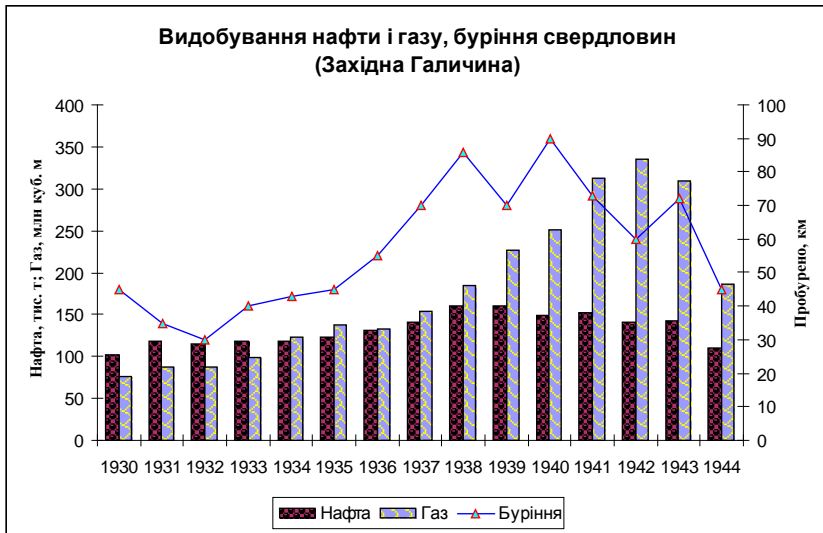

Рис. 1. Видобування нафти і газу, буріння свердловин у Західній Галичині (складено автором)

Паралельно до видобування нафти і газу відбувалося виробництво газоліну, що здійснювалося шляхом конденсації газу на газоконденсатних заводах і газолярнях (табл. 2; рис. 2).

Таблиця 2

Виробництво газоліну у Західній Галичині, т (складено автором)

Рік	Шляхом конденсації	У газолярнях	Разом
1930	0	197	197
1931	4	1452	1546
1932	29	2569	2598
1933	107	4035	4142
1934	486	4436	4922
1935	1092	3827	4919
1936	1405	3477	4882
1937	1756	3579	5335
1938	2037	4008	6045
1939	2703	3931	6634
1940	2233	3678	5911
1941	2184	4197	6381
1942	2286	4622	6908
1943	1589	4701	6290
1944	?	?	3131
Всього:	17911	48709	69841

Виробництво газоліну на початку 1930-х рр. не відповідало тенденціям та рівню видобування газу. Лише, починаючи з 1935 р. були збережені загальні тенденції

цих двох показників, що йшли паралельними курсами. Якщо у 1936 р. при об'ємі газовидобування у 133 млн м³ газу було вироблено 4882 т газоліну або 3,6 % від

усієї видобутої продукції газу, то в 1942 р. при рості виробництва газоліну у 1,5 рази, вихід газоліну з загальної кількості видобутого газу становив лише 2 %. І це при тому, що динаміка рівня видобування газу і виробництва газоліну практично співпа-

дали. Причини очевидні – потреби армії у паливі задовольнялися з регіонів, що не були охоплені активними воєнними діями, переробка газу не здійснювалася у регіоні через ту ж причину.

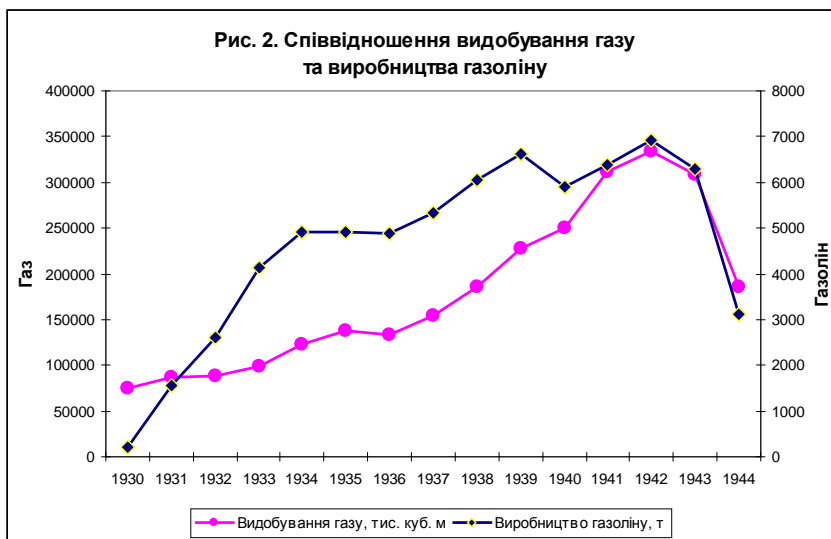

Рис. 2. Співвідношення видобування газу та виробництва газоліну у Західній Галичині (складено автором)

Потреба економіки Польщі у вуглеводнях спричинила потужний ріст нафтогазового буріння у передвоєнний період (табл. 3). Це стосувалося буріння як пошукових, так і експлуатаційних свердловин. Слід зазначити, що напередодні Другої світової війни бурилися понад 400 експлуатаційних та понад 40 пошукових свердловин. Загалом у цей період (1937–1940 рр.) щороку проходилося від 75 до 90 км експлуатаційними та до 7,7 км пошуковими свердловинами. Воєнні події хоча й призупинили ріст кількості свердловин, однак це не було таким суттєвим, як у Східній Галичині, де через воєнні дії нафтогазовидобування практично призупинилося. В середньому одна свердловина за рік пробурювала: 1938 р. – 74,16 м; 1939 р. – 65,6 м; 1940 р. – 70,06 м; 1941 р. – 55,45 м; 1942 р. – 50,85 м; 1943 р. – 55,80 м; 1944 р. – 49,35 м [1, с. 4–30] (табл. 3).

Дебіт нафти у родовищах на початку 1930-х рр. цілком задовольняв потреби нафтопереробних заводів, однак з кожним роком він зменшувався. Щорічно з однієї свердловини на початку досліджуваного періоду видобувалося до 93,5 т, на початок війни – близько 80, а на час відступу німецької армії – лише дещо більше 50 т (табл. 4). З чим це було пов'язано – не зрозуміло: зменшення запасів нафти чи воєнні дії?

У нафтогазовій галузі господарства Західної Галичини працювала незначна кількість людей працездатного віку, не говорячи вже про загальну чисельність жителів цього краю. Так, у 1930–1944 р. в середньому за рік на бурових свердловинах було задіяно лише 4145 працівників, максимум (6193) прийшовся на 1943 р. На кожній буровій працювало досить мало бурильників – у середньому 2,27 праців-

ника, кожен з яких щорічно видобував 34,2 т нафти та пробурював 14,3 м свердловини. Понад 10 % із загального числа працівників склали інженерно-технічні

працівники та службовці: 1939 р. – 286; 1940 р. – 233; 1941 р. – 215; 1942 р. – 199; 1943 р. – 270; 1944 р. – 289 (табл. 5).

Таблиця 3

Буріння свердловин у Західній Галичині, 1930–1944 рр. (складено автором)

Рік	Буріння свердловин			В т.ч. пошукових		
	Кількість свердловин		Пробурено, м	Кількість свердловин		Пробурено, м
	У стані буріння	Закінчених		У стані буріння	Закінчених	
1930	184	120	45392	28	5	7603
1931	170	98	33133	23	14	4934
1932	149	92	31462	14	2	2813
1933	172	111	38981	14	5	4919
1934	198	136	44153	11	4	2415
1935	241	190	45100	8	3	3065
1936	270	193	56571	25	6	6451
1937	356	238	75028	27	4	7391
1938	402	302	86331	26	16	7115
1939	351	0	70440	12	0	3750
1940	353	0	90220	15	0	4500
1941	309	0	73770	18	0	5519
1942	239	0	60175	19	0	7779
1943	294	0	72417	17	0	5007
1944	172	0	46164	16	2	7115
Всього:	3860	1480	869337	273	61	80376

Таблиця 4

Середня продуктивність свердловин Західної Галичини (складено автором)

Рік	Кількість свердловин	Видобуто нафти, т	Продуктивність однієї свердловини, т
1930	1175	101751	80,603
1931	1264	118116	93,466
1932	1325	115467	91,274
1933	1385	117845	85,086
1934	1470	118448	80,502
1935	1552	122779	79,110
1936	1625	131038	80,638
1937	1734	140873	81,241
1938	1804	159691	88,520
1939	2011	160416	79,760
1940	2186	148421	67,890
1941	2291	151632	66,185
1942	2355	141139	59,931
1943	2443	142491	58,326
1944	2202	110930	50,376
Середнє значення:	1788	132069	76,193

**Видобування нафти і буріння свердловин
на одного працівника (складено автором)**

Рік	Кількість працівників, в т.ч. службовців	Середня кількість працівників на одній свердловині	На одного працівника	
			Видобуто нафти, т	Пробурено свердловин, м
1930	2789	2,37	37	17
1931	2593	2,05	43	13
1932	2639	1,99	44	12
1933	2750	1,98	43	14
1934	2983	2,03	39	15
1935	3190	2,05	38	14
1936	3376	2,08	39	17
1937	3824	2,20	37	19
1938	4103	2,27	39	21
1939	4353	2,16	37	16
1940	6062	2,77	25	14
1941	5670	2,47	27	13
1942	5691	2,42	24	10
1943	6193	2,53	23	12
1944	5955	2,70	18	8
Середнє значення:	4145	2,27	34,2	14,3

Висновок. Загалом можна констатувати, що видобування нафти та газу у Західній Галичині було рентабельним, затребуваним і перспективним не лише для розвитку економіки, але й для покращення соціальної інфраструктури регіону.

Література

1. Statystyka naftowa za lata 1930–1939 i 1939–1944 : Rejony naftowe : Gorlice, Jasło, Krosno, Sanok. – Kraków : Nakładem Centr. Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych, 1945. – S. 4–30.

Klanchuk V.M. OIL AND GAS PRODUCTION IN WESTERN GALICIA. *Oil and gas production in Western Galicia before and during the World War II was concentrated in counties Horlitse, Yaslo, Krosno and Syanok. The gradual increase in oil production was observed from the early 1930s up to 1939, in gas production – up to 1942.*

Then came a slump caused by the hostilities in Galicia.

Keywords: Galicia, Horlitse, Yaslo, Krosno, Syanok, oil, gas.

Кланчук В.М. ДОБЫЧА НЕФТИ И ГАЗА В ЗАПАДНОЙ ГАЛИЧИНЕ. *Добыча нефти и газа в Западной Галичине накануне и во время Второй мировой войны сосредоточивалось в уездах Горлице, Ясло, Кросно и Сянок. Постепенный рост добычи наблюдался от начала 1930 до 1939 гг., газа – до 1942 г. Затем наступил резкий спад, вызванный военными действиями в Галичине.*

Ключевые слова: Галичина, Горлице, Ясло, Кросно, Сянок, нефть, газ.

**УДК 930.1:94(477.83/.86) «1914–1919»
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ
В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
ЯК РЕГІОНІ ПОГРАНИЧЧЯ
У ВОЄННО-РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ:
УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ**

В.С. Великочий

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті робиться спроба виокремити, проаналізувати та узагальнити висвітлення питань українсько-польських відносин у Східній Галичині воєнно-революційної доби (1914-1919 рр.) в українській історіографії як стрижневої проблеми міжнаціональних відносин у краї загалом. Наголошується на існуванні різних концептів у висвітленні означеної проблеми, в тому числі й з використанням теорії фронтиру.

Ключові слова: західноукраїнська, українська зарубіжна, сучасна вітчизняна історіографії, суспільно-політичні процеси, історіографічні течії і напрями, історіографічний образ, теорія фронтиру.

Історія міжнаціональних, етнонаціональних відносин у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. набула останнім часом ґрунтовного вивчення й широкого висвітлення. Їй присвячують свою увагу історики, етнологи, політологи, до цієї проблематики звертаються письменники, поети, митці. Високий рівень зацікавленості вказаною проблематикою можна пояснити, на нашу думку, насамперед прагненням самоусвідомлення, випрацювання концепту самості як самих дослідників, так і тих етнонаціональних груп, які вони представляють чи тих етносів, з якими себе самоідентифікують. Сказане повною мірою стосується і періоду 1918–1919 рр. – часу збройного протистояння українців і поляків у Східній Галичині, краї пограниччя, краї, що був і є малою батьківщиною як для одних, так і інших. Як, зре-

штою, і для представників ще майже сорока націй і національностей, що проживали і продовжують мешкати тут. Стрижневою проблемою міжнаціональних відносин в краї перших трьох десятиліть XX ст. без сумніву були українсько-польські.

Порівняно з високим рівнем їх дослідженості у Галичині кінця XIX – початку XX ст. та в часи збройного зіткнення 1918–1919 рр. вивчення їхньої еволюції під час Першої світової війни представляє справжню «історіографічну лагуну». У даній статті ми ставимо собі за мету виокремити, проаналізувати та узагальнити висвітлення питань українсько-польських у Східній Галичині воєнно-революційної доби (1914–1919 рр.) в українській історіографії як стрижневої проблеми міжнаціональних відносин у краї загалом. При цьому зауважимо, що проблема українсько-польського збройного протистояння, будучи домінантною, насправді не була єдиною, не вичерпувала собою навіть усю їх гостроту, не кажучи вже про інших політичних акторів, що діяли в краї пограниччя і формували тим самим специфіку перебігу суспільно-політичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших відносин в краї в час Великої Східноєвропейської революції. Остання включає в себе ряд окремих хронологічних відтинків, означених традиційно Першою світовою війною, Українською революцією 1917–1920 рр., національно-визвольними змаганнями 1919–1923 рр. на західноукраїнських землях.

В літературі різних періодів і течій утвердився наступний підхід: впливаючи на віденські урядові кола (а не безпосередньо), поляки продовжували перешкоджати розвитку українського національно-політичного руху. З таких позицій пояснюються мало не всі труднощі й невдачі, пов'язані з його розгортанням – починаючи від обмеження чисельності легіону УСС й закінчуючи представленням польської сторони як «союзника», «натхнен-

ника» необґрунтованих австрійських репресій проти українців тощо. До речі, намагання окремих сучасних авторів підійти до цієї проблеми в руслі етнополітики чи психоісторії [1] не відзначаються новизною й оригінальністю, позаяк спираються на старі підходи, трактування, зрештою й фактологічний матеріал.

Історики Західної України міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя В. Верига [2, с. 24–29], М. Голубець [4, с. 36–54], Д. Долинський, [7, с. 124–127], І. Карпинець [11, с. 67–69], М. Лозинський [26, с. 144–147], І. Нагаєвський [28, с. 58–63], С. Ріпецький [31], С. Ярославин [35, с. 120–123] та ін. не відзначалися оригінальністю у кардинальних підходах до висвітлення змісту і спрямованості відносин між галицькими українцями і поляками, тож їхні праці вирізняються одна від іншої хіба що за характером й гостротою критики «ненависного» польського чинника. Саме в ньому вбачалася мало не головна перешкода національного розвитку галицьких українців «за сприятливих умов» австрійського конституціоналізму.

Світоглядні стереотипи й зайва емоційність заважали історикам зберігати виважені підходи, неупереджені трактування. Їхній україноцентризм чи не найвиразніше проявляється у ставленні до маніфесту австро-угорського і німецького монархів від 5 листопада 1916 р. про відновлення в майбутньому Польської держави, яке кардинально ламало десятиріччями усталену систему відносин. Оголошуючи такий крок «ударом в груди українцям» [4, с. 124–127], «холодним цебром води на голову українського суспільства» [8, с. 28–29], українські історики, по-перше, показують таким чином своє ставлення до відновлення польської державності (що, водночас, не заважає їм гостро критикувати адекватну ворожість поляків до української державності). По-друге, частина з них поспішає оголосити, буцімто з цього часу галицько-український політикум позбувся

свого австрофільства, а українсько-польські стосунки переходять зі сфери посередництва Відня у площину прямих контактів між обома народами. Також слід погодитися з існуючою в літературі лінією, яку проводять І. Нагаєвський [28, с. 58–63] й інші автори, доводячи, що перспектива входження галицьких українців до складу Польської держави істотно стимулювала розгортання їхнього національно-політичного руху.

З подачі згаданих дослідників в історіографії вкоринився постулат про підтримку поляками москвофілів («українських»). Не останню роль в його утвердженні відіграв С. Рудницький. Кинувши тезу: «...не Австрія, а поляки гнобили український народ...», він доводив, що найгіршим наслідком гніту поляків було москвофільство, яке підтримувалося ними для поборювання українства [32, с. 68–69]. Не відзначаються оригінальністю у цьому відношенні і сучасні науковці, які проводять думку про подвійну гру поляків з центральною владою з залученням москвофілів як засобу ефективної боротьби з українцями, щоб у такий спосіб домогтися ще більших пільг [15, с. 224; 33, с. 26–27]. Впадає у вічі абстрактність таких закидів, що, як правило, не підкріплюються конкретними фактами. До речі, недостатньо дослідженою в українській історіографії залишається проблема «польського москвофільства» в Галичині, тому феномен «галицького москвофільства», вважаємо, не виправдано ототожнюється з «українським».

З-поміж названих історіографічних джерел на окрему увагу заслуговує праця В. Кучабського «Отверта відповідь польському консерваторові» (1932) [19]. Напевно, це одна з перших синтетичних і водночас полемічних праць, що узагальнює півтисячолітній досвід українсько-польських стосунків, тому її не випадково ставлять в один ряд з «Листами до братів-хліборобів» [21] В. Липинського. Її зміст і значущість виходять за межі порушеної

проблеми, оскільки відображають державницький світогляд української консервативної течії. Критикуючи польські консервативні та націоналістичні доктрини щодо історичної долі і перспектив розвитку польського й українського народів, В. Кучабський з'ясовує важку спадщину стосунків між ними і на цій основі заперечує меншовартість галицького українства, його нездатність до самостійного державотворення, приреченість існувати у фарватері Польщі.

В інших працях В. Кучабський одним з перших українських істориків розкрив політичні процеси у відновленій Польській державі 1916–1919 рр., дійшовши висновку, що її внутрішня стабілізація негативно позначилася на становищі західних українців, стимулювала військові дії супроти них [18]. Такий підхід залишається актуальним для сучасної національно зорієнтованої української історіографії, оскільки спонукає враховувати не лише загальний військово-політичний потенціал Польщі, а й її внутрішню загалом «сприятливу» національно-політичну ситуацію. Шлях до поліпшення українсько-польських стосунків В. Кучабський убачав у їхній перебудові на ідеологічних засадах консерватизму, що базуються на загальних людських цінностях і забезпечують вільний демократичний розвиток кожного народу.

Отже, існує глибока історіографічну традицію, згідно з якою визрівання та утвердження української державності на західноукраїнських землях розглядаються через національно-політичне, а згодом і військово-протистояння з поляками. У конкретно-теоретичному плані вона реалізується через взаємозумовлювання їх національно-державницького поступу: дії і заходи українців подаються дзеркально, як «адекватна відповідь» на кроки і прагнення поляків. Ця тенденція простежується як у показі інституціоналізації національних рухів обох народів (Польська

регенційна рада у Варшаві – виникнення УНРади у Львові тощо), так і різних політичних акцій тощо. Зрештою, і листопадовий 1918 р. виступ українців трактується як превентивний акт, що «випереджав» «незаконне» перебрання влади польською Ліквідаційною комісією. В загальних рисах така парадигма присутня у синтетичних і спеціальних дослідженнях істориків державницького напрямку – Д. Дорошенка [8], М. Голубця [4], Я. Ярославина [35], Т. Гунчака [6] та ін.

Сучасні науковці, вважаємо, вже достатньо висвітлили властивий радянській історіографії примат «соціально-класового» над «національним». З таких позицій ставлення і дії польського та українського «буржуазного» політикуму до австрійського і російського режимів у Галичині розглядалися як незалежні один від одного чинники або ж з проекцією на посередницьку роль між ними віденської влади. Прагнення обох сторін до відновлення власної національної державності зображалося як протистояння (конкуренція) між «двома контрреволюційними змовами» буржуазних політичних і військових кіл. Доводилося, що українські та польські «трудолюбиві маси» не мали з ними «нічого спільного», бо проводили свою «окрему революційну боротьбу» за соціальне і національне визволення [10, с. 360–369], [14, с. 308–314].

У сучасній вітчизняній історіографії виокремлюємо три групи праць. Перші продовжують ґрунтуватися на відомій «традиційно-антипольській» парадигмі. Другі представляють «перехідний етап» відмови від старих стереотипів і намагання виваженіше підходити до вивчення українсько-польських стосунків. Треті наближаються до згадуваної концепції «відкритої історії», що передбачає відмову від використання агресивних стереотипів у показі стосунків між обома народами. Умовність такого поділу очевидна, оскільки їхні змістовні характеристики, як пра-

вило, не представлені у «чистому вигляді». Однак він у загальних рисах відображає суперечливі трансформаційні процеси вивчення проблематики українсько-польських відносин. При цьому частина істориків фактично не просунулася далі здобутку нерадянських авторів 1920–1960-х рр. [13]. Впадає у вічі присутність як у спеціальних працях, так і навчальних виданнях властивих радянському лексикону штампів на кшталт «польські шовіністи», «польська правляча верхівка» і т.і. [15, с. 224]. Вони автоматично налаштовують на негативне сприйняття образу поляків, навіть якщо й супроводжуються визнанням «славної історії єднання двох братніх слов'янських народів» [12].

Утім дедалі посилюється тенденція до більш зважених оцінок і підходів, визнання інтересів і прагнень як українців, так і поляків в краї, які боролися за свої політичні й національні права. Її утвердженню сприяє типологія українсько-польської війни 1918–1919 рр. в Галичині як міжнародного конфлікту, що відрізняє її від українсько-російських воєн 1917–1918 рр., в основі яких лежав соціальний, навіть соціально-класовий чинник [22]. При визначенні моделей польсько-українського співіснування упродовж тисячолітньої ретроспективи дослідники вказують, що саме в 1917–1920 рр. між Польщею та УНР і ЗУНР уперше утвердилися зразки модерних міждержавних стосунків зі всіма атрибутами відносно рівноправних суб'єктів міжнародного права [3].

У працях М. Литвина, зокрема написаних й у співавторстві з К. Науменком [23; 24; 25], знайшли відображення еволюція пострадянської історіографії, ґрунтовно розкривається панорама українсько-польського протистояння 1918–1919 рр. у Галичині передусім у військовій площині. Виводячи його коріння з польсько-козацьких війн і національно-релігійних конфронтацій XVII ст., несумісності політичних програм, задекларованих під час «Весни на-

родів» 1848 р. та безрезультативності всіх наступних спроб до порозуміння, автор фактично не бачить можливостей досягнення компромісів між обома народами і на черговому переломному етапі їхньої історії. Отже, відхід від україноцентризму зводиться до показу в дзеркальному відображенні військово-політичних процесів як в українському, так і польському таборах.

Спираючись на засади західної методології (історії повсякденності, психоісторії тощо), Я. Грицак відходить від властивого вітчизняній науці погляду на міжнародні стосунки в Галичині «лише із середини», а дивиться на них через призму загальноєвропейської ситуації та порівняння зі становищем інших народів. (На схожій парадигмі, до речі, будується «Історія України» П. Магочого [27]). Зміст польсько-українського конфлікту вчений розкриває, покликаючись на типологізовані оцінки національних історіографій обох народів. Боротьбу за Львів він називає «останньою романтичною війною старої доби», коли після денних сутичок українські і польські солдати разом грілися біля вогнищ, нерідко під звуки музики і взаємних тостів; під час перемир'я звичайним явищем були братання і спільне позування до фотографій тощо. Цей романтизм зникає наприкінці 1918 р., коли дії військовиків проти цивільного населення стали набирати характеру «етнічних чисток». Українцями, за думкою автора, ця війна сприймалася як боротьба за власну свободу проти національного поневолення, а поляками – як продовження гайдамаччини XVII–XVIII ст., адже вони відчували себе історичною державною нацією, якій належить право на Галичину [5, с. 105–107]. Такі підходи Я. Грицака сприймаються в руслі закликів Н. Яковенко перенести акценти з історії воєн і соціальних конфліктів на «культуру миру» – повсякденне життя людини [34].

Згідно з іншою лінією української історіографії розгортання національно-

державницьких процесів серед українців Галичини будується на з'ясуванні їхніх відцентрових і доцентрових стосунків з австрійськими офіційними структурами. При цьому польський чинник розглядається як «другорядний», тож він переважно вкраплюється в загальну історичну канву, хоча іноді визнається його вирішальний вплив на перебіг подій. На утвердження такого підходу висвітлення подій помітно вплинули праці К. Левицького, М. Лозинського та інших авторів міжвоєнного періоду. У меморіальній «Історії визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918» розгортання українського руху висвітлюється з прив'язкою до австрійської влади, хоча при цьому визнається і вагомість польського чинника. Таким чином, суть і наслідки польської «легенди про руську зраду» її автор списує на «нерозум і невдяку австрійської армії». При цьому, визнається, що саме поляки довели до повного відокремлення Галичини від центрального управління, а зміна намісника оцінюється як важлива перемога українців [20, с. 20, 50–51, 147].

Під впливом цих авторів частина сучасних істориків продовжує «відтягувати» факт «остаточного розриву» з Віднем до часу проголошення незалежної об'єднаної Польщі, а то й до кінця жовтня 1918 р., після чого саме українсько-польські стосунки стають головним детонатором розгортання самостійницького поступу галицького українства. «Галичаноцентризм» М. Лозинського не заважав йому показувати пов'язані з цим події на тлі загальних зрушень у Європі. В руслі позитивістського романтизму він відобразив дві взаємозалежні тенденції: відставання від державницьких прагнень інших народів Дунайської монархії через прив'язаність українців до Відня та посилення серед них радикальних відцентрових прагнень під впливом приготувань поляків до оборони влади у краї [26, с. 35–56].

У сучасній літературі типовим прикладом висвітлення подій у вказаному ключі слугує монографія «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія» (2001). У ній послідовно проводиться лінія, що визначальною умовою здобуття державної самостійності українцями Галичини було відсепарування від Відня. Звідси – категоричне, безапеляційне доведення того, що війна не залишила їм політичної альтернативи, тож поразка центральних держав означала повну втрату їхніх національно-політичних і культурних здобутків, а перемога відкривала шлях до здобуття соборності і незалежності [9, с. 61–89].

«Польська» чи «австрійська» лінії української історіографії не існують у «чистому» вигляді, а вказують на пріоритетні напрями впливів і значущість певних стосунків для розвитку українського національного руху. Це виразно проявляється при з'ясуванні окремих аспектів співіснування української та польської спільнот. З-поміж них чи не найбільше уваги приділено питанню поділу Галичини на західну (польську) та східну (українську) частини, що також фігурує як проблема «коронного краю», «відновлення Королівства Галичини» тощо. Її вивчення має свою глибоку традицію, основи якої заклали історико-документальні студії І. Кревецького (1910) [16].

На різних етапах історіографічного процесу проблема поділу Галичини в 1914–1918 рр. спеціально майже не вивчалася, так що автори зверталися до неї принагідно у розрізі основної тематики своїх досліджень. Однак з'ясування їхнього здобутку втрачає сенс, зважаючи на те, що він майже не виходить за межі меморіальної праці К. Левицького, який розв'язання цієї справи подає як найпекучішу для визвольних змагань галицьких українців [20, с. 107–277]. У висвітленні автора – переконаного австрофіла – запровадження автономного устрою української частини краю

мало здійснюватися лише за допомогою Відня: в часі війни через призначення нового намісника Галичини, а потім шляхом реформ.

Зважаючи на новизну й оригінальність підходів до висвітлення проблеми поділу Галичини, заслуговують на увагу праці двох сучасних учених, написані у дещо схожому тематичному ракурсі. У цілісному вигляді вона представлена в монографії С. Попика, який здійснив комплексний аналіз австрійських планів зі створення українського коронного краю [30, с. 99–115, 125–160]. Автор показав проекти і боротьбу навколо їх втілення, пов'язані з діями урядових, політичних, військових, наукових кіл Австро-Угорщини і Німеччини, інших зарубіжних країн – з одного боку, та українського політикуму – з іншого. Спираючись на австрійські документи, науковець доводить існування реальної перспективи надання галицьким українцям автономії в межах повоєнної австрійської держави, однак їхній реалізації перешкодило проголошення в жовтні 1916 р. вже згаданого австро-угорсько-німецького маніфесту про майбутнє відновлення Польської держави.

З'ясовуючи спричинені цією подією радикалізацію виступів українців Галичини та посилення їхнього тяжіння до Наддніпрянщини, С. Попик розкрив важливі деталі таємної угоди (додатку) до Брестського договору про створення коронного краю. Слідом за дослідником М. Несуком [29] з'ясовуються обставини знищення її українського примірника, що поклало кінець сподіванням на вирішення цієї справи, хоча переговори в даному напрямі тривали до повного розпаду імперії Габсбургів.

У дослідженнях О. Кураєва справа поділу Галичини також розглядається як важливий складник «української проблеми» періоду Першої світової війни, але автор розкриває її нові зрізи в контексті загальної кризи і розпаду європейських імперій. У праці проводиться думка, що

Дунайська монархія здійснювала політику балансування між вимогами українських і польських національно-політичних сил, намагаючись зберегти контроль над етнічними землями обох народів. Проаналізувавши заключний етап перебування українських земель в її складі, вчений показав неспроможність Відня реалізувати принцип національної федералізації монархії стосовно їх населення, що, своєю чергою, посилювало українсько-польське протистояння. На відміну від С. Попика він вважає, що в період війни австрійська влада взагалі не підтримувала ідею поділу Галичини на польську та українську частини за винятком Брестських домовленостей з УНР, які також не були реалізовані [17, с. 9–10].

Менше уваги українські історики приділили з'ясуванню ролі поляків у справі поділу Галичини, а також угорського й інших іноземних чинників, які мали в цій справі свої інтереси, реально впливали на її перебіг.

Висновки. В українській історіографії проблема українсько-польських взаємин у Східній Галичині періоду воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. виходить на викристалізування кількох парадигмальних концептів. Кожен з них характерний визначенням мети, завдань і самоідентифікаційних цінностей учасників міжетнічних взаємин з обов'язковим означенням приналежності краю саме до їхнього єдиного (українського чи польського) національно-державного організму. З точки зору теорії фронтиру важливою є поява в українській історіографії праць, які намагаються відійти від доволі стереотипного соціально-економічного чи державно-політичного підходу до висвітлення історичного процесу, зосереджуючи увагу на внутрішніх (історія повсякденності, психоісторія тощо) проблемах в межах конкретного регіону чи краю. Розвиток наукових досліджень саме в цьому напрямку, як нам видається, є одним з перспективних і ефективних.

Література

1. Андрієвський В. В десяту річницю 22.01.1918 – 22.01.1928 / В. Андрієвський. – Каліш, 1928. – 82 с.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні : 1913–1923 : у 2 т. / В. Верига. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – 523 с.
3. Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива і перспектива : [Електронний ресурс] / Т. Возняк. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n11teksts/vjznjak.htm>.
4. Голубець М. Рік грози і надій 1914 / М. Голубець. – Львів : Накл. І. Тиктора, 1934. – 128 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
6. Гунчак Т. Україна : перша половина XX ст. : нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
7. Довган Ю. Політика Великобританії в загальноукраїнському і галицькому питаннях напередодні і під час Першої світової війни / Ю. Довган // Галичина : науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 187–195.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – Нью-Йорк, 1954. – Т. 1: Доба Центральної Ради. – 437 с.
9. Західно-Українська Народна Республіка : 1918–1923 : історія / [Рер. авт. кол. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.
10. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / АН УРСР, Ін-т історії, Ін-т археології. – К. : Наукова думка, 1978.
Т. 3. – 607 с.
Т. 4. – 531 с.
Т. 5. – 592 с.
11. Карпинець І. Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни / І. Карпинець // Карпинець І.І. Галичина : військова історія 1914–1921 років / [Упор. : Стеблій Ф.І., Якимович Ю.З.]. – Львів : Видавничий дім «Панорама», 2005. – С. 11–69.
12. Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції / О. Карпенко // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. : м-ли міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 14–17.
13. Карпо В. Проблема становлення і розвитку західноукраїнської державності в контексті українсько-польської конфронтації (1917–1921 рр.) / В. Карпо, С. Кобринська // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 199–209.
14. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 рр.) / І. І. Компанієць. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 372 с.
15. Кондратюк В. О. Українська революція : здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 рр.) : навч. посіб. для студ. технолог. вищих навч. закладів / В. О. Кондратюк, С. Б. Буравченкова. – К. : Стило, 1998. – 280 с.
16. Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1910. – Т. ХСІІІ, кн. І. – С. 54–69 ; Т. ХСІV, кн. ІІ. – С. 58–83; Т. ХСV, кн. ІІІ. – С. 54–83; Т. ХСVІ, кн. ІV. – С. 94–115.
17. Кураєв О. О. Український фактор в політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. О. Кураєв. – К., 2006. – 26 с.
18. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року / В. Кучабський // Дзвони. – Львів. – 1932. – Ч. 3. – С. 111–121; Ч. 4. – С. 194–203; Ч. 5. – С. 353–359; Ч. 7–8. – С. 540–553; Ч. 11. – С. 723–732; Ч. 12. – С. 783–794; 1933. – Ч. 1. – С. 33–39.
19. Кучабський В. Отверта відповідь польському консерваторові / В. Кучабський. – Львів, 1932. – 228 с.
20. Левицький К. Історія визвольних змагань

- галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1928. – Перша часть; Львів, 1929. – 288 с; Друга часть. – 1929. – С. 289–496; Третя часть. – 1929. – С. 497–774.
21. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. – Писані 1919–1926 р. – [б/д.]. – 580 с.
  22. Литвин В. Україна : доба війн і революцій (1914–1920) / В. Литвин. – К., 2003.
  23. Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.
  24. Литвин М. Український та польський істеблїшмент у період «Великої війни» і соціально-демократичних революцій (1914–1918 рр.) / М. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні / [гол. редкол. В. А. Смолій; відп. ред. Ю. А. Пінчук]. – К. : НАН України, 2003. – Вип. 13 : у 2 ч. : Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 155–174.
  25. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
  26. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. – 228 с.
  27. Магочій Р. П. Історія України / Р. П. Магочій. – К. : Критика, 2007. – 639 с.
  28. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993. – 413 с.
  29. Несук М. Договір спалений в присутності посла. Таємна угода між Українською Народною Республікою і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 року та її доля / М. Несук // Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 51–56.
  30. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – К. ; Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 236 с.
  31. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. / С. Ріпецький. – Чикаго; Нью-Йорк, 1963. – 42 с.
  32. Рудницький С. Чому ми хочемо Самостійної України / С. Рудницький. – Львів : Світ, 1994. – 416 с.
  33. Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. Трофимович, Р. Романюк // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С. 24–30.
  34. Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або Відлуння давнього й недавнього минулого [Електронний ресурс] / Н. Яковенко. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n28teksts/yakovenko.htm>.
  35. Ярославин С. ([о. Исидор Сохоцький]). Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 роках / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
- Velykochyy V.S. UKRAINE-POLAND RELATIONS IN EAST UKRAINIAN GALICIA (AS A BORDER ZONE) IN THE MILITARY-REVOLUTIONARY PERIOD: UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.** *The article deals with the attempt to distinguish, analyse and generalize all the aspects of Ukraine-Poland relations in Eastern Galicia during the military-revolutionary period (1914–1919) in the Ukrainian historiography as the key issue of the international relations in the region in general. Your attention is focused on the existence of different concepts which are used for the interpretation of the above issue, including the frontier theory and border studies.*
- Keywords:** West Ukrainian, Ukrainian foreign, modern home historiographies, social and political processes, historiographical flows and directions, historiographical character, the frontier theory and border studies.
- Великочий В.С. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ВОСХОДНІЙ ГАЛИЧИНІ ЯК РЕГІОНЕ ПОГРАНИЧЧЯ В ВОЄННО-РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ.** *В статті робиться спроба виділити, проаналізувати і*

обобщить освещение вопросов украинско-польских отношений в Восточной Галичине военно-революционной эпохи (1914–1919 гг.) в украинской историографии как стержневой проблемы межнациональных отношений в крае в целом. Акцентируется на существовании разных концептов в освещении указанной проблемы, в том числе и с использованием теории фронта.

Ключевые слова: западноукраинская, украинская зарубежная, современная отечественная историографии, общественно-политические процессы, историографические течения и направления, историографический образ, теория фронта.

УДК 796.01

ОБОРОННО-САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ПРИКАРПАТТЯ XIII–XVIII СТ.

Т.З. Маланюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядається оборонно-сакральна архітектура Прикарпаття; розкривається його історико-культурний потенціал; аналізується сучасний стан збереженості сакральних пам'яток та перспективи щодо використання для потреб туристичної та екскурсійної діяльності на території Івано-Франківської області.

Ключові слова: оборонно-сакральна архітектура, пам'ятки архітектури, історико-культурна спадщина.

Постановка проблеми На сьогодні значне місце у розвитку туризму посідає культурно-пізнавальний туризм. Вагоме місце в історико-культурній спадщині Прикарпаття належить сакральним пам'яткам. Вони мають багатовікову історію і тісно пов'язані з історичним минулим краю. Часті напади ворогів починаючи від монголо-татарської навали до татарських набігів змушувало наших предків будувати оборонні укріплення у вигляді замків, фортець, а також оборонних монастирів, церков та високих веждзвіниць при дерев'яних церквах.

Нині оборонно-сакральних споруд на території Івано-Франківської області збереглося досить мало, але й ті збережені мають велику історичну та мистецьку цінність і зацікавлюють багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Історія досліджень. Дослідженням сакральної архітектури в тому числі оборонної в останні роки присвячені роботи Я. Тараса, М. Рутинського, В. Вечерського О. Мацюка та ін. Проте, на сьогодні немає комплексної праці, присвяченої оборонно-сакральній архітектурі Прикарпаття, їх збереженості та використання у туристичній та екскурсійній діяльності.

Мета статті – проаналізувати оборонно-сакральну архітектуру Прикарпаття та її використання для потреб туризму.

Результати дослідження. Оборонні сакральні споруди на території Прикарпаття виникли вже у XII–XIII ст. Будівництво таких споруд було спричинено історичними обставинами коли відбувалися часті напади на територію краю. Важливим історичним джерелом про середньовічні українські монастирі, які знаходились на території Прикарпаття виступають давньоруські літописи. У Галицько-Волинському літописі йдеться про Синевидський монастир Пресвятої Богородиці, що біля Сколе, в якому 1241 р. зупинявся князь Данило Романович. У цьому ж нарративі згадується інший монастир в Карпатах – Полонинський (1262 р.) [10, с. 349].

На Прикарпатті є найвідоміший в Україні православний чоловічий Хрестовоздвиженський монастир – Манявський Скит, заснований Іовом Княгиницьким у 1611 р. Скит Манявський від самого початку будували не лише як монастир, а й як добре укріплену фортецю, про що й свідчать вдало сплановані фортифікаційні споруди та підземні лабіринти. Майже всі будови призначені для оборони. Майстри-будівельники знали на особливостях середньовічної фортифікації. Вони для захисту монастиря, який містився на невеличкій території, вміло використовували вигідні для фортифікації природні bastiони – з одного боку стрімкий скелястий спад і річку Батерс, а з другого – гору Вознесінку.

Скитська фортеця складалася з трьох веж і була обведена високими оборонними мурами. Всі ці будови були з'єднані між собою і вдало прострілювалися з бійниць. Від гори Вознесінки посередині мурів стояла оборонна вежа з виступом до гори (рис. 1). На першому ярусі на всіх її стінах, крім північно-західної, були бійничі отвори. Один з них був спрямований до подвір'я, а два інших, у виступах вежі, дуже вдало, із стратегічних міркувань, контролювали рів і не давали можливості добиратися ворогам до оборонної стіни.

Рис. 1. Манява. Оборонна вежа

Рис. 2. Манява Вежа – Скарбниця

Основною цитаделлю, міцним оборонним бастионом була висока чотирьох'ярусна вежа, відома під назвою «Скарбниця» (рис. 2). На всіх її чотирьох стінах були бійниці. Значна висота, бійниці й масивність мурів свідчать, що висока вежа панувала над усією фортецею і, правдоподібно, залишалась найміцнішою фортифікаційною спорудою на ви-

падок проникнення ворогів у внутрішню частину скиту. Невідомо, чи були бійниці на в'їзній (рис. 3) і виїзній вежах-брамах (рис. 4). Але вони мусили мати якийсь оборонне призначення, сліди якого, мабуть, під час пізнішої реставрації затерлися. Скитська фортеця була обведена оборонними кам'яними стінами заввишки 4 м, і завтовшки 140 см [5, с. 34–35].

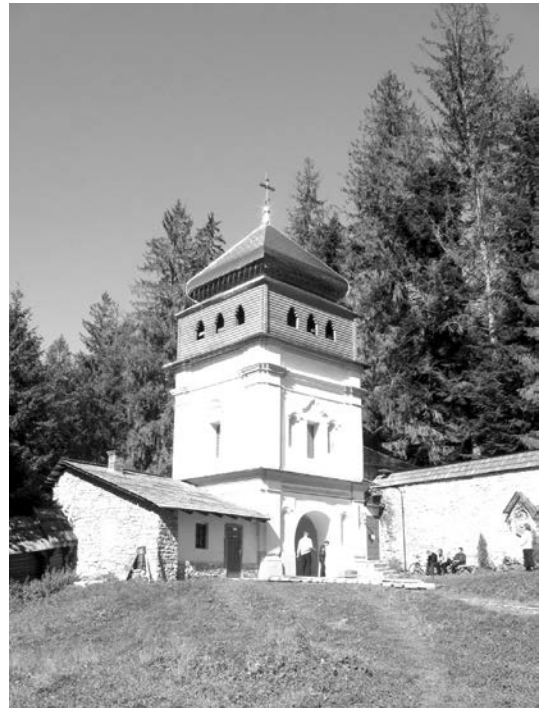

Рис. 3. Манява. В'їзна вежа

Рис. 4. Манява. В'їзна вежа-брама

На горі Вознесінка зберегся фундамент укріпленого монастирського комплексу з церквою Вознесіння Христового і келією. Фортифікації Вознесінського Скиту Манявського відігравали ключову роль в обороні Скиту Манявського з боку передгір'я в неспокійних реаліях XVII ст. Якщо ворог захоплював домінуючу висоту і Воснесінський Скит, який на ній знаходився, не ставило у воєнному плані великих труднощів здобути Великий Скит, що і сталося під час нападу татар 1676 р. [10, с. 398]. Але вже у 1661 р. завдяки щедрим субсидіям українських гетьманів і молдавських господарів Манявський скит було повністю відновлено.

У середині XVII ст. лавра мала близько 200 ченців і десятки підпорядкованих монастирів у Галичині, Буковині й Молдавії. Скит славився багатьма промислами, найперше – солеварінням і бортництвом. Манявські послужники майстерно володіли різними ремеслами, мали високорозвинені різблярство й іконостас [8, с. 311].

Саме у 1698–1705 рр. чернець-художник Йов Кондзелевич очолював групу іконописців, що працювала над іконостасом для церкви Воздвиження у Манявському скиті. В створених ним оригінальних живописних композиціях релігійні персонажі сповнені глибоких людських переживань, наділені рисами земної краси. Кондзелевич був новатором в живописі, застосовував у своїх картинах об'ємне зображення, володів прийомами світлотіні. Іконостас, відомий пізніше під назвою Богородчанського, став справжньою перлиною українського живопису початку XVIII століття [1, с. 65].

Скит Манявський протягом століть був центром духовного та культурного життя в Галичині, мав велику бібліотеку, професійні хорову та художню школи. Сучасники називають його «Українським Афоном». Тут неодноразово перебував видатний український письменник-полеміст Іван Вишенський. За переказами у Скиту похований гетьман України Іван Вигов-

ський з дружиною, молдавський господар Василь Туркул та ін. У 1785 р. монастир був закритий австрійським урядом і з того часу невпинно руйнувався. За роки незалежності України це святе місце знову відродилося і зараз там знаходиться діючий православний монастир УПЦ КП [7, с. 142]. Манявський скит – цікавий приклад оборонного монастирського ансамблю XVII–XVIII ст. розпланування якого пристосовано до особливостей складного рельєфу гірської місцевості [6, с. 124].

У с. Гошів є урочище «Городище», де, очевидно, були в минулому якісь укріплення. А на високій горі, відомій під назвою «Ясна гора», знаходиться відновлений монастир чину Святого Василя Великого, який у минулому був оборонним (рис. 5). Монастир, очевидно, заснований в 1570 р. – на південь від теперішнього, у лісі в урочищі «Красний» («Чорний ділок»).

Рис. 5. Гошів. Церква св. Преображення

Монастир широко відомий в минулому у Галичині своїми відпущами і чудотворною іконою Матері Божої, яка зберігалася в церкві св. Преображення, збудованій 1842 р. Ікона Пресвятої Богородиці, намальована на зразок ченстоховської, визнана грамотою Митрополита Афанасія Шептицького чудотворною і подарована монастиреві у 1737 р. Монастир на теперішньому місці існує з 1780 р. [4, с. 121].

Крім оборонних монастирів на території Прикарпаття будувалися оборонні церкви. На думку Я. Тараса оборонна

церква (оборонна вежа – дзвіниця) – споруда яка поєднує в собі культові і оборонні призначення. Тип храму з вежею над бабинцем виник як оборонний вже у XII – XIII ст. за часів жорстоких і безперервних воєн. Він був зумовлений історичними обставинами (нападами на села, грабування людей і церков) та необхідністю «інкастеляцій» церкви в тривожних часах». Цей чинник мав вирішальне значення у запровадженні у життя баштового типу та високих веж – дзвіниць при дерев'яних церквах [11, с. 262–263].

У середньовічному укріпленому Рогатині містилися замок, ратуша, п'ять церков та два костели з монастирями. Деякі з цих древніх будівель дійшли до наших днів. З північно-західного боку площі (нині Ринкової), в минулому торгового центру міста, знаходиться пам'ятка архітектури XIV ст. – церква Різдва Богородиці (рис. 6). Ця сповнена монументальної величі споруда належить до типу традиційних тринефних храмів. Проте як у зовнішньому, так і внутрішньому вигляді церкви проступають риси середньовічної готичної архітектури [1, с. 54].

Рис. 6. Церква Різдва Богородиці XIV ст

Церква Різдва Богородиці мурована, тридільна, тринефна, двобанна з чотирма опорними стовпами та готичними склепіннями. Стіни укріплені контрфорсами. На рівні склепінь їх з'єднують арки, які нагадують закомори у давньоруських храмах. Фасади декоровані глибокими нішами, в яких розміщені стрільчасті вікна, а також маленькими нішами з живописом XX ст. на другому ярусі. Дверні отвори першого ярусу декоровані прямокутними і барочними сандриками з різьбленням. Південний портал має барочне ліплення над дверима. Церква Різдва Богородиці обнесена мурами. Стіни складені з різномірного каменю – вапняку на вапняному розчині. У деяких місцях стін залишилися сліди контрфорсів.

У південній стіні збереглася маленька брама з мініатюрною вежею, яка являє собою в плані квадрат. Вона перекрита дерев'яною банею з гонтовим покриттям. Південно-західний ріг вежі укріплено контрфорсом. Арочний вхід декоровано порталом із різьбленого каменю – вапняку і трикутним фронтоном на кронштейнах. Над аркою є напис, який свідчить, що брама споруджена (можливо, поновлена) в 1729 р. На східній стіні мурів, біля воріт праворуч, викарбовано напис, який погано зберігся і майже не читається. Мури і вежа потиньковані і побілені. Пам'ятка являє собою унікальний зразок оборонних мурів XIII–XIV ст. Це майже єдиний приклад такого характеру споруд на Прикарпатті, яка добре збереглася дотепер [3, с. 152].

Кам'яне будівництво в стародавньому Рогатині носило в основному оборонний характер. Навіть сакральні споруди використовувались як укріплення. Це видно на прикладі пам'ятника архітектури – костелу святого Миколая, що знаходиться на східному боці площі Ринок (рис. 7). Над центральним фасадом піднімається масивна чотирикутна висока вежа. Вона використовувалась не лише як дзвіниця, а й спостережливий пункт міської фортеці.

Під час облоги з вузьких бійниць башти вели вогонь захисники міста.

Рис. 7. Рогатин. Костел Святого Миколая

Цей пам'ятник датується 1666 роком. Проте масивні мури, конструктивні прийоми і архітектонічні форми говорять про більш раннє походження цієї своєрідної споруди [1, с. 54].

Рис. 8. Рогатин. Церква Святого Духа, 1598 р.

Неподалік від центру Рогатина збереглася одна з найдавніших дерев'яних церков України, церква Святого Духа (рис. 8). Цей тридільний храм з пірамідальною банею, схожою на оборонну вежу, споруджено в 1596 р. Стіни і склепіння пам'ятки зведені з масивних дубових брусів, а висота від підлоги до верхньої точки будівлі сягає 22 м. За унікальним іконостасом міститься невеликий вівтар з мурованим престолом. У західній частині і впритул до храму збудовано каркасну триярусну дзвіницю [3, с. 153].

Оборонний характер має також Михайлівська церква XIV ст. у селі Чесники Рогатинського району (рис. 9). У ній поєднано муровані стіни з дерев'яним гонтовим перекриттям. Надзвичайно товсті стіни підперті контрфорсами, надаючи церкві вигляд неприступної фортеці [2, с. 27]. Храм розміщений у північній частині села на невисокому пагорбі. Навколо церкви в давнину був невеликий цвинтар, про що свідчать кам'яні хрести XVII–XVIII ст. Точна дата будівництва церкви невідома; в окремих працях вона датується XIV ст. Об'ємно-просторова структура і ряд конструктивних особливостей та оборонний характер архітектури храму дають підстави датувати його XV – поч. XVI ст.

Рис.9. Чесники. Михайлівська церква XIV ст.

Незважаючи на невеликі розміри, церква в с. Чесники відзначається монументальністю.

тальністю архітектурних форм, що досягається простотою об'ємів, гармонійністю пропорцій, скромним декором [6, с. 126].

Цікава пам'ятка оборонного будівництва знаходиться у селі Пациків Долинського району (рис. 10). У давні часи тут знаходився монастир Успіння Богородиці 1692 р., фундатором якого був Андрій Жураківський [12, с. 32]. Під час польових досліджень сакральної спадщини Бойківщини (літо 2012 р.) було встановлено, що церква у селі Пациків знаходиться на підвищенні, а система підземних ходів біля церкви та товсті стіни до 1,5 м. дають підстави нам стверджувати, що сакральна споруда дійсно була оборонною.

Рис. 10. Пациків. Церква Успіння пресвятої Богородиці

До оборонно-сакральної архітектури належать також і дзвіниці. Дзвіниці оборонного типу збереглося мало, але можна гадати, що в XV–XVIII ст. вони були досить поширені [11, с. 263]. За дослідженням П. Юрченка «дзвіниця також колись була сторожевою вежею. Вони будувались окремо і мали на собі явні сліди форм оборонних споруд» [13, с. 49]. За В. Січинським «дзвіниці, у своїх формах та конструктивних особливостях, заховують дуже давні традиції. Вони ведуть нас до замково-оборонного будівництва. Дзвіниці мали значення оборонних, обсерваційних веж, нерідко з в'їздовою брамою, а навіть із стрільницями» [9, с. 20].

Висновки. Збережена оборонно-сакральна архітектура Прикарпаття повинна активно використовуватись для потреб суспільства і приносити значні доходи за рахунок розвитку туризму та екскурсійної діяльності. Подальше дослідження пам'яток оборонно-сакральної архітектури Івано-Франківської області послужить зростанню інтересу українського населення до свого краю, його історії, звичаїв та традицій.

Література

1. Баран В.Л. Історії промовисті сторінки : Путівник / В.Л. Баран, О.П. Шеремет. – Ужгород : Карпати, 1971. – 119 с.
2. Кузенко П.Я. Сакральна архітектура України / П.Я. Кузенко / [За заг. ред. проф. В.А. Качкана]. – Івано-Франківськ, 2008. – 88 с.
3. Маланюк Т.З. Архітектурні культові святині Прикарпаття – важливі об'єкти екскурсійно-туристичних маршрутів / Т.З. Маланюк // Туристично-краєзнавчі дослідження: Зб. наук. статей. – К., 2007. – Вип. 7. – 302 с.
4. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки / О.Я. Мацюк. – Львів : Центр Європи, 2005. – 192 с.
5. Миронюк І. Скит Манявський / І. Миронюк, М. Фіглевський. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2008. – 68 с.
6. Пам'ятки архітектури і містобудування України : Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / [Авт. кол. А.П. Мардера, В.В. Вечерський]. – К. : Техніка, 2000. – 664 с.
7. Прикарпаття спадщина віків : Пам'ятки природи, історії культури, етнографії / [Гол. ред. М. Кугутяк]. – Львів : «Манускрипт-Львів», 2006. – 568 с.
8. Рутинський М. Замковий туризм в Україні : Навч. посіб. / М. Рутинський. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 432 с.
9. Січинський В. Українське дерев'яне будівництво і різьба / В. Січинський // [Вступ англ. мовою М.С. Гамбаль]. – Львів : Накл. Укр. робіт. Союзу в США, 1936. – 34 с.
10. Старожитності Гуцульщини : Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат каталог пам'яток історії та культури

- ри : в 2 т. / [гол. ред. М. Кугутяк]. – Львів : «Манускрипт-Львів», 2011. – Т. 1. – 448 с.
11. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура : Ілюстрований словник-довідник / Я. Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2006. – 584 с.
  12. Чуйко О. Монастирі Галичини (середина XVI – початок XX століття) / О. Чуйко – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ імені Василя Стефаника, 2011. – 168 с.
  13. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України (XVIII–XIX ст.) / П.Г. Юрченко – К. : Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. – 133 с.

Malaniuk T.Z. DEFENSIVE AND SACRAL ARCHITECTURE OF PRECARPATHIA IN THE 13TH–18TH CENTURIES. *The article considers the defensive and sacral architecture of Precarpathia, reveals its historical and cultural potential, analyses the current state of sacral monuments and perspectives of their use for tourism and excursion activities in Ivano-Frankivsk region.*

Keywords: defensive and sacral architecture, architectural monuments, historical and cultural heritage.

Маланюк Т.З. ОБОРОННО-САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ПРИКАРПАТТЯ XIII–XVIII В.В. *В статті розглядається оборонно-сакральна архітектура Прикарпаття; розкривається його історико-культурний потенціал; аналізується сучасне становище збереженості сакральних пам'яток та перспективи щодо використання для потреб туристичної та екскурсійної діяльності на території Івано-Франківської області.*

Ключевые слова: оборонно-сакральна архітектура, достопримечательности архитектуры, историко-культурное наследие.

УДК 930.1: 908 (477.83/.86)
**НЕОІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД
ДО ВИВЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ
ТУРИСТИКИ ГАЛИЧИНИ 30-Х РР.
XIX – 30-Х РР. XX СТ.**

О.І. Дутчак

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Окреслено та апробовано неоінституційний підхід до вивчення краєзнавчої туристики у Галичині 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. Досліджено внесок українських науковців у вивчення діяльності громадських організацій туристсько-краєзнавчого спрямування. Зроблено висновок про перспективність використання окресленого підходу на міждисциплінарному рівні.

Ключові слова: неонституційний підхід, громадські організації, Галичина, історіографія, краєзнавча туристика.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В українській історіографічній традиції існує підхід згідно з яким краєзнавча туристика (туристично-краєзнавчий рух; у досліджуваній період У польській та українській мові замість терміну «туризм» вживався термін «туристика» («turystyka»), що вважався невід'ємним складником краєзнавчого руху. Такий погляд, вірогідно, залишає місце для дискусії, однак загалом він прийнятний, особливо якщо розглядати туристику як елемент краєзнавчих подорожей. Ця важлива форма краєзнавчої роботи має два завдання: а) науково-евристичне – пошук, збір емпіричного матеріалу; б) дидактичне – ознайомлення з минулим і сьогоденням рідного краю у навчальних і виховних цілях. Таким чином, туризм, з одного боку, можна вважати «інструментом» (формою, методом, засобом) одержання і поширення краєзнавчих знань. З іншого боку, об'єктом краєзнавчих досліджень є природно-географічні, культурно-побутові, історико-етнографічні особливості

краю, що становлять його туристичний ресурсний потенціал. У сукупності ці дві іпостасі втворюють краєзнавчий туризм, що поєднується з рекреацією, спортом, розвагами.

Таке бачення проблеми визначає архітектоніку української історіографії краєзнавчої туристики в Галичині за досліджуваного періоду. Проблемно-хронологічний підхід до її вивчення дозволяє рельєфніше відстежувати процес нарощування знань, що акумульовані в сучасних різновидових, різножанрових працях. Важливість наукової розробки окресленої проблеми особливо актуалізується у контексті постмодерністських віянь сучасної історичної науки, що передбачають застосування інституціонального підходу (у його неонституційному варіанті) до вивчення досліджуваних процесів та явищ. Згідно з таким підходом, наріжною формоутворюючою ниткою досліджень виступають суспільні мікро- та макроінститути у всій сукупності взаємозв'язків з оточуючою дійсністю.

Неонституційний підхід дозволяє поглянути на явище краєзнавчої туристики у Галичині під дещо новим кутом зору – крізь призму діяльності окремих інституцій як формоутворюючих чинників досліджуваного явища. Таким чином дає нам можливість виділити в структурі краєзнавчої туристики 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. наступні інституціональні аспекти: 1) туристично-краєзнавча діяльність молодіжних і студентських організацій; 2) функціонування спеціалізованих краєзнавчо-туристичних інституцій.

Джерельна база дослідження. На сучасному етапі розвитку науки проблеми діяльності громадських організацій Галичини та їх участі у туристично-краєзнавчому русі активно розробляють представники різних галузей гуманітарних наук, що вилилося у появу багаточисельних різножанрових публікацій, автори яких доповнюють доробок західноукраїнських

істориків кінця XIX – 30-х рр. XX ст. та українського зарубіжжя новими джерельними матеріалами й аналітичними положеннями, найбільш репрезентативними з яких виступають [1; 4–5; 9; 12–17; 19; 21; 27; 30].

Результати дослідження. Діяльність українських громадських організацій Галичини 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. традиційно розглядаються як складник національно-культурного розвитку українства. За характером діяльності та ступенем участі у туристично-краєзнавчому русі в Галичині у 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. поділяємо їх на три групи. Першу становлять масові молодіжні («Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт») та студентські й спортивні товариства. У літературі про них побутує погляд, згідно з яким туристика і краєзнавство були одним з напрямів їхньої діяльності та формою і засобом національно-патріотичного виховання членів. Другу групу становлять спеціалізовані інституції, покликані розвивати туристично-краєзнавчу роботу («Чорногора», «Плай», Карпатський лещетарський клуб та ін.); третю – культурно-освітні («Просвіта», Українське педагогічне товариство) та жіночі («Союз українок») організації й об'єднання інтелігенції, які спорадично чи опосередковано спричинялися до розвитку туристичного краєзнавства. Паралельно з ними існували ідентичні польські інституції.

Серед молодіжних товариств найбільші досягнення в розвитку туристично-краєзнавчої діяльності мав «Пласт», що зумовлювалося характером його ідеології та виховної методи, які зобов'язували кожного члена товариства до участі в таборванні. Аналіз літератури показує, що сучасні науковці належним чином простудіювали й адаптували до своїх досліджень розробки головних теоретиків українського скаутингу О. Тисовського [26] і Ю. Старосольського [25], які відображають досвід та організаційні засади пластового та-

борування. У сучасних працях достатньо представлені історико-мемуарна спадщина очільника «Пласту» 1920-х рр. С. Левицького [12]. Разом з тим наразі в літературі залишається менш відомим ґрунтовне унікальне за змістом історико-мемуарне видання «Лісові Чорти, їх життя і буття» (1983) [13], в якому описані знамениті мандрівники найвідомішого у «Пласті» однойменного куреня, які супроводжувалися великою краєзнавчо-пошуковою та масово-просвітницькою роботою.

У сучасній історіографії туристично-краєзнавча діяльність «Пласту» висвітлена достатньо глибоко і докладно. Про це засвідчує окремий розділ «Мандрівництво і таборування» монографії Б. Савчука [22, с. 149–167], де показані їхня роль і значення у фізичному та ідейно-патріотичному вихованні молоді. У книзі В. Окаринського [17, с. 101–109], крім того, розкрита багатогранна діяльність пластових таборів, зроблені цікаві узагальнення щодо їхньої кількості, числа учасників тощо. Складена автором «діаграма» пластових таборів на Закарпатті [17, с. 212–214] відображає реальний вплив і охоплення цією формою виховної роботи юнаків і дівчат краю різних національностей.

Урешті, в науково-популярній книзі «3 історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911–1930 рр.)» [14] Я. Луцький узагальнив її зміст, форми і методи. З'ясовуючи значення такої діяльності для національного виховання української молоді, автор розглядає її як один з напрямів розвитку суспільно-педагогічної думки і практики, що стали складником національно-культурного відродження Галичини та масовою формою підготовки до вільної боротьби.

Зі схожих позицій представляється туристично-краєзнавча діяльність товариств «Сокіл», «Січ», «Луг», а особливо Католицької акції української молоді (КАУМ) «Орли», яка запозичила пластову виховну методи. Про це засвідчують ста-

тейні, книжкові, монографічні публікації І. Андрухівця [1], Я. Луцького [14–15], Б. Трофим'яка [27, с. 510–525], І. Шумського [30] та ін. авторів, які розглядають туристику і краєзнавство як один з важливих напрямів діяльності молодіжних організацій, показують їх виховне значення тощо.

Однак при цьому простежуємо явище, коли «нове вино заливається в старі міхи». Мовиться про прагнення дослідників нагромадити і ввести до наукового обігу якнайбільше нових фактів про розвиток різних форм громадського туристично-краєзнавчого руху, що не супроводжується намаганням переосмислити його суть і запровадити якісно нові оціночні характеристики тощо. Таким чином, замість використання модерної дослідницької методики, приміром, з історії повсякденності, психоісторії, соціальної історії, вони продовжують рухатися «традиційними» шляхами, послуговуючись поглядами, оцінками, характеристиками перших організаторів і літописців «Сокола», «Січі», «Пласту»: І. Боберського [2], П. Франка [28–29], О. Тисовського [26] та ін.

З іншого боку, простежуємо явище, коли дослідники, які спеціалізуються на вивченні туристичного краєзнавства, не завжди виправдано «вмонтовують» у його історичний розвій молодіжні та різні культурно-освітні товариства. Таким чином їм додаються не зовсім властиві функції (адже кожне з них мало своє покликання) та явно перебільшується їхня роль у туристично-краєзнавчому русі. Так, приміром, здійснюючи періодизацію галицького туристичного краєзнавства, В. Петранівський і М. Рутинський початок третього етапу його становлення пов'язують із виникненням «Просвіти» 1868 р. та розгортанням нею широкої видавничої діяльності, зокрема випуском книжок з історії та географії [19, с. 7]. З такою позицією можна погодитися, лише з огляду на те, що товариство насправді спричинилося до популяризації історико-краєзнавчих знань

серед широких верств населення. Втім науковці, котрі безпосередньо досліджують історію «Просвіти», фактично ніколи не розглядають цю загальнонаціональну культурну установу як складник краєзнавчого, тим паче туристично-краєзнавчого руху.

Головну інформативну цінність мають спеціальні дослідження, що відображають динаміку і рівень нагромадження знань з історії туристично-краєзнавчого руху в Галичині. Помітний стимул для їхнього розвитку давали профільні наукові конференції (напр.: Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку туризму на Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму» (1994) [23]) та наукові видання, збірники (напр.: «3 історії вітчизняного туризму» (1997) [5] тощо).

У другій половині 1990-х рр. з'являється низка статейних публікацій, які дають узагальнюючу картину розвитку туристично-краєзнавчого руху в Україні (напр. Я. Серкіз [23–24]), у Галичині (А. Козицький [9–11], Я. Луцький [14–15], Р. Ковалюк [8] та ін.) і на її окремих адміністративних, географічних, етнографічних теренах (В. Клапчук [7], М. Питуляк [21] та ін.). Вони в певній історичній ретроспективі визначали його інституціональний складник, окреслювали основні маршрути подорожей, фокусували на об'єктах туристичного зацікавлення і відомих мандрівках, наголошували на національно-виховному значенні такої діяльності. Щоправда, учасники цього руху часто не ідентифікувалися за національною ознакою, тож, заявляючи, наприклад, що вивчатиметься «історія туризму в Галичині», автори обмежувалися показом діяльності українських організацій та ігнорували польські товариства. Мало місце явище, коли історики подавали в одному контексті українські та польські інституції, проте не визначали національний характер останніх, які таким чином сприймалися як «українські». Однак

загалом можемо констатувати, що сукупність літератури, що з'явилася в зазначений період, окреслювала основний зміст туристичного краєзнавства та головні віхи його розвитку.

З кінця 1990-х рр. починається новий етап дослідження цієї теми, що позначилося прогресуючою тенденцією до поглибленого вивчення окремих структурних елементів туристично-краєзнавчого руху, розмежуванні їх за національною ознакою тощо. Так, у спеціальних наукових розвідках А. Козицького [9–11], Я. Луцького [14–15], В. Парація [18], інших науковців здійснено детальну реконструкцію процесів виникнення, організаційного становлення, розгортання різних напрямів діяльності «Кружка любителів Львова» (1921–1923), туристично-краєзнавчого товариств «Плай», туристичного товариства «Чорногора», Подільського туристично-краєзнавчого товариства (1925–1939 рр.).

Наступний етап – 2001–2003 рр. – знаменував розширення тематичного діапазону вивчення туристично-краєзнавчого руху, коли поряд з його «традиційно-репрезентативними» складовими (мандрівки «Руської Трійці», І. Франка та їхнього оточення, діяльність масових молодіжних і спеціалізованих товариств), стали активніше вивчатися його нові форми і напрями, зокрема щодо розбудови інфраструктури туристики, проведення природоохоронної діяльності та ін. Поступово зміщувалися акценти з вивчення праці громадських самодіяльних інституцій на суспільні інститути й структури іншого рівня та спрямування, зокрема державні, самоврядні, комерційні тощо. Цілком закономірно, що наукові пошукування в такому напрямі розгортаються на міждисциплінарному рівні.

Відійшовши від україноцентризму, історики активізували вивчення польських чинників у розвитку туристично-краєзнавчої діяльності. Так, згадуваний Р. Масик [16] розкрив діяльність Львівського

відділення Польського краєзнавчого товариства з проведення екскурсій, туристично-краєзнавчих експедицій, а також дослідницької, видавничої, просвітницької праці в означеному напрямі. Щоправда, при цьому він фактично уникає її оціночних характеристик, зокрема щодо денационалізаторських впливів на українців та ін.

Уже в середині 1990-х рр. з'явилися перші розвідки про діяльність Польського товариства татранського (ПТТ). Зокрема, В. і О. Клапчуки розкрили його організаційну структуру, що охопила майже всю Галичину, показали діяльність товариства із заохочення та створення сприятливих умов для відвідування громадянами культурних і природних пам'яток краю [7].

Розвідка дрогобицького вченого В. Петранівського [19] також може претендувати на одну з перших в українській туристично-краєзнавчій літературі спроб відтворити розвиток галицької карпатської туристичної інфраструктури у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. У такому ключі розкриваються діяльність австрійських (Туристичний клуб), польських (ПТТ з філіями) та українських (КЛК, «Плай», «Пласт» та ін.) організацій з розробки і маркування туристичних маршрутів, визначення місць для відпочинку мандрівників, створення рятувальних служб, підготовки провідників тощо. У вузькопрофільній публікації Ю. Гудими [4] показана роль цих польських та українських товариств у знакуванні шляхів і зведенні туристичних притулків в Українських Карпатах. Обоє авторів підкреслюють значення цієї роботи у створенні сприятливих умов для ширшого доступу й ознайомлення з природою і культурою краю.

На жаль, у сферу наукових зацікавлень переважної більшості сучасних українських науковців не увійшли ґрунтовні наукові надбання іноетнічних товариств та відповідні здобутки окремих діячів. Немає потреби зайвий раз акцентувати увагу на загальновідомому факті якісного та кіль-

кісного переважання абсолютно всіх без винятку аспектів польського краєзнавчого руху, а особливо туристично-краєзнавчого («мандрівництво»), над відповідним українським. Неможливо не згадати й про те, що паралельно йшов розвиток інших іноетнічних складників загального руслу краєзнавчого руху. Таким чином перед науковцями постає нагальна потреба комплексного об'єктивного аналізу краєзнавчого руху у Галичині у 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. на основі вивчення всіх етнічних чинників.

Таким чином, нагромаджено значний рівень наукових знань про туристично-краєзнавчу діяльність різнопрофільних громадських інституцій Галичини, яка традиційно розглядалася як складник національно-культурного руху українства другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. Значна частина відомостей із порушеної проблеми подається в контексті досліджень про українські молодіжні та культурно-освітні організації, а також в літературі з історії природоохоронної та рекреаційної діяльності, так що спеціальні студії в її загальному історіографічному ландшафті посідають відносно невелику частку. Зберігається ситуація, коли, намагаючись запровадити до наукового обігу якнайбільше нових фактів із цієї проблеми, дослідники не пропонували якісно нових оціночних характеристик, зокрема слабо використовували модерні дослідницькі методики, тощо. Позитивна тенденція щодо відносно швидкого відходу від україноцентризму проявилася в зосередженні уваги на польських інституціях, що вивчалися як окремо, так і спільно (порівняно) з українськими. Існує диспропорція й у рівні дослідженості окремих складників туристично-краєзнавчого руху: на відміну від мандрівничої діяльності «Руської Трійці», І. Франка та молодіжних і спеціалізованих організацій, гірше вивчені його інші інституціональні компоненти, зокрема робота державних, самоврядних і комерційних

структур у цьому напрямі. Перспективним виглядає і поглиблене вивчення цієї проблематики у площині взаємозв'язку з природоохоронною, рекреаційною й іншими галузями, що сприяли розвитку подорожей і ознайомленню з матеріальною і духовною етнокультурою Галичини.

Застосування неоінституційного підходу окреслює подальші перспективи його використання в історіографічних дослідженнях. У цьому ракурсі неоінституційний підхід інтегрується з пріоритетним на сьогодні проблемним підходом сучасної української історіографії, згідно з яким, наукові напрацювання вчених різних напрямів досліджуються в контексті вивчення відображення на сторінках наукових праць всієї сукупності аспектів розвитку окремого процесу чи явища минувшини.

Література

1. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – 78 с.
2. Боберський І. Українське Сокільство 1884–1939 рр. / І. Боберський. – Львів, 1939 – 34 с.
3. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ : НВ-Лілея, 1997. – 232 с.
4. Гудима Ю. Знакування туристських шляхів в Україні: історія та сьогодення / Ю. Гудима / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : [http // karpatia.org.ua / readarticle.php?article.id=12](http://karpatia.org.ua/readarticle.php?article.id=12).
5. З історії вітчизняного туризму : Зб. наук. статей. – К. : ФПУ, 1997. – 280 с.
6. Заборняк С. Розвиток української народної фізичної культури / С. Заборняк, Б. Мицкан // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія «Фізична культура». – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. V. – С. 14–23.
7. Клапчук В.М. Філії Татранського товариства в Галичині / В.М. Клапчук, О.Н. Клапчук // Екологічні передумови розвитку

- туризму на Гуцульщині : Мат. н.-п. конф. (Яремче, 1996). – Яремче, 1996. – С. 47–48.
8. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. / Р. Ковалюк. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
  9. Козицький А.М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.01. – історія України / А.М. Козицький. – Львів, 1996. – 24 с.
  10. Козицький А. «Кружок любителів Львова» (1921–1923) / А. Козицький // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка : Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – С. 152–155.
  11. Козицький А. Краєзнавчо-туристичне товариство «Плай» (1924–1939 рр.) / А. Козицький // 3 історії вітчизняного туризму : Зб. наук. ст. – К. : ФПУ, 1997. – С. 58–65.
  12. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах автора : Причинки до історії Пласту / С. Левицький. – Мюнхен : Молоде життя, 1967. – 132 с.
  13. «Лісові Чорти», їх життя і буття. 1922–1945 : Ювілейний історико-мемуарний збірник у їх шестидесятиліття. – Вашингтон; Нью-Йорк; Торонто, 1983. – Кн. 1. – 123 с.
  14. Луцький Я. 3 історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911–1930 рр.) / Я. Луцький. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 60 с.
  15. Луцький Я. Туристично-краєзнавча діяльність в українських товариствах Галичини : монографія / Я. Луцький. – Івано-Франківськ, 2010. – 216 с.
  16. Масик Р. Львівське відділення Польського краєзнавчого товариства і організація шкільних краєзнавчих гуртків / Р. Масик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 206–213.
  17. Окаринський В. Український скаутський рух (1911–1944 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль : Рада, 2006. – 260 с.
  18. Парацій В. Подільське туристично-краєзнавче товариство (1925–1939 рр.) : аспекти краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності / В. Парацій // Історичні пам'ятки Галичини : Мат. III наук. краєзн. конф. (Львів, 19 листопада 2004 р.) / [відп. ред. Я. Малик]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 171–179.
  19. Петранівський В. 3 історії галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.): розвиток мандрівництва. / В. Петранівський, М. Рутинський : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/krajeznavstvo>.
  20. Петранівський В.Л. Галицька Карпатська туристська інфраструктура: історичний аспект (II пол. XIX ст. – 1939 р.): [Електронний ресурс] / В.Л. Петранівський. – Режим доступу до статті: <http://tourlib.net/statii-ukr/petranivsky.htm>
  21. Питуляк М.Р. Розвиток туризму на Тернопільщині у 20–30 роках XX ст. / М.Р. Питуляк // 3 історії вітчизняного туризму : Зб. наук. ст. – К. : ФПУ, 1997. – С. 76–82.
  22. Савчук Б. Український Пласт 1911–1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
  23. Серкіз Я. 3 історії українського мандрівництва / Я. Серкіз // Проблеми розвитку туризму на Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доповідей і повідомлень. – К. : ФПУ, 1994. – Ч. 1. – С. 16–17.
  24. Серкіз Я.І. Історичне краєзнавство: посібник / Я.І. Серкіз. – Львів, 1995. – 93 с.
  25. Старосольський Ю. Велика гра (гутірка про ідею і методу пластування) / Ю. Старосольський. – Детройт, 1979. – 79 с.
  26. Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник для українського пластового юнацтва / О. Тисовський. – Торонто; Детройт : Молоде життя, 1961. – 545 с.
  27. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 694 с.

28. Франко П. Иван Франко зблизька / П. Франко / Иван Франко у спогадах сучасників. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 381–388.
29. Франко П. Огляд території України / П. Франко. – Відень : Накл. тов. «Франко Син і Спілка», 1921. – 34 с.
30. Шумський І. Західноукраїнські християнські молодіжні організації і товариства у 30-ті роки ХХ століття : окремі аспекти організаційного будівництва / І. Шумський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, серія «історія». – Тернопіль, 2002. – Вип. III. – С. 93–95.

Dutchak O.I. NEOINSTITUTIONAL APPROACH TO STUDY OF LOCAL LORE TOURISM IN GALICIA IN THE 1830S – 1930S. *The neoinstitutional approach to study of local lore tourism in Galicia in the 1830s-1930s is outlined and analysed. The contribution of Ukrainian scientists to the study of public tourism and local lore organizations is studied. The conclusion about the availability of using the given approach on an interdisciplinary level is drawn.*

Keywords: neoinstitutional approach, public organizations, Galicia, historyography, local lore tourism.

Дутчак Е.И. НЕОИНСТИТУЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ТУРИСТИКИ ГАЛИЧИНЫ 30-Х ГГ. XIX – 30-Х ГГ. XX В. *Определен и апробирован неoinституционный подход к изучению краеведческого туризма в Галичине 30-х гг. XIX – 30-х гг. XX в. Исследован вклад украинских ученых в изучение деятельности общественных организаций туристско-краеведческого направления. Сделан вывод о перспективности использования очерченного подхода на междисциплинарном уровне.*

Ключевые слова: неoinституционный подход, общественные организации, Галичина, историография, краеведческий туризм.

УДК 726.54

**АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА
БОЙКІВЩИНИ XVII – ПОЧАТКУ XX СТ.**

О.В. Новосьолов, Т.З. Маланюк

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Дерев'яна архітектура Бойківщини – справжній культурний скарб України. Саме на Бойківщині справжній заповідник де збереглося найбільше сакральних дерев'яних об'єктів. Вивчення та збереження цього скарбу важливе завдання вчених дослідників етнографів.

Ключові слова: дерев'яна архітектура, Бойківщина.

Вступ. Бойківщина належить до тих відносно небагатьох локацій, де архітектурна сакральна спадщина налічує сотні пам'яток, що хронологічно охоплюють декілька століть. Головними причинами цьому були розвинутість регіону як торгово-ремісничого осередку, багаті природні ресурси, вигідне географічне положення. У зв'язку з цим актуалізуються питання щодо вивчення цієї спадщини її кодифікація та каталогізація. Здійснити огляд архітектурної спадщини Бойківщини, яка головним чином представлена дерев'яним церковним будівництвом і є завданням цієї статті. В той же час метою статті є узагальнити імперичний матеріал, накопичений в результаті етнографічної експедиції в рамках проекту «Бойківщина сакральна».

Огляд досліджень. Процес дослідження сакральної спадщини Бойківщини фактично розпочато у XIX ст. Переважно це були окремі праці як вітчизняних так і зарубіжних дослідників.

Першим поважним дослідником галицької старовини загалом і сакральної спадщини Бойківщини був історик і етнограф Я. Головацький, який звернув увагу на розвинутий архітектурний стиль у церковному будівництві, що виразився у будівництві дерев'яних церков. Саме Я. Го-

ловацький започаткував першу хвилю наукових праць, яка ознайомила світ з цінними для історії мистецтва сакральними об'єктами етнографічних районів українських Карпат, в повній мірі це стосується і Бойківщини [12, с. 27].

Переважно на основі матеріалів, зібраних під час мандрівок Головацького, побудована його характеристика давніх пам'яток монументального церковного зодчества в Галичині і на Буковині. Дослідник розглядає його основні типи, структуру, стильові особливості, відзначає, що найкраще збереглися риси візантійсько-руського стилю в галицьких дерев'яних церквах. Він описав процес побудови дерев'яної церкви народними майстрами, вказавши на технічні засоби, зняв термінологію [4, с. 145].

Зацікавленість проблематикою української дерев'яної церкви у Галичині посилювалося на початку XX ст.

Першим дав характеристику церквам, які знаходились в етнографічних межах Бойківщини, В. Щербаківський. Він за дорученням Наукового Товариства ім. Шевченка у 1909 р. мав прослідити відміни бойківського типу церков, від загального беручи під увагу не лише галицький, але й угорський бік бойківських Карпат

Як слушно зазначає В. Щербаківський, бойківська церква має вісім спільних рис із загальноукраїнською та шість відмінностей, які вказують, що це окремий тип [12, с. 394].

Разом з тим В. Щербаківський вказував, «що не дивлячись на різні відміни, чи то бойківська церква... чи козацька... головні риси їх спільні, спільна головна архітектурна ідея». Симетричність на думку В. Щербаківського є «головна будівельна ідея української архітектури» [14, с. 12].

Володимир Січинський на основі польових досліджень церков, проведених у галицькій Бойківщині влітку 1923 р. і підкарпатській Бойківщині в 1924–1925 рр., ділить їх за ознакою кількості заломів

на простіший і складніший типи. На його думку, простий тип являє собою тризрубну (трикамерну) основу у формі трьох прямокутників (близьких до квадрата розставлених на одній осі зі сходу на захід. Стіни зрубів криті пірамідальними ступеневими (в два, три і більше поверхів) дахами, часами увінчаними маківками. Складний тип бойківських церков в плані подібний до простішого типу, але в своїх вежах-банях переходить від прямокутника до вісімки перекритої стіжковими восьмигранними ступневими дашками кількість поверхів тут більша і доходить до восьми, не рахуючи опасання [12, с. 394].

Досліджуючи бойківські церкви В. Сичинський вказує на особливість їх типів, при цьому зауважує, що «хоч бойківський тип церков був цілком усталений і конструктивно з'ясований, але народна творчість все ж таки знайшла вихід для свого безупинного розвитку. А саме, зміна архітектурних форм ішла в напрямку компонування ступеневого перекриття від двохповерхового до семиповерхового». Далі автор дає приклад церкви з с. Кривки, яка в 1930 р. перенесена до Львова [11, с. 21].

Найбільш змістовною працею про українське церковне дерев'яне будівництво міжвоєнного періоду Галичини є монографічне дослідження М. Драгана. Розглядаючи формування українського дерев'яного будівництва, М. Драган стверджував, що «наше церковне будівництво розвивалося органічно і з опорою на свої власні традиції, добираючи з історичного будівництва лише те, що підходило до характеру дерева і що промовляло до уяви народних творців [2, с. 15].

Крім того М. Драган цілком визнавав, що «дерев'яне церковне будівництво в Україні в значній перевазі чисельніша над мурованим і через те змушено в дечому вплинути також на формування мурованого будівництва на дерев'яне побуджує народного митця до творчої думки, сприяючи живішому будівельному рухові, дає

зможу доводити традиційні форми до щораз більшої досконалості симетрії, пропорції та комбінації різних форм і типів будинку [2, с. 15–17].

Згідно з П. Юрченком «бойківська церква загалом і в деталях є одним з кращих в історії архітектури зразків витвору з дерева. В ній кожна форма органічно зв'язана з конструктивною її суттю, в ній усе переконливе і правдиве» [15, с. 47].

Характеризуючи бойківську будівельну школу І. Могитич вказує, що вони «довершені у своїй гармонійній пропорційності, багатогранні в плановому та об'ємно-просторовому рішенні народні храми, зведені майстрами бойківської будівельної школи, яка зберегла в основі давньоруської традиції, творчо розвинула та збагатила вигляд цих, у минулому головних виразників художньо-естетичного світогляду народних мас, давно ввійшли в культурно-мистецький фонд не тільки українського, а й загальноєвропейського характеру» [8, с. 233].

Виклад матеріалів дослідження. Бойківщина приваблива своїми вічнозеленими лісами, пологими горами, шумливими потоками і річками. Через цей край протягом тисячі років проходили торговельні шляхи, що вели до Західної Європи.

Назва Бойківщина походить від населення області – бойків – однієї з етнографічних груп українського етносу. Вона зафіксована у джерелах XVII–XVIII ст. Походження назви бойки до цього часу залишається загадкою, хоча існує чимало гіпотез. Серед них – від польського слова «бояк» – «віл», аналогічно від румунського слова «боу» – теж «віл», інші виводили цю назву від кельтських племен бойів, від частого вживання місцевим населенням слова «бой», від антропоніма «Бойко», утвореного від праслов'янської форми імені «Бой» та ін. Бойківський говір входить до карпатських діалектів південно-західної групи українських діалектів. У ньому ще збереглося багато слів, власти-

вих лише цьому регіонові, зокрема глибокі архаїзми [1, с. 118]. За антропологічною характеристикою бойки близькі до українців Верхнього Подністров'я, Наддніпрянщини (зокрема Лівобережжя й особливо полтавчан Диканського району), Полісся, Волині, Посяння, а також до частини словаків, хорватів і північних сербів. Основне заняття бойків – землеробство і тваринництво. Допоміжні – городництво та садівництво, менше збиральництво, бджільництво, мисливство та рибальство. Під рілля тут обробляли не тільки долини, а й гірські схили, лісові масиви. Етнографи зафіксували на Бойківщині архаїчні способи вирубно-вогневого освоєння земельних ділянок: рубання лісу та чагарників із наступним їх обпалюванням, викорчовуванням пнів, скопуванням мотикою і подальшою обробкою орними знаряддями. З ремесел найбільше були поширені лямарство, гончарство, виготовлення одягу, теслярство, бондарство, лозо- та коренеплетіння. Одяг населення бойківського краю має свою локальну специфіку. Основним матеріалом його було домоткане полотно з коноплі і льону, а також сукно і шкіра [11, с. 69]. Характерна ознака одягу – білі домоткані сорочки, спідниці, чоловічі штани, які прикрашали вишивкою або вибійкою, сирі або брунатні безрукавки, оздоблені шнуровими петлями, темно-коричневі сіряки чи пишно оздоблені прямоспинні кожухи. У харчуванні бойків переважала рослинна їжа, молочна, грибна, рибна і по святах м'ясна. Найпоширеніші страви були борошняні (вівсяний кисіль, чир, вареники, галушки, тісто), каші з вівсяних і ячмінних круп, бобові. З овочів у харчовому раціоні переважала картопля, капуста, огірки. Бойківські села найчастіше розміщені в один ряд у долинах уздовж річок чи потоків. Паралельно до цих водних артерій пролягали основні дороги, які сполучали всі садиби села з іншими населеними пунктами. Крім традиційних двокамерних і трикамерних жител, тут

був поширений однорядний житлово-господарський комплекс «довга хата» з високим солом'яним чи гонтовим дахом. У цей комплекс, крім житла, входили комора, стодола, шопа, хлів та інші господарські приміщення. На відносно невеликій території, яку заселяють бойки, збереглися чудові пам'ятки монументального народного будівництва. Значний науковий інтерес становить, зокрема традиційне храмове будівництво, в якому сконцентрували кращі надбання багатовікової культури бойків.

Бойківська будівельна школа – сукупність історично усталених традиційних засобів архітектурного формування простору, конструктивних рішень церков в дереві, які виробились на основі світогляду, естетичних ідеалів, де триверхі церкви зберегли традиції первісних форм загальноукраїнського будівництва і надзвичайно розвинули цю скромну форму через помноження заломів. Кількість заломів різноманітна навіть на верхах однієї церкви та в різній комбінації. Характерне роздріблення триверхих церков багатозаломністю стало стильовою ознакою церков на Бойківщині, що виділило їх в особливий тип сакрального будівництва. Розвинувся у XVII – на поч. XX ст.

Бойківське церковне будівництво давно цікавило дослідників народної архітектури, етнографів, зокрема І. Грабаря, Г. Лукомського, О. Лушпинського, В. Січинського, В. Щербаківського, М. Драгана, П. Юрченка, П. Жолтовського, Г. Логвина, І. Могитича.

Сьогодні Бойківщину вважають своєрідним заповідником найцікавіших зразків народної церковної архітектури, на нашу думку, єдиним в Україні. Це підтверджується не тільки великою кількістю однотипних збережених храмів, а й історичними джерелами.

Відрізняються бойківські церкви від середньоукраїнських тим, що мають верхи менші і більше заломів, побудованих

«четверик на четверику», «восьмерик на четверику». Західна частина верху часом служить за дзвіницю, орнаментация одвірків, їх конструкція несуть сліди готики.

Український дослідник дерев'яної архітектури Щербаківський В. зауважив, що бойківські церкви завдяки глухим горам, в котрих вони побудовані, дуже мало міняли свій традиційний вигляд і заховали нам усі риси глибокої старовини [12, с. 11]. На унікальність бойківської дерев'яної сакральної архітектури звертав увагу у своїх дослідженнях В. Січинський. На його думку, так звані «бойківський» тип церков є якимсь первісним типом церковних будов, що постав на Україні в якусь давню, віддалену добу [8, с. 165]. Особливої уваги заслуговує конструкція і спосіб будування бойківських церков, zarazом типова для найстаріших пам'яток української дерев'яної архітектури [9, с. 103].

Гірський ландшафт Бойківщини значною мірою визнав життєдіяльність населення. Переважна частина території краю вкрита лісами. Проте, незважаючи па гористий рельєф, бойки з давніх-давен займалися землеробством, що вплинуло на їх культуру, ліричний склад характеру. Наявність лісових ресурсів і відповідно, якісної деревини, спонукало накопиченню будівельного досвіду, освоєнню теслярської майстерності й розвитку будівельного ремесла. Розосередження сіл, бідність селян не сприяли будівництву великих сакральних споруд, тому бойківська церква невелика. Звідси особлива увага до композиційних засобів і архітектурно-художнього завершення. Утаємниченість і монументальність – основні якості бойківських церков, їх своєрідні риси.

Місцева школа дерев'яного будівництва була тією внутрішньою силою, яка мала тисячолітню історію і вступила у протиборство з вольовими актами церкви, яка вимагала будувати храми за зразками сакрального будівництва Сходу чи Заходу. У цьому протиборстві наше сакральне бу-

дівництво було у кращому становищі ніж західнослов'янське. Приймавши за основу візантійську архітектуру, воно мало з нею однакові підходи щодо організації сакрального простору на основі квадратних планових структур, перекритих верхами (куполами). Ця особливість не обумовила нищення тисячолітньої будівельної традиції слов'ян щодо спорудження просторів на основі квадратної кліті, перекритої зубним верхом та заміни на прямокутник, перекритий склепінням та дахом, сприяла пошуку відповідних рішень в дереві [5, с. 12].

Бойківські дерев'яні храми вражають мальовничістю форм, гармонією з природним середовищем, вишуканими пропорціями та будівничою майстерністю. Найпоширенішим тут є тридільний триверхий храм з багатоступінчастими завершеннями кожного зрубу окремо. Важливого значення надавали бойки вибору місця дія спорудження церкви. Храми зводили тут на високих пагорбах, щоб забезпечити їх оптимальну оглядовість. Будівництво церкви доручалося лише досвідченим майстрам. Безумовно, важлива роль у визначенні архітектури храму належала й громаді, бо громада орієнтувала майстрів щодо зразка, місця та параметрів споруди.

Отже храм тризрубний: бабинець, нава та вівтар у плані наближені до квадратів. Центральний зруб виділяється за параметрами і завершується восьмигранним наметовим покриттям на восьмирику. Бабинець і вівтар вінчають чотиригранні з одним заломом наметові покриття. Близько розміщені завершення бабинця, нави та вівтаря і мало виявлені западини між ними створюють враження загальної цілісності форми, її монолітності, підкресленої широким піддашшям, підтримуваним випусками вінців зрубу. Ця особливість певною мірою споріднює храм з галицькою школою. Однак пропорційний устрій форми храму, наявність заломів у наметових покриттях бабинця та вівтаря, відповідно

виявлених горизонтальними членуваннями, а також композиційна рівновага мас споруди дають підстави віднести храм до бойківської школи традиційного будівництва [12, с. 10].

У деяких церквах над основними чотирикутними зрубами є восьмикутні покриття – це результат впливу бароко. Восьмикутник сприяв створенню гри світлотіней, контрастному співвідношенню форм, закладених в архітектурі кам'яного бароко. Але творчий інстинкт майстрів, стійкість народних традицій дали можливість не копіювати такий чи інший засоби стилю, а виявити різноманіття традиційної зрубної техніки. Восьмикутник був відомий віддавна, тому хоч і був він у даному випадку перенесений з круглих форм кам'яного бароко на дерево, став органічним і в зрубному будівництві. Барокові риси лише пом'якшили, зробили більш обтічними форми перекриттів. Незважаючи на невеликі розміри, дрібну фактуру гонту, яким обшивали верхи, церкви виглядають монументально. Ця монументальність не є випадковою, оскільки певна система пропорцій в сакральних будівлях доведена до максимальної точності.

Важливого значення надавали бойки вибору місця для спорудження церкви. Храми зводили тут на високих горбах, щоб забезпечити їм оптимальну оглядовість [7, с. 86].

Вибір місця для церкви ґрунтувався на давніх засадах: святиня повинна стояти в місцях особливої краси, біля води, на підвищенні, виконувати оборонні та дозірно-сигнальні функції, бути домінантою в ландшафті; ділянка, на якій розташовується церква повинна бути віддалена від житлових і господарських споруд для запобігання її загорянню від пожеж у садибній забудові; вибір відзначався необхідністю швидкого відводу поверхневих вод з ділянки та цвинтаря, мати низький рівень ґрунтових вод, щоб забезпечити довге й надійне збереження фундаментів, підва-

лин і стін [10, с. 254].

У кінці XVIII–XIX ст. церкви починають переноситися до забудови, дороги та в забудову, що було зумовлене мати кращий доступ до святині та містобудівельними вимогами. Перенесення церков на нові місця часто аргументувалося втручанням небесних сил [10, с. 255].

План дерев'яної споруди розмічали на підготовленому будівельному майданчику за допомогою шнурка з двома кілками на кінцях і найпростіших геометричних фігур. Завжди починали з центральної нави. Якщо ця ділянка мала вигляд чотирикутника, то одна з її сторін була вихідним розміром при побудові плану всієї церкви; якщо восьмикутна – то цим розміром служила ширина або довжина центральної нави. Інші ділянки плану після центра розбивались у натурі пропорційно до розмірів. Орієнтувався план будови за сонцем – вітарем на схід. Всі розміри зрубів – стін, заломів, восьмериків, ліхтарні визначалися в плані, в першу чергу – центральної нави і були пропорційні до них.

Будівництво дерев'яної споруди починалося з того, що на обраному майданчику укладали по кутах великі камені, або й по декілька мурованих насуху на суміжних кутах. В пізніші часи, починаючи з XVIII ст. деякі з них ставилися на стрічкові камінні фундаменти, скріплені цементним розчином.

На камені, заввишки 20–25 см від рівня землі, ставили поперечні грубі бруси з твердих порід дерева (найчастіше з дуба) – підвалини, що визначали довжину кожного приміщення. Потім у всі чотири паралельно покладені підвалини, які були повернені сторонами на схід і захід, врубувались поздовжні – південні й північні, що визначали ширину приміщень [3, с. 56–57].

Як вже було зазначено, бойківські храми тридільні. Цей тип храму ніде в Європі і в світовій архітектурі не має таких оригінальних форм, як в Україні, зокрема

на Бойківщині. Походження цих об'ємно-просторових форм бойківських церков дослідники пояснюють різними джерелами: кам'яними роменськими храмами, вірмено-кавказькими хрестоподібними в плані спорудами, візантійським типом церков. Водночас вони стверджують, що триверхі церкви можна побачити на мініатюрах «Ізборника Святослава» 1072 року і Київської «Псалтирі» XI ст. У давніх українських колядках також співається про «церкви з трьома верхами». Тридільність властива також для пам'яток українського мурованого будівництва XIII–XV ст. Але, як би це не було, бойківський будівничий створив свої традиційні форми трикамерної церкви. Цей поділ на три приміщення підтверджується вимогами Літургії: в західній частині церкви, так званому бабинці, стояли жінки і просто заходжі, в наві відбувалося богослужіння, вівтар, як і в інших церквах, був відгороджений царськими і дияконськими вратами і мав спеціальне приміщення [8, с. 166].

Інтер'єр бойківських церков відкривається для відвідувача, ніби театральна сцена: через фігурне прорізаний прохід з бабинця до нави видно різьблені решітки іконостасу, а далі через царські врата потрапляємо до престолу з кивотом (місце, де знаходиться чаша з «Божими Дарами» для причащення віруючих). Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється грою світлотіней, зумовленою розташуванням джерел світла. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, створюючи контраст із затемненим бабинцем. Над навою – хори, продовження яких іззовні набирає форми галерейки. На ній виступали церковні співаки. Взагалі, збільшення площі церкви за рахунок другого поверху – просторих хорів – дуже древній прийом, започаткований ще в період Київської Русі.

Таким чином було взято за основу тридільний безстовпний храм, в якому було

досягнуто композиційних відповідностей структурних складових плану. Він лягає в основу подальшого сакрального будівництва України. Внутрішні сили, які належать до стабілізуючих факторів, «перетравили», «переробили» все те, що до нас надходило із Сходу і Заходу, і за вимогами місцевої будівельної школи створили власні типи сакральних споруд. Їх основна відміна полягає в тому, що в композиції будівлі головна роль відведена багатоярусним верхам. На перший погляд у бойківській церкві наче зовсім немає звичайного поділу будівлі на стіни і дах, бо вся будівля від низу й до верху являє собою сполучення різних формою частин даху і стін, що розміщуються в кілька ярусів. Проте структурою своєю ця будівля має ті ж складові частини, що й тризрубні церкви Придніпров'я і Слобожанщини, тобто три зруби і багатоярусні верхи над ними у вигляді сполучення тих самих зрізаних пірамід та восьмимериків [9, с. 107].

У бойківській церкві тіло зрубу приховане під великим навісом на консолях і створюється враження, що високі башти верхів починають зразу під навісом. Пропорції складових елементів башти, тобто восьмирика і зрізаної піраміди відзначаються абсолютною перевагою горизонтальних розмірів і малою висотою. Повторюючись кілька раз, із поступовим зменшенням ширини, вони утворюють ритмічну уступчастість башти з м'яким її обрисом. Уся будівля, крім першого ярусу під навісом, обшивається гонтом і це ще більше зв'язує в єдине ціле вертикальні відрізки стіни з короткими схилами даху. В цьому старовинному прийомі прихована та художня єдність, яка спостерігається в бойківській церкві [13, с. 47].

Планування популярної для Бойківщини тризрубної церкви подібне до архітектури народного житла. В основі вони мають три зруби, розміщені вздовж осі, найбільший з яких – центральний (нава), а два бічні зруби бабинця і вівтаря є меншими.

Над зрубами найчастіше зводили три верхи – бані. Триверхі церкви були дуже популярними не тільки в церковній архітектурі Бойківщини, але й всієї України XVI–XVIII ст. Тип церкви з трьома верхами в народній уяві українців вважався з давніх часів еталоном естетичної досконалості архітектури [4, с. 34].

Бойківська церква загалом і в деталях є одним з кращих в історії архітектури зразків витвору з дерева. В ній кожна форма органічно зв'язана з конструктивною її суттю, в ній усе переконливе і правдиве [13, с. 47].

У бойківській церкві тіло зрубу приховане під великим навісом на консолях і створюється враження, що високі башти верхів починають зразу під навісом. Пропорції складових елементів башти, тобто восьмерика і зрізаної піраміди відзначаються абсолютною перевагою горизонтальних розмірів і малою висотою. Повторюючись кілька раз, із поступовим зменшенням ширини, вони утворюють ритмічну уступчастість башти з м'яким її обрисом. Уся будівля, крім першого ярусу під навісом, обшивається гонтом і це ще більше зв'язує в єдине ціле вертикальні відрізки стіни з короткими схилами даху. В цьому старовинному прийомі прихована та художня єдність, яка спостерігається в бойківській церкві [13, с. 47].

Поряд із церквою розміщується квадратна в плані двоярусна з наметовим дахом дзвіниця. Нижній ярус зрубною конструкції, верхній – каркасний. Лаконічні форми та широке піддашся споріднюють її з архітектурою храму. Слід зазначити, що церква органічно пов'язана з навколишнім природним оточенням.

Інтер'єр бойківських церков відкривається для відвідувача, ніби театральна сцена: через фігурне прорізаний прохід з бабинця до нави видно різьблені решітки іконостасу, а далі через царські врата потрапляємо до престолу з кивотом (місце, де знаходиться чаша з «Божими Дарами»

для причащення віруючих). Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється грою світлотіней, зумовленою розташуванням джерел світла. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, створюючи контраст із затемненим бабинцем. Над навою – хори, продовження яких іззовні набирає форми галерейки. На ній виступали церковні співаки. Взагалі, збільшення площі церкви за рахунок другого поверху – просторих хорів – дуже древній прийом, започаткований ще в період Київської Русі.

Українське сакральне будівництво, основною складовою якого є власна природа походження, виробило свої погляди, смаки та норми будівництва. Воно має певну область стабільності, змінюється під різними впливами лише в деталях, не змінюючи власні форми і власну концепцію їх планувально-композиційного рішення. «Область стабільності» нашого сакрального будівництва була настільки сильна, що образ української церкви стає символом нації, «порогом», за який будівничі намагаються не виходити під приводом того, що зміна концепції планувально-композиційного рішення є зрадою своєї віри, народу. Цей чинник досить сильний. Історичні стилі, які приходили в Україну, підпорядковувались цій концепції, тому українську церкву можна зразу відрізнити від іншої.

Сьогодні на Бойківщині налічується понад 250 дерев'яних храмів. Серед них найбільше збудованих в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і тільки зрідка трапляються церковні споруди XVII–XVIII ст. Для всіх них, як вже зазначалося вище, властиві одні і ті ж творчі підходи, художньо-архітектурні рішення, тому в загальних рисах вони подібні. На багатьох пам'ятках збереглися імена будівничих: Василь Суран, Андрій, Лука Снігур, Стефан Косилович, Степан Паньків, Семен Коваль, Ілля Пантимон, Костянтин Риштей та ін.

Основним досягненням бойківської школи традиційного храмовбудування стала розробка конструкції завершень зрубу на основі так званих заломів і, відповідно, розбудова висотної композиції храмових споруд. Саме завдяки освоєнню цих архітектурно-конструктивних прийомів народні будівничі Бойківщини створили низку визначних творінь храмової архітектури, які увійшли в скарбницю національних надбань українського народу.

Давні традиції храмового будівництва як галицької, так і бойківської школи увібрала церква Різдва Пресвятої Богородиці що у с. Берлоги. Церква біла перенесена з місцевості яка називається «Під монастир» (біля Рожнятова існував монастир Василян). За свідченнями місцевих краєзнавців, в середині XVII ст. церква була подарована місцевим мешканцям одним євреєм. Як розповідає народний переказ, один мудрий хлопець підійшов до пана і каже: «Добре б було б, якщо б цю церкву було передано до Берлог!» Пан відповів, що якщо за одну ніч забере церкву, то буде ваша. Люди всіма можливими способами в одну ніч перевезли церкву. Дерев'яна зрубна, тридільна, церква. У плані видовжена, ковчегоподібна. Дах над бабинцем і вівтарем завершують невеликі маківки. Доповнюють ансамбль двухаярусна дерев'яна дзвіниця й 400-літні ведмежі дуби.

Концепції сакрального будівництва Бойківщини дотримувалися відомі українські архітектори В. Кричевський, І. Левинський, О. Лушпинський, І. Труба, І. Якубович, П. Фетисов, К. Жуков, Є. Нагірний, Я. Пономаренко, В. Коробцев, Н. Шехонін, О. Сластін та ін.

Планування популярної для Бойківщини тризрубної церкви подібне до архітектури народного житла. В основі вони мають три зруби, розміщені вздовж осі, найбільший з яких – центральний (нава), а два бічні зруби бабинця і вівтаря є меншими. Над зрубами найчастіше зводили три верхи – бані. Триверхі церкви були дуже по-

пулярними не тільки в церковній архітектурі Бойківщини, але й всієї України XVI–XVIII ст. Тип церкви з трьома верхами в народній уяві українців вважався з давніх часів еталоном естетичної досконалості архітектури [4, с. 34].

Висновки. Бойківська церква загалом і в деталях є одним з кращих в історії архітектури зразків витвору з дерева. В ній кожна форма органічно зв'язана з конструктивною її суттю, в ній усе переконливе і правдиве. Архітектурна сакральна спадщина Бойківщини становить особливий пласт народного надбання. Впродовж декількох століть формувалася особливий стиль бойківської архітектури, кристалізувалася народна будівельна школа, яка згодом у XIX–XX ст. стала предметом для наслідування з боку українських й європейських архітекторів.

Література

1. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–130.
2. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форми : В 2 ч. / М. Драган – Львів : НМ у Львові, 1937. – Ч. 1. – 159 с.
3. Історія української культури : В 5 т. – К. : Наукова думка, 2001–2003: Т. 3. Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. – 2003. – 1246 с.
4. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р.Ф. Кирчів. – К. : Наукова думка, 1990. – 344 с.
5. Кравченко Я. Традиції дерев'яної архітектури Карпат / Я. Кравченко // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 3. – С. 55–61.
6. Кузенко П.Я. Сакральна архітектура України : Навч.-метод. посібник / П.Я. Кузенко / [За заг. ред. проф. В.А. Качкана]. – Івано-Франківськ, 2008. – 88 с.
7. Могитич І. Народна дерев'яна архітектура // Історія української архітектури. – К. : Техніка. – С. 372–399.
8. Народна архітектура Український Карпат

- XV–XX ст. / [Ю.Г. Гошко, Т.П. Кушук, І.Р. Могитич та ін.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 271 с.
9. Прибега Л.В. Дерев'яні храми Українських Карпат / Л.В. Прибега. – К. : Техніка, 2007. – 168 с.
10. Січинський В. Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах / В. Січинський // Записки НТШ. – 1926. – Т. CXLIV–CXLV. – С. 157–170.
11. Січинський В. Історія українського мистецтва. Архітектура / В. Січинський. – Нью-Йорк, 1956. – 146 с.
12. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура Українців Карпат : культурно-традиційний аспект / Я. Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2007. – 640 с.
13. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину : Зібрання творів у 50-ти томах / І. Франко. – К., 1982. – Т. 36. – С. 68–99.
14. Щербаківський В. Церкви на Бойківщині / В. Щербаківський / Записки НТШ. – 1913. – Т. 144. – С. 5–12.
15. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України (XVIII–XIX ст.) / П.Г. Юрченко. – К. : Видво Академії архітектури УРСР, 1949. – 133 с.

Novosiolov A.V., Malaniuk T.Z. ARCHITECTURAL HERITAGE OF BOYKIVSCHYNA IN THE 17TH – THE EARLY 20TH CENTURIES. *Wooden architecture of Boykivshchyna is a real cultural treasure of Ukraine. Just in Boykivschyna is a reserve, which has preserved the most sacred wooden objects. Study and conservation of this treasure is an important task of scientists, researchers, ethnographers.*

Keywords: wooden architecture, Boykivshchyna.

Новосёлов А.В., Маланюк Т.З. АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ БОЙКИВЩИНЫ XVII – НАЧ. XX СТ. *Деревянная архитектура Бойкивщины – настоящее культурное сокровище Украины. Именно на Бойкивщина настоящий заповедник*

где сохранилось больше сакральных деревянных объектов. Изучение и сохранение этого сокровища важная задача ученых исследователей этнографов.

Ключевые слова: деревянная архитектура, Бойкивщина.

УДК 930.1:94(477.83/.86)“1919–1939”
ПРОБЛЕМА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Д.В. Великочий

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті робиться спроба визначити роль проблеми приналежності Східної Галичини, її місця у зовнішньополітичних планах і внутріполітичній діяльності Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду. Аналізуються здобутки української та польської історіографії.

Ключові слова: Східна Галичина, зовнішньополітичні доктрини, міжвоєнний період, історіографічні концепції.

Вступ. Українсько-польські відносини – це історія взаємодії двох народів, двох націй, що охоплює період понад десяти століть. Їх вектор змінювався залежно від комплексу різноманітних чинників геополітичного, міжнародного, внутріполітичного характеру, варіював від співпраці до конфронтації і навпаки, однак завжди вирізнявся присутністю. Більше того, постійна наявність українського чи польського чинника для іншого національного актора, на нашу думку, як правило ставала визначальною у переломні періоди існування кожного з них.

В історії українсько-польських відносин однією з найбільш складних впродовж століть була проблема Східної Галичини. Особливо це стосується періоду 1919–1939 рр., що отримав у вітчизняній історіографії визначення «міжвоєнного». Її основними складовими, на нашу думку, слід вважати територіальну приналежність, етнічну самоідентифікацію автохтонного населення, роль впливу державних, громадських, церковних інституцій на процес кристалізації етнодержавних ідеологем населення регіону в контексті його національного самоусвідомлення.

Виклад матеріалу. В українській історіографії означена нами проблема, вважаємо, повною мірою ще не стала спеціальним предметом наукового зацікавлення і дослідження. Вчені, як правило, розглядають її в широкому контексті українсько-польських відносин першої половини ХХ ст.

Помітний вплив на українську історіографію польсько-українських відносин відіграла класична праця І. Лисяка-Рудницького «Польсько-українські стосунки: тягар історії» [17]. Розглядаючи їх у широкій історичній ретроспективі, вчений наголошував на виключному значенні цього протистояння для боротьби за національну самостійність України і Польщі, але основну відповідальність за нього покладав на останню – сильнішу сторону. Вчений особливо наголошував на епізоді польсько-української війни 1918–1919 рр. за Галичину. До нього І. Лисяк-Рудницький підходив з позиції «галицького П'ємонтизму»: на його думку, Галичина була «ядром» української нації, тому польська агресія проти неї означала набагато більше ніж утрату провінції, – знищення самих підвалів, на яких могла будуватися самостійна українська держава за повоєнного часу.

Такі погляди загалом поділяв речник українського консерватизму В. Кучабський, який ще на початку 1930-х рр. визначив «територіальні» ракурси польсько-українських стосунків: 1) між Польщею та українськими етнічними теренами (передусім Східною Галичиною – *авт.*); 2) між українцями та поляками, що мешкали на українській території [16]. Сучасний учений Я. Дашкевич, вирізняючи в історії міжнаціональних відносин два дослідні аспекти: внутрішні (всередині української етнічної території) та зовнішні (із суміжними з нею державами і націями), особливо наголошував на їхній взаємозумовленості та взаємозалежності [8, с. 32]. Ці етнотериторіальні зрізи вивчення

польсько-українських стосунків зі всією виразністю проявилися на історичному етапі 1919–1939 рр. у Галичині, де вони відбувалися на двох рівнях: 1) етносоціальному – між українською більшістю та польською меншістю; 2) так би мовити, «державно-регіональному»: Польща – [українська] Галичина.

Науковий здобуток названих авторитетних учених, що представляють різні етапи і напрями розвитку української історіографії, відображає два важливих концепти українсько-польських відносин, які повною мірою притаманні і досліджуваній проблемі. Перший з них стосується перекладання провини за непорозуміння між обома народами на поляків, як на сильнішу сторону, та зображення українців, як пригнобленої, й навіть незаслужено покривдженої нації, яка веде справедливу боротьбу за незалежність. Другий відображає скептичне ставлення щодо можливих альтернатив полагодження цього протистояння через обопільне небажання вести конструктивний діалог.

В українській нарадянській історіографії присутні дві головні парадигми висвітлення історії українсько-польських стосунків, які окреслюють і підходи до висвітлення нашої дослідницької теми. Їхню суть і зміст у дещо своєрідній формі показала Н. Яковенко [27]. Говорячи про наукові оцінки українсько-польських стосунків, дослідниця проводить таку думку: у войовничо антипольській українській історіографії немає і натяку на те, що сусідні етноси, які перебували під одним «державним дахом», мусять мати й чимало спільного. Тому в ній утвердилися два «агресивні стереотипи» зумовлені тягарем застарілих історіографічних і світоглядних штампів: перший стверджує, що поляки – це окупанти, які провадять планомірну політику підкорення й денаціоналізації українців; другий нав'язує синдром «ворожої країни», згідно з якими Польща і Україна – це засадничо окремі, нічим,

окрім ворожості, не пов'язані політичні, соціальні, культурні організми. Вчена, натомість, пропонує концепцію «відкритої історії», яка пропагує толерантність, акцентуючи на стані постійного діалогу та взаємопроникнення несхожих сусідніх «історично ворожих» культур. Шлях до її реалізації убачається в переході до «інтегрованої» національної історії, в якій кожна новітня нація постає як витвір численних іноетнічних впливів.

Вірогідно, між обома парадигмами української історіографії, які умовно назовемо «традиційно-антипольською» та «модерністсько-поліцентричною», немає чіткої межі, тим більше якоїсь прірви, оскільки історики різних періодів і течій завжди зважали на «законні прагнення», «природні інтереси» не лише української, а й польської сторін. Не відходячи від постулатів «наїзник-поляк» та «покривджений-українець», Т. Гунчак, М. Демкович-Добрянський, І. Лисяк-Рудницький, М. Стахів та ін. дослідники українсько-польських стосунків зарубіжжя прагнули показати історично зумовлені мотиви і діяння обох народів, які обстоювали свої законні, з їхньої точки зору, права й інтереси, відчуваючи за собою власну історичну справедливість [10; 17; 25; 28; 29].

Науково-теоретичні обставини, що спричинили утвердження «традиційно-антипольської» парадигми української історіографії та її психостереотипні вияви, окреслено в працях вітчизняних учених Л. Зашкільняка, О. Ресента, В. Литвина, М. Литвина, Н. Яковенко та ін. [11; 18; 19; 23]. Вони засвідчують, що, з одного боку, в сучасній українській літературі зберігаються (переважають) схеми, розроблені давньою українською, російською, радянською історіографіями. Відповідно до них український народ завжди прагнув до незалежності. Така методологічна установка апіорі передбачає, що її ворогами були сусіди, передусім Польща та поляки, які незалежно від епохи перешкоджали

незалежності українців. З іншого боку, утвердженню цих наукових і суспільних установок сприяла історична практика конфронтаційних відносин між українцями та поляками. Так укорінювався експансіоністський образ «недоброго» сусіда, що прагне поневолити українські землі, який, до речі, був чи не найбільше притаманним міжвоєнній західноукраїнській та радянській історіографіям.

«Модерністсько-поліцентрична» парадигма вивчення українсько-польських стосунків виразнішого вигляду набирає в працях сучасних українських істориків Л. Баженова, Т. Возняка, В. Великочого, Я. Грицака, Б. Гудя, Д. Дашкевича, Л. Зашкільняка, О. Красівського, В. Литвина, М. Литвина, С. Макаручука, О. Ресента, Н. Яковенко та ін. [1–7; 9; 11; 13; 15; 18–23]. Вони відзначаються прагненням відмовитися від «тягаря історії», неупереджено з'ясувати стосунки між українцями і поляками, щоб позбутися перекидання однієї провини на останніх.

Такі орієнтири і прагнення зумовлюються унікальною, хоча й дещо суперечливою ситуацією в сучасній історіографії українсько-польських відносин, яка склалася під впливом як теоретико-пізнавальних, так і державно-політичних чинників. Курс на євроінтеграцію і поглиблення добросусідських відносин між Україною та Польщею виводять цю проблему за межі суто наукових зацікавлень, надаючи їй актуального суспільного звучання. Це стимулює налагодження діалогу між польськими та українськими істориками, що проявилось у проведенні десятків міжнародних і регіональних науково-теоретичних чи громадських конференцій, симпозіумів, круглих столів, реалізації довготривалих наукових проектів тощо [12]. Їхнім результатом стала поява численних збірників опублікованих матеріалів та серійних видань, окремі з яких стосуються і нашої теми [26]. Паралельно з цим наростає потік публікацій, автори яких також

претендували на те, щоб «спокійно розібратись» та «віднайти консенсус» у вивченні складних взаємин між українським та польським народами.

Все це створювало сприятливе підґрунтя для відмови від націоцентризму у висвітленні українсько-польських відносин у ХХ ст., однак інертність мислення, національно-патріотичні почування та, зрештою, брак нових теоретико-методологічних орієнтирів помітно пригальмувають цей процес. До речі, схожа ситуація, хіба у дещо інших вимірах, склалася і серед польських істориків. Тому, з одного боку, українські вчені обґрунтовано закидають своїм польським колегам небажання відмовлятися від стереотипно-ностальгічних кліше, пов'язаних із трактуванням українських земель, пак України, як «східних кресів», із міфом про польську «цивілізаторську роль» тощо [1]. З іншого боку, визнається, що багато сучасних українських істориків продовжують дивитися на Польщу та поляків через призму міжнаціональних, як правило, конфронтаційних за характером стосунків. Прагнення (обов'язок) обстоювати «виняткову рацію української сторони» в минулому часто відсувають на задній план наукові засади історичного дослідження. Образи Польщі та поляків вимальовуються ще «розмитішими» в працях, присвячених конкретним проблемам їхніх стосунків з українцями. У її зображенні як «історичного антагоніста» України не останню роль відіграє застаріла термінологія, яка не узгоджується із сучасними науковими підходами [11; 13].

Уже 28 червня 1919 р. після Версальської мирної конференції територію Східної Галичини було передано під тимчасове управління Польщі. Натомість уряд цієї держави зобов'язувався гарантувати рівні громадські права, свободу користуватись українською мовою у суспільному житті та можливість організації територіального управління місцевому населенню. Ці умо-

ви були включені до нової конституції II Речі Посполитої, проте так і не були виконані [24].

Варто зазначити, що польські державно-політичні чинники бачили вирішення проблеми Східної Галичини щонайменше у трьох ракурсах: повне анексування її території; формування федералістського утворення та входження до наднаціональної пролетарської держави, яка мала стати результатом експорту світової соціалістичної революції.

Витоки перших двох концепцій сягають часів середньовіччя, в якому польська історіографія традиційно виділяє дві парадигми зовнішньої політики, названі відповідно до головних правлячих династій, відповідно – П'ястівську й Ягелонську. Польща П'ястівська – національна держава однієї польської нації. Польща Ягелонська – багатонаціональна федеративна держава з домінуванням польської нації [14, с. 54]. Саме остання була покладена за основу при вибудовуванні польської зовнішньої політики другої половини 1920-х рр. Відповідно до її завдань планувалося об'єднати під польським началом три сусідні народи: литовців, білорусів та українців.

Можемо припустити, що саме Ягелонська концепція стала праматір'ю федералістської концепції – ідеї «Прометеїзму». Вона, на нашу думку, лягла в основу здійснення зовнішньої політики Другої Речі Посполитої. П'ястівська ж, вважаємо, більшою мірою стала основою для формування й впровадження внутрішньої політики у напрямку створення «єдиної Польщі», в тому числі й за рахунок ополячення анексованих територій. Її апологетами і провідниками була політична партія народних демократів (ендеків).

При цьому вважаємо за необхідне наголосити й підкреслити: не дивлячись на принципово різні підходи у формуванні принципів зовнішньої політики, національно-державні чинники Другої Речі По-

сполитої не розглядали Східну Галичину як об'єкт саме такої діяльності. Край апріорі вважався ними невід'ємною складовою польського державного організму.

В концепції ендеків український чинник грав другорядну роль, а український народ розглядався як «неісторичний» та «недержавний» щодо якого польський елемент повинен був виконати «цивілізаторську» місію. Дана концепція головно була сформульована у таких працях Р. Дмовського, як «Думки сучасного поляка» (1903), «Німеччина, Росія і польська проблема» (1908), «Польська політика і відродження держави» (1925). Яскравим прикладом її змісту може слугувати, на нашу думку, наступний вислів самого автора: «Там, де ми можемо примножити свої сили і свою цивілізаційну працю, поглинаючи інші елементи – жодне право не може заборонити нам того, а діяти так, то навіть наш обов'язок» [31, с. 42].

На думку ендеків інкорпорувати слід було стільки «східних», у тому числі й українських земель, скільки можна «проковтнути», скільки можна поступово повністю колонізувати, перетворивши Польщу на мононаціональну державу. Такими територіями вважалися Східна Галичина, Волинь і Поділля. Інші українські землі, з їх погляду, мали відійти до Росії, в якій вони вбачали протипагу німецькому гегемонізму.

На озброєння була взята стратегія асиміляції українців. «Польща для поляків» – так можна коротко визначити національну політику табору народової демократії. Відомий ендецький політик і публіцист С. Грабський писав, що «нині необхідною умовою утримання наявних кордонів є перетворення державної території Речі Посполитої в національну польську територію» [30, с. 108].

Основним провідником федералістського зовнішньополітичного напрямку був видатний державний і політичний діяч Ю. Пілсудський. Він, як керівник

польської держави намагався реалізувати ще ті завдання, які були окреслені до Першої світової війни: послабити Росію шляхом об'єднання з братніми народами, прилучаючи їх після «розчленування більшовицької Росії по національних швах» [14, с. 74]. Програма мінімум, на думку Ю. Пілсудського, мала включати інкорпорацію територій Західної України та Західної Білорусії. Саме керуючись такою стратегією, він намагався відвоювати у Росії лідерство у східноєвропейському регіоні. Держави-союзники, на думку політика, мали б створити своєрідну «буферну зону», яка б убезпечила Польщу від територіальних та ідеологічних зазіхань з боку Росії та Німеччини.

Висновки. Проблема Східної Галичини у політиці Другої Речі Посполитої із площини зовнішньополітичної перейшла виключно у площину внутріполітичну. При цьому вважаємо за необхідне наголосити й підкреслити: не дивлячись на принципово різні підходи у формуванні засад зовнішньої політики, польські національно-державні чинники початково не розглядали Східну Галичину як об'єкт саме такої діяльності. Край априорі вважався ними невід'ємною складовою власного державного організму, який «вимагав» асиміляції, економічної колонізації й повної політичної інкорпорації.

Література

1. Баженов Л.В. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991–2002) : [Електронний ресурс] / Л. В. Баженов. – Режим доступу : kp.km.ua/statti/dialog.htm.
2. Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива і перспектива : [Електронний ресурс] / Т. Возняк. – Режим доступу: // <http://www.ji.lviv.ua/n11teksts/vjznjak.htm>.
3. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія / В.С. Великочий. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ При-
- карпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.
4. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука / Зб. матеріалів конф. – Львів, 1999. – С. 98–129.
5. Грицак Я. Конструювання національного міста: випадок Львова : [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу : // <http://luh-i-litera/17-18/11.htm>.
6. Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричини українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. / Б. Гудь. – Львів, 2000. – 192 с.
7. Дашкевич Я. Даніель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин / Я. Дашкевич / Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). – С. 5–39.
8. Дашкевич Я. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України : Друга половина ХІХ–ХХ ст. / Я. Дашкевич // Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра іст. наук. – К., 1994. – 52 с.
9. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – К.; Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 78–93.
10. Демкович-Добрянський М. Україна і Польща / М. Демкович-Добрянський // Дзвони. – Львів, 1993. – Ч. 5. – С. 226–231.
11. Зашкільняк Л. Канонічна історія стереотипного сусіда : [Електронний ресурс] / Л. Зашкільняк. – Режим доступу : <http://krutuka.kiev.ua>.
12. Зашкільняк Л.О. Міжнародна наукова конференція у Львові «Виклики сучасної історіографії : світовий та український контексти» / Л.О. Зашкільняк, Р.Б. Сирота // УІЖ. – 2002. – № 2. – С. 152–153.
13. Зашкільняк Л. Польсько-український спір за Галичину на початку ХХ ст.: між історичною свідомістю і реаліями / Л. Зашкільняк // Історіографічні дослідження в Укра-

- іні. – К. : НАН України, 2003. – Вип. 13. Україна – Польща : історія і сучасність / Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 144–154.
14. Комар В.Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939) / В.Л. Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011 – 360 с.
15. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. : проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К. : В-во ЦДДУ, 1998. – 298 с.
16. Кучабський В. Ідея «суверенітету народу» Романа Дмовського / В. Кучабський // Мета. – Львів, 1932. – 17 квітня.
17. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – В 2-х томах. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 83–110.
18. Литвин В. ХХ століття в українсько-польських відносинах / В. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13. Україна – Польща: історія і сучасність / Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 14–76.
19. Литвин М. Регіональний сепаратизм чи етнополітичне самовираження? : Здобутки і прорахунки польської історіографії / М. Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Ч. 5–6. – С. 202–210.
20. Макарчук С. Питання національного характеру Східної Галичини в українсько-польській полеміці кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. / С. Макарчук // Республіканець. – 1995. – № 1–2. – С. 53–56.
21. Макарчук С. Ставлення української громадськості Галичини до Польської держави/ С. Макарчук // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Історія». – Львів, 1995. – Вип. 30. – С. 63–74.
22. Макарчук С. Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. / С. Макарчук / Зб. праць і матеріалів на пошану Ларисі Іванівни Крушельницької. – Льв. : ЛНБ ім. В. Стефаніка, 1998. – С. 132–144.
23. Реєнт О. Українсько-польські відносини в ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Реєнт // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13. Україна – Польща: історія і сучасність / Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 90–98.
24. Савіцький М. Історія польсько – українських конфліктів. – К. : В-во О. Теліги, 2005. – Т. 1. – С. 49–65.
25. Стахів М. Західня Україна : Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 / М. Стахів. – Скрантон, 1960. – Т. 5. – 192 с.
26. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. / Мат. міжнар. н.-п. конф. (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 451 с.
27. Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або Відлуння давнього й недавнього минулого : [Електронний ресурс] / Н. Яковенко. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n28teksts/yakovenko.Htm>.
28. Hunczak T. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia / T. Hunczak // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – №. 2. – P. 198–210.
29. Hunczak T. Ukraine and Poland in Dokuments 1918–1922 / T. Hunczak. – New York; Paris; Sydney; Toronto, 1983. – Vol. I. – 314 s.
30. Tomaszewski J. Kresy Wschodnie w polskiej mysli politycznej XIX i XX w. / J. Tomaszewski // Miedzy Polska etniczna a historyczna. Polska mysl polityczna XIX i XX wieku. –Warszawa, 1988. –Т. 6. – 246 s.
31. Wapinski R. Narodowa Demokracja : 1893–1939 / R. Wapinski // Ze studiow nad dziejami mysli nacjonalistycznej. – Wroclaw, 1980. – 195 s.

Velykochyy D.V. THE ISSUE OF EASTERN GALICIA IN THE FOREIGN POLICY OF THE COMMONWEALTH OF POLAND DURING THE INTERWAR PERIOD. *The article deals with the role of the issue of affiliation of Eastern Galicia, its place in foreign policy plans and inner policy*

activity of the Commonwealth of Poland during the interwar period. The achievements of Ukrainian and Polish historiographies are analyzed.

Keywords: Eastern Galicia, foreign policy doctrines, interwar period, historiographical conceptions.

Великочий Д.В. ПРОБЛЕМА ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛІТИКЕ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ МЕЖВОЕННОГО ПЕРІОДА. *В статье делается попытка определить роль проблемы принадлежности Восточной Галичины, ее места во внешнеполитических планах и внутривнутриполитической деятельности Второй Речи Посполитой межвоенного периода. Анализируются достижения украинской и польской историографии.*

Ключевые слова: Восточная Галичина, внешнеполитические доктрины, межвоенный период, историографические концепции.

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ

УДК 910.2/3:551.4 (477.8)

**ПЕЙЗАЖНА ОЦІНКА
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ**

(на прикладі окремих природних об'єктів)

*В.М. Кляпчук¹, І.Ю. Бродяк²*¹Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника²Західна філія ТОВ «Зірка Буковеля»

На основі польових досліджень вперше розроблено методикау пейзажної оцінки окремих геоморфологічних таксонів. Здійснено пейзажну оцінку найцікавіших туристичних об'єктів та завдяки їй визначено респектабельні регіони Українських Карпат. Найвищий показник пейзажної оцінки визначено для гір Говерла, Близниці Велика та Піп Іван Мармарошський.

Ключові слова: фактори впливу, дальність видимого, вертикальні і горизонтальні кути сприйняття, опади, сонячні дні, видимі ПТК, фокусні точки, рівень видимості, пейзажна насиченість, міра контрасту.

Постановка проблеми. Оцінка рекреаційних ресурсів відіграє важливе значення для визначення пріоритетів у туристичній діяльності, однак на цю проблему звертають увагу дуже рідко.

Аналіз публікацій і досліджень. Навіть ті методики та практична оцінка, що вже існують [1; 2] не завжди реально відображають ситуацію. Тому, наведені у статті матеріали, є вперше введеними у науковий обіг та актуальними на сучасному етапі стратегічного планування розвитку туризму в Українських Карпатах.

Методика оцінювання. Як відомо, рекреаційні ресурси – об'єкти і явища природного та антропогенного походження, які можуть використовуватись з метою відпочинку, туризму та лікування, – значною мірою впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів і центрів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

Тому, для успішної організації рекреації на певній території, необхідним є попереднє виявлення та дослідження наявних тут рекреаційних ресурсів та їх комплексна оцінка. Одним із типів оцінювання природних ресурсів є естетична оцінка ландшафту. Методика такої оцінки є складною і недостатньо розробленою. Вона зводиться в основному до визначення емоційної реакції людини на живописні місцевості та на естетичну якість ландшафту.

Оскільки потреба в красі – один з найсильніших проявів духовного світу людини, то території, що відзначаються великою естетичною цінністю, при рівності інших умов користуються підвищеним попитом у рекреантів.

Пейзажна оцінка території враховує: міру контрастності; пейзажну насиченість; рівень видимості; лісистість території; унікальність; екзотичність [2, с. 45].

Здійснюючи пейзажну оцінку певної території, доцільним є визначення суб'єкту й об'єкту оцінки. Суб'єктами оцінки нами обрано 9 окремих природних об'єктів, що знаходяться у різних геоморфологічних областях Українських Карпат. Три з них відносяться до області Зовнішніх Карпат, три – до Полонинсько-Чорногірської морфоструктури, а три інші розташовані в Рахівсько-Чивчинських Карпатах. Крім того, практично кожна із точок відповідає окремому геоморфологічному району. Так, об'єктами оцінки є: оз. Росохан, ур. Гаджина, г.г. Грофа, Кози Гора, Близниця, Говерла, Піп Іван Мармарошський, Стіг та Чивчин (табл. 1).

Вибір об'єктів оцінки не випадковий. Приналежність обраних точок до різних геоморфологічних областей, диференціація висот їх розташування над рівнем моря та пов'язаних з цим кліматичних факторів дозволяє ефективно здійснити порівняльну характеристику інтенсивності пейзажної привабливості не тільки поданих об'єктів, але й районів, до яких вони належать, в цілому. А це, в свою чергу, дасть змогу визначити рівень умов для

Таблиця 1

Об'єкти оцінки (абсолютна висота)	Геоморфологічні таксони		
	Район	Підобласть	Область
оз. Росохан (1120 м)	Аршиця-Ілемські Горгани	Скибові Горгани	Зовнішні Карпати
г. Грофа (1748 м)	Верхньолімницькі Горгани		
г. Кози Гора (1616 м)	Довбушанські Горгани		
г. Близниця (1881 м)	Свидовець	Свидовецько-Чорногірський масив	Полонинсько-Чорногірські Карпати
г. Говерла (2061 м)	Чорногора		
ур. Гаджина (1500 м)			
г. Піп Іван Мармарошський (1938 м)	Рахівські гори	Рахівсько-Чивчинські гори	Мармароський кристалічний масив
г. Стіг (1651 м)			
г. Чивчин (1766 м)			

організації рекреації з точки зору пейзажної привабливості в різних частинах Українських Карпат.

Предметом оцінки служили пейзажі, які можна побачити з точок-об'єктів оцінки, краєвиди та ландшафти, що потрапляють у поле зору, окремі вершини, улоговини, котли та інші природні об'єкти, які можна тут спостерігати.

Оцінка здійснювалася за такими критеріями: пейзажна насиченість, рівень видимості, міра контрастності, унікальність, екзотичність. Для оцінки використовувалася п'ятибальна шкала, при якій: 1 бал – несприятливі умови для рекреації з точки зору пейзажної привабливості; 2 бали – малосприятливі умови; 3 бали – помірно сприятливі умови; 4 бали – сприятливі умови; 5 балів – найсприятливіші умови для організації рекреації.

Важливим критерієм при здійсненні пейзажної оцінки є рівень видимості. Якість рівня видимості залежить від таких факторів як дальність видимого, кількість опадів, притаманних даних місцевості (чим менша кількість опадів, тим більша вірогідність отримання кращого ефекту сприйняття навколишнього ландшафту) та кількість сонячних днів у році на відповідній території (більша кількість сонячних днів збільшує можливість якісного огля-

ду місцевості). Беручи до уваги фактори впливу на рівень видимості, можна запропонувати такі критерії його оцінювання (табл. 2).

Щодо пейзажної насиченості, то найважливішими показниками, що впливають на її рівень є кількість видимих ПТК, величина вертикальних кутів сприйняття ландшафту, величина горизонтальних кутів сприйняття ландшафту та кількість фокусних точок.

Враховуючи дані фактори, оцінка пейзажної насиченості матиме наступний зміст (табл. 3):

При оцінці міри контрастності враховується кількість видимих природних компонентів. Серед них: гідрографічні об'єкти (ріки, озера, водоспади); біотичні об'єкти (рослинний і тваринний світ); геологічні об'єкти (скелі, урвища, відслонення порід). Так наявність всіх трьох компонентів відповідає оцінці 5, наявність двох компонентів – оцінка 3–4 бали в залежності від насиченості, а наявність тільки одного компонента відповідає оцінці 1–2 бали.

Результати досліджень.

Озеро Росохан. Гірське озеро Росохан розташоване на схилах хр. Аршиця на висоті 1120 м н.р.м. в районі Аршиця-Ілемських Горган. Довжина озера сягає 50–70,

Таблиця 2

Критерії оцінки факторів впливу на рівень видимості

Фактори впливу	Оцінка (бал)
Дальність видимого (км)	
до 10	1
10 – 20	2
20 – 30	3
30 – 40	4
понад 40	5
Кількість сонячних днів (дні)	
до 100	1
100 – 150	2
150 – 200	3
200 – 250	4
понад 250	5
Кількість опадів (мм)	
до 600	5
600 – 800	4
800 – 1000	3
1000 – 1500	2
понад 1500	1

Таблиця 3

Критерії оцінки пейзажної насиченості

Фактори впливу	Оцінка (бал)
Кількість видимих ПТК (шт.)	
до 2	1
2 – 4	2
4 – 6	3
6 – 10	4
понад 10	5
Величина вертикального кута сприйняття (..°)	
до 45	1
45 – 65	2
65 – 90	3
90 – 135	4
понад 135	5
Величина горизонтального кута сприйняття (..°)	
до 45	1
45 – 135	2
135 – 225	3
225 – 315	4
315 – 360	5
Кількість фокусних точок (шт.)	
до 3	1
3 – 5	2
5 – 8	3
8 – 10	4
понад 10	5

а ширина 20 м. Сюди можна дістатись з селища Осмолода Рожнятівського району, йдучи промаркованою дорогою спочатку вверх проти течії річки Молода, а потім потоком Мшана. Біля закинутих складів лісництва слід повернути праворуч і вже через півгодини з обривистого схилу можна побачити глибоку чашу озера.

Інформація про Росохан в туристичній літературі зустрічається вкрай рідко. Воно маловідоме та не настільки популярне серед туристів як, для прикладу, Бребенескул, Несамовите, Апшинець чи то багато інших гірських озер, хоча по своїй унікальності та красі мало в чому їм поступається.

Для любителів первозданної незайманої природи відвідання даної місцевості стане справжньою можливістю повноцінного відпочинку. Адже зустріти пересічного туриста тут можна вкрай рідко, що не скажеш про надокучливих мух і метеликів.

Озеро Росохан лежить в глибокій чаші серед соснового лісу. Явного вхідного та вихідного русла немає. Живиться озеро чистими підземними джерелами гори Верхній Менчилик, стік – також підземний. Завдяки цьому вода тут завжди кришталево чиста, ідеально прозора та надзвичайно холодна. Незважаючи на значну глибину озера – близько 4–4,5 м залежно від кількості опадів – на його дні чітко видно затоплені колоди та гілки дерев.

Дно озера кам'янисте, ознак життєдіяльності макроорганізмів в озері не спостерігається. Кілька спроб розвести тут рибу успіхом не увінчались. Вкрай бідний підводний рослинний світ озера. Існує думка про наявність у складі води спо-

лук срібла чи цинку. Якщо існує десь вода мертва, то її мабуть можна знайти тут.

Так наявність двох природних компонентів (гідрографічного та біотичних) забезпечує достатній рівень контрастності місцевості. Щодо таких критеріїв пейзажної оцінки, як рівень видимості та пейзажна насиченість, то дана місцевість характеризується їх вкрай низькими показниками. Оскільки озеро знаходиться посеред лісу дальність видимого тут складає близько 100 м у діаметрі.

Величина вертикальних кутів сприйняття складає близько 50° при огляді з північного берега на південь та 50° при огляді з південного берега на північ. В східному та західному напрямках вони будуть значно меншими – 25°.

Оскільки озеро овальної форми, береги якого видовжені на південь та північ, горизонтальні кути сприйняття ландшафту самого озера будуть різними в залежності від того, з якого берега робити огляд. Так, наприклад, кути сприйняття з східного та західного берегів дорівнюватимуть 90°, а з північного та південного – 45°.

Дану місцевість оточує один природно-територіальний комплекс. Як фокусну, тут можна виділити лише одну точку – водне дзеркало озера.

Проте, результати оцінки значно покращують наявні тут кліматичні умови, тобто невисока позначка річної кількості опадів та, навпаки, більша кількість сонячних днів. Адже кількість опадів тут становить лише 800–900 мм на рік. Кількість же сонячних днів тут дещо перевищує 200.

Підсумувати результати пейзажного оцінювання можна склавши відповідні таблиці оцінки (табл. 4–6).

Таблиця 4

Оцінка рівня видимості в околицях озера Росохан (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	1	1	1	1	1	3	4	2,6

Таблиця 5

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола озера Росохан (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Горизонтальні кути сприйняття			Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє	90°	45°	сер.		
Бал	2	2	1	1	1,5	2	2	2	1	1
Середня оцінка пейзажної насиченості = 1,4 бала										

Таблиця 6

Загальна оцінка пейзажної привабливості озера Росохан (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2,6	1,4	3	2

Гора Грофа, що піднімається на висоту 1748 м н.р.м., розташована в районі Верхньолімницьких Горган і є частиною хребта Грофа-Попадя. Це одна із найпопулярніших вершин відвідання іноземними (здебільшого поляками) та вітчизняними туристами. Звідси відкриваються краєвиди на Привододільні та Зовнішні (Сивулянсько-Станімирські, Верхньолімницькі та Аршиця-Ілемські) Горгани. Таким чином вершину оточують чотири ПТК.

З вершини Грофи у східному та південно-східному напрямках відкривається панорама Сивулянських Горган. Це гора Середня, хребет Матагів, що поступово переходить у вершини Висока та Ігровець (1804 м), трохи південніше – найвище піднята частина усіх Горган Сивульський хребет з найвищою вершиною г. Сивуля (1836 м), а також західний схил Негрової. Паралельно Сивульському хребту простягається хребет Горган з вершиною Кінець Горгана (1508 м). На передньому плані південно-східного напрямку можна побачити вершини Малого та Великого Канусяків, а за ними видніється вершечок г. Ялова Клива.

На півдні перед очима постає широке плесо вершини Паренки (1736 м). За нею, зігнутих до південного сходу ланцюгом, тягнуться вершини Попадя Велика (1741 м), Коретвина, Петрос (1702 м) та Студенець. Позаду них проглядається пасмо Привододільних Горган. Східна його час-

тина характеризується невеликими висотами – 1200–1300 м. Це вершини Явір, Грибак. Західніша частина трохи вища. Тут височіють г. Мала Кепута, Велика Кепута, Буштул (1691 м), найвища та найвіддаленіша на півдні – гора Стримба (1719 м). У південно-західному та західному напрямках пасмо Привододільних Горган продовжується г. Ясновець (1600 м), хр. Пішконя та г. Горган Вишківський (1439 м).

З півночі передній план займає вершина Коня Грофецького, за ним із південного сходу на північний захід тягнеться невисокий досить значної протяжності хребет, який носить назву Аршиця. Добре видно його найвищі вершини – Горган Ілемський (1587 м) та Неревів (1553 м). Трохи західніше височіють гори Ілемських Горган: Яйко, Молода, хребет Яйківський з вершинами Поганець та Яйко Ілемське (1680 м). На північному сході видніє долина з селами Гриньків та Липовиця. Трохи далі – г. Верхній Сехліс.

Серед поданих вершин фокусними можна виділити вісім: Молода, Кінь Грофецький, Великий та Малий Канусяки, Висока, Сивуля, Петрос та Паренки.

Дальність видимого з вершини Грофи обмежується точками: г. Верхній Сехліс на півночі – 14 км від вершини; г. Негрова на сході – 70 км; г. Стримба на півдні – 22 км; г. Горган Вишківський на заході – 18 км.

Величина горизонтального кута сприйняття з вершини становить 360°, а величина вертикальних кутів сприйняття тут становить: 130° – на північ; 100° – на південь; 135° – на захід; 110° – на схід.

Гірські масиви, що оточують вершину г. Грофа характеризуються здебільшого невеликими висотами. З півночі та заходу більшу частину навколишніх вершин та гребенів практично повністю вкривають однотипні соснові ліси, що значною мірою мінімізує тут рівень контрастності. І тільки на сході та півдні піднімаються досить високі хребти з суцільними кам'яними розсипами яскраво зеленого та жовтого кольорів на їхніх вершинах. Такі розсипи, контрастуючи із заростями жерепу, висота якого сягає до двох метрів, та сосновими лісами нижніх ярусів, справляють позитивне візуальне враження.

Значна верхня частина Грофи також вкрита характерними для цієї місцевості кам'яними брилами, які місцями зарослі

невисокими кущами сосни альпійської. Дуже поширені у цьому ярусі зарості брусниці, чорниці, вересу. Поміж них яскравими рожевими плямами на буруватому фоні виділяються розквітлі вічнозелені кущі рододендрона карпатського. На скелях багато мохів та лишайників. Таким чином можна твердити, що достатньої контрастності даній місцевості надає вдале поєднання двох природних компонентів – біотичного та геологічного.

Оскільки території, що лежать у верхів'ях Лімниці та Бистриці характеризуються посиленою вологістю та значною кількістю опадів, на вершині гори Грофа середньорічна кількість опадів становить в середньому 1400–1450 мм, а кількість сонячних днів тут не перевищує 200.

Таким чином вище подані спостереження дають можливість оцінити пейзажну привабливість цього об'єкта (табл. 7–9).

Таблиця 7

Оцінка рівня видимості в околицях г. Грофа (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	2	3	2	5	3	2	3	2,7

Таблиця 8

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Грофа (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	4	4	4	4	4	5	2	3
Середня оцінка пейзажної насиченості = 3,5 бала								

Таблиця 9

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Грофа (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2,7	3,5	3	3

Гора Кози Гора розташована в районі Довбушанських Горган. Висота незначна – лише 1616 м н.р.м. Оскільки Кози Гора не користується особливою популярністю

серед туристів, туристичні підходи до вершини зарослі жерепом, а подекуди і зовсім відсутні. Навколишні краєвиди характеризуються незначними висотами вершин

– 1200–1400 м н.р.м., що здебільшого повністю вкриті сосновими лісами та чагарниками. І тільки хребти Довбушанки та Синяка, що виглядають тут найефектніше, піднімаються на висоти 1700 м, а їхні вершини вкривають розсипи кам'яних брил. Так тутешній ландшафт включає два природні компоненти – біотичний та геологічний.

На південному сході від Кози Гори паралельно Синяку тягнеться хребет Явірник (1467 м). На сході перший план займають окремі невисокі вершинки Козя, За Кедрі, Товста. Трохи далі – пологий хребет Підбуковцем, що продовжується горою Синячка (1401 м). Трохи північніше одна за одною тягнеться ряд вершин висотою до 1260 м: Аршечка, Підсмерече, Пасічанка.

У північному напрямку проглядається чітка долина Черника, притоки якого розділяють невисокі гори на окремі безіменні вершинки-тисячники. А на відстані близько 12 км на північний захід чітко виділяються г. Гечура (1423 м) та г. Гавор (1551 м).

Близько на заході перед Кози горою височить широке плесо дещо вищої вершини Полеського (1693 м), відрогом якої і є наш суб'єкт оцінки, а поряд підіймається гостра вершинка другого відрогу Полянського г. Скалки-Верхні (1596 м). На південному сході з-поміж сідловини, що між хребтом Довбушанки та вершиною Полеський, проглядається фрагмент При-

вододільних Горган з горою Чорна Клива (1720 м).

Дальність краєвиду, що відкривається з вершини Кози Гори, не перевищує: 5 км – на північ; 3 км – на південь (хр. Довбушанки); 12 км – на схід (хр. Явірник); 14 км – на захід (Чорна Клива);

Навколишні пейзажі тут складають тільки три природно-територіальні комплекси. Це Довбушанські Горгани, незначна частина Сивулянсько-Станимирських та Привододільних Горган.

З-поміж усіх об'єктів оцінювання фокусними точками можна виділити хр. Синяк, хр. Довбушанка, г. Гечура. Оскільки повноті кругозору з вершини заважає г. Полеський з одного боку та хребет Довбушанка – з іншого, тут можна виділити два горизонтальних кути сприйняття ландшафту:

1. один кут сприйняття становитиме 20° і охоплюватиме проміжок між Довбушанкою та Полеським;

2. другий кут – розгорнутий (220°) – від північно-західних схилів Полеського до вершини Довбушанки г. Пікун.

Вертикальні кути сприйняття ландшафту з даної точки наступні: 90° – на схід; 65° – на захід; 45° – на південь; 135° – на північ.

Річна кількість опадів в даній місцевості порівняно невелика – близько 1000 мм. Кількість сонячних днів становить 200.

Таким чином можна вивести наступні результати оцінки (табл. 10–12).

Таблиця 10

Оцінка рівня видимості в околицях г. Кози Гора (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	1	1	2	2	1,5	3	3	2,5

Таблиця 11

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Кози Гора (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Горизонтальні кути сприйняття			Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє	1	2	сер.		
Бал	4	1	2	3	2,5	1	3	2	2	1
Середня оцінка пейзажної насиченості = 1,8 бала										

Таблиця 12

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Кози Гора (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2,5	1,8	3	2

Краєвид з вершини **г. Говерла**, зважаючи на її домінуюче положення та висоту (2061 м н.р.м.), перевищує за своєю протяжністю, а отже і різноманітністю та контрастністю, всі краєвиди в Українських Карпатах.

Кількість видимих природно-територіальних комплексів, що можна побачити з вершини сягає 12. Тут перед мандрівником відкриваються найпопулярніші масиви Свидовецько-Чорногірських Карпат, частина Гринявських гір, Рахівського масиву та Чивчинських Карпат. З Говерли також видніють найвищі вершини Привододільних, Довбушанських, Верхньолімницьких, Сивулянсько-Станимирських, Аршиця-Ілемських та Запрутських Горган, а також Покутсько-Буковинських Карпат. Далеко на півдні – Роднянські Альпи, що є значно вищими за Українські Карпати. Кожен наведений гірський фрагмент характеризується особливим розташуванням, будовою хребтів, зовнішнім виглядом, що в позитивній мірі впливає на їх загальне сприйняття.

Для прикладу Горгани представляють собою типове середньогір'я з вузькими, звивистими хребтами, що мають гострі гребені і конічні вершини. Крім того поверхня вершин вкрита кам'яними розсипами характерного жовтого кольору. Така особлива будова хребтів та форма їх вершин, а також особливе забарвлення кам'яних брил візуально виділяє масиви Горган із поміж усіх інших та забезпечує значну міру контрастності. Натомість, для Полонинсько-Чорногірських Карпат характерними є плоскі безлісі вершини хребтів – розлогі полонини, а для Мармароських гір – гострі скелясті гребені із слідами давно минулого зледеніння та го-стрроверхі вершини.

Другим аспектом є те, що для гірських масивів даної місцевості притаманні декілька поясів рослинності, найбільш вираженими з яких є пояс соснових лісів, субальпійський та альпійський пояси. Поступовий перехід від субальпійського поясу соснових вічнозелених лісів до альпійського поясу полонин та безлісних ландшафтів чинить значний візуальний контраст та милує око. Крім того приваблюють погляд стрімовисні схили котлів, вкриті подекуди кам'яними осипищами, перерізані спадаючими потоками та численними озерами. Така пересіченість рельєфу вказує на високий рівень пейзажної привабливості даної місцевості.

З вершини на південь видно долину Білої Тиси, а далі, майже на кордоні України з Румунією, проглядаються Рахівські гори із вершинами Стіг (1651 м), Неняска (1802 м) та Міка-Маре (1815 м), а також фрагмент Румунських гір, які є значно вищими від Українських Карпат та мають назву Роднянські Альпи. Це вершини Фаркеу (1958 м) і Петросул (2305 м). Розташовані вони на відстані більше 40 кілометрів від вершини г. Говерла. Період засніженості цих гір значно довший у порівнянні з Українськими Карпатами. Тому, протягом тривалого часу, білизна засніжених вершин Альп створює захоплюючий контраст із синім небом та зеленню гірських масивів України.

В південно-західному напрямку перше, що бачимо – це долина річки Говерла. Найвіддаленішими фокусними точками стають найвищі вершини Мармарошу: г. Піп Іван, що розташована на відстані 30 км від Говерли, г. Петрос – на відстані 26 км, а також такі вершини, як Темнатикул та Берлабашка. Своїми особливими обрисами, що мають форму гострих гребенів,

нів, ці вершини яскраво контрастують та виділяються серед інших масивів, які оточують Чорногору та мають дещо пологіший характер. На заході на відстані 6 км від г. Говерла своїми урвищами і відокремленістю погляд приковують Петрос із Петросулом, а також його відріг Шесул, далі за ними – Ясінянська долина. В тому ж напрямку на відстані 36 км від вершини видніється один із південних відрогів Свидовця – г. Апецька (1512 м).

У північно-західному напрямку видно масиви Горган такі, як: хребет Аршиця, що знаходиться на відстані 72 км від Говерли і є відносно неї найвіддаленішою видимою точкою, г. Попада (1740 м) – на відстані 65 км, г. Ігровець, а також найвища вершина Горган гора Сивуля (1836 м), що знаходиться на відстані 50 км від г. Говерла. В цьому ж напрямку і найвища вершина Вододільних Карпат г. Братковська (1788 м), частина Привододільних Карпат із г. Стримба – 1719 м. Добре також видно Свидовецький масив, зокрема вершини Близниця Велика, Стіг та Догяска.

Поєднання тут гострих, вкритих кам'яними розсипами, хребтів Горган та розлогих м'яких полонин Полонинських Карпат створює надзвичайну пейзажну атрактивність, що супроводжується контрастністю кольорів, форм та висот.

На північ від гори Говерла бачимо долину річки Козмешик та частину Ясінянської долини із селищем Лазещина. Далі – Яблуницький перевал. На відстані близько 27 км проглядається ряд гірських хребтів: хр. Добошанка, хр. Синяк, а також хр. Явірник, г. Маковиця, що в Яремче тощо.

При добрій видимості з вершини Говерли у північно-східному напрямку можна побачити долину з містами Івано-Франківськ, Коломия та Снятин, а також вершини Запрутських Горган та Покутсько-Буковинських Карпат: найвіддаленіші – вершина г. Лисина Космацька, що на відстані 24 км від Говерли, та г. Грег'їт, що на відстані 22 км, а також г. Клині, Гордя,

Кітилівка та Ротило. На відстані у кількисот метрів в тому ж напрямку проглядається Мала Говерла, далі – долина р. Прут, а трохи північніше – г. Кукул.

У східному напрямку – масив Покутсько-Буковинських Карпат з вершинами Писаний Камінь та Синиця, що на відстані 30 км, а також Біла Кобила – 22 км.

На південному сході від Говерли ряд вершин Чорногірського масиву виглядають як ланцюг заступаючих один одного верхів, що тягнуться у південно-східному напрямку. Це вершини Брескула, Пожижевської, Данціжа, Туркула, Ребри, Гутин-Томнатика, Бребенескула, Менчула та Попа Івана. Видніються також і відроги масиву. Це Великі Кизли, Шпиці, Кедруватий Погорілка, Степанець. Головний хребет немов розділяє дві найвіддаленіші в тому боці вершини – г. Чивчин (1766 м), що є найвищою вершиною Чивчинських гір і розташована на відстані 36 км від Говерли, південніше хребта, та г. Скупова (Гринявські гори), що на відстані 28 км, східніше.

Тож максимальна дальність видимого з вершини Говерли становить: 45 км – на південь (вершини Роднянських Альп); 36 км – на захід (г. Апецька); 72 км – на північ (хребет Аршиця); 30 км – на схід (г. Писаний Камінь).

Фокусними точками тут можна виділити г. Петрос, г. Близниця, хребет Довбушанка, г. Синяк, вершини Гомул, Брескул, Туркул, Бребенескул, Піп Іван Чорногірський, Гутин Томнатик та Піп Іван Мармароський. Дані точки помітно виділяються з-поміж ряду інших своїм розташуванням, особливими формами вершин та примушують сфокусувати погляд саме на них. Всього 11 фокусних точок. Величина вертикальних кутів сприйняття тут становить: 145° – на захід; 135° – на північ; 130° – на схід; 145° – на південь.

Величина горизонтальних кутів сприйняття в усіх напрямках дорівнює величині розгорнутого кута, тобто 360°.

За даними метеостанції, що на площині Пожижевська, тут на висоті 1430 м н.р.м. випадає 1465 мм опадів на рік, а середньорічна кількість опадів в даному регіоні збільшується на 60 мм на кожних 100 м н.р.м. Таким чином можна підрахувати середньорічну кількість опадів на висоті 2061 м н.р.м., тобто на вершині гори Говерла. Вона становитиме близько 1840 мм опадів за рік. На сонячні дні тут припадає в середньому тільки третя частина всього річного часу, тобто 120 днів в році тут падає сонячна безхмарна погода.

У Чорногорі збереглися сліди давніх гірських зледенінь, представлені екзотичними палеогляціальними формами рельєфу – цирками, моренними валами, гострими гребенями хребтів тощо.

Природа Чорногірського масиву дуже різноманітна. Тут на порівняно невеликій території представлені всі смуги вертикальної поясності – від широколистяних лісів південно-західного макросхилу до альпійського поясу на вершинах найвищих гір.

Панівним типом рослинності є ліси, що представлені мішаними деревостанами з

бука, ялиці та смереки. Верхня межа лісу проходить на висоті 1500–1650 м н.р.м. Характерними для високогір'я Чорногори є кам'яні розсипи, вкриті стовбурами соśni гірської та ялівцю сибірського.

У червні високогір'ю неповторної краси надають яскраво-пурпурові квіти рододендрона східнокарпатського. Дивовижну красу альпійських пейзажів доповнюють скорцонера рожева, дзвоники альпійські, нечуй-вітер, золотий корінь, шафран Гейфеля та ін. У масиві Говерли заслуговує на увагу оселище первоцвіту Галлера, розташоване на схилах північного котла, а також очевидно єдина в Українських Карпатах популяція східно-південнокарпатського підвиду Маттіоли. Щодо представників фауни, то у високогір'ї, на висоті 1700–2000 м, зустрічаються гірський щеврик, кам'яний дрізд, альпійська тинівка, снігова нориця та ін.

Так у пейзажах Говерли наявні два природних компоненти – біотичні та геологічні об'єкти.

Результати оцінки наведено у табл. 13–15.

Таблиця 13

Оцінка рівня видимості в околицях г. Говерла (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	5	5	4	4	4,5	1	2	2,5

Таблиця 14

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Говерла (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	5	5	5	4	4,8	5	5	5
Середня оцінка пейзажної насиченості = 5 балів								

Таблиця 15

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Говерла (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2,5	5	4	4

Урочище Гаджина – одне із небагатьох місць Чорногори, де можна помилуватись первозданною незайманою природою. Утворене воно східним відрогом Ребри, що має назву Кедруватий Погорілка та відрогом Шпиць і розташовується на висоті 1500 м н.р.м. Туристи потрапляють сюди досить рідко. Зійти до Гаджини влітку можна лише Шпицями стрімким, зарослим травою схилом на північному сході від скель, або ж не менш стрімким схилом, що між Реброю та Кедруватим-Погорілкою. Якщо погода дощова, ніякого гаранта від падінь немає. Тому конче потрібне надійне взуття. Взимку ж і цей спуск буває недоступним. До нижнього котла Гаджини можна також потрапити із селища Бистрець, прямуючи вверх проти течії потоку Бистрець.

З верхнього котла урочища відкривається чудовий вид на г. Ребра. Тільки тут видно чому насправді ця вершина має таку чудернацьку назву. Вертикальні складки порід північно-східного схилу вершини з часом нагромадилися, м'якші породи розмилися стихіями і оголили «ребра» землі. Увесь верхній котел Гаджини перерізаний дрібними вузькими струмками, що, переплітаючись між собою, утворюють цілу водяну сітку. Тут також знаходиться групка із шести невеличких озерець-блюдець, що розкидані всією долиною.

Далі верхній котел різко переходить у наступний нижній. Тут колишні струмки зливаються в єдині потоки та спадають із стрімких схилів верхнього котла каскадами мальовничих водоспадів. Їх тут нараховується шість. Розташовані на висоті 1500 м н.р.м. Висота найвищого складає біля 20 м.

Над північно-східною частиною нижнього котла височіє хребет Шпиці, що звідси виглядає найефектніше. Прямовисні велетенські кам'яні вали хребта, що мають давньольодовикове походження, немов могутні спini морських китів. На Шпицях скали простягаються на 400 м

п'ятнадцятьма коридорами аж до льодовикового цирку. Дно цирків Гаджини вкрите заростями гірської сосни, кам'яними розсипами, скупчення яких утворюють своєрідні карпатські куруми.

На південному заході урочище Гаджина відділяється відрогом Кедруватого від ур. Кізі Улоги. На схилах Кедруватого збережені фрагменти популяції сосни кедрової, яка сьогодні на Чорногорі є лише тут.

Саме на тутешніх полонинах Шпиць та Гаджини росте велика кількість лікарського зілля – омела, підойма, невісточка, головатень, кучерявець, нитота, грань, брустурник та ін. На скелях Шпиць збереглися рідкісні для флори Українських Карпат види – соссюрея альпійська, верба трав'яна та ін.

Оскільки Гаджина розташована між хребтами одного масиву, то й відповідно кількість видимих ПТК тут не перевищує 1. Через своє розташування урочище характеризується не широким полем кругозору та незначною кількістю фокусних точок. Так дальність видимого тут становить: 1,5 км – на захід (г. Ребра); 1 км – на південь (хр. Кедруватий-Погорілка); 1 км – на північ (відріг Шпиць); 5 км – на схід (долина з селищем Бистрець).

Тут можна виділити лише 3 фокусні точки. Це гора Ребра, хребет Шпиці та хребет Кедруватий-Погорілка. Щодо вертикальних кутів сприйняття, то їх величина у верхньому та нижньому котлі дещо різниться. У верхньому котлі вона становить: 45° – на захід; 45° – на південь; 55° – на північ; 125° – на схід. Оскільки другий котел знаходиться дещо нижче, то величина вертикальних кутів сприйняття буде наступною: 35° – на захід; 30° – на південь; 40° – на північ; 90° – на схід. З трьох боків (з півдня, заходу та півночі) урочище оточують хребти, таким чином скорочуючи горизонтальний кут сприйняття до мінімуму. Він складає всього лише 35°.

В районі Чорногори кількість опадів на висоті 1500 м н.р.м., а отже і в Гаджині,

становить близько 1500 мм. Кількість сонячних днів в році – 160.

Незважаючи на такі низькі показники пейзажної насиченості та рівня видимості на даній території, до загальної оцінки пейзажної привабливості урочища Гаджина можна з впевненістю додати 5 балів за

наявність тут всіх трьох природних компонентів, що впливають на міру контрастності. Це – геологічні об'єкти (скелі Шпиць та Ребри), гідрографічні (озерця, потоки, водоспади) та біотичні об'єкти.

Результати оцінки підсумовані у табл. 16–18.

Таблиця 16

Оцінка рівня видимості в околицях урочища Гаджина (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	1	1	1	1	1	2	3	2

Таблиця 17

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола урочища Гаджина (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	2	1	1	4	2	1	1	2
Середня оцінка пейзажної насиченості = 1,5 бала								

Таблиця 18

Загальна оцінка пейзажної привабливості урочища Гаджина (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2	1,5	5	3

Гора Близниця Велика розташована на висоті 1881 м н.р.м. і є найвищою у Свидовецькому масиві. Значна висота та вдале розташування практично в центрі Полонинсько-Чорногірської гірської структури роблять вершину одним із найпривабливіших місць для відвідання туристами. Звідси відкриваються чудові краєвиди на Полонинські Карпати (Полонина Красна, Полонина Боржава), Привододільні Горгани та Свидовецький масив. Також видно північну частину Чорногори. Таким чином можна виділити 5 природно-територіальних комплексів, що потрапляють у поле зору з точки вершини. Тут спостерігається помірна пересіченість рельєфу. Розлогі полонинські хребти перерізані долинами річок, контрастують із котлами та улоговинами, що продовжують їх.

Північний макросхил Свидовецького масиву короткий, стрімкий, ускладнений давніми льодовиковими формами рельєфу

у вигляді долин, цирків, карів та сучасних молодих сніжникових ніш, карових озер, акумулятивно-льодовикових валів на виході з карових сідловин. Пологі південні схили і зглажені гребені Свидовця сприяють широкому розвитку полонин, які в порівнянні з полонинами Чорногори мають більш продуктивний трав'яний покрив. У північному та північно-західному напрямку з вершини г. Близниця відкриваються мальовничі краєвиди на увесь Свидовецький масив. Добре видно перші дві частини масиву – хребет Урдуфлавантуч та Апшинець. На півночі передній план займають три Жандарми, далі – г. Стіг та один із південних відрогів масиву Великий Котел – Татульський Мунчел. На задньому плані ряд вершин Привододільних Горган. Це г. Чорний Грунь (1486 м), г. Чорна Клива (1720 м), г. Руська (1678 м) та найвища вершина Привододільних Горган г. Братковська (1788 м).

Найефектніше виглядає ландшафт, що відкривається на північний захід, адже тут перед очима більша частина Свидовецького масиву: хребет Апшинець з вершинами Ворожеська (1736 м) та Догяска (1762 м). Під останньою чітко вирізаний котел гірського озера Герашаська. Далі – хребет Свидовець з вершинами Татарука, Трояска, Унгаряска, а також частина найбільшого південного відрогу Свидовця Підпула – Бердяська та хребет Шанта з вершиною Темпа (1634 м). У цьому ж напрямку видно вершини Полонини Красної (Климова, Гропа, Сигланський, Топас) та найвищі вершини Полонини Боржави (Великий Верх та Стій).

З заходу на південний захід можна побачити три із чотирьох північних відрогів (так звані плайки) Свидовця, котрі тягнуться довгою смугою з півночі на південь. Перший – Стайкова з вершинами Перенськи-Малий, Мунчел-Малий, Гребочель та Мунчел з півночі на південь відповідно. Другий – Гласкулова з вершинами Курпень, Балтинта Опреша. Останній – Апецька (1512 м). На півдні – г. Мала Близниця (1567 м), г. Пересліп та г. Стара. У південно-східному напрямку можна побачити відріг Близниці, проглядаються вершини Петроса та Говерли. На сході – долина річки Лазівщина, далі – хребет Кукула (1540 м), а на північному сході добре видно Свидовецьку полонину з озером Івор. На дальньому фоні – Ясінська долина. З вище поданого списку видимих об'єктів можна виділити шість фокусних точок: г.г. Близниця Мала, Говерла, Петрос, Котел, Догяска, Топас. Найвіддаленішими видимими точками є: г. Братковська на півночі – на відстані 16 км від вершини Близниці; г. Стій на заході – на відстані 85 км; г. Стара на півдні – лише 5 км; г. Кук на сході – на відстані 23 км.

Величина вертикальних кутів сприйняття тут дорівнює: 145° – на північ; 135° – на схід; 90° – на південь; 110° – на захід. Величина горизонтальних кутів сприйняття з вершини в усіх напрямках дорівнює 360°.

За даними метеостанції в Ясіня на висоті 645 м н.р.м. річна кількість опадів становить 953 мм. Оскільки із збільшенням висоти на кожних 100 м кількість опадів зростає на 60 мм, річна кількість опадів на вершині гори Близниця становить 1675 мм. В той час кількість сонячних днів у році тут не перевищуватиме 140.

Для Свидовецького масиву характерні специфічні флора і рослинність. Умови південного макросхилу масиву оптимальні для зростання тут бука, північні – мішані деревостани. На високогір'ї Свидовця, поблизу Малої та Великої Близниць, ростуть такі рідкісні види рослин, як бартсія альпійська, дріада восьмипелюсткова, ситник каштановий, айстра альпійська, родіола рожева, верба списовидна та ін. Тут також ростуть дуже рідкісні рослини: білотка альпійська, орлики чорніючі та ін. Фауну масиву складають характерні для лісів Українських Карпат види. Тут можна зустріти лісового kota, ведмедя, рідше рись. У високогір'ї гніздяться альпійська тинівка, гірський шеврик, чорна горихвістка. Зустрічаються і рідкісні види птахів – пугач, волохатий сич, довгохвоста сова, беркут. Із плазунів – гадюка звичайна, веретільниця. Земноводні – саламандра плямиста, тритони карпатський і альпійський.

То ж з вершини г. Близниця спостерігаємо три природні компоненти: гідрографічні (оз. Івор), геологічні (виступи Жандармів) та біотичні.

Результати оцінки наведено у табл. 19–21.

Таблиця 19

Оцінка рівня видимості в околицях г. Близниця Велика (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	2	1	5	3	2,8	1	2	2

Таблиця 20

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Близниця Велика (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	5	4	4	5	4,5	5	3	3
Середня оцінка пейзажної насиченості = 3,9 бала								

Таблиця 21

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Близниця Велика (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2	3,9	5	4

Гора Піп Іван Мармарошський (ПІМ) (1936 м та 1938 м н.р.м.) розташована у найбільш підвищеній частині Рахівського масиву на кордоні України та Румунії і є його найвищою точкою. Це скеляста пірамідальна гора з захоплюючими гребенями карів на північному її схилі та мальовничими краєвидами навколишніх гір. Тутешні краєвиди значно відрізняються від всіх попередньо описаних. Це можна пояснити тим, що геологічна структура Мармарошських гір має особливий характер. Їхні хребти мають гострі скелясті гребені із слідами давно минулого зледеніння. Зразки такого рельєфу можна побачити тільки на Мармароші.

На південний захід від вершини г. ПІМ практично по кордону з Румунією розташовані ланцюгом вершини Рахівського масиву Шербан (1793 м), г. Полонинка (1622 м), г. Прелука. Перед нею добре видно досить широке плесо полонини Гальчинка. На задньому плані г. Мунчел (1370 м). Трохи південніше від Мунчела, вже на території Румунії – долина р. Бистра та невисокі (700–900 м) хвилі гребенів.

На заході добре видно південний край полонини Лисича, що поступово опускається до долини потоку Білого. В межиріччі Білого і Явірникового розкинулася полонина Струнги, що під г. Струнжин Грунь (1169 м). На відстані близько 10 км від Попа Івана видно гору Жовта (888 м) та ще ряд невисоких (1036, 1076, 776 м) вершин. Трохи далі – г. Полонинська (1088

м), г. Темпа (1090 м) та г. Мунчел (1242 м)

На північний-захід від гори ПІМ бачимо долину р. Білий. Його потоки відділяють найвищу частину Рахівських гір від невеликого хребчика Манеш з г. Щевора (1466 м). Трохи північніше від вершини знаходиться однойменна полонина висотою 1485 м. З-за хребта видніється вершина гори Лошинський Грунь та Лисина. Далі – г. Шаймул (1230 м), г. Вибчина (1206 м) та г. Рахівська, що розташована найвіддаленіше у цьому напрямку.

У північному напрямку перше, що впадає в око – це полонина Лисича з одного боку та полонина Квасний з іншого, а також полонина Латундур, що під горою Берлабашка (1734 м). Трохи східніше від Берлабашки височіє вершина Петроса Мармарошського, що на висоті 1781 м. На дальньому плані в тому ж напрямку проглядаються вершини г. Мунчел (1498 м), г. Магура (1497 м), а також незначна частина південного відрозу Свидовця Близницького (г. Терентин).

Поглянувши на північний схід, бачимо долину потоку Квасний. На першому плані г. Болотин Грунь (1283 м), за ним г. Перехрестя (1317 м) та г. Олан (1441 м). В тому ж напрямку на відстані близько 18 км розташована гора Пересліп висотою 1165 м. За нею – Чорногірський масив з його найвищими точками: г. Петрос, г. Говерла, г. Ребра, г. Бребенескул та г. Менчул і г. Піп Іван Чорногірський.

На сході від Попа Івана Мармарошського зигзагоподібною смугою тягнеться головний хребет Рахівських гір з вершинами Межипотоки (1713 м), Ненеска (1816 м), Міка-Маре (1815 м), Стеавул, Верхній Стеавул, Бирсенеску. На задньому плані видніє вершечок г. Стіг (1650 м). Трохи південніше лінії кордону височіють Румунські гори: Фаркеу (1958 м), г. Михайлекул (1919 м) та г. Ругаш (1821 м). Між ними в даліні проглядається вершина найвищої точки Чивчинів г. Чивчин.

Краєвид у південно-східному напрямку розпочинає долина річки Репедя, що на території Румунії. Трохи далі лежить хребет Петрічеу з однойменною горою (1543 м), а також середньовисотні (1300–1600 м) гори Румунських Мармарошів. На півдні розкинута долина річки Яворіц, а трохи східніше від неї розташовані г. Рипа (1711 м) та г. Томнатик (1619 м). Завершують пейзаж високі гори Роднянських Альп, що далеко на півдні.

Отже, дана вершина оточена гірськими спорудами п'яти ПТК: Чорногірський та Свидовецький масиви, Рахівські та Чивчинські гори, а також Румунські Мармароси. Фокусними точками тут можуть бути г. Петрос Мармарошський, г. Неняска, г. Фаркеу, г. Ругаш, г. Шербан, г. Прелука та полонина Лисича. Щодо дальності видимого ландшафту, то найвіддаленішими точками вершини Попа Івана є: г. Петрос Чорногірський (на відстані 28 км) – на

півночі; г. Рахівська (17 км) – на заході; г. Чивчин (30 км) – на сході; г. Петросул (Роднянські Альпи) на відстані 20 км – на півдні. Горизонтальний кут сприйняття ландшафту рівний 360°, а вертикальні значно різняться у зв'язку з неоднаковою крутизною схилів вершини. Так вертикальний кут сприйняття буде рівнятись: 120° – на захід; 145° – на північ; 145° – на схід; 135° – на південь.

Згідно із даними найближчої метеостанції у м. Рахів, тут на висоті 436 м н.р.м. щорічно випадає 1169 мм опадів. Зважаючи на те, що кількість опадів із підняттям на кожних 100 м в Карпатах збільшується на 60 мм, можна прорахувати, що на висоті вершини Попа Івана середньорічна кількість опадів становитиме біля 2000 мм опадів/рік. Кількість сонячних днів в році тут становить не більше 150.

Мармарошським гірським масивом проходить північна межа поширення низки видів рослин, які зростають у горах Румунії. Тут трапляється роман карпатський, борідник щетинистий, мінуарція весняна гостропелюсткова, орлики трансільванські, нігрителя чорна карпатська.

З гори ПІМ можна спостерігати об'єкти трьох природних компонентів: геологічні, гідрографічні (озера котлів ПІМа) та біотичні об'єкти.

Результати оцінки наступні (табл. 22–24):

Таблиця 22

Оцінка рівня видимості в околицях г. Піп Іван Мармарошський (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	3	3	2	4	3	1	2	2

Таблиця 23

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Піп Іван Мармарошський (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	5	5	4	5	4,8	5	3	4
Середня оцінка пейзажної насиченості = 4,2 бала								

Таблиця 24

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Піп Іван Мармарошський (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	2	4,2	5	4

Вершина **гори Стіг** (1651 м н.р.м.) знаходиться на самому кордоні України з Румунією на межі трьох гірських масивів Українських Карпат: Чорногори, Рахівського масиву та Чивчинів. На півдні межує з Румунськими Мармаросами. Таким чином кількість видимих ПТК тут становить чотири. На півночі з гори Стіг відкривається панорама на південний відріг Чорногірського хребта з вершинами Радул (1598 м), Васкуль (1731 м). Тут видніється одна із найвищих та найпопулярніших вершин Українських Карпат г. Піп Іван Чорногірський. Трохи західніше – долина річки Біла Тиса. На північному заході розташовані невисокі окремі вершинки Рахівських Карпат: Кам'яна (1571 м), безіменна (1306 м). У південно-західному та західному напрямках відкривається значна частина головного хребта Рахівських гір. Одна за одною ховаються вершини Юрческу-Мік (1586 м), Корбул, Бирсенеску (1682 м), Міка-Маре (1816 м) та г. Межипотоки. З-поміж заступаючих верхів проглядається чуб вершини Попа Івана Мармароського. Трохи південніше кордону на Румунській стороні височіє гора Фаркеу. На півдні – долина річки Росуш Маре, а далі – невисокі (1300–1500 м) гори Румунії: Ракіта, Плішка. На південному-сході перед нами постає увесь хребет Чивчинів аж до однойменної гори. Тут – г. Радеска (1570 м), г. Копиаш (1594 м), Керничний

(1589 м), Велика Будийовська. При хорошій погоді далеко на задньому плані видніється вершина г. Чивчин (1766 м). На схід від гори Стіг, за горою Радеска, тягнеться північно-східний відріг Чивчинів хребет Руський Діл. Тут добре видно вершину Роги (1557 м н.р.м.). На північному сході від вершини – долина потоку Шибенний. В цьому ж напрямку виділяється полонина Поливний, а трохи далі – південно-східний відріг Попа Івана Чорногірського Шурин (1773 м н.р.м.).

Точки г. Піп Іван Чорногірський, г. Фаркеу, г. Міка-Маре та г. Радеска можна виділити як фокусні. Недостатня висота вершини суттєво скорочує дальність видимого тут ландшафту. Так дальність видимого з вершини Стога становить: 17,5 км – на захід (г. ПІМ); 6 км – на схід (г. Роги); 10 км – на північ (ПІЧ); 15 км – на південь (г. Чивчин). Величина горизонтального кута сприйняття з гори становить 360°. У зв'язку із тим, що західні та південні схили Стога набагато стрімкіші за північні та східні, вертикальні кути сприйняття тут відповідно будуть значно більшими: 140° – на південь; 120° – на північ; 145° – на захід; 100° – на схід.

Середньорічна кількість опадів тут становить 1800 мм, а кількість сонячних днів у році коливається від 110 до 130.

У результаті отримано наступні оцінки (табл. 25–27):

Таблиця 25

Оцінка рівня видимості в околицях г. Стіг (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	2	2	2	1	1,8	1	2	1,6

Таблиця 26

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Стіг (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	4	5	5	4	4,5	5	2	2
Середня оцінка пейзажної насиченості = 3,4 бала								

Таблиця 27

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Стіг (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	1,6	3,4	3	3

Гора Чивчин розташована на висоті 1766 м н.р.м. і є найвищою у Чивчинських горах. Звідси відкриваються чудові краєвиди на всі Чивчини, Гринявські гори, частину Рахівських Карпат та окремі вершини Чорногори. Оскільки Чивчин розташований недалеко кордону з Румунією, тут також видно і частину Роднянських Альп. Таким чином можна виділити 5 природно-територіальних комплексів, що потрапляють у поле зору з точки вершини. Тут спостерігається помірна пересіченість рельєфу. Невисокі, але подекуди прямовисні хребти перерізані долинами численних рік.

На півночі верхні потоки р. Дорин розділяють окремі вершинки Дикий Камінь (1438 м) та Чурус (1486 м). Далі на північ видніють східні відроги центрального хребта Чивчин – Добрин і Прелучний. Трохи східніше – північно-західна частина хребта Пневе (Гринява) з вершинами Озірна (1605 м), Галя Луковиця (1444 м). Далі на північ видно хребет Руський Діл з вершинами Медвежик і Роги, г. Явірник (1374 м) та відріг Попа Івана Шурин.

У північно-східному напрямку перед нами постає широка площа полонини Мількова, що розташована на висоті 1468 м. За нею лежить невеликий хребчик, який належить до Чивчин з вершиною Альбин (1504 м), далі – г. Масний Присліп, Копілаш (1582 м) та Гоїччина. В цьому ж

напрямку знаходиться північний відріг хребта Пневе – Зернянський хребет. Добре видно його вершини Тарниця (1553 м) та Ріжа (1253 м). На сході від вершини – верхів'я р. Альбин, полонина Попада, г. Лостун (1654 м). Ззаду тягнеться південно-східна частина хр. Пневе з висотами 1557, 1532 і 1461 м.

У південно-східному напрямку з вершини г. Чивчин відкриваються мальовничі краєвиди основної лінії Чивчинських гір. Добре видно вершину гори Сулигул (1688 м), г. Рижувата (1641 м), Малий Лостун. Далі, заступаючи верхи один одного проглядаються вершини Пурулуй, Штевйора, Коман (1724 м) та Команова (1734 м). На півдні передній план займає г. Чивчинаш, а на південному заході – г. Кукулик. Далі на південь розкидані невисокі верхи Румунських Мармарошів. На заході передній план займає г. Велика Будийовська, далі – ряд невисоких гір Румунії. Довершують краєвид г. Фаркеу, Михайлек та Ругаш. Між ними ледь-ледь проглядається г. ПІМ.

Найефектніше виглядає ландшафт, що відкривається на північний захід, адже тут перед очима значна частина Чивчинських гір. Серед них: г. Боршутин, г. Ледескул (1587 м), г. Фуратик (1526 м), г. Стіг, що відмежовує Чивчини від Чорногори та Рахівського масиву. Далі – г. Піп Іван Чорногірський. При хорошій видимості в цьому ж напрямку можна також побачити вершечок гори Говерла.

Фокусними тут можна виділити сім точок: вершини Будийовська Велика, Масний Присліп, Лостун, Фаркеу, Михайлек, Піп Іван Чорногірський та полонина Мількова. Найвіддаленішими видимими точками є: г. Говерла на півночі – на відстані 36 км від вершини Чивчин; г. ПІМ на заході – на відстані 15 км; г. Команова на півдні – 15 км; хр. Пневе на сході – на відстані 10 км. Величина вертикальних кутів сприйняття тут дорівнює: 125° – на північ; 145° – на схід; 90° – на південь; 135°

– на захід. Величина горизонтальних кутів сприйняття з вершини в усіх напрямках дорівнює 360°.

За даними метеостанції у Верховині тут на висоті 640 м н.р.м. щорічно випадає 760 мм опадів. Так на висоті вершини Чивчина середньорічна кількість опадів становить 1400 мм. Кількість сонячних днів у році тут сягає 200.

Результати оцінки (табл. 28–30) наведено нижче:

Таблиця 28

Оцінка рівня видимості в околицях г. Чивчин (у балах)

	Дальність видимого					Кількість опадів	Кількість сонячних днів	Середній бал
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	4	3	3	2	3	2	4	3

Таблиця 29

Оцінка пейзажної насиченості ландшафтів довкола г. Чивчин (у балах)

	Величина вертикальних кутів сприйняття					Величина горизонтального кута сприйняття	Кількість видимих ПТК	Кількість фокусних точок
	пн	пд	зх	сх	середнє			
Бал	4	3	4	5	4	5	3	3
Середня оцінка пейзажної насиченості = 3 бали								

Таблиця 30

Загальна оцінка пейзажної привабливості г. Чивчин (у балах)

	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
Оцінка	3	3,5	1	2

Після детального аналізу рекреаційного потенціалу кожного суб'єкту оцінювання зокрема, слід здійснити їх порівняльну характеристику. Це дасть змогу, опираючись на критерій естетичної та пейзажної

привабливості, визначити рівень умов для відпочинку в різних регіонах Українських Карпат. Оптимальним для здійснення порівняльної характеристики є створення зведеної таблиці оцінювання (табл. 31).

Таблиця 31

Пейзажна оцінка гірських об'єктів Українських Карпат

Суб'єкти оцінки	Рівень видимості	Пейзажна насиченість	Міра контрасту	Середнє значення
оз. Росохан	2,6	1,4	3	2
г. Профа	2,7	3,5	3	3
г. Кози Гора	2,5	1,8	3	2
г. Говерла	2,5	5	4	4
ур. Гаджина	2	1,5	5	3
г. Близниця Велика	2	3,9	5	4
г. Піп Іван Мармарошський	2	4,2	5	4
г. Стіг	1,6	3,4	3	3
г. Чивчин	3	3,5	1	2

Висновки. Таким чином, нами було уточнено існуючі методики естетичної оцінки ландшафту, розроблено власну досконалішу методику оцінювання пейзажної привабливості, що включає такі критерії оцінювання, як пейзажна насиченість, рівень видимості, контрастність та ін.

Для прикладу було здійснено оцінку пейзажної привабливості Українських Карпат на прикладі окремих точок, що були обрані не випадково. Приналежність обраних точок до різних геоморфологічних областей, диференціація висот їх розташування та, пов'язана з цим, відмінність деяких кліматичних факторів дозволило ефективно здійснити порівняльну характеристику інтенсивності пейзажної привабливості не тільки поданих суб'єктів, але й районів, до яких вони належать, в цілому. А це, в свою чергу, дало змогу визначити рівень умов для організації рекреації з точки зору пейзажної привабливості в різних частинах Українських Карпат.

За результатами проведеної оцінки можна стверджувати, що найпривабливішими для відвідання туристів місцями Українських Карпат є Черногірський, Свидовецький і Мармарошський масиви з їх значними висотами, достатньою пейзажною насиченістю і високим рівнем контрастності.

Помірний рівень пейзажної привабливості спостерігається в середньогір'ях району Центральних Горган (Верхньоліницькі та Сивульські).

Згідно з дослідженнями, найменш продуктивні умови для організації рекреації з точки зору пейзажної привабливості спостерігаються в урочищах і гірських долинах. Незначна пейзажна привабливість характерна також для гірських районів, висота масивів яких зазвичай складає не більше 1500–1600 м н.р.м. Це райони Свічівсько-Мізунських, Аршиця-Ілемських Горган, значна частина Довбушанських і район Запрутських Горган. Прикладом такої оцінки у нас стали урочище Гаджина у

Черногірському масиві, озеро Росохан, що під Аршицею та невисока вершина г. Кози Гора у Довбушанських Горганах. Хоча рівень контрастності тутешніх ландшафтів навіть подекуди перевищує рівень контрастності найвищих ділянок Українських Карпат, пейзажна насиченість тут бажає бути кращою.

Завдяки розробленій методиці оцінювання пейзажної привабливості можна успішно здійснити оцінку будь-якої частини ландшафту та за допомогою порівняння отриманих результатів визначити найоптимальніші умови для здійснення рекреаційної діяльності певної місцевості.

Література

1. Кусков А.С. Курортология и оздоровительный туризм : Учебное пособие / А.С. Кускова, О.В. Лысикова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 320 с.
2. Стафійчук В.І. Рекреалогія : Навчальний посібник / В.І. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2006. – 264 с.

Klapchuk V.M., Brodiak I.Yu. LANDSCAPE ASSESSMENT OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS (in terms of certain natural objects). *For the first time the technique of landscape geomorphologic assessment of individual taxa is developed based on field research. The landscape assessment of the most interesting tourist objects is done, the most respectable regions of the Ukrainian Carpathians are defined due to its use. The highest landscape assessment is identified for the mountains Hoverla, Blyznytsia Velyka and Pip Ivan Maramures.*

Keywords: factors of influence, visible range, vertical and horizontal angles of perception, precipitation, sunny days, visible NTC, focal points, level of visibility, landscape saturation, contrast measure.

Клапчук В.М., Бродяк І.Ю. ПЕЙЗАЖНАЯ ОЦЕНКА УКРАИНСКИХ КАРПАТ (на примере отдельных при-

родных объектов). На основе полевых исследований впервые разработана методика пейзажной оценки отдельных геоморфологических таксонов. Проведено пейзажную оценку интересных туристических объектов и благодаря ей предначертано респектабельные регионы Украинских Карпат. Высокий показатель пейзажной оценки определен для гор Говерла, Близница Большая и Поп Иван Мармарошский.

Ключевые слова: факторы влияния, дальность видимого, вертикальные и горизонтальные углы восприятия, осадки, солнечные дни, видимые ПТК, фокусные точки, уровень видимости, пейзажная насыщенность, степень контраста.

УДК 379.85

**ТУРИЗМ У КАРПАТАХ І МЕТОДИ
ВИЯВЛЕННЯ ДІЇ ГІРСЬКОЇ
МІСЦЕВОСТІ НА ПОДОРОЖУЮЧИХ**
*Ю.М. Лабій¹, І.І. Мердох², Т.Ю. Крупчук³*¹Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника²Івано-Франківський інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників³Львівська міська клінічна лікарня
швидкої допомоги

На території Карпатського туристичного регіону істотно проявляється вплив геодинамічних процесів на мешканців і подорожуючих. Запропоновані методики дослідження екологічних навантажень на людину і рівня втоми є результативними з прийнятою відтворваністю. Карпати багаті не розвіданими ресурсами, обумовленими геофізичними полями і випромінюваннями тектонічного походження, що сприяють оздоровленню і зніманню втоми у відпочиваючих.

Ключові слова: туристи, гірський туризм, втома, пульс, стратиграфія.

У ХХ ст. науковці довели, що вплив на живі істоти і здоров'я населення ландшафтних зон і інших природних утворень та явищ, які спостерігаються на поверхні планети є вторинними. Вони підпорядковані тектонічним процесам в надрах Землі [3]. Потік теплової енергії, що утворюється внаслідок ендегенних процесів, переміщує на значних глибинах великі маси гірських порід. Існує думка, що тектонічні процеси впливають на геомагнітні і гравітаційні аномалії, є генераторами різних випромінювань і визначають розвиток живої природи на поверхні планети [11]. Від геологічних процесів залежить якість ґрунтового покриву, поверхневих і ґрунтових вод, рослинного і тваринного світу, клімату та екології довкілля. Життєдіяльність і здоров'я людей, як частини живої

природи пов'язані з розвитком Землі. Земелогія є основою стратегії подальшого розвитку людства [10].

Тривале проживання людини на одному місці веде до повної адаптації і втоми. Згідно існуючої концепції втому розглядають як порушення адаптаційно-трофічної регуляції з боку вегетативної нервової системи. В результаті дії на людину одних і тих же зовнішніх впливів – зорових і звукових сигналів, запахів, відчуття смаку виникає втома відповідних органів чуття. Втома може призвести до зрушень рівноважних біохімічних процесів, до передпатологічного стану. Нове місце проживання істотно змінює характер дії середовища на людину: геомагнітних і гравітаційних полів, радіоактивного фону, мікроелементного складу питної води т.д. Навіть короточасна подорож може істотно подіяти на функціонування організму. Разом з тим, дія середовища на людину підпорядкована геологічній будові регіону і процесам, що проходять в надрах.

В геологічній будові Карпатського туристичного регіону існують такі основні структурні одиниці: з півночі на південь виділяється Карпатський передовий (крайовий) прогин, Карпатська складчаста область (гірські споруди Карпат) і Закарпатський внутрішній прогин [2]. Складчасту споруду Карпат і південно-західну окраїну Руської платформи розділяє прогин. Межа платформи за геофізичними даними проходить на південь від Судової Вишні і Комарного на Миколаїв – Жидачів – Івано-Франківськ – Тлумач – Чернівці.

Навіть незначні переміщення туриста по території Карпат, завдяки тектонічним структурам піддається частим змінам екологічних обставин. Тому, населення гірської зони не страждає втомою органів чуття, постійно перебуває в ситуації змінних впливів довкілля на організм. Порівнюючи захворюваність населення Карпатської і Придністровської зон науковці констатували, що населення гір рідше уража-

ється недугами [6]. Тривалість життя населення гірської зони вища за мешканців рівнин. До такого висновку можна прийти аналізуючи коефіцієнти смертності населення за основними причинами в районах і містах Івано-Франківської області (табл.

1). Користувались даними обласного статистичного управління [12]. Прийняли коефіцієнт смертності (число померлих за рік на 100 тис. населення) по області за 100 % і вираховували цей показник у відсотках для населення міст і районів.

Таблиця 1

Смертність населення міст і районів Івано-Франківської області (відсотки у порівнянні із загальним обласним показником)

Рівнинна зона		Гірська зона	
Назва міста, району	Порівняльні відсотки	Назва міста, району	Порівняльні відсотки
Болехів місто	134	Івано-Франківськ місто	64
Городенківський район	123	Коломия місто	77
Галицький район	116	Коломийський район	119
Рогатинський район	163	Верховинський район	103
Тлумацький район	138	Долинський район	101
Тисменицький район	113	Надвірнянський район	95

Позитивну дію території Карпатського туристичного регіону на мешканців засвідчують спостереження істориків [4]. Встановлено, що на межі XIX і XX ст. на Гуцульщині функціонували підприємства, що входили в перелік кращих у світі, гідротехнічні споруди та технології лісосплаву були передовими в Європі, славились мистецькі твори гуцулів, тут сформувались талановиті дослідники, етнографи, музиканти, фольклористи такі як І. Франко, І. Колесса, О. Роздольський, В. Гнатюк, В. Шухевич та ін.

Опрацьована методика оцінки інтенсивності дії екологічних обставин середовища на роботу серця людини. Серцево-судинна система є чутливим індикатором різноманітних навантажень на організм, зокрема геомагнітного, гравітаційного та інших полів, а також обумовлена взаємодією організмів та іншими екологічними обставинами. Регулювання діяльності серця здійснюється центральною нервовою системою, яка постійно одержує сигнали про стан організму та зміни впливу оточуючого середовища і посилає відповідні команди серцю [1]. Серце має також власний механізм регулювання (закон серця, Стерлін-

га). Воно скорочується тим сильніше, чим більше крові надходить в час діастолі. Тобто характер регулювання діяльності серця визначається взаємодією внутрішньо-серцевих та поза-серцевих механізмів. Підвищені навантаження на організм людини спонукають краще проявлятися власному механізму регулювання роботи серця (внутрішньо-серцевому регуляторному механізму), появляється можливість спостерігати залежність частоти серцевих скорочень від артеріального тиску крові.

Враховуючи наведені особливості роботи серця, запропонували методика, що дозволяє виявляти відмінності енергетичних навантажень на людину характерну для біогеоценозу, куди прибув турист (досліджуваний) і тим, який він покинув (контрольний) [8]. Взаємовідносини людини з живими істотами, а також неорганічними компонентами довкілля супроводжуються енергетичними затратами. Для кожної місцевості вони різні. Прибувши на нове місце проживання настає період адаптації людини до навантажень, характерних для даного біогеоценозу. Усі спостереження бажано проводити з однією і тією ж людиною, вимірюючи верхній S і

нижній D артеріальний тиск крові та частоту скорочень серцевого м'язу P . Для ведення спостережень зручно користуватись напівавтоматичним тонометром. Прибувши на досліджуваній біогеоценоз протягом 1,5–2 год. проводять не менше 10 замірів. Чутливим показником роботи серця є частота скорочень серцевого м'язу – пульс. Тому знаходять різницю середніх арифметичних частот скорочень серцевого м'язу у людини, що перебувала в кожній із зон. Заміри проводять з невеликим розривом в часі. Вираховують за критерієм Стьюдента достовірність відмінності цих показників і констатують інтенсивність впливу на людину біогеоценозу.

За період адаптації, тобто вимірювань на місцевості куди прибув турист спостерігають зміни (по відношенню до місцевості звідки прибув) не тільки частоти пульсу, але також артеріальних тисків крові. У здорової людини при тривалій відсутності навантажень на організм, перебуваючи в стані відпочинку пульс і артеріальний тиск є взаємно незалежні. В якості показника артеріального тиску φ прийнято частку, яку складає нижній (діастолічний) тиск D по відношенню до верхнього (сistolічного) S : $\varphi = D/S$. Незначне зростання навантаження, наприклад, при виконанні легкої фізичної праці помічається зростання частоти пульсу, але артеріальний тиск крові змін не зазнає. Якщо навантаження є тривалим, протягом однієї години або більше, зростає показник φ . Подальше рівномірне зростання навантаження призводить до появи кореляційної залежності частоти пульсу від показника φ . Цю властивість роботи серця використали при дослідженні навантажень, що мають екологічну природу на людину, яка прибула на нове місце проживання. Співставлення результатів вимірювань завжди проводять між перебуванням на досліджуваній і контрольній територіях.

Апробація методики на території м. Івано-Франківська і області уможливила по-

яснити дані державної автоінспекції щодо місцевостей підвищеної концентрації дорожньо-транспортних пригод і результати соціологічного опитування населення [5]. Разом з тим, у процесі обстежень виникали ситуації що не дозволяли однозначно констатувати наявність гепатогенних зон. При підтвердженні ситуації повторними замірами вважали необхідним проводити обстеження іншого характеру.

Запропонували спосіб оцінки впливу середовища на процеси життя за допомогою спостереження життєдіяльності мікроорганізмів, а саме дріжджів, які застосовують у хлібопеченні [9]. Готують водну суспензію дріжджів заданої концентрації і окремо розчин цукру, також відомої концентрації. Перебуваючи у водному середовищі дріжджі не проявляють життєвої активності. При змішуванні приготовлених розчинів і появи поживної речовини – цукру, розпочинається процес його засвоєння мікроорганізмами і переробки в етиловий спирт і вуглекислий газ, який виділяється у вигляді бульбашок мікроскопічних розмірів. Система рідина-газ не розділяючись перебуває тривалий час, в такому стані і тому її об'єм зростає. Вимірюючи зростання об'єму роблять висновок про інтенсивність життєдіяльності дріжджів.

Здавна відомі території не сприятливі для проживання людей. Будівництво культових споруд, або приміщень для громадських зібрань розпочинають пошуковими роботами з метою визначення місця будови. Зокрема виявляють дію середовища на процеси життя. У недалекому минулому це здійснювали так звані «знавці» за допомогою рамки, маятника чи лози методами біолокації, що носять містичний характер і тому не визнані офіційною наукою. У теперішній час існують методи виявлення таких зон, керуючись вимірюваннями напруженості геомагнітного, гравітаційного полів, інтенсивності різних випромінювань, радіоактивного фону і ін. Прилади

не завжди зручні для експлуатації і дефіцитні. В радянський період і до теперішнього часу такі дослідження не проводились, а в наш час, в період інтенсивного житлового будівництва обстежень не проводять з меркантильних міркувань. Тому, спостерігаються прояви таких упущень: мешканці окремих будинків страждають від пониженої резистентності щодо захворювань, часто виникають не передбачувані нещастя. Найчастіше населення усвідомлює неблагополуччя місцевості але не вміє захистити здоров'я.

Туризм у Карпатах є пріоритетним напрямком розвитку нашої держави. Розбудовуються курорти, рекреаційні заклади масового оздоровлення, а також менші за розмірами гостинні садиби. Популярності набуває короткочасний туризм, особливо серед молоді. Він успішно конкурує з тривалим одноразовим відпочинком. При п'ятиденному робочому тижні із загального річного бюджету часу на відпочинок, майже половина відведена на вихідні і тільки 15–20 відсотків – на відпустки або канікули. Інша частина вільного часу припадає на щоденний відпочинок після робочого дня. Міське населення усе більше прагне до відпочинку на лоні природи.

В наслідок праці у людини виникає фізіологічний стан – втома. Опрацьована методика швидкісного визначення рівня втоми людини [7], яка не вимагає дорогого або дефіцитного обладнання. Для її застосування необхідно мати комп'ютер, забезпечений програмою excel і тонометр. Обстеження рекреанта може проводити працівник без медичної освіти. Методика апробована у Львівській міській клінічній лікарні швидкої допомоги. Визначення повноцінності відпочинку туристів необхідно впроваджувати в усіх закладах рекреації, особливо в молодіжних таборах. Діючі навчальні шкільні програми не обґрунтовані щодо фізичних можливостей учнів. Старанні школярі постійно втомлені, а це призводить до перевтоми і зрушення

здоров'я. Після канікул, в результаті неповноцінного відпочинку учні часто приступають до навчання із залишками втоми. У гімназіях і коледжах вчителі-психологи характеризують своїх вихованців як молодь з відхиленнями від норм притаманних здоровим дітям.

В рекреаційних закладах удосконалюють розважальні програми, спортивні заходи, комфортабельність проживання, а це не завжди відповідає потребам відпочиваючих. Про знімання втоми профілактичним харчуванням, геомагнетизмом, лікування біополями в закладах часто не знають. В турбазах, будинках відпочинку, таборах для школярів повинні мати вичерпну інформацію про результати своєї діяльності – повноту знімання втоми юнакам в період канікул. Втома – не хвороба, тому науковці-медики мало уваги приділяють дослідженню цього стану людини.

Навіть короткочасне, в декілька днів, перебування туриста в гірській місцевості, завдяки геодинамічним особливостям призводить до відчутних змін стану нервової системи, органів кровообігу, обмінних процесів і ін. При зміні місця проживання відбувається акліматизація, адаптація організму до нових умов. Людина попадає в нове для неї оточення. Ботанічний склад рослин в горах різноманітний і мінливий. Такі умови проживання мають збудливу дію на процеси життя і, найчастіше, сприяють покращанню здоров'я. Українські Карпати, як туристичний регіон уступає найкращим світовим зонам відпочинку тільки у тому, що слабо досліджений, недостатньо забезпечений спорудами для відпочинку і туристи не отримують унікальних послуг. В період, коли Україна здобула незалежність, появилася нагода надолужити ці упущення і перетворити нашу республіку на багату державу.

При виборі місця відпочинку чи маршруту для екскурсії турист не має змоги врахувати вплив середовища на його здоров'я. Така інформація відсутня. В

Карпатах є місцевості де виразно проявляється інтенсивна дія тектонічних процесів на населення, прискорюється робота серця та інших важливих процесів життя. Постійне перебування на такій території не завжди корисне, але не тривалий відпочинок сприяє зніманню втоми, нормалізації роботи нервової системи, покращанню здоров'я. В Карпатах відомі оселі, в яких окремі рекреанти постійно відпочивають і кожен приїзд відчутно надає їм життєвої енергії.

Висновки. У відношенні впливу геологічного середовища на людей досліджень не проводилось. Виявлення у теперішній час цих багатств туристичного регіону дозволить розширити асортимент послуг подорожуючим, покращати якість відпочинку працюючих, збільшити лікувальні можливості курортів. Особливо вагома інформація про інтенсивність дії середовища на людину для гостинних садиб. У відповідних довідниках можна було б подавати інформацію про оздоровчі властивості території, не тільки оселі, але околиць: лісових угідь, річкових долин, схилів гір. Треба надіятись, що у найближчий час появляться підприємства, що будуть виявляти за вимогою керівників відпочинкових закладів, можливості розширення послуг рекреантам. Базою для таких рекомендацій стануть результати вимірювань властивостей територій щодо дії тектонічних процесів на людей.

Література

1. Большая советская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1976. – Т. 23. – С. 862, 868.
2. Воропай Л.І. Українські Карпати / Л.І. Воропай, М.О. Куниця. – К. : Радянська школа, 1966. – 168 с.
3. Вступ до медичної геології / [За ред. Г.І. Рудька, О.М. Адаменка]. – К. : Академпрес, 2010. – Т. 1. – 736 с. – Т. 2. – 448 с.
4. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули : економіка та народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.) / В.М. Клапчук. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508 с.
5. Лабій Ю.М. Гепатогенні зони, способи виявлення й поширення на території м. Івано-Франківська / Ю.М. Лабій, І.І. Мердух, Т.Ю. Крупчук // Карпатський край. – 2012. – С. 100–106.
6. Омеляшко А.А. Особенности распространения некоторых заболеваний среди населения Ивано-Франковской области / [А.А.Омеляшко, Ю.М.Лабий, И.А.Голотюк и др.] // Биологическая роль микроэлементов и их применение в сельском хозяйстве и медицине / Мат. VIII Всесоюз. конф. – Ивано-Франковск. – 1978. – С. 94–95.
7. Патент 63629 Україна, МПК А 61 В 5/02, А 61 В 10/00 : Спосіб діагностики повноцінності відпочинку людини / Ю.М. Лабій, Т.Ю. Крупчук; заявник і патентовласник Лабій Ю.М., Крупчук Т.Ю.; заявлено 11.04. 2011; опубл. 10.10.2011. – Бюл. № 19.
8. Патент 76173 Україна, МПК А 61 В 5/02, А 61 В 10/00 : Спосіб оцінки впливу середовища на серцево-судинну систему організму людини / І.І. Мердух, Ю.М. Лабій, Т.Ю. Крупчук; заявник і патентовласник Мердух І.І., Лабій Ю.М., Крупчук Т.Ю.; заявлено 16.04. 2012; опубл. 25.12.2012. – Бюл. № 19.
9. Патент 76173 Україна, МПК G 91 N 33/00, С 12 Р 39/00 : Спосіб виявлення гепатогенних властивостей екосистем / Ю.М. Лабій, І.І. Мердух, Т.Ю. Крупчук; заявник і патентовласник Лабій Ю.М., Мердух І.І. Крупчук Т.Ю. / Рішення про видачу деклараційного патенту № 2537/ЗУ/13 від 04.02.2013 р.
10. Рудько Г.І. Землелогія. Еколого-ресурсна безпека Землі / [За ред. Г.І. Рудька, О.М. Адаменка]. – К. : Академпрес, 2009. – 512 с.
11. Рудько Г.І. Геологія з основами геоморфології / Г.І. Рудько, О.М. Адаменко, О.В. Чепірко, М.Д. Крочак. – К. : Видавничий дім, 2010. – 400 с.
12. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 р.

Labiy Y.M., Merdukh I.I., Krupchuk T.Y. TOURISM IN THE CARPATHIAN MOUNTAINS AND METHODS OF DISCOVERY OF HIGHLAND ENVIRONMENTAL EFFECTS ON THE TRAVELLERS. *Geodynamic processes have an essential influence on the inhabitants and travellers on the territory of Carpathian tourism region. Proposed methods of investigation of ecologic effect on the human level of tiredness are effective with accepted reproducibility. The Carpathian Mountains are rich with uninvestigated resources, specified by geophysical fields and radiations of tectonic origin, which are favourable for vacationers' health improving and tiredness reducing.*

Keywords: tourists, mountain tourism, tiredness, pulse, stratigraphy.

Лабій Ю.М., Мердук І.І., Крупчук Т.Ю. ТУРИЗМ В КАРПАТАХ І МЕТОДИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ НА ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ. *На территории Карпатского туристического региона существенно проявляется влияние геодинамических процессов на жителей и путешественников. Предложенные методики исследования экологических нагрузок на человека и уровня усталости результативны с приемлемой воспроизводимостью. Карпаты богаты не разведанными ресурсами, обусловленными геофизическими полями и излучениями тектонического происхождения, способствующими оздоровлению и снятию усталости у отдыхающих.*

Ключевые слова: туристы, горный туризм, усталость, пульс, стратиграфия.

УДК 630*.165.5

**ПОКРАЩЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-
ТУРИСТИЧНОЇ АТРАКТИВНОСТІ
ЛІСІВ ПРИКАРПАТТЯ***І.Ф. Калуцький*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Потреба розширення рекреаційного використання державних лісів Івано-Франківщини для рекреації і туризму вимагає їх відповідної підготовки. Пропонуються заходи для підвищення привабливості цих лісових насаджень та шляхи використання з цією метою вже існуючих місць відпочинку і створення нових з подальшою трансформацією окремих в постійній закладі туризму.

Ключові слова: рекреація, туризм, лісові насадження, місця відпочинку, землі лісового фонду.

Вступ. Однією з підсистем Карпатського територіально-рекреаційного комплексу, що динамічно розвивається, є туризм – один з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина і якість його туристичного потенціалу. Переважання низько і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, мальовничість ландшафтів, різноманітність видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найбільш привабливих об'єктів для туристів [3].

Ліси взагалі, а гірські ліси Українських Карпат зокрема, мають важливе екологічне, економічне і соціальне, а також водорегульовальне, ґрунтозахисне, кліматоутворююче і рекреаційне значення. Лісогосподарська галузь є панівним видом господарської діяльності і місцем зайнятості багатьох людей у гірських районах. Сталий розвиток лісового господарства в межах регіону мав би значний позитивний вплив

не тільки на природний баланс і економіку гірського регіону, але й сприяв би покращенню екологічної ситуації на прилеглих рівнинних територіях [4].

В лісах Карпат збережено багато цінних насаджень, про що свідчить велика кількість природо-заповідних об'єктів в них, є також і зарезервовані для заповідання такі території на перспективу. Все це сприяє використанню лісів для відпочинку і оздоровлення.

Ліси області, в більшості своїй, характеризуються високими показниками естетичної цінності і можуть бути використані для відповідних видів туризму після проведення в них певних заходів і підготовки територій.

Актуальність проблеми. В останні роки, коли покращилось життя людей і збільшилась кількість вільного часу, стрімко зростає значення лісу для відпочинку, так як урбанізація викликала гостру необхідність в розрядці на природі, а різке збільшення транспортних засобів зробили ліс широко доступним.

Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, зачепила всі галузі виробництва. Одним із проявів її в лісовому господарстві є широке використання лісів для рекреаційних потреб. Тому особливо актуальним є впровадження лісівничих заходів з покращення естетичних і оздоровчих функцій лісів. Благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт в лісовому господарстві.

Ліс в місцях відпочинку, крім своїх основних функцій давати високоякісну деревину, має мати ще й здатність благотворної емоційної дії на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. В основі емоційного відпочинку лежать так звані ландшафтні емоції. Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини [1].

Постановка проблеми. Необхідно відзначити, що із наявних на території області 626 тис. га лісів 467,7 тис. га лісів

закріплено за найбільшим лісокористувачем в області (75 %) державними лісогосподарськими підприємствами обласного управління лісового і мисливського господарства. Тому важливо проаналізувати як саме ці ліси використовуються для рекреації, розвитку туризму та оздоровлення населення. Запропонувати ефективні лісівничі заходи для покращення привабливості значної частини цих лісів з метою використання їх для рекреації та туризму.

Перед лісівниками стоїть складне завдання при догляді за лісом, що використовується для відпочинку, витрачаючи мінімум коштів створити в лісі мікроклімат, який би забезпечував комфортні умови для відпочинку в любую пору року.

Питанням благоустрою та використання лісів для рекреації присвятили свої наукові праці відомі вчені Р. Бобров (1977), А. Тарасов (1986), С. Генсірук та ін. (1987), В. Середін і В. Парпан (1988), С. Стойко і П. Третяк (1993), В. Бондаренко і О. Фурдичко (1994), Н. Фоменко (2007) та ін.

Догляд за рекреаційним лісом – це цілий комплекс лісогосподарських робіт, який включає лісову меліорацію, очистку від засміченості, посадку, проведення рубок лісогосподарського призначення, благоустрій та ряд інших робіт. Благоустрій включає створення дорожно-стежкової мережі, обладнання місць для відпочинку та ночівлі, підготовка майданчиків і дров для вогнищ, притулків на випадок негоди, нагромадження різного обладнання (кілочки для наметів, інвентар для прибирання місця ночівлі), благоустрій джерел і джерелець, екологічних стежок, влаштування оглядових майданчиків, ігрових галявин, дитячих лісових майданчиків, автостоянок, сміттєзбірників. Все це, звичайно, має бути зроблено так, щоб не був порушений ландшафт, не внесена дисгармонія в природу [2].

Благоустрій лісів – заходи виключно багатосторонні: в одних випадках вони можуть бути обмежені влаштуванням

легких лісових навісів або прокладанням дорожно-стежкової сітки, в інших – включати широкий комплекс робіт по декоративному перетворенню ландшафтів і будівництву складних архітектурних споруд. Все залежить від призначення лісів і їх рекреаційних особливостей. Добре впорядкований ліс може забезпечити, як вважають вчені, повноцінний відпочинок більшій кількості людей, ніж заболочений або зарослі непрохідною хащеною бездоріжні лісові ділянки [1].

Метою лісового господарства має бути задоволення зростаючих потреб населення в лісовому відпочинку при безумовному забезпеченні не виснажливості лісокористування взагалі і рекреаційного зокрема. Вимогою часу є також залучення все нових лісових площ до використання з рекреаційною метою, а це вимагає проведення в них відповідних лісівничих заходів, відповідна підготовка лісу до такого використання.

Для рекреації використовуються ліси всіх категорій і груп. Курортні ліси, для прикладу, виконують не тільки важливу захисну роль. Велике їх значення для кліматотерапії, лікувальної фізкультури, екскурсій та прогулянок типу близького туризму. В них відведені місця для тихого й активного відпочинку, спортивні та ігрові майданчики тощо. Для оздоровлення використовуються в першу чергу ліси зелених зон міст та інших населених пунктів, так звані приміські ліси. В них розміщена переважна більшість стаціонарних оздоровчих закладів. Частково з цією метою використовуються захисні, водоохоронні, експлуатаційні та інші ліси.

Виходячи з того, що ліси різних груп і категорій мають неоднакове цільове призначення В. Середін і В. Парпан (1988) розробили класифікацію лісів Карпат які використовуються в рекреаційних цілях. Користуючись даною класифікацією нами проведено аналіз стану рекреаційного використання земель лісового фонду держлісгоспів табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка змін площ лісів рекреаційного призначення та тих, що частково виконують такі функції, за даними матеріалів лісовпорядкування станом на 01.01.1989 р., 01.01.1997 р. та 01.01.2007 р. у держлісфонді [5]

№ п/п	Категорії лісів	Режим використання	Станом на 01.01.1989 р.		Станом на 01.01.1997 р.		Станом на 01.01.2007 р.	
			площа, га	частка від загальної площі лісів, %	площа, га	частка від загальної площі лісів, %	площа, га	частка від загальної площі лісів, %
Загальна площа лісів			463512	100,0	487223	100,0	467788	100,0
I. Ліси рекреаційного призначення								
1	Міські ліси і лісопарки	Організований відпочинок з комплексним впорядкуванням території	–	–	739	0,2	11965	2,6
2	Ліси зелених зон, в тому числі лісопаркові частини (приміські лісопарки і зони відпочинку)	Організований відпочинок з комплексним або частковим упорядкуванням території	42692	9,2	61953	12,7	44800	9,6
3	Ліси округів санітарної охорони курортів (курортні лісопарки і зони відпочинку)	Те саме	2100	0,5	2167	0,4	9350	2,0
4	Ділянки лісу в радіусі 1 км навколо санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, дитячих таборів, туристичних баз та інших лікувальних та оздоровчих закладів	–”–	–	–	–	–	2786	0,6
5	Смуги лісу вздовж постійних трас туристичних маршрутів республіканського і міжнародного значення	–	–	–	–	–	–	–
Всього			44792	9,7	64859	13,3	68901	14,7

Продовження таблиці 1

II. Ліси, що частково виконують рекреаційні функції								
1	Ліси національних природних парків	Організований відпочинок з комплексним впорядкуванням території в рекреаційних зонах	–	–	–	–	26598	5,7
2	Заборонені смуги лісів по берегах річок, озер та водосховищ	Короткотерміновий неорганізований відпочинок	–	–	–	–	–	–
3	Захисні смуги лісів вздовж залізниць та шосейних доріг республіканського та обласного значення	Те саме	–	–	–	–	–	–
4	Субальпійські (приполонинні) ліси	–”–	–	–	704	0,1	–	–
5	Експлуатаційні ліси II групи	–”–	–	–	–	–	–	–
6	Ліси заповідників (ландшафтні парки)	Обмежені пізнавальні екскурсії	–	–	12297	2,5	9394	2,0
7	Заповідні лісові ділянки	Те саме	–	–	–	–	19659	4,2
8	Особливо цінні лісові масиви (заповідні лісові урочища)	–”–	–	–	1186	0,2	6700	1,4
9	Ліси, які мають наукове та історичне значення	–”–	–	–	606	0,1	1139	0,2
10	Природні пам’ятки	–”–	–	–	–	–	905	0,2
Всього		–	0	0,0	14793	3,0	64395	13,8
Разом по I та II		–	44792	9,7	79652	16,3	133296	28,5

Відповідно до зазначеної класифікації рекреаційними вважаються: міські ліси і лісопарки, ліси зелених зон міст та інших населених пунктів, ліси округів санітарної охорони курортів, виділені у встановленому порядку ділянки лісу в радіусі 1 км навколо окремих санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, дитячих таборів, туристичних баз та інших лікувальних і оздоровчих закладів, розташованих за

межами зелених зон та округів санітарної охорони курортів, а також смуги лісу вздовж постійних трас внутрішніх та міжнародних туристичних маршрутів. Всі інші ліси не відносяться до рекреаційних, але можуть частково використовуватися з цією метою [5].

Більшість держлісгоспів області в останні роки здійснили ряд лісгосподарських заходів спрямованих на розширення

площ рекреаційних лісів в лісовому фонді обласного управління лісового господарства, який налічує 467788 тис. га.

Як видно із табл. 1 станом на 01.01.1989 р. [6] в лісовому фонді держлісгоспів доля лісів, що виконують переважно санітарно-гігієнічні, оздоровчі функції, а також функції природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення складала 44792 га (9,7 %), станом на 01.01.1997 р. [7] доля таких лісів сягнула 79652 га (16,3 %), а за матеріалами останнього лісовпорядкування, яке проведено станом на 01.01.2009 р. [8], доля таких лісів вже становила 133295,5 га (26,7 %).

Як і очікувалось виявлено, що збільшення площ рекреаційних лісів, а також тих, що частково використовуються для рекреації, відбулося за рахунок створення природоохоронних об'єктів таких як національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Їх зони стаціонарної рекреації, які за останні 20 років збільшилися на 1542,2 га, призначені для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парків, тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації.

Площа зон регульованої рекреації – територій, в межах яких створюються умови для короткострокового перебування, відпочинку та оздоровлення відвідувачів парку, а їх режим встановлюється відповідно до вимог, обов'язкових для охоронних зон природних заповідників, за цей період в лісах держлісгоспів збільшилася на 13515 га.

Особливо цікаво було з'ясувати, що збільшення площ лісів, які використовуються для рекреації, мало місце також за рахунок переведення частини лісів держлісгоспів, в ліси населених пунктів

(11965,2 га), ліси округів санітарної охорони курортів та інших лікувальних закладів (12135,5 га), а також створення заповідних лісових ділянок (19659,4 га).

Підтримувати темпи збільшення площ лісів придатних для рекреаційного використання в лісах держлісгоспів тільки за рахунок вже перерахованих методів, не дивлячись на пріоритетність розвитку рекреації та зокрема туризму на території області, буде проблематично. Оскільки темпи створення природоохоронних територій та розширення зелених зон населених пунктів в останні роки були значними, а переведення лісів в межі населених пунктів виявили ряд негативних тенденцій. Зокрема, тільки по Полянницькому лісництву Ворохтянського лісового господарства за період 1996 – 2009 рр. (ревізійний період) площа земель вкритих лісовою рослинністю зменшилася на 1452,4 га [8] які були передані в межі села Поляниця, що пов'язаного з будівництвом рекреаційного комплексу «Буковель».

Хоча методи збільшення кількості лісів в окремих держлісгоспах таких, що придатні для рекреаційного використання ще невичерпані, проте назріває необхідність застосування якісно нових лісівничих заходів для підвищення атрактивності лісів при їх використанні для рекреації і туризму.

Результати досліджень. Актуальним на сьогодні є покращення використання тих рекреаційних і придатних для рекреаційного використання (133295,5 га або 28,5 %) лісів, які вже, як видно з табл. 1, частково використовуються, а також 105252,3 га або 22,5 % тих, які при виконанні в них певних заходів по благоустрою в найближчі роки можуть бути використанні для розвитку рекреації і туризму рис. 1.

Рис. 1. Розподіл державного лісового фонду (станом на 01.01.2009 р.) за рівнем придатності для рекреації

Щодо тих лісів, які частково використовуються з рекреаційною метою то це ліси зелених зон, які розподіляються на лісопаркові і лісгосподарські частини. До лісопаркових входять насадження, розташовані в безпосередній близькості до населених пунктів, що мають добрі шляхи та транспортне сполучення і відзначаються привабливістю і придатністю для масового відпочинку. На базі лісопаркових насаджень створюються приміські лісопарки та зони відпочинку населення.

В Івано-Франківській області зелені зони виділені для міст Івано-Франківська, Калуша, Коломиї, Долини, Надвірної, Болехова, Косова, Рогатина та селищ міського типу Бурштина, Ланчина, Кутів, Рожнятова, Вигоди, Чернелиці, Яблунова. Найбільші площі займають зелені зони Івано-Франківська та Калуша. Зелена зона Івано-Франківська (в радіусі 20 км) становить 10,6 тис. га державного лісового фонду [5].

Проблема зеленого і рекреаційного будівництва складна. Вона поєднується з лісоведенням і лісівництвом, містобудуванням, ландшафтною архітектурою, гігієною, декоративною дендрологією,

агротехнікою, економікою, екологією, естетикою, соціологією тощо, що в кожному конкретному випадку викликає потребу у виборі головного напрямку робіт, принципів формування об'єктів озеленення з урахуванням біоекологічних і соціально-економічних умов регіону чи району.

Враховуючи постійно зростаючу потребу у відпочинку, особливо міського населення, та зростаючу кількість власного та громадського транспорту виникає необхідність значно розширити зелені зони населених пунктів. В умовах Івано-Франківська та прилеглих до нього територій необхідно створювати лісопарки в межах природних ландшафтів з різним ступенем їх змін і з врахуванням завдань, які ставляться перед об'єктом. В умовах Передкарпаття, найбільш ефективними є лісопарки та місця відпочинку рис. 2. Згадані об'єкти сприяють збереженню природних комплексів, які мають особливу екологічну, історичну і естетичну цінність у зв'язку з сприятливим поєднанням природних і культурних ландшафтів і використання їх в рекреаційних, просвітницьких, наукових і культурних цілях.

Рис. 2. Рекреаційне місце Болехівського лісництва ДП «Болехівське ЛГ» поблизу м. Болехова на автодорозі Болехів-Стрий (на території місця відпочинку одночасно можуть перебувати 60 осіб; у столітньому дубово-буковому лісі облаштовано спортивний майданчик)

Заслуговує на увагу створення в межах зелених зон місць відпочинку. Досвід створення таких місць відпочинку вже набутий в багатьох держлісгоспах. Для прикладу, Болехівським лісовим господарством в Церківнянському лісництві (квартал 8, урочище «Цапове») створено екологічну стежку через мальовничу ділянку букового лісу з домішкою ялини, ялиці та окремими екземплярами тису ягідного. На цій ділянці влаштовано місце відпочинку на 50 рекреантів. Тут є альтанки, навіси, лісові меблі, місце для вогню, туалети, аншлаги та інші необхідні для відпочинку споруди. В цьому лісовому господарстві за останні роки вже обладнано 14 подібних місць відпочинку, які розташовані в зеленій зоні м. Болехів та вздовж доріг державного і місцевого значення. Загалом в держлісфонді обласного управління лісового і мисливського господарства діє 115 подібних місць відпочинку, середня площа кожного із них складає 0,5 га, де одночасно можуть відпочивати до 500 рекреантів.

Інтенсивне освоєння лісів для відпочинку розпочато відносно недавно, і науково обгрунтованої системи ведення лісового господарства в них поки що не роз-

роблено. Але практика експлуатації вже діючих місць відпочинку показує необхідність проведення в таких лісах цілогодяного ряду лісгосподарських заходів з метою їх збереження та покращення їх естетичних властивостей.

Ми вважаємо, що кількість таких місць відпочинку необхідно збільшувати в держлісфонді області, розширювати їх площу та покращувати якість утримання відповідних споруд і лісової інфраструктури в належному стані. В окремих місцях відпочинку, які в процесі експлуатації найбільше користуються попитом рекреантів, в додаток до вже наявних легких споруд, в подальшому споруджувати більш надійні довговічніші споруди для відпочинку. В зв'язку з тим, що окремі місця відпочинку знаходяться на значній віддалі від міст згодом виникне потреба в будівництві, на їх місці, для розміщення відпочиваючих кемпінгів, туристичних хатин, туристичних баз тощо. Такі місця відпочинку можуть служити основою для розробки інвестиційних проектів з розвитку туризму.

Будівництво кемпінгів, мотелів, туристичних стоянок та інших засобів побутового обслуговування в сучасному рекреаційному лісі тісно пов'язане з традицій-

ними лісогосподарськими заходами по покращенню естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей деревостанів.

Отже методи збільшення кількості місць відпочинку в лісах, розширення їх площ за рахунок проведення відповідних лісогосподарських заходів, є перспективним заходом покращення рекреаційно-туристичної привабливості лісів.

Догляд за рекреаційними лісами включає весь комплекс прийнятих в лісовому господарстві робіт: рубки всіх видів, посів і посадку лісу, очистку лісу від захарашення, лісову меліорацію, будівництво стежок і лісових доріг. Ефективними заходами перетворення лісових пейзажів є рубки догляду і ландшафтні рубки. При їх допомозі легко можна урізноманітнити монотонність природного лісу шляхом зміни його повноти і співвідношення деревних порід. Все вище сказане стосується лісів рекреаційного призначення, а також лісів, що частково виконують рекреаційні функції. Для покращення привабливості цієї групи лісів необхідно розробити науково обгрунтовану систему заходів з благоустрою. В основу такої системи покласти поетапне покращення привабливості таких лісів для використання з рекреаційно-туристичною метою, так і для розробки інвестиційних проектів на перспективу.

У держлісфонді області є ще 96129 га (20,5 %) лісів які можуть бути в перспективі переведені в групу рекреаційних при умові будівництва доріг і стежок та проведення в цих лісах значних за обсягом лісогосподарських заходів. Тому при аналізі стану створення дорожно-стежкової лісової інфраструктури в цих лісах нами виявлено, що в останні роки державними лісогосподарськими підприємствами відновлюється будівництво лісових доріг. За період 2007–2011 рр. побудовано 139,5 км таких доріг, проте потреби в лісових дорогах, як для охорони і захисту лісів так і для лісовідновлення, раціонального використання лісових та рекреаційно-турис-

тичних є значно більші. За нашими підрахунками темпи будівництва лісових доріг повинні бути не меншими чим 120 км в рік. Такі темпи будівництва доріг могли б значно розширити рекреаційне лісокористування.

Формування дорожно-стежкової мережі є одним з найважливіших елементів благоустрою. Проводиться з метою створення сприятливих умов для пересування рекреантів, стабілізації маршрутів, обмеження рекреаційних навантажень на лісові насадження. Дорожно-стежкова мережа створюється з метою охорони, захисту та відновлення лісів, раціонального використання всіх користей лісу та з врахуванням специфіки природних ландшафтів і необхідності збереження окремих найбільш мальовничих пейзажів, цінних об'єктів.

В гірських умовах необхідно приділити увагу будівництву мостів, містків і переходів. Вони бувають різної конструкції та оформлення і повинні гармонійно вписуватися в оточуючі природні ландшафти. Спеціалісти інституту гірського лісівництва [5] вважають, що необхідна протяжність стежок в гірських умовах не перевищує 3–4 км на 100 га лісу.

Проблема дорожно-стежкової системи є особливо актуальною оскільки в останні роки майже не будуються стежки та містки переходи, а ті що вже побудовані в минулі роки знищуються внаслідок інтенсивності їх експлуатації. Тому будівництво стежок і містків переходів їх утримання в належному стані є особливо актуальним для рекреаційних лісів.

Для розширення площ лісів які можна використовувати для рекреації необхідним є проведення в них лісівничо-біологічних заходів з поліпшення якісного складу, посилення естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей, підвищення стійкості і довговічності лісових насаджень та створення сприятливих умов для відпочинку. Домогтися цього можна лише при комплексному і системному підході до прове-

дення лісівничо-біологічних та інших заходів.

Державними лісогосподарськими підприємствами проводяться лісівничо-біологічні заходи на значних площах і в тому числі в категорії лісів, яку ми розглядаємо, як перспективну в подальшому для рекреації і туризму. В 2012 р. проведено ландшафтні рубки на площі 120 га, рубок догляду та формування породного складу на площі 6460 га, санітарних рубок на площі 7898 га тощо.

Оскільки пріоритетним напрямком розвитку економіки області визнано рекреаційно-туристичну галузь, то вважаємо за необхідне сконцентрувати зусилля на проведенні лісівничо-біологічних заходів в лісах які мають перспективу для розвитку рекреації. Зокрема проведення ландшафтних рубок, головною метою якої є підвищення естетичних властивостей насаджень шляхом урізноманітнення лісових ландшафтів.

Проведення рубок догляду і формування насаджень які за якістю спрямовані на підвищення декоративності деревостанів, поліпшення їх санітарного стану, умов росту і розвитку. Оскільки в цих лісах є частина малоцінних насаджень то необхідно проводити їх реконструкцію. Підвищення життєздатності і поліпшення санітарного стану насаджень досягається шляхом проведення санітарних рубок тому цей вид рубок необхідно проводити в як в рекреаційних лісах так і тих які можна буде з цією метою в перспективі.

Для організації цілеспрямованої роботи по впровадженню запропонованих лісогосподарських заходів направлених на покращення атрактивності лісових насаджень з метою їх використання для рекреаційно-туристичної діяльності необхідно:

1. Провести інвентаризацію діючих місць відпочинку по лісництвах, здійснити їх паспортизацію та запропонувати їх доповнення необхідною інфраструктурою.
2. Розробити інвестиційні пропозиції по передачі окремих місць відпочинку для

створення кемпінгів, туристичних площадок для мобільних туристичних груп.

3. Підібрати нові ділянки для влаштування місць відпочинку в лісових насадженнях та провести підготовчі роботи для підвищення їх естетичних властивостей.

4. Розробити інформаційні матеріали щодо розташування по території області місць для відпочинку їх оснащеність і місткість та перелік послуг які можна одержати на кожному із них.

5. Розробити перспективну програму використання рекреаційних лісів та лісів, що частково виконують рекреаційні функції на найближчу перспективу.

6. Розпочати часткове впровадження заходів з благоустрою в лісах які в перспективі можуть бути використані для рекреаційного освоєння.

7. Збільшити обсяги проведення лісогосподарських рубок з метою створення привабливих лісових ландшафтів та покращення санітарного стану цих лісів.

8. Розширити площі приміських зелених зон особливо міст Івано-Франківська, Калуша, Коломиї та Надвірної.

Висновки. Використання лісів для рекреації в області є перспективним, оскільки ліси займають більше сорока відсотків її території. Значну рекреаційну цінність представляють території національних природних парків, заказників та інших природно-заповідних об'єктів. Проте рекреаційні навантаження, при масовому відвідуванні цих територій, можуть негативно позначитись на їх екологічному стані. Тому важливо розвивати рекреаційну діяльність в лісах які не являються заповідними територіями, але мають потенційні рекреаційні властивості.

Саме тому пропонується шляхом благоустрою таких лісів розширити рекреаційне лісокористування в них. Благоустрій лісів і покращення лісових пейзажів лісогосподарськими методами вимагають значної праці і творчого підходу спеціалістів

до складання проектів та виконання їх в натурі. Навіть самі вдалі проектні рішення в ландшафтному лісівництві ніколи не бувають кінцевими. Тому покращення естетичних, санітарно-гігієнічних та інших властивостей лісів можна проводити як за рахунок проведення лісівничо-біологічних так і організаційно-технічних заходів. Створення місць відпочинку дозволяє регулювати рекреаційні навантаження на лісові насадження, а також створювати передумови для розвитку нових стаціонарних рекреаційних закладів.

Швидкі темпи розвитку туризму в області вимагають від спеціалістів лісового господарства працювати на перспективу, створюючи привабливі умови для відпочинку все більшої кількості рекреантів.

Література

1. Бобров Р.В. Благоустройство лесов / Р.В. Бобров. – М. : Лесная промышленность, 1977. – 192 с.
2. Бондаренко В.Д. Ліс і рекреація в лісі / В.Д. Бондаренко, О.І. Фурдичко. – Львів, 1994. – 232 с.
3. Голубець М.А. Українські Карпати / [М.А. Голубець та ін.] – К. : Наукова думка, 1988. – 207 с.
4. Калущький І.Ф. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття / І.Ф. Калущький, М.М. Запоточний // Науковий вісник ЛЛТУ : Збірник науково-технічних праць. – Львів, 2006. – Вип. 16.2. – С. 12–19.
5. Середін В.І. Ліс база відпочинку / В.І. Середін, В.І. Парпан. – Ужгород, 1988. – 110 с.
6. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.1989 р.
7. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.1997 р.
8. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.2009 р.

Kalutsky I.F. THE IMPROVEMENT OF THE RECREATION-TOURISTIC ATTRACTIVENESS OF THE PRECARPATHIAN FORESTS. *The necessity of the recreational usage of state forests in Ivano-Frankivsk region demands their proper preparation. The measures for the improvement of the attractiveness of these forest plantations and the ways of using, for this purpose, already existing places of recreation and creating the new ones with the further transformation of some of them into standing touristic establishments are offered in the article*

Keywords: recreation, tourism, forest plantations, places of recreation, forest fund lands.

Калущький І. Ф. УЛУЧШЕНИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ АТРАКТИВНОСТИ ЛЕСОВ ПРИКАРПАТЬЯ. *Потребность расширения рекреационного использования государственных лесов Ивано-Франковщины для рекреации и туризма требует их соответственной подготовки. Предлагаются мероприятия по повышению attractiveness этих лесных насаждений и пути использования с этой целью существующих мест отдыха и создание новых с последующей трансформацией отдельных в постоянно действующие туристические предприятия.*

Ключевые слова: рекреация, туризм, лесные насаждения, места отдыха, земли лесного фонда.

УДК 911.3:338.481

ГЕОГРАФІЯ РЕСУРСІВ
НОСТАЛЬГІЙНОГО ТУРИЗМУ
ЖОВКІВСЬКОГО РАЙОНУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Р.М. Лозинський¹, І.В. Кучинська²,
Ю.С. Дорош²

¹Львівський національний університет
імені Івана Франка,

²Львівський інститут економіки та туризму

Уточнено сутність поняття «ностальгійний туризм». Запропоновано класифікацію місць ностальгійного туризму. Досліджено географію військових поховань, німецьких колоній, пам'яток єврейської та польської культури на території Жовківського району. Проаналізовано наявність на туристичному ринку України ностальгійних турів з використанням ресурсів Жовківського району.

Ключові слова: туризм, географія туризму, ностальгійний туризм, територіальна диференціація, туристичні ресурси.

Постановка проблеми. Серед видів туризму, перспективних для розвитку в Україні, важливе місце посідає ностальгійний туризм. Історико-географічні особливості розвитку території України та її окремих регіонів зумовили значну різноманітність ресурсів ностальгійного туризму, проте на сьогодні вони мало використовуються в туристичній індустрії. Туристи, що їдуть з ностальгійною метою, здебільшого не звертаються до послуг туристичних фірм, й на шляху своєї подорожі можуть зіткнутися з численними труднощами. Існує проблема популяризації цього виду туризму, дослідження ресурсів ностальгійного туризму, та розробки на їх основі нових перспективних туристичних ресурсів.

Мета роботи. Метою статті є відображення на прикладі Жовківського району Львівської області різноманітності ресурсів ностальгійного туризму, сучасного

стану та перспектив розвитку цього виду туризму.

Аналіз публікацій і досліджень. На сьогодні існує декілька різних підходів до визначення поняття «ностальгійний туризм». У перекладі з грецької ностальгія означає «туга за батьківщиною», що виникає як наслідок відриву людини від рідних місць, від своєї країни. Відвідування своєї етнічної батьківщини людиною, яка народилася і виховувалася в іншому соціокультурному середовищі, є своєрідним генетично сформованим «покликом предків». Щоразу більше людей виявляють бажання відвідати історичну батьківщину своїх батьків, дідів, прадідів, або ж відвідати місця поховань своїх славетних одноплемінників. До ностальгійного туризму відносять також подорожі з метою відвідування родичів і друзів («relative & friends visitors tour»), які проживають на історичній батьківщині [5, с. 40].

Для позначення цього виду туризму використовують також термін «сентиментальний туризм», це фактично синоніми. Складнішим є розуміння поняття «етнічний туризм». В деяких працях воно виступає також як синонім ностальгійного туризму. Адже ностальгійний туризм часто має етнічну специфіку, пов'язаний з міграціями з однією в іншу місцевість представників різноманітних етнічних спільнот. Однак, насправді *етнічний туризм* – це різновид пізнавального туризму, який передбачає організацію туристичних поїздок у регіони історичного проживання певного етносу для ознайомлення з його матеріальною та духовною культурою, збереженою в автентичному середовищі [6].

Ностальгійний туризм – це відвідання історичної батьківщини, місць, звідки походять предки або місць, звідки турист колись емігрував [1]. Відповідно ностальгійний туризм якнайтісніше пов'язаний із міграціями населення, сучасними й історичними. Прийнятним є також інше ви-

значення: ностальгійний туризм – це вид туризму, який передбачає подорожі до місця свого історичного проживання, побачення з родичами й відвідання місць поховань своїх предків.

Залежно від мети подорожі можна виділити щонайменше три види ностальгійного туризму: поїздки для побачення з рідними; відвідування місць, із якими пов'язані важливі події в особистому житті людини, відвідання місць, із якими пов'язана історія етнічної спільноти до якої відносить себе людина, або важливі моменти життя родини, предків. Дуже часто ці види поєднуються та переплітаються, оскільки для людини, що подолала відстань у декілька тисяч кілометрів важливо не лише побачити рідних, але й пережити особисто естетичне і духовне збагачення від пам'яток історії, культури, архітектури свого народу [1].

До ностальгійного туризму відносить-ся й т. зв. «діаспорний туризм». Як відомо під поняттям «діаспора» (грец. *διασπορά* – «розсіяння») розуміють представників певної етнічної спільноти, які через різні обставини живуть поза межами основного регіону проживання свого етносу (поза межами «етнічної території» народу), проте усвідомлюють свою єдність з своїми співвітчизниками на історичній батьківщині. Відповідно, діаспорний туризм – це поїздки представників діаспори на історичну батьківщину.

Українська діаспорою є однією з найчисленніших у світі. Розвитку діаспорного туризму в державі покликаний сприяти Закон України «Про правовий статус закордонних українців», що прийнятий 4 березня 2004 р. Метою цього Закону є сприяння розвитку національної свідомості українців, що проживають за межами України, зміцнення зв'язків з Батьківщиною. Відповідно до закону, закордонний українець – особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, має українське етнічне походження або родом з України [2].

Результати досліджень. Галичина, Львівська область й, зокрема, Жовківський район відносяться до регіонів України, де є найсприятливіші можливості розвитку ностальгійного туризму. Зумовлено це, передусім, трьома чинниками.

1. До Другої світової війни, тобто у відносно недалекому минулому, Галичина була регіоном з доволі неоднорідним етнічним складом населення. Крім українського населення, тут жили сотні тисяч поляків, євреїв, німців. У Жовківському повіті (створеному в складі Австро-Угорщини) за переписом 1900 р. проживало, крім українців, 10 тис. євреїв, 13,4 тис. поляків, 1,5 тис. німців. У період Другої світової війни та перші повоєнні роки представники цих етнічних спільнот були знищені, або переселені в інші регіони та країни. Проте, частково збереглася культурна спадщина, сформована цими етнічними групами впродовж століть. У різних країнах Європи, Америка, Азії живе велика кількість осіб, які народилися в Жовківському районі, або з яким пов'язане життя їх родини.

2. Низький рівень економічного розвитку Галичини призвів до того, що з її території мігрувало в пошуках роботи сотні тисяч українців. Зокрема, українці Жовківського району брали участь в усіх чотирьох хвилях української еміграції, що сформували численну українську діаспору в США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Австралії, Росії, Італії, Іспанії й інших країнах світу.

3. Галичина була територією, на якій відбувалися військові дії у період Першої та Другої світових воєн, а також інші численні війни та збройні конфлікти першої половини ХХ ст. Відповідно, на території Галичини й, зокрема Жовківського району, збереглося чимало військових поховань різних історичних періодів, де є могили представників найрізноманітніших етнічних спільнот і держав.

На наш погляд, місця, де є ресурси ностальгійного туризму можна класифікувати на такі групи:

1) зниклі поселення (внаслідок винищення жителів, депортацій, інших форм виселення населення, природних і техногенних катастроф, економічного занепаду, дії інших чинників). Ці поселення можна поділити за ступенем збереженості. Наприклад: закинуті поселення із в основному збереженою забудовою; поселення з збереженими окремими елементами забудови; поселення, щодо яких відоме лише місце розташування, а елементів забудови не збереглося. Інший поділ може бути за етнічним складом населення колишніх жителів поселень. Це можуть бути поселення етнічної спільноти, основної для певного регіону, а також т. зв. «колонії», де жили поселенці іноземного етнічного походження;

2) поселення, у яких відбулася заміна (заміщення) населення (знову ж таки внаслідок винищення, виселення, депортацій, обміну населенням, міграцій, природної й насильницької асиміляції й дії інших чинників). Тобто поселення збереглися, але в них живуть в основному інші жителі, не пов'язані з тими, хто заснував поселення. Ці поселення також можна класифікувати за ступенем збереженості матеріальної культури колишніх жителів.

3) поселення, з яких відбувалася масова міграція населення (представників основного етносу чи етнічних меншин), проте основа населення («етнокультурне ядро» жителів поселення) збереглося. «Ностальгійні» туристи в такі поселення передусім ідуть в гості до родини та друзів. До цієї категорії в Галичині відносяться чи не усі населені пункти, адже, як вище уже йшлося, з її території масово мігрували в інші країни українці в пошуках роботи.

4) поселення, з якими пов'язані окремі події, факти, явища, об'єкти, що можуть бути ресурсами ностальгійного туризму. Наприклад, це поселення, біля яких відбувалися військові дії і збереглося військове кладовище, поселення, в яких відбувалися зустрічі, важливі для певних груп людей, окремих родин чи окремих осіб.

Загалом в ностальгійному туризмі залучаються здебільшого історико-культурні ресурси. Тому для класифікації ресурсів ностальгійного туризму можна також адаптувати загальну класифікацію історико-культурних туристичних ресурсів (з поділом їх на архітектурні, археологічні, сакральні, етнографічні, пам'ятки монументального мистецтва, меморіальні місця й ін.). Проте важливість різних видів історико-культурних ресурсів у ностальгійному туризмі буде дещо іншою, ніж, наприклад, в культурно-пізнавальному туризмі.

Географія ресурсів ностальгійного туризму в Жовківському районі Львівської області налічує десятки найрізноманітніших об'єктів. До найважливіших ресурсів ностальгійного туризму відносимо: колишні німецькі сільські колонії; військові поховання різних історичних періодів; пам'ятки єврейської культури; пам'ятки польської культури.

На території Жовківського району знаходилося 10 німецьких сільськогосподарських колоній (третина всіх колоній на Львівщині), закладених наприкінці XVIII – в XIX ст. (табл. 1).

Розпланування німецьких колоній на Жовківщині, як і загалом розпланування аналогічних поселень у Галичині, ґрунтувалось на основі компактних регулярних схем, відзначалось детальністю, композиційною завершеністю та функціональною продуманістю. Німецькі колонії є надзвичайно привабливим об'єктом для ностальгійного туризму, адже там тривалий час жили, вели своє господарство та розвивали культуру, предки німецьких громадян. На місці колишніх німецьких колоній збереглися деякі пам'ятки матеріальної культури. Впродовж останніх десятиріч німецькі колонії привертають увагу численних німецьких туристів, предки яких були жителями цих поселень, а також науковців-істориків, культурологів, мистецтвознавців.

Таблиця 1

Німецькі колонії кінця XVIII – XIX ст. на території Жовківського району [8]

№ з/п	Назва поселення	Тип поселення	Рік заснування	Теперішнє розташування	Збережені пам'ятки
1.	Айнзінген	корінна колонія	1783	с. Дев'ятир	забудова колонії
2.	Дойч-Мокротин	корінна колонія	1786	с. Мокротин	об'ємно планувальна структура колонії
3.	Візенберг	корінна колонія	1788	с. Мервичі	кірха; забудова; пам'ятки на цвинтарі
4.	Еренфельд	дочірня колонія	1864	с. Блищиводи	забудова колонії
5.	Рудольсгоф	дочірня колонія	1880	біля м. Жовкви	–
6.	Рехдорф	дочірня колонія	1883	с. Сарнівка	–
7.	Мервичі-колонія	колонійне вселення	1786	с. Мервичі	–
8.	Скварява-колонія	колонійне вселення	немає даних	с. Скварява	–
9.	Сопошин-колонія	колонійне вселення	немає даних	с. Сопошин	–
10.	Дев'ятир-колонія	колонійне вселення	немає даних	с. Дев'ятир	–

Розпланування німецьких колоній на Жовківщині, як і загалом розпланування аналогічних поселень у Галичині, ґрунтувалось на основі компактних регулярних схем, відзначалось детальністю, композиційною завершеністю та функціонально продуманістю. Німецькі колонії є надзвичайно привабливим об'єктом для ностальгійного туризму, адже там тривалий час жили, вели своє господарство та розвивали культуру, предки німецьких громадян. На місці колишніх німецьких колоній збереглись деякі пам'ятки матеріальної культури. Впродовж останніх десятиріч німецькі колонії привертають увагу численних німецьких туристів, предки яких були жителями цих поселень, а також науковців-істориків, культурологів, мистецтвознавців.

У Жовківському районі знаходиться значна кількість різноманітних військових поховань. Зокрема, це: поховання російських і австрійських військ періоду Пер-

шої світової війни, поховання Українських Січових Стрільців (1918–1921 рр.), поховання воїнів Червоної Армії, німецьких воїнів, а також військовополонених періоду Другої світової війни, поховання воїнів Української Повстанської Армії (УПА), поховання жертв сталінського терору, жертв Голокосту (табл. 2). Найбільший інтерес для туристів становлять такі об'єкти: великий меморіал загиблих у Першій світовій війні австрійських і російський солдат в с. Гійче; кладовище загиблих у Першій світовій війні австрійських солдат у с. Глинсько; цвинтар французьких і бельгійських військовополонених періоду Другої світової війни у Вовковицькому лісі біля м. Рава-Руська; розміщені там же братські могили радянських військовополонених, які загинули в концтаборі «Шталаг-325» у 1941–1942 рр.; меморіальний цвинтар німецьких воїнів періоду Другої світової війни, перепохованих з різних місць України в с. Потелич.

Таблиця 2

Військові поховання на території Жовківського району

№ з/п	Населений пункт	Характеристика поховання
<i>Поховання Першої світової війни</i>		
1.	с. Гійче	великий меморіал австрійських і російський солдат
2.	с. Глинське	цвинтар австрійських солдат
3.	с. Зіболки	пам'ятний знак жертвам концтабору «Талергоф» 1914–1918 рр., (зведено 1935 р., реконструйований у 1980 р.)
4.	с. Кунин	кладовище солдат Першої Світової війни
<i>Поховання Українських Січових Стрільців</i>		
5.	с. Великі Грибовичі	могила 8 січових стрільців
6.	с. Добросин	могила січових стрільців
7.	с. Замочок	могила січових стрільців
8.	с. Зарудці	дві могили січових стрільців
9.	с. Зашків	дві могили січових стрільців
10.	с. Зіболки	могила січових стрільців
11.	м. Жовква	меморіал січових стрільців
12.	с. Крехів	могила січових стрільців
13.	с. Забір'я	могила українського поручника Б. Чоника, 1918 р.
14.	смт Куликів	могила січових стрільців
15.	с. Мацошин	могила січових стрільців
16.	с. Мокротин	могила січових стрільців
17.	м. Рава-Руська	могили січових стрільців, пам'ятник 1936 р.
18.	с. Смереків	могила січових стрільців
19.	с. Старе Село	могила січових стрільців
<i>Поховання радянських воїнів періоду Другої світової війни</i>		
20.	м. Жовква	міський цвинтар, спільні та одиночні могили радянських воїнів, які загинули в 1944 р.
21.	с. Артасів	братська могила радянських воїнів, які загинули в 1941 р.
22.	с. Волиця	могила радянських воїнів П. Грабова, В. Горбачова, С. Кокало, що загинули у 1944 р. у боях за визволення села.
23.	с. Городжів	братська могила 28 невідомих і 20 відомих радянських воїнів, які загинули у 1941 р.
24.	смт Куликів	братська могила 12 відомих і 5 невідомих курсантів Львівського вищого військового училища, які загинули, захищаючи с. Грибовичі у 1941 р.; братські могили 215 воїнів, які загинули у 1944 р.
25.	с. Кунин	братська могила радянських воїнів, що загинули у 1944 р.
26.	смт Магерів	братські могили 179 воїнів і партизан, які загинули у 1941 р. і 1944 р.
27.	м. Рава-Руська	братська могила 48 воїнів, які загинули у 1941 р.; братські могили 350 воїнів, 5 партизан, які загинули у 1944 р.; могила гвардії полковників М. Мазіна та Л. Одновалова, які загинули у 1944 р.; могила прикордонника М. Степаняна, який загинув у 1941 р. братські могили радянських військовополонених, що загинули в концтаборі «Шталаг-325» (Вовковицький ліс)

Продовження таблиці 2

28.	с. Нова Кам'янка	братська могила невідомих воїнів, які загинули у 1941 р.
29.	с. Потелич	братська могила 8 невідомих воїнів, які загинули у 1941 р.
30.	с. Сопошин	дві могили радянських воїнів, які загинули у 1944 р.
31.	с. Туринка	братська могила радянських воїнів, які загинули у 1944 р.
<i>Інші поховання періоду Другої Світової війни</i>		
32.	м. Жовква	братська могила 30 мирних жителів, жертв НКВС в 1941 р.
33.	м. Жовква	братські могили жертв ліквідації Жовківського гетто в 1943 р., розстріляно і засипано у трьох ямах 3500 осіб
34.	м. Рава-Руська	цвинтар французьких і бельгійських військовополонених, 1942–1944 рр. (Вовковицький ліс)
35.	с. Потелич	меморіальний цвинтар німецьких воїнів періоду Другої світової війни, перепохованих з різних місць України
<i>Поховання воїнів УПА</i>		
36.	с. Великі Грибовичі	могила воїнів УПА
37.	смт Магерів	могила бійців УПА, перезахоронених з Яворівського полігону
38.	с. Равське	могила перезахоронених воїнів УПА

Єврейська спадщина Жовківщини є однією із найцікавіших в історії краю. Напередодні Другої світової війни лише в м. Жовкві і м. Рава-Руській жило понад 10 тис. євреїв (відповідно, 4 і 6 тис.), численні єврейські громади були також в Немирові, Магерові, Куликові, багатьох селах [4].

Перші відомості про жовківських євреїв походять з 1600 р. Руський воєвода Станіслав Жолкевський дозволив тоді євреям збудувати свою божницю. Жовківська громада була львівським прикагалком і лише з 1620 р. організувалася в самостійний кагал.

Найвідоміша єврейська пам'ятка – Жовківська синагога, розташована на вул. Запорізькій. Перша синагога на цьому місці була побудована з дерева в 1625 р., незабаром вона згоріла. Будівництво нової синагоги почалося в 1692 р., під керівництвом королівського архітектора Петра Бебера та завершено ймовірно в 1698 р. або в 1700 р. Жовківська оборонна синагога занесена до списку 100 пам'яток світу, які знаходяться в загрозовому стані, Нью-Йоркського фонду світових пам'яток [3].

На території Жовківщини знаходиться чимало пам'яток польської культури. Найбільш відвідуваною туристичною атракцією є костел св. Лаврентія у м. Жовква. За кількістю і значимістю поховань видатних діячів польської держави, костел часто називають «Малим Вавелем» за назвою королівського замку, що знаходиться у Кракові. Відомий Жовківський замок закладений засновником міста, військовим і головнокомандувачем Речі Посполитої Станіславом Жолкевським у 1594 р. Наприкінці XVII ст. замок став резиденцією Яна III Собеського – короля польсько-литовсько-руської держави – Речі Посполитої з 1674 р. Сьогодні в п'яти залах розташована експозиція, де можна оглянути макети міста і замку середини XVII т., археологічні знахідки, ікони, твори скульптури та графіки, поштівки поч. XX ст.

Усього в Жовківському районі налічується близько 15 діючих і не діючих костелів та каплиць (рис. 1). Серед них найбільший інтерес представляють оборонний костел Святого Миколая у Куликові (1538 р.), костел Внебовзяття Найсвятішої Діви Марії у Жовкві (1652 р.), костел

Святого Архангела Михаїла монастиря францисканців-реформатів у Раві-Руській (1726–1737 рр.).

Висновки. Жовківський район багатий ресурсами ностальгійного туризму. Це, насамперед, військові поховання, німецькі колонії, єврейські й польські пам'ятки культури. На даний час ресурси ностальгійного туризму району не використовуються в повному обсязі. Аналіз пропозиції, що надають туристичні фірми, засвідчує що ностальгійних турів є дуже мало. Відомі турфірми пропонують тури, котрі включають тільки відвідання Жовківської синагоги. Лише комунальне підприємство

«Туристичний інформаційний центр» у Жовкві пропонує декілька екскурсійних маршрутів, де задіяні ресурси ностальгійного туризму [7]. Це, зокрема, одноденні екскурсії «Німецькі пам'ятки історії та культури на Жовківщині» та «Цвинтарі австрійських воїнів на Жовківщині». Організують поїздки на Жовківщину також деякі закордонні туристичні фірми (польські, німецькі), але їх програми найчастіше обмежуються відвідуванням Жовкви. Отже ностальгійний туризм у Жовківському районі знаходиться лише на початковій стадії розвитку, хоча для нього існують усі передумови.

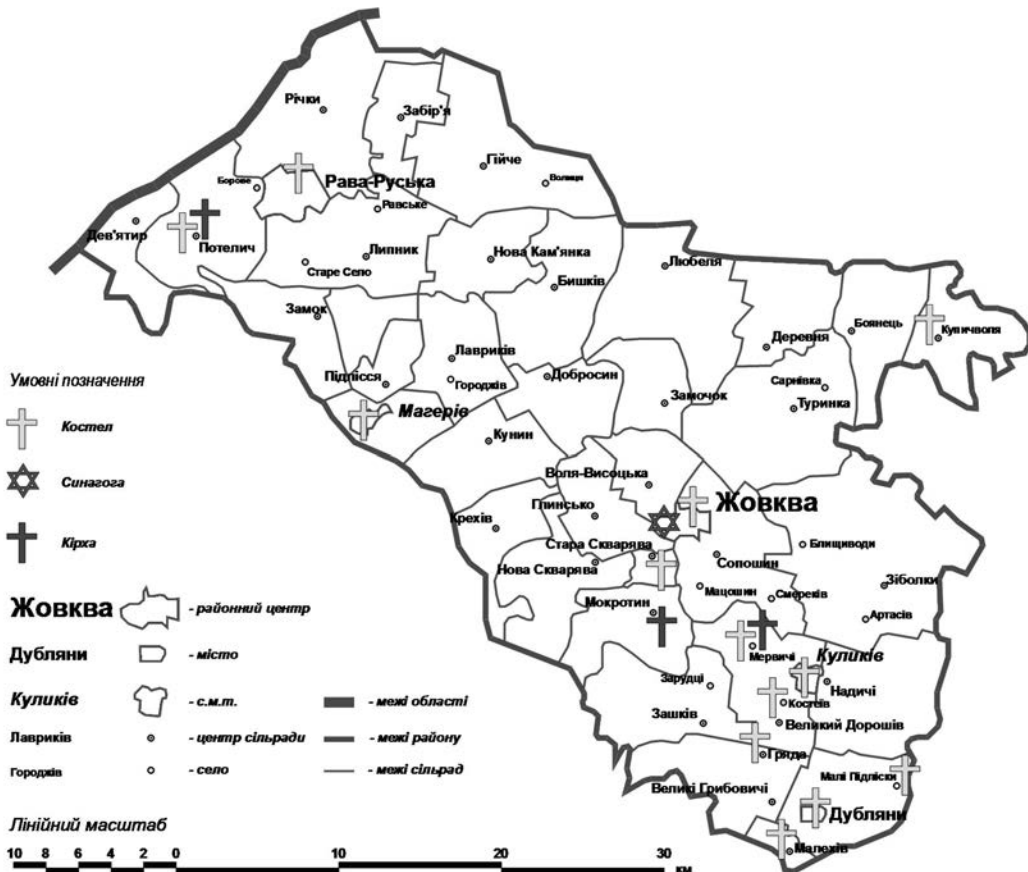

Рис. 1. Сакральні пам'ятки етнічних меншин на території Жовківського району Львівської області

Література

1. Вуйцик О.І. Розвиток сентиментального (ностальгійного) туризму в Україні / О.І. Вуйцик // Географія. Економіка. Екологія. Туризм : регіональні студії : Збірник наук. праць / [За ред. І.В. Смалія]. – Ніжин: МІ-ЛАНІК, 2009. – Вип. 3. – С. 40–46.
2. Закон України «Про правовий статус закордонних українців» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Исторична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви : Проблеми охорони, реставрації, використання // Збірник матеріалів українсько-польського науково-практичного семінару. – Жовква; Львів, 1998. – 376 с.
4. Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті сусільного розвитку Галичини) / Р.М. Лозинський. – Львів, 2005. – 358 с.
5. Методичні вказівки для розробки туристичних продуктів (за видами туризму) – Львів : ЛІЕТ, 2012. – 58 с.
6. Орлова М.І. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : Автореф. дисер. на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук : 11.00.02 / М.І. Орлова; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса : 2009. – 20 с.
7. Офіційний сайт Жовківського Туристично-інформаційного центру : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.zhovkva-tour.info>.
8. Galizien Deutsche Settlement (the Unterschütz map) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.semanchuk.com/gen/maps>.

Lozynskyy R.M., Kuchynska I.V., Dorosh Y.S., GEOGRAPHY OF RESOURCES OF NOSTALGIC TOURISM OF ZHOVKVA DISTRICT IN LVIV REGION. Essence of concept «Nostalgic tourism» is specified. Classification of places of nostalgic tourism is offered. Geography of soldiery burial places, German colonies, sights of the Jewish and Polish culture on the territory of Zhovkva district is investigated. The presence of nostal-

gic tours with the use of resources of Zhovkva district at the Ukrainian tourism market is analysed.

Keywords: tourism, geography of tourism, nostalgic tourism, territorial differentiation, tourist resources.

Лозинский Р.М., Кучинская И.В., Дорош Ю.С., ГЕОГРАФИЯ РЕСУРСОВ НОСТАЛЬГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА ЖОВКОВСКОГО РАЙОНА ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Уточнена сущность понятия «ностальгический туризм». Предложена классификация мест ностальгического туризма. Исследована география военных захоронений, немецких колоний, достопримечательностей еврейской и польской культуры на территории Жолковского района. Проанализировано наличие на туристическом рынке Украины ностальгических туров с использованием ресурсов Жовковского района.

Ключевые слова: туризм, география туризма, ностальгический туризм, территориальная дифференциация, туристические ресурсы.

УДК 658.6:640(477)

**НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ГОТЕЛЬНОГО ВЕНДІНГУ В УКРАЇНІ***І.Я. Мендела*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано особливості готельного вендінгу, закордонний досвід використання торговельних автоматів, переваги їх роботи в готелях.

Ключові слова: вендінг, вендінгові автомати, вендінг-бізнес, вендори, готельний вендінг, чинники готельного вендінгу.

Вступ. В Україні готельний бізнес є одним з перспективних. Проте, щоб залишатися лідером на ринку готельних послуг, необхідно щодня втілювати в життя новинки даного ринку. На даний момент існує відносно новий інноваційний перспективний вид бізнесу – це вендінгові автомати. Дослідження показують, що за кордоном практично кожна п'ята покупка здійснюється через торговий автомат і це приносить великі прибутки. Щодня в світі з'являються тисячі нових торгових автоматів, які можуть використовувати у своїй діяльності готельні комплекси.

На сучасному етапі головним завданням для України є вихід на світовий ринок із наданням готельних послуг, які б відповідали світовим стандартам, зокрема, з використанням вендінг-бізнесу. В Україні з кожним днем стає все більше різноманітних вендінг-автоматів та зростають обсяги продаж через них. Звичайно, наша країна розвивається в цій сфері дещо повільніше, ніж закордонні держави, але в цьому і полягає перспектива даного бізнесу: постійний розвиток, удосконалення, постійна робота, оборот, постійний прибуток, дохід. До теперішнього часу вже сформувалися певні правила вендінг-бізнесу, закони його успіху та перспективи розвитку.

Однак, питання конкурентоспроможності готелів на світовому ринку, їх по-

стійна недозавантаженість і стаціонарний перелік додаткових послуг, недостатність механізмів стратегічного управління, негативно відбилися на розвитку готелів навіть у тих регіонах, які для цього мають сприятливі умови. В цьому напрямку повинна реалізовуватися політика готельних закладів, набувши необхідний досвід у використанні торгових автоматів. А це, в свою чергу, вимагає створення такої системи вендінгової торгівлі, яка була б доступна для гостей готелю та забезпечувала б їх потреби, необхідними додатковими послугами на рівні світових стандартів.

Постановка проблеми. У зв'язку з цим постає питання використання торгових автоматів готельними комплексами в своїй діяльності, які б забезпечували набір додаткових послуг готелю і проводили ефективну прибуткову діяльність у ринкових умовах господарювання. Крім того, установка торговельних апаратів в готелі – це «новинка» як для гостей, так і персоналу, механізми продаж товарів і послуг за допомогою автоматизованих систем залишаються важливими питаннями в процесі стратегічного управління готельними комплексами в регіонах України. Тому актуальним є стрімкий розвиток готельного вендінгу по всьому світу і в Україні, який ґрунтується на інноваційних засадах управління готельним бізнесом. Усе це характеризує особливу актуальність і практичну значимість дослідження проблем просування вендінгових послуг у сфері готельних послуг в умовах розвитку конкурентного середовища.

Питання становлення, розвитку й управління вендінговим бізнесом розглядалися Д. Денисовим, А. Золотницьким, М. Івановою, Ю. Кернасюком, Р. Образцовим, І. Дахно, С. Чернецьким, О. Шумаком, Ч. Ханна, а також ведінговими компаніями такими як «Простобанк Консалтинг», «S.I.Trade», «Vending unipay system», «Авангард», «Карбон», «The Hanna Group», «Allvend».

Тому, зважаючи на невелику зазначену кількість праць при дослідженні проблем впровадження вендингових апаратів готельними комплексами, основною **метою** є моніторинг управління готельними закладами на основі впровадження вендингового бізнесу у сучасних умовах господарювання. Так як вендинг набув широкого поширення за кордоном та зарекомендував себе як зручний і не дуже вимогливий спосіб вести торгівлю або надавати послуги, то існує можливість застосування даного виду бізнесу готельними комплексами і в Україні.

Результати дослідження.

Вендинг – це напрямок бізнесу, у якому продаж товарів або надання послуг здійснюється за допомогою автоматизованих систем (торгівельних автоматів, автоматів для побутового обслуговування, розважальних автоматів, терміналів для оплати послуг тощо) [2].

Готельний вендинг – це явище нове для української економіки, оскільки цей вид бізнесу на ринку послуг України з'явився порівняно нещодавно.

Розвиток торгових автоматів на сьогодні просто вражає. Вимоги вендорів до автоматів як до торговельного устаткування зростають, і виробники йдуть відповідно до запитів покупців даних послуг: торгові автомати розвиваються, стають непрості надійнішими, естетично привабливими, викликають все більший інтерес, але й стають багатобічними і практичними, легкими у використанні, а їх діяльність викликає однозначний успіх у споживача.

Проаналізувавши ринок і вивчивши історію виникнення вендингового бізнесу в світі бачимо, що основним поступом вперед є моніторинг даних послуг. Вказана мережа торговельних автоматів також приносить додатковий дохід до основного виду бізнесу.

Поширені в західних країнах вендингові автомати поступово завойовують і сектор України. Вказаний вид роздрібної тор-

гівлі ще недостатньо вивчений на теренах України і тому не всі із заохоченням встановлюють торговельні автомати. Власникам готелю необхідно займатися вендингом не тільки в широкому його розумінні, а й заради позитивного іміджу і створення всестороннього сервісу для гостей готелю.

При виборі готельного вендингу для власника готелю необхідно керуватися наступними чинниками:

- Розмір як населеного пункту, в якому розташований готель, так і «зірковість» готелю;
- Вичення потреб гостей готелю;
- Аналіз місць майбутньої установки і співставлення рентабельності, прибутковості;
- Автомат обслуговує всіх однаково незалежно від статусу гостя;
- Не завжди 100 % завантаженість готелю;
- Готель 5-зірковий – вендинг орієнтований на послуги персоналу;
- Ефективне використання загальних площ готелю;
- Зниження витрат на оплату праці;
- Відсутність потреби в рекламі і просуванні бізнесу;
- Робота автомату цілодобова;
- Використання POS-терміналів для автоматів;
- Можливість створення вендингової кімнати тощо.

Для власника вендингового автомату на території готелю необхідно враховувати наступне:

- Наявність в даному закладі конкурентів;
- Можливість розвитку суміжних напрямів вендингу;
- Досвід вендинг-операторів;
- Аналіз вторинного ринку торговельних автоматів;
- «Зірковість» готелю;
- Рентабельність експлуатації автомату;
- Використання різних видів вендинг-бізнесу;

- Вибір готівкових чи безготівкових автоматів;
- Елементарність установаження та підключення;
- Відсутність потреби в спеціальних знаннях для ведення бізнесу;
- Відсутність потреби в продавцях, магазині, складі;
- Строк роботи торговельного автомату;
- Можливість диверсифікації діяльності;
- Подальше інтенсивне розширення як у фізичному, так і в якісному плані.

Вендинговий бізнес складається з експлуатації та використання торговельних автоматів, які мають можливість продавати певний товар або надавати певний вид послуг, та здатні самостійно приймати гроші. Як наслідок, торговельні автомати мають можливість 24 години на добу виконувати свої обов'язки, задовольняючи потреби споживачів, що є позитивний моментом їхньої роботи як для самих вендорів, так і покупців. Вендори, які утримують торговельний автомат, повинні тільки наповнювати його яким-небудь певним товаром, надати можливість безпечного його використання та вилучати гроші, отримавши при цьому непоганий прибуток. Склалося так, що донедавна в Україні вендингові автомати пропонували споживачеві тільки гарячі та охолоджені напої. Але в світі з розвитком технічного прогресу практично щодня з'являються тисячі нових торгових автоматів, які пропонують своїм споживачам велику кількість товарів або/і послуг, з кожним днем зростає продаж через них. У свою чергу, необхідно відзначити, що сучасні торговельні автомати, є високотехнологічними і надійними пристроями та щохвилини обслуговують багатьох покупців по всьому світу. Вендинговий бізнес, природно перспективний напрямок бізнесу на сьогодні: постійний розвиток, постійна робота, постійний прибуток. Інвестувавши кошти в торговельні автомати, готелі можуть сподіватися на постійний попит даного виду послуг та додатковий прибуток.

Найбільш важливими «стратегічними об'єктами» є місця з високою прохідністю, приміщення, де люди проводять тривалий час. За цими критеріями готелі ідеально підходять для партнерських відносин з вендинговими операторами. Звичайною практикою для європейських готелів є виділення площі під вендинговий острівцеві, де цілодобово функціонують різні торгові апарати, а в залежності від потреб власника готелю – і можливість створення вендингової кімнати.

Для 5-зіркових готелів вендинг може бути актуальний виключно в підсобних приміщеннях, орієнтований на послуги для персоналу. Вважається, що вендинг не відповідає рівню якості послуг у готелях даної категорії і негативно позначається на іміджі зіркового готелю.

Досвід ряду країн показує, що найбільш цікаві два варіанти використання торгових автоматів в готелях:

- Створення вендингових кімнат – середніх автоматизованих кафе. Приватне володіння стимулює роботу та відповідальність, і гості можуть у будь-який час самостійно скористатися послугами такого кафе.
- Установка автоматів в холі готелю. Найчастіше таким чином встановлюються автомати з продажу холодних напоїв. Головне – зрозуміти, що хочуть майбутні покупці в конкретному місці установки автомату.

Вендинг має відмінні перспективи. Вся історія розвитку бізнесу показує, що вендинг – це майбутнє роздрібною торгівлі та роздрібних послуг.

Основними перевагами торгівлі через автомати є [1]:

- технічна простота установки: мала площа, яку вони займають, звичайне електроживлення, магістральне (автономне) водопостачання;
- незначні витрати на обслуговування: в цьому випадку власник торговельного автомату може спокійно здійснювати

завантаження автомату та інкасацію (це досить важливий момент, оскільки вартість робочої сили має стійку тенденцію до зростання);

- можливість не використовувати касові апарати і застосувати спрощену систему оподаткування, обліку і звітності;
- незначні ремонтно-експлуатаційні витрати в перші роки експлуатації;
- чималий термін використання.

Комплекс, що одержав робочу назву Мах-eBar, здобув популярність серед гостей готелю завдяки зручності використання. Звичайно автомати, які входять у комплекс, мають дизайн, стилізований під інтер'єр місця, куди вони встановлюються. Автомати мають дуже широку «спеціалізацію». Вони продають як вже звичайні каву і снеки, так і нові напрямки товарів, які ще зовсім недавно складно було уявити в автоматах, – DVD-диски, гігієнічні принадлежности, сувенірну продукцію тощо. Автомати розосереджуються по всьому готелі. Наприклад, кілька автоматів встановлюються в холі готелю, а більша частина розставлена на поверхах, для підвищення зручності для гостей [3].

Власники невеликих готелів завдяки цій розробці істотно заощаджують на установці в кожному номері мінібарів та компактних холодильників.

Ще однією новинкою, яку можна застосовувати в готельній індустрії є використання мобільного телефону в якості кредитної картки.

Концерн Visa зробив анонс нової платіжної системи, випробування якої нещодавно почалися. Суть нового способу оплати, що розробляє Visa, полягає в тім, що в якості платіжної картки виступає мобільний телефон. За безпеку між одержувачем платежу та телефоном відповідає спеціальна мікросхема. Цей чип забезпечує захищений бездротовий зв'язок на дуже малу відстань.

Існує ще досить цікавий сервіс, що розрахований на застосування в готелях, мо-

телях, пансіонатах, будинках відпочинку тощо. Зміст цієї розробки в тому, що вона представляє собою мережу постійно діючих торговельних автоматів, але для оплати в яких, крім звичайних грошей припускається використання спеціальної картки, що видається мешканцю готелю. Картка, крім того, що є магнітним ключем до двері номеру в готелі, дозволяє також сплатити за покупку в автоматі, тобто сума грошей за покупку в автоматі зараховується на рахунок мешканця та оплачується при виселенні [3].

Також гостям готелю можна запропонувати торговельний автомат для продажу золота та інших дорогоцінних металів. Автомат повністю функціональний і будь-який бажаний може придбати в ньому золото в пластинах по одному, п'ять та десять грамів, а також золоті монети. Такий вид вендингу може бути цікавий для більш «зіркових» готелів.

Для інших готелів можна запропонувати автомат, який продає гарячу піцу, але від початку і до кінця самостійно її готує.

Вендинг-послуги – це масажний вендинг, фото-вендинг, автомати для чищення взуття, платіжний вендинг та багато інших його видів, які можна використовувати в готельному бізнесі.

Отже, перспективним місцем для вендингу є місця масового скупчення людей, тобто готелі. Тут гарантований постійний рівень прохідності, автомати захищені від вандалізму.

Висновки. В Україні з кожним днем стає все більше різноманітних нових удосконалених торговельних вендингових автоматів та з кожним днем зростає продаж через них. Звичайно, наша країна розвивається в цій сфері дещо повільніше, ніж закордонні держави, але в цьому і полягає перспектива даного бізнесу: постійний розвиток, постійна робота, постійний прибуток. До теперішнього часу вже сформувався правила вендинг-бізнесу, закони його успіху, якими необхідно користуватися в цьому виді бізнесу.

На наш погляд, основними тенденціями розвитку ринку вендингу буде його подальше інтенсивне розширення як у фізичному, так і в якісному плані, особливо застосування вендингу у готельному бізнесі.

Література

1. Дахно І.І. Зовнішньоекономічний менеджмент. Навч. посіб. / І.І. Дахно, Г.В. Бабіч, В.М. Барановська та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 568 с.
2. Вендинг у Львові: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv-vending.at.ua/>
3. Електронний журнал про вендинг «Вендинг-online»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vending-m.com.ua/>

Mendela I.Ya. RECENT TRENDS IN THE HOTEL VENDING IN UKRAINE.

The features of the hotel vending, the international experience of using vending machines, advantages of their work in hotels are analysed in the article.

Keywords: vending, vending machines, vending business, vendors, hotel vending, hotel vending factors.

Мендела И.Я. НОВЕЙШИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ВЕНДИНГА В УКРАИНЕ.

В статье проанализированы особенности гостиничного вендинга, зарубежный опыт использования торговых автоматов, преимущества их работы в гостиницах.

Ключевые слова: вендинг, вендинговые автоматы, вендинг-бизнес, вендоры, гостиничный вендинг, факторы гостиничного вендинга.

УДК 338.484

**ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
 РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ
 ІНФРАСТРУКТУРИ**

Я.С. Коробейникова, Ю.І. Мурава

Івано-Франківський національний
 технічний університет нафти і газу

У статті розглядаються різні трактування поняття туристичної інфраструктури, аналізується динаміка розвитку елементів туристичної інфраструктури в Карпатському регіоні та окреслюються основні екологічні наслідки, пов'язані з розширенням туристичної інфраструктури в межах туристичних дестинацій.

Ключові слова: туристичні дестинації, впливи на довкілля, забруднення, туристична інфраструктура.

Постановка проблеми. Гірська природа особливо вразлива до різних форм господарського впливу. Її екосистеми важко і повільно відновлюються. Тому дуже важливим є таке планування інфраструктурних елементів туристичної галузі, яке б узгодило розвиток галузі і збереження природного середовища. Особливо це питання гостро стоїть в Українських Карпатах, адже хороший екологічний стан і є одним з рекреаційних ресурсів цього регіону.

Мета досліджень полягає в аналізі основних показників розвитку туристичної галузі Карпатського регіону та Івано-Франківської області як чинника змін довкілля туристичних дестинацій, а також виявлення основних екологічних проблем розвитку туристичної інфраструктури.

Аналіз публікацій і досліджень. Ефективне використання рекреаційних ресурсів залежить, в першу чергу, від наявності достатньої кількості елементів туристичної інфраструктури в межах туристичних дестинацій. Термін інфраструктура і перша самостійна теорія інфраструктури

вперше постали у працях А. Маршала та Д. Кларка в першій половині 20 ст. Загалом, інфраструктура – це сукупність галузей і видів діяльності, які обслуговують виробництво (виробнича інфраструктура – транспорт, зв'язок, шляхи, лінії електропередач і т.п.) і населення – (соціальна інфраструктура – комплекс закладів охорони здоров'я, торгівлі, тощо [3]. Згідно Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм» туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [4]. Таким чином, це будівлі і споруди, засоби комунікації, транспортна система, які задіяні в наданні туристичних послуг.

Результати досліджень. Туризм в Україні, особливо у Карпатському регіоні, розвивається швидкими темпами, про що свідчать такі основні показники туристичної діяльності як кількість обслужених туристів та екскурсантів, обсяг наданих послуг, кількість суб'єктів туристичної діяльності, динаміку яких наведено нижче [6;7].

Найбільше суб'єктів туристичного господарювання спостерігається у Львівській області. Динаміка цього показника практично однакова у Закарпатській та Чернівецькій області: поступове зростання з незначним спадом у 2009 р. Щодо Івано-Франківської області, то у ній різко збільшилась кількість суб'єктів туристичного господарювання у 2009 р., а саме на 26 % у порівнянні з 2008 р.

Аналіз показника кількості обслужених туристів чітко вказує на те, що лідером є Івано-Франківська область. Щодо інших областей, то їх динаміка визначається стабільністю і незначними коливаннями.

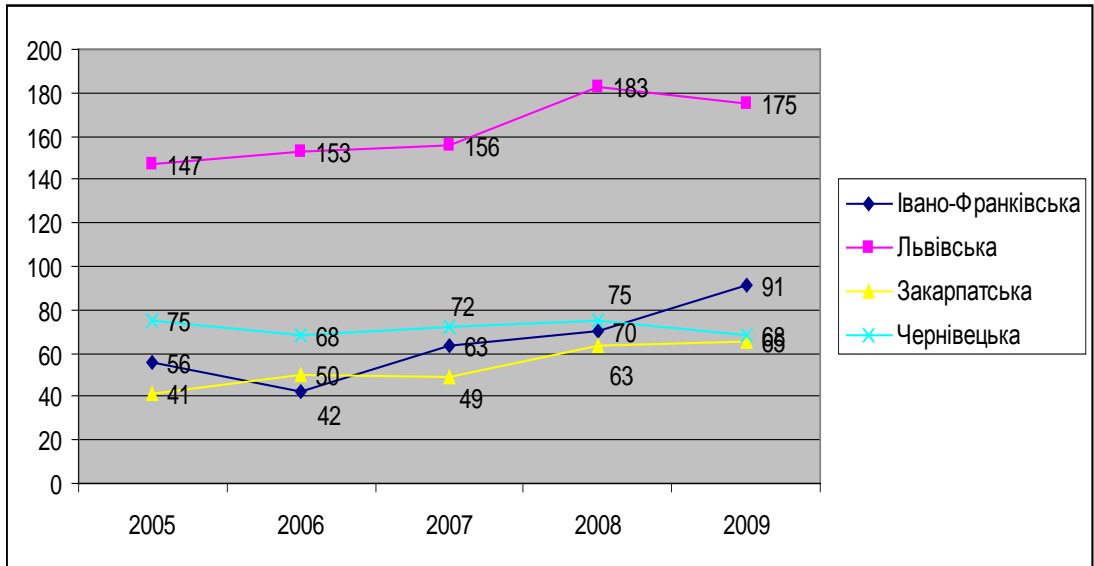

Рис. 1 Динаміка кількості суб'єктів туристичної діяльності у Карпатському регіоні у 2005–2009 рр.

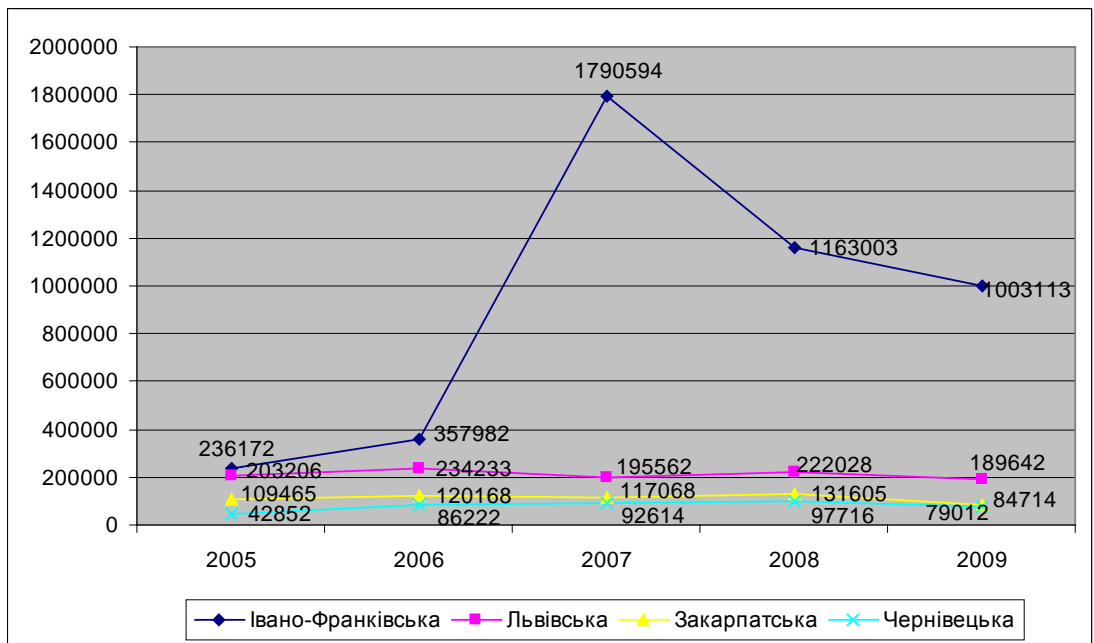

Рис. 2. Динаміка кількості обслужених туристів і екскурсантів у Карпатському регіоні (2005–2009 рр.)

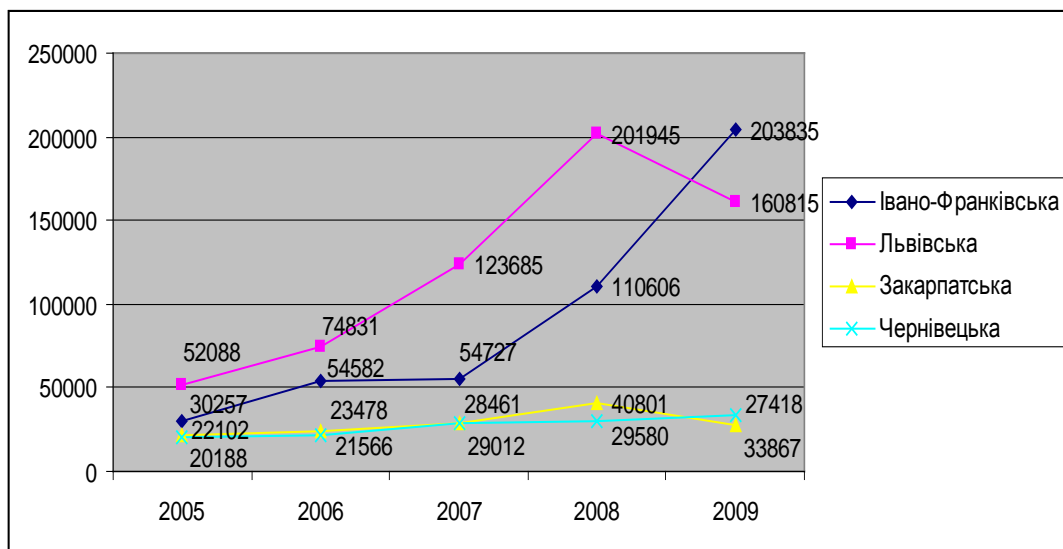

Рис. 3. Динаміка обсягу наданих послуг у Карпатському регіоні у 2005–2009 рр.

Аналізуючи дані обсягів наданих послуг туристам, можна стверджувати, що Івано-Франківська область визначається поступовим ростом показника з досягненням свого максимального значення у 2009 р., а саме 203835 тис. грн, щодо Львівської області, то тут теж спостерігається поступове зростання до 2008 р. Закарпатська та Чернівецька області показують майже однакову динаміку цього показника, що характеризується стабільністю та незначними коливаннями.

Проаналізувавши вище наведені показники, можна зробити висновок, що туризм у Карпатському регіоні, а особливо в Івано-Франківській області розвивається швидкими темпами. Щороку зростає потік туристів, розбудовується готельно-відпочинкова інфраструктура, організовуються культурно-масові акції. Попри очевидний позитивний ефект для регіональної економіки, інтенсивний розвиток туризму несе з собою низку загроз. Екологічні аспекти розвитку туристичної галузі важливо розглядати на територіях, де туризм розширюється швидкими темпами.

Екологічний стан туристичних дестинацій впливає на систему туризму, оскільки

туристична галузь сильніше, ніж всі інші галузі економіки, залежить від цілісності оточуючого середовища. Зростання туристичної галузі приводить до високої концентрації туристів та відповідної інфраструктури. Основні впливи на довкілля туристичних дестинацій – зміни первинних ландшафтів, забруднення води, забруднення атмосферного повітря від автомобільних, залізничних та авіаперевезень, поводження з відходами [4].

В результаті будівництва об'єктів туристичної інфраструктури відбуваються зміни первинних ландшафтів. Зі зростанням туристичної галузі відбувається прямий вплив на природні ландшафти в результаті інтенсивного будівництва засобів розміщення, доріг, аеропортів, використання земельних ресурсів як будівельного матеріалу для створення житлової інфраструктури приводить до деградації та виснаження елементів ландшафту, його докорінної зміни. Руйнування значних лісових масивів при будівництві туристичної інфраструктури в гірських районах України є актуальною екологічною проблемою. Так, туристичний комплекс “Буковель”

постійно розширюється, займаючи зараз близько 822 га земель з загальною довжиною гірськолижних трас біля 53 км [5]. Ці землі вилучені з загальної площі земель традиційного природокористування.

Системи життєзабезпечення туристичних комплексів потребують значної кількості енергії та водних ресурсів. В результаті функціонування об'єктів туристичної інфраструктури відбувається інтенсивне використання водних ресурсів та їх забруднення. Так, наприклад, середнє споживання води в м. Анталія (Туреччина) щодня становить 250 л на добу, в той час, як в туристичних районах Анталії середнє добове споживання сягає 600 л. На Мальорці (Іспанія) щоденне споживання води в сільській місцевості становить 140 л, а в місті близько 250 л. В той час, в туристичних комплексах Мальорки використовується приблизно до 880 л в добу [4]. За аналогічними узагальненими розрахунками в Івано-Франківській області туристами додатково може використовуватись в добу від 100 000 до 450 000 м³ води в пікові туристичні сезони. Зважаючи на значні обсяги водопостачання, найбільш перспективним вважаємо водопостачання туристичних дестинацій шляхом використання підземних вод. Наприклад, туристичний комплекс «Буковель» використовує підземні води для гос-

подарсько-питного водопостачання, виробництва штучного снігу, що приводить до вилучення значних обсягів води з підземних горизонтів, проте не зневоднює поверхневі водотоки. Проблемою залишається відвід стоків з малих готелів та сільських садиб, адже в переважній кількості туристичних дестинацій відсутні централізовані системи водовідведення. Дослідження кількісних та якісних змін підземної гідросфери та поверхневих вод залишаються актуальними в контексті екологічної безпеки туристичних дестинацій.

Готелі та інші об'єкти туристичної інфраструктури використовують велику кількість електроенергії, більшу ніж в середньому місцеві жителі. Так, за підрахунками фахівців ЄС з енергозбереження, використання енергії на 1 м² площі в незірковому готелі становить 157 кВт/год, в чотиризірковому готелі – вже 380 кВт/год [3]. Тобто, зі збільшенням комфортності засобу розміщення енергоспоживання зростає. Нами розраховане енергопотребі готелів в Івано-Франківській області з розрахунку мінімального енергопотребі в незіркових готелях. (таблиця 1). Проте, ці розрахунки є приблизними та не враховують енергоспоживання інших засобів розміщення – сільські садиби та санаторно-курортні заклади області.

Таблиця 1

Динаміка кількості готелів та їх енергопотребі в Івано-Франківській області

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість готелів, шт.	33	37	34	35	37	38
Житлова площа, тис. м ²	20,7	25,9	27,1	34,8	38,7	39,5
Використання ел.енергії, МВт/год	3245	4066	4255	5464	6075	6202

В багатьох районах розвитку туризму енергосистема не розрахована на таке значне енергоспоживання. Наприклад, в районі туристичного комплексу «Буковель» для безперебійного електропостачання

проведена значна реконструкція системи місцевого енергопостачання.

В районах будівництва та експлуатації туристичних комплексів спостерігається забруднення повітря, актуальною є

проблема твердих відходів. Як приклад, поводження з відходами в туристичних дестинаціях Яремчанської міської ради, в Надвірнянському районі. Наявне сміттєзвалище Надвірні переважає через збільшені обсяги побутових відходів з туристичних дестинацій. Таким чином, основні екологічні наслідки розвитку туристичної інфраструктури є зміни первинних ландшафтів, зміни кількісних та якісних показників водних об'єктів туристичних дестинацій, забруднення атмосферного повітря внаслідок впливів на нього транспортної інфраструктури, забруднення довкілля побутовими відходами в межах туристичних дестинацій.

Висновки. Негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище і туристські ресурси були відзначені ще в 1970-х рр. у зарубіжних дослідженнях. Сьогодні антропогенний вплив на екосистеми характерний у всіх секторах туризму та спостерігається в переважній більшості туристичних районів. Аналіз динаміки показників туристичної дільності в Карпатському регіоні показав швидке зростання галузі. Найдинамічніше туризм розвивається в Івано-Франківській області, де основні туристичні дестинації розташовані в межах гірських ландшафтів. Такі туристичні дестинації є особливо вразливими до антропогенного впливу та мають бути першочерговими об'єктами екологічних досліджень. Отримані результати вказують на необхідність нових підходів до планування туристичної інфраструктури.

Література

1. Коробейникова Я.С. Екологічні проблеми територій туристичних дестинацій / Я.С. Коробейникова // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування : Науково-технічний журнал. – 2013. – № 1 (7). – С. 91–94.
2. Коробейникова Я.С. Стратегія збалансованого туризму : Конспект лекцій / Я.С. Коробейникова / ІФНТУНГ. – Івано-Франківськ : Факел, 2011. – 147 с.

3. Світова економіка : підручник для студентів ВНЗ / [А.С. Філіпенко, О.І. Рогач, О.І. Шнирков, О.О. Веклич та ін.]. – К. : Либідь, 2001. – 582 с.
4. Туристична діяльність : Нормативна база / [упор. О.М.Роїна]. – К. : КНТ, 2005. – 448 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukovel.com>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lgtinfo.com.ua/>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>

Korobeinikova Ya.S., Murava I.I. ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM INFRASTRUCTURE. *The article discusses the various interpretations of the concept of tourism infrastructure, analyses the dynamics of development of tourism infrastructure elements in Carpathian region and outlines the major environmental impacts associated with the expansion of tourism infrastructure within the tourist destinations.*

Keywords: tourist destinations, environmental impacts, pollution, tourism infrastructure.

Коробейникова Я.С., Мурава Ю.И. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ. *В статье рассматриваются различные трактовки понятия туристической инфраструктуры, анализируется динамика развития элементов туристической инфраструктуры в Карпатском регионе и определяются основные экологические последствия, связанные с расширением туристической инфраструктуры в пределах туристических дестинаций.*

Ключевые слова: туристические дестинации, воздействия на окружающую среду, загрязнение, туристическая инфраструктура.

УДК 379.85

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ТУРКІВЩИНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ***Л.С. Безручко*

Львівський інститут економіки і туризму

Досліджено історико-культурний потенціал Турківського району Львівської області. Визначено перспективи розвитку етнічного та релігійного туризму в районі.

Ключові слова: історико-культурні ресурси, туризм, Турківський район, потенціал.

Постановка проблеми. Територія Карпатського регіону, окрім різноманіття природних ресурсів, відмічається значним скупченням історико-культурних ресурсів, що пов'язано із історичними подіями, які тут відбувались, а також із доброю збереженістю етносів, які проживають у цих краях. Відмітимо, що одним із найбільш колоритних етносів регіону є бойківський, серцем якого вважається Турківський район Львівської області. Та, попри різнобарвність цього району, сьогодні існує потреба у пошуку джерел для його фінансування, адже його економічний стан перебуває у занепаді. Вважаємо, що виходом із цієї ситуації може стати розвиток туризму, для якого у районі є усі передумови. Це, перш за все, багаті природні ресурси, вигідне прикордонне місце розташування та багата історико-культурна спадщина. Проте, якщо природні ресурси району сьогодні використовуються для туризму, то туристична цінність історико-культурних ресурсів практично не вивчена та потребує ґрунтового аналізу. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати історико-культурний потенціал району з точки зору можливості його використання у туризмі.

Останні дослідження і публікації. Дослідженнями історико-культурних ресур-

сів Турківщини займалось ряд науковців, серед них слід відмітити праці Ю. Гайди, Я. Тирик, В. Слободян, І. Юсиповича та інших [5; 10–12]. У їх працях проводився аналіз існуючих історико-культурних ресурсів району, проте мало уваги приділено можливості туристичного використання цього ресурсного потенціалу.

Основний матеріал дослідження.

Турківський район розташований на типовій гірській території з абсолютними висотами 500–1400 м. Його поверхню становлять гірські хребти низькогірних Верхньодністровських і середньогірних Сколівських Бескидів, низькогірної Турківської Верховини та середньогірного Верховинського вододільного хребта, де розташована найвища вершина Львівщини – г. Пікуй (1408 м) [9, с. 27–40]. Географічною особливістю є те, що через район проходять Головний Європейський вододіл та Верховинський вододільний хребет, що сприяє привабливості ландшафтів цієї території для туристичного освоєння.

До складу району входять м. Турка, смт. Бориня та 65 сіл, які підпорядковуються 1 міській, 1 селищній та 31 сільським радам [8].

В межах району зареєстровано ряд туристичних об'єктів: 29 агроосель, 17 туристичних баз, 11 з яких у Розлучі (пов'язане із розташуванням тут гірськолижної бази). Через територію району проходять десять туристичних маршрутів, з яких п'ять використовуються для культурно-пізнавального туризму. А також, сьогодні у с. Верхне відкрився «Західний реабілітаційний спортивний центр Національного комітету інвалідів України», що сприятиме підвищенню інтенсивності туристичного освоєння району [8]. Тому відмітимо, що природні та соціально-економічні умови дозволяють інтенсивно використовувати Турківщину для розвитку туризму. Проте сьогодні у туризмі спостерігається висока зацікавленість туристів до пізнання культурного надбання різних

територій, тому важливою передумовою для ефективного туристичного освоєння району є обґрунтоване використання історико-культурного потенціалу. Відмітимо, що дослідження історико-культурних ресурсів для туризму потребує чітко визначити які види туризму використовують цей вид ресурсів. Загалом є декілька видів туризму, які пов'язані з історико-культурними ресурсами: етнічний, релігійний, ностальгійний та історико-культурний загально ознайомчий. Зрозуміло, що ці види можуть розподілятися на різноманітні більш спеціалізовані підвиди, але в нашому дослідженні ми виходимо із даного поділу. Загалом усі ці види об'єднуються у культурно-пізнавальний туризм. Отже проаналізуємо історико-культурний потенціал Турківщини з точки зору цих підвидів. Для загально ознайомчого туризму будуть мати цінність практично всі наявні в районі ресурси, та найбільший потенціал відмічається у найбільш цінних пам'ятках. Зокрема серед таких слід відмітити 24 архітектурні пам'ятки, включені у Державний реєстр культурного надбання та 13 пам'яток місцевого значення [8]. В основному це дерев'яні церкви та дзвіниці XVI–XIX ст., які знаходяться в селах: Нижнє Висоцьке, Либохора, Верхня Яблунька, Комарники, Мохнате, Матків, Ісаї, Багнувате, Розлуч, м. Турка та ін.

Серед археологічних об'єктів слід вказати на: поселення XIV–XVII ст. (с. Завадівка); поселення періоду XII–XIII ст. і пізнього середньовіччя (с. Лосинець); поганські поховання (с. Ясіночки та Мельниче); стародавні кладовища на Риківських Гробищах, а на Ватащині – могила варварського ватажка Атілли; городище періоду Галицько-Волинського князівства та чернечий скит (с. Матків) та інші. Багата територія району і бісоціальними ресурсами (пов'язаних з перебуванням відомих особистостей), зокрема, тут любила відпочивати королева Бона, проходив походами через «Руську путь» король Дани-

ло Галицький та його син Лев, відвідував Турківщину і І. Франко, вихідцями з цих країв були М. Кузан, С. Попель, Саламон Щасний, О. Бачинський та ін.

Дослідження території місцевих рад на атрактивність історико-культурних ресурсів згідно методики С. Кузика [7], вказує на відсутність високоатрактивних та унікальних територій. У той же час, тільки дві сільські ради оцінено нами як середньоатрактивні, що становить 6,1 % від всієї площі району. Слід відмітити і те, що 24 ради оцінено як малоатрактивні (72,7 % від території району). Негативним є те, що 7 сільських рад (21,2 %) є неатрактивними за оцінкою історико-культурних ресурсів [1, с. 96]. Такі результати вказують на невисокий потенціал ресурсів району для організації загально ознайомчих екскурсій. Зокрема, найцікавішими є об'єкти, розташовані в м. Турка, с. Комарники, с. Вовче та ін. Тому, на нашу думку, перспективою для досліджуваного району є організація конкретних видів туризму.

Високого розвитку у районі може набути ностальгійний туризм, адже територія району протягом своєї історії була добре обжита єврейською та німецькою общиною.

Єврейська община почала заселення Турківщини з 1730-х рр., перші поселення євреїв відмічались у м. Турці та згодом єврейські родини мешкали практично у кожному населеному пункті. У середині XVIII ст. в Турці проживало 25 єврейських родин, а вже на початку XX ст. тут проживало більше 6 тис. євреїв. Після другої світової війни єврейська община у районі суттєво зменшилась, але попри це залишилось ряд об'єктів, які стали місцями ностальгійного туризму для представників єврейського етносу. Серед таких об'єктів варто відмітити: Синагогу у м. Турка (XIX ст.), старовинний єврейський цвинтар «Окописько» в м. Турка (XIX ст.), єврейський цвинтар «Жидівське поле» (с. Либохора), а також місця, де під час війни було розстріляно

євреїв (ліс Будапешт та поле Завій Великий с. Лімна) [6, с. 65]. Попри це вказані об'єкти перебувають у занепаді і тому потребують суттєвої реставрації. При їх належному догляді та популяризації серед єврейської общини вони можуть стати одним із найбільш популярних об'єктів для ностальгічного туризму.

Сліди свого перебування залишили і німецькі колоністи, про це вказують навіть збережені топоніми. Зокрема, у смт. Бориня є частина села, яка називається «Колонія» і названа в честь поселення німецьких колоністів 1780 р., така ж частина с. Вовче носить назву «Шваби», невелика колонія була і у с. Нижня Яблунька [6]. Окрім топонімів, від перебування колоністів у районі залишилися і матеріальні цінності, зокрема, колоністами у районі було зведено три дерев'яні неоготичні каплиці, з яких дві збережено і сьогодні. Одна у с. Вовче (1900 р.), а друга у с. Розлуч (1901–1902 рр.), третя у с. Сянки була розібрана у 1946 р. На жаль, відмітимо, що використання для туризму існуючих кірх суттєво ускладнюється тим, що кірха в с. Вовче перебудована в церкву і тому втратила свій первісний вигляд, а Розлучський костел перебуває у стані практично повного руйнування. Тому сьогодні ці споруди мало відвідуються туристами, хоч і представляють неабиякий інтерес з точки зору ностальгічного туризму.

Ще одним напрямком ностальгічного туризму в районі може бути відвідування прикордонної території, з якої у 1940-х рр. виселено вісім сіл, відповідно жителі цих населених пунктів роз'їхались по всьому світу і сьогодні можуть виявляти інтерес до відвідування своєї Батьківщини. Підтвердженням цього може бути той факт, що під час святкування «Бойківських фестон» проводиться з'їзд різних родів, які походять з цих країв.

Окрім цих об'єктів на території району знаходиться велика кількість військових поховань Першої та Другої світових

воєн, серед них слід вказати: ур. «Горбище» (с. Бітля), «Цвинтарище» (с. Красне), «Нафтарка у Зворі» (м. Турка), 2 військові цвинтарі (австрійський і мадярський) (с. Комарники) та ін. [6, с. 9]. Відзначимо, що перелічені об'єкти не повністю відображають весь потенціал для ностальгічного туризму у межах Турківщини, але можуть стати основою для туристичного використання території.

Враховуючи, що територію Турківщини називають серцем Бойківщини відмітимо значний потенціал цієї території для організації етнотуризму. Зокрема, етнотуризм на цій території може розвиватись за декількома напрямками, що пов'язане із значним скупченням ресурсів.

Найбільший потенціал території відмічається для проведення різноманітних етнокультурних турів, що пов'язане із добрим збереженням традиційних промислів. Зокрема, у районі збережено традиції плетіння з лози та соломи (Боберка, Ластівка та Риків), традиційне вівчарство (Либохора, Матків, Мохнате, Комарники), різьба по дереву (Лімна, Бітля), ткацтво (Івашківці, Біньова). Окрім вказаних традиційних промислів, слід відмітити і добру збереженість інших культурних особливостей в районі. Зокрема, у с. Бітля діє унікальний народний ансамбль дрімбарів, а також старожил цього села виконує танець на бочці, що може стати атракцією для відвідувачів району. Відомі фольклорні колективи діють також в селах Жукотин і Риків.

Ще одним важливим ресурсом для етнотуризму є наявна мережа місцевих краєзнавчо-етнографічних музеїв. Найвідоміший музей району – це Народний музей «Бойківщина», який діє при Центральній районній бібліотеці в будівлі міської ратуші м. Турка. Експозицію музею становлять 1600 експонатів, серед яких 1350 – особливо цінних [8]. Ще одним цікавим музеєм є «Музей бойківської книги», де зібрано літературні твори, рецензії, відеокасети

та інші публікації, пов'язані із етносом.

Окрім цих музеїв варто вказати, що практично в кожному селі є музейна експозиція (при школах, будинках культури та приватні колекції), яка розкриває культурно-побутові особливості Бойківщини. Серед таких музеїв слід відмітити:

- Музей побуту села Карпатське, експозиція якого налічує понад 200 експонатів та роботи народних майстрів (вироби з дерева, вишивка);
- Музей побуту села Комарники при будинку культури, експозиція якого налічує близько 150 екземплярів та виставка віршів поетеси Стефи Комарницької, яка проживала тут в часи Другої світової війни;
- Музей побуту «Риків, Багнувата, Міжгір'я» при Риківській школі, який налічує понад 150 експонатів, серед яких історичні фотографії та роботи народних умільців: вишивані вироби, вироби з дерева, мініатюрні бойківські хати, покриті соломою;
- Краєзнавчий музей с. Ільник при місцевій школі експозиція якого представляє речі побуту, знаряддя праці первісної людини, збірки місцевих різножанрових пісень, опис національних місцевих страв, гербарій, інформація про визначних людей – вихідців з села, загиблих у роки Другої світової війни, загиблих членів ОУН-УПА та ін.;
- Музей побуту с. Лімна, розміщений у будинку культури, експозиція музею розкриває матеріальну культуру Бойківщини та представлена понад 100 експонатами.

Проте сьогодні про ці музеї відомо незначному колу людей, тому існує потреба у популяризації цих об'єктів. Також, відмітимо, що в основному вони функціонують завдяки старанням місцевих краєзнавців і не мають жодної підтримки з боку влади.

Найбільшою окрасою бойківського етносу є його традиції забудови, які до сьогодні дійшли переважно в церковному

будівництві. В основному, – це дерев'яні церкви та дзвіниці XVI–XIX ст., збудовані у традиційному бойківському та неоукраїнському стилях. Окрім церков, збережено і будівлі в традиційному стилі в с. Боберка, Кривка, Шандровець, тощо. На цінність таких забудов вказує і той факт, що будинки та церкву звідси було перевезено у «Шевченківський гай» у Львові. Ще дві старі церкви бойківського типу з с. Сянки (1645 та 1703 рр.) було продано у с. Костринор та с. Сіль Закарпатської області [3, с. 74].

Залишились у селах і традиції, які дійшли до нас з часів язичництва, зокрема зберігся звичай палити «собані» (великі вогнища). Проте, на нашу думку, ця традиція має не стільки релігійне походження, скільки військово-побутове. Адже територією району проходив давній шлях «Руський путь», і тому на вершинах палили вогнища, які служили візуальним сигналом для мандрівників, а також були елементом попереджувальної системи при нападах.

Ще одним напрямком етнотуризму на території Турківщини є організація етнофестивалів. Найбільшою етнофестивальною подією району є організація кожні п'ять років «Всесвітніх бойківських фестин», які мають на меті популяризувати бойківський етнос та дозволяють зібрати його представників з усього світу. Вважаємо, що сьогодні назріла потреба у проведенні частіше цього фестивалю, що дозволить популяризувати цей край, а також відмітимо можливість організації різноманітних тематичних фестивалів, які б розкривали особливості цього етносу (гастрономічні, народних ремесел, тощо).

Ще одним перспективним для Турківського району видом туризму є релігійний туризм. Зокрема, згідно наших досліджень, у межах району розташовано 87 церков різних конфесій, по одному діючому монастирі та скиті, п'ять костелів та одна синагога. Саме ці об'єкти можуть стати основою для організації релігійного

туризму. Серед додаткових об'єктів відзначимо 4 місця розташування монастирів, 9 каплиць та 11 старих кладовищ.

Проведені за методикою Т. Божук [4] оцінка придатності сакральних ресурсів району для релігійного туризму дозволили виділити наступні групи придатності населених пунктів Турківщини для релігійного туризму: непридатні (0–49 балів), серед них села Біньова, Бітля, Бганувате, Сигловате, Ропавське, Коротище, Штуківець та ін. (13 сіл); малопридатні (50–99 балів) – с.с. Верхнє, Жукотин, Н. Висоцьке, Розлуч, Яблунів та ін. (38 сіл); умовно придатні (100–149 балів) – села Боберка, Бориня, В. Висоцьке, Ісаї, Комарники, Явора; придатні (150–199 балів) – с.с. Вовче, Ластівка, Либохора, Матків; найбільш придатні (більше 200 балів) – м. Турка. Відмітимо, що з 67 досліджених населених пунктів тільки 11 відзначаються високою придатністю для релігійного туризму, в той же час інші населені пункти отримали низьку оцінку. Проте сакральні споруди, розташовані у них, у випадку прокладання через ці пункти туристичних маршрутів, можуть доповнювати перелік туристичних об'єктів, які відзначаються високою придатністю для релігійного туризму [2].

Серед найперспективніших об'єктів для організації релігійного туризму відмітимо церкви Успення Пресвятої Богородиці (1750 р., м. Турка), Святого Миколи (1739 р., м. Турка), Перенесення Мощів Святого Миколи (1776 р, м. Турка), Різдва Пресвятої Богородиці (1890 р., с. Вовче), Введення Пресвятої Богородиці в Храм Господній (1639 – 1680 рр., с. Вовче), Собору Пресвятої Богородиці (1798 р., с. Либохора), Різдва Пресвятої Богородиці (XVIII ст., с. В. Висоцьке) та ін. Згідно наших спостережень, найпридатнішими для туризму є дерев'яні церкви, побудовані у традиційному бойківському стилі, що надає їм суттєвої відмінності серед інших храмів, а, враховуючи те, що переважна їх

більшість є дерев'яними, перспективи туристичного освоєння суттєво зростають.

Висока оцінка присвоєна і костелу Успення Пресвятої Діви Марії (1796 р. м. Турка). Сьогодні цей костел є основою римо-католицької конфесії району. Єдиною твердиною іудаїзму є синагога у м. Турка (1730 р.), яка, на жаль, сьогодні використовується як пилорама.

Серед сучасних християнських сакральних споруд слід відмітити і недавно збудований Свято-Онуфріївський чоловічий монастир в селі Межигір'я та чернечий скит поблизу с. Матків, де з 1930-х рр. жив монах. Ці об'єкти вже сьогодні стали місцями паломництва місцевих жителів.

Отже, серед передумов для використання історико-культурного потенціалу в туризмі слід виокремити:

- наявність значної кількості історико-культурних пам'яток, які представляють різні епохи та етноси;
- відносна віддаленість району, що сприяла добрій збереженості бойківських традицій та промислів;
- використання історико-культурного потенціалу може суттєво підвищити туристичну привабливість району;
- висока зацікавленість вихідців району до ностальгічних турів;
- функціонування у межах району мережі туристичних маршрутів, які частково репрезентують місцеві історико-культурні пам'ятки;
- наявність 29 агроосель, які можуть стати засобами розміщення для туристів;
- значний природний потенціал (14 природно-заповідних об'єктів, гірськолижні спуски, джерела мінеральних вод, мальовничі ландшафти), які можуть взаємодоповнювати тури;
- зацікавленість місцевих жителів та органів влади в організації туризму в районі.

Окрім передумов для організації культурно-пізнавального туризму відмітимо і ряд перешкод:

- поступове зникнення народних традицій і промислів під тиском технологічних новинок;
- низька популяризація історико-культурного потенціалу району;
- віддаленість району від великих міст, які можуть бути місцями зосередження потенційних туристів;
- переобладнання давніх храмів;
- занедбаний стан пам'яток, збудованих іншими національностями; представлені у районі святині інших національностей перебувають у занепадомому стані: костел у с. Розлуч практично повністю прогнив і потребує капітального ремонту, часто костели району переобладнують під церкви, яскравим прикладом є церква Миколи Чарнецького у с. Вовче, майже знищене єврейське кладовище «Окописько» у м. Турка та австрійське кладовище у с. Комарники тощо;
- відсутність у районі релігійно-туристичного центру; ізольованість району не сприяла розбудові давніх монастирів, які сьогодні могли б відігравати роль центру паломництва (як наприклад Лаврівський монастир), а від монастирів, які існували тут колись, практично нічого не залишилось;
- відсутність та застарілість дорожньо-транспортної інфраструктури. У зв'язку із віддаленням та складними природними умовами району, дорожня мережа перебуває у занедбаному стані, а транспортні послуги надаються неналежащим чином. Зокрема, у зимовий період значна частина маршрутних автобусів не курсує, а у багатьох віддалених селах єдиним транспортом є гужовий;
- низький рівень туристичної інфраструктури. Сьогодні у районі є незначна кількість засобів розміщення, основна їх кількість знаходиться у с. Розлуч, яке є основним туристичним центром району. В той же час, у м. Турка немає жодного готелю чи закладу розміщен-

ня. Єдиними засобами розміщення, які сьогодні можуть приймати туристів у різних населених пунктах району, є агрооселі;

- незначна кількість різноманітних фестивалів, які б популяризували місцеві звичаї та традиції, тощо.

Висновки. На території Турківського району відмічається значний історико-культурний потенціал, який в основному, представлений дерев'яними церквами, залишками матеріальної культури єврейської та німецької общин, а також добре збереженими етнічними особливостями. Відмітимо, що сьогодні район має всі передумови для організації релігійного, ностальгічного та етнічного, а також загально-ознайомчого історико-культурного туризму. Попри це існує ряд перепон для використання цього потенціалу, що пов'язане як із збереженням цих пам'яток, так і соціально-економічними передумовами. Вважаємо, що надалі існує потреба у популяризації представленого потенціалу, що може дати поштовх для його туристичного освоєння.

Література

1. Безручко Л.С. Оцінка історико-культурних ресурсів Турківського району Львівської області для потреб туризму / Л.С. Безручко, Г.Я. Козак / Географія та туризм : Наук. зб. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип. 19. – С. 94–100.
2. Безручко Л.С. Оцінка історико-культурного потенціалу Турківського району для потреб релігійного туризму / Л.С. Безручко / Туристичними шляхами Прикарпаття : Зб. наук. праць. – Львів : ЛІЕТ, 2012. – С. 67–74.
3. Безручко Л.С. Етнотуристичний потенціал Турківщини: сучасний стан та перспективи його використання / Л.С. Безручко, В.В. Димочкіна / Розвиток українського етнотуризму: сучасний стан та перспективи : Зб. мат. II Всеукр. н.-п. конф. молодих вчених. – Львів : ЛІЕТ, 2012. – С. 70–77.
4. Божук Т.І. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об'єктів для потреб

- туризму / Т.І. Божук // Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 3. – С. 260–272.
5. Гайда Ю.І. Турківщина : природа і люди : монографічний опис / Ю.І. Гайда. – Ужгород : Патент, 1998. – 391 с.
  6. Зборовський П. Топоніміка Турківщини / П. Зборовський. – Львів : Камула, 2004. – С. 36–37.
  7. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід : монографія / С.П. Кузик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
  8. Офіційний сайт Турківської районної державної адміністрації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/URL: http://turka-rda.gov.ua/](http://turka-rda.gov.ua/).
  9. Природа Львівської області / [За ред. К.І. Геренчука]. – Львів : Вища школа, 1972. – 151 с.
  10. Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія / В. Слободян. – Львів : Місіонер, 1998. – 864 с.
  11. Тирик Я. Турківщина : туристично-краєзнавчий путівник / Я. Тирик – Львів : ВНТЛ, 2000. – 128 с.
  12. Юсипович І. Турківщина : за завісою століть / І. Юсипович. – Львів : Край, 1993. – 112 с.

Bezruchko L.S. HISTORICAL AND CULTURAL POTENTIAL OF TURKA DISTRICT: MODERN STATE AND PROSPECTS OF THE TOURISM USE.

The historical and cultural potential of Turka district in Lviv region is explored. The prospects of development of ethno-tourism and religious tourism in the district are established.

Keywords: historical and cultural resources, tourism, Turka district, potential.

Безручко Л.С. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТУРКОВЩИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТУРИСТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. *Исследован историко-культурный потенциал Турков-*

ского района Львовской области. Определены перспективы развития этнического и религиозного туризма в районе.

Ключевые слова: историко-культурные ресурсы, туризм, Турковский район, потенциал.

**УДК [910.1+930.2+338.48](477.86)
МЕТОДИКА ОЦІНКИ ТУРИСТИЧНО-
РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ
АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ДЛЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПОТРЕБ
РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-
РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

В.М. Кланчук¹, О.О. Кланчук², М.В. Кланчук²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Львівський інститут економіки і туризму

У статті вперше здійснено розробку методики комплексної оцінки рекреаційних ресурсів адміністративних районів на прикладі Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Обґрунтовано здійснення оцінки ресурсів за трьома групами (природні, історико-культурні (культурно-історичні), соціально-економічні (інфраструктурні)), що включають 39 різноманітних показників. На їх базі здійснюється кластерний аналіз, типізація районів, складаються різноманітні тематичні картосхеми і діаграми.

Ключові слова: оцінка, туристично-рекреаційні ресурси, кластерний аналіз, рельєф, ландшафт, рослинне різноманіття, кліматичні і гідрологічні показники, пам'ятки містобудування і архітектури, сакральні споруди, меморіальні місця, соціально-економічні ресурси.

Постановка проблеми. У суспільній географії використовується багато різноманітних методів, підходів і прийомів, які тісно між собою пов'язані логічно, структурно чи у процесі дослідження. Метод наукового дослідження – це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. Дослідження базу-

ється на комплексі принципів. Основними принципами у суспільно-географічному дослідженні загалом та вивченні туристично-рекреаційних ресурсів, – зокрема, є принцип об'єктивності, врахування неперервних змін у розвитку досліджуваних явищ, єдності історичного та логічного, співвідношення досягнутого рівня з моделлю, системного підходу та ін. За допомогою численних принципів та методів і було досліджено туристично-рекреаційні ресурси Івано-Франківської області на базі виробленої нами методики. Саме розробка методики комплексної оцінки туристично-рекреаційних ресурсів є актуальною для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності окремих адміністративних утворень України і становить наукову новизну дослідження.

Аналіз публікацій і досліджень. Окремі аспекти туристично-рекреаційних ресурсів для потреб їх оцінки розглядалися небагатьма українськими географами [1–3; 7; 9; 10]. Базову методику оцінки ресурсів, що найбільше підходить за своїми параметрами до наших досліджень (яка, проте, відзначалася незначною кількістю показників) було здійснено авторським колективом за керівництва проф. В.С. Кравціва [3]. Інші методики [4–6; 8] лише окремими аспектами торкалися власне оцінки туристично-рекреаційних ресурсів. Таким чином, розроблена нами детальна схема комплексної оцінки таких ресурсів для конкретно взятих адміністративних районів області (на прикладі Івано-Франківської) може претендувати на наукову новизну і може бути застосована з окремими змінами та доповненнями для інших адміністративно-територіальних одиниць України.

Результати досліджень. Дослідження здійснювалося у три етапи: збір опублікованих і неопублікованих джерел про туристично-рекреаційні ресурси; визна-

чення критеріїв і здійснення оцінки туристично-рекреаційних ресурсів; здійснення туристично-рекреаційної ресурсної типізації, розробка пропозицій щодо оптимізації мережі туристичних маршрутів.

На першому етапі дослідження було зібрано інформацію про природні, культурно-історичні та соціально-економічні (інфраструктурні) туристично-рекреаційні ресурси області, для реалізації чого застосовано літературний метод, польових досліджень, статистичний і візуальний. Літературний метод полягав у якнайповнішому вивченні літературних джерел; він допоміг набути первинні знання про район та історію досліджень. Було опрацьовано й законодавчу базу з питань туристичної діяльності в Україні. У суспільній географії традиційний загальнонауковий метод спостереження конкретизується як польовий. Метод польових досліджень використовується для безпосереднього вивчення об'єкта в натурі шляхом спостереження за ним, інструментальним вимірюванням параметрів, дослідження функціонування, структури чи розвитку. Статистичний метод полягав у доборі й обробці кількісних показників туристично-рекреаційних ресурсів. За допомогою статистичного методу було одержано кількісні показники культурно-історичних і соціально-економічних (інфраструктурних) туристично-рекреаційних ресурсів, охарактеризовано їх; ці дані слугували й основою для бальної оцінки. Візуальний метод включав безпосередні спостереження туристично-рекреаційних об'єктів. Адже для оцінки всіх видів туристично-рекреаційних ресурсів необхідно було якісно оцінити загальний стан пам'яток, зовнішній вигляд, пристосованість для туристичних потреб, зручність транспортного сполучення та ін..

Під час другого етапу, на базі зібраних матеріалів, здійснено бальну оцінку 39 показників туристично-рекреаційних ре-

сурсів, основу якої становили нечисельні методики українських вчених, насамперед типової методики за редакції В. Кравціва та ін. [3]. Наголошуємо, що це була базова методика для дослідження. Спочатку було обраховано коефіцієнт пізнавальної цінності кожного показника ресурсів усіх районів області, далі – сумарні коефіцієнти всього комплексу туристично-рекреаційних ресурсів Івано-Франківської області. Для здійснення обрахунків використано сучасний загальнонауковий метод формалізації (знакової формалізації), що закладається у вивченні об'єктів шляхом відображення їх змісту, структури, форми чи функціонування у знаковому вигляді, за допомогою знакових систем. Бальна система оцінок на практиці застосовується доволі часто. Особливо у тих випадках, коли будь-яке явище не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизній його оцінці, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища. Суть бального підходу оцінки туристично-рекреаційних ресурсів полягає в тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з туристично-рекреаційною важливістю явищ, що їх характеризують, і часу, необхідного для огляду таких об'єктів.

Туристично-рекреаційні ресурси області (природні, культурно-історичні, соціально-економічні) оцінювалися за 39 показниками методом визначення критеріїв у межах 5 груп, тобто від 1 до 5 балів (табл. 1.).

Таблиця 1

**Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів
Івано-Франківської області**

Туристично-рекреаційні ресурси	Бали, які присвоєно				
	1	2	3	4	5
ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ					
<i>Ландшафтно-рекреаційні ресурси</i>					
1. Строкатість ландшафтів					
Якщо адміністративний район лежить у межах 1–2 типів ландшафтів	+				
3–4 типи ландшафтів		+			
5–6 типів ландшафтів			+		
7–9 типів ландшафтів				+	
10 і більше типів ландшафтів					+
2. Строкатість рельєфу					
Якщо адміністративний район розташований в межах одного геоморфологічного району чи типу рельєфу	+				
В межах двох геоморфологічних районів чи типів рельєфу		+			
В межах трьох геоморфологічних районів чи типів рельєфу			+		
В межах чотирьох геоморфологічних районів чи типів рельєфу				+	
В межах п'яти і більше геоморфологічних районів чи типів рельєфу					+
3. Рослинне різноманіття					
Якщо на території району виділяється один тип лісів і угідь	+				
2–3 типи лісів і угідь		+			
4–5 типи лісів і угідь			+		
6 типів лісів і угідь				+	
7 і більше типів лісів і угідь					+
4. Лісистість					
Якщо лісистість адміністративного району становить до 10 %	+				
11–20 %		+			
21–30 %			+		
31–50 %				+	
Більше 50 %					+
5. Ріки (загальна кількість)					
Якщо в межах району до 250 шт. рік	+				
251–500 шт. рік		+			
501–750 шт. рік			+		
751–1000 шт. рік				+	
Більше 1000 шт. рік					+
6. Щільність рік					
Щільність рік до 0,25 км/км ²	+				

Продовження таблиці 1

0,26–0,50 км/км ²		+			
0,51–0,75 км/км ²			+		
0,76–1,00 км/км ²				+	
більше 1,01 км/км ²					+
7. Водозабезпеченість поверхневими водами					
Якщо показник кількості води місцевого підземного стоку, який припадає на одну людину в середній за водністю рік до 1 тис. м ³	+				
1,1–2 тис. м ³		+			
2,1–3 тис. м ³			+		
3,1–5 тис. м ³				+	
Понад 5 тис. м ³					+
8. Водозабезпеченість підземними водами					
Якщо показник кількості води місцевого підземного стоку, який припадає на одну людину в середній за водністю рік до 0,1 тис. м ³	+				
0,11–0,2 тис. м ³		+			
0,21–0,3 тис. м ³			+		
0,31–0,5 тис. м ³				+	
Понад 0,5 тис. м ³					+
9. Площа водного дзеркала природних водойм					
Якщо площа водного дзеркала у районі становить до 10 га,	+				
11–50 га		+			
51–100 га			+		
101–250 га				+	
Більше 250 га					+
10. Кількість штучних водойм (ставків)					
Якщо кількість ставків у районі становить до 10 шт.	+				
11–50 шт.		+			
51–100 шт.			+		
101–250 шт.				+	
Більше 250 шт.					+
11. Площа водного дзеркала штучних водойм (ставків)					
Якщо площа водного дзеркала у районі становить до 50 га,					
51–100 га					
101–250 га					
251–500 га					
Більше 500 га					
12. Оптимальні для рекреації позитивні температури					
Якщо на території адміністративного району середня кількість днів із температурою +15° С становить менше 80 днів	+				
81–90 днів		+			
91–100 днів			+		
101–110 днів				+	
Більше 110 днів					+

Продовження таблиці 1

13. Холодний (морозний) період					
Якщо на території адміністративного району середня кількість днів із температурою менше 0°С становить менше 80 днів	+				
81–90 днів		+			
91–100 днів			+		
101–110 днів				+	
Більше 110 днів					+
14. Плувіальний режим					
Якщо на території району показник кількості опадів більше 1000 мм	+				
801–1000 мм		+			
701–800 мм			+		
600–700 мм				+	
Менше 600 мм					+
15. Плувіальний режим у холодну пору року					
Якщо на території району показник кількості опадів менше 150 мм	+				
151–200 мм		+			
201–250 мм			+		
251–300 мм				+	
Більше 300 мм					+
16. Сніговий покрив					
Якщо висота снігового покриву на території району до 10 см	+				
11–20 см		+			
21–30 см			+		
31–40 см				+	
Більше 40 см					+
17. Бальнеологічні ресурси					
Родовище мінеральних вод або лікувальних грязей, або озокериту			+		
Родовище мінеральних вод та лікувальних грязей (озокериту)				+	
Комплекс бальнеологічних ресурсів (мінеральні води, лікувальні грязі та родовища озокериту)					+
Природно-заповідний фонд					
18. Об'єкти ПЗФ					
Природні заповідники, заповідні урочища	+				
Заказники, пам'ятки природи		+			
Регіональні ландшафтні парки			+		
Зоологічні парки, ботанічні сади, парки пам'ятки садово-паркового мистецтва (ППСПМ)				+	
Національні природні парки					+

Продовження таблиці 1

19. Заповідність території					
Якщо заповідність території менше 1 %	+				
1–5 %		+			
6–10 %			+		
11–15 %				+	
Більше 15 %					+
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ					
20. Археологічні об'єкти					
Стоянки і поселення			+		
Кургани				+	
Городища					+
Пам'ятки архітектури та містобудування					
21. Сакральні комплекси					
Фрагменти культових споруд	+				
Окремі культові споруди		+			
Комплекс культових різностильових споруд			+		
Комплекс стильових споруд				+	
Монастирські комплекси					+
22. Пам'ятки оборонного будівництва					
Частково збережені елементи оборонних споруд	+				
Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів		+			
Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва			+		
Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції				+	
Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією					+
23. Громадські споруди					
Частково збережені громадські споруди	+				
Середньої збереженості громадські споруди		+			
Добре збережені громадські споруди			+		
Повністю збережені громадські споруди				+	
Реставровані пам'ятки громадських споруд					+
24. Житлові будівлі					
Частково збережені житлові будівлі	+				
Житлові будівлі середньої збереженості		+			
Житлові будівлі добре збережені			+		
Житлові будівля повністю збережені, або реставровані				+	
Окремі вулиці, або групи житлових будівель					+

Продовження таблиці 1

25. Палацово-паркові ансамблі					
Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	+				
Окремі фрагменти палацових ансамблів		+			
Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів			+		
Добре збережені палацові ансамблі				+	
Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі					+
<i>Пам'ятки історії та культури</i>					
26. Музеї та музейні експозиції					
Персональні музейні експозиції			+		
Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури				+	
Етнографічні музеї та музеї народної архітектури і побуту					+
27. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими та культурними традиціями					
Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	+				
Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм		+			
Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність			+		
Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм				+	
Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність					+
28. Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури					
Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	+				
Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)		+			
Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність			+		
Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)				+	
Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність					+

Продовження таблиці 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ					
<i>Готелі та інші заклади для тимчасового проживання</i>					
29. Готелі та інші заклади для тимчасового проживання					
Якщо на території району розташовано до 40 таких об'єктів			+		
40–80 шт.				+	
Більше 80 шт.					+
30. Одноразова місткість готелів та інших закладів для тимчасового проживання					
Якщо місткість готелів та інших закладів для тимчасового проживання на території району до 100 місць	+				
100–200 місць		+			
201–300 місць			+		
301–400 місць				+	
Більше 400 місць					+
<i>Санаторно-курортні заклади</i>					
31. Санаторно-курортні заклади					
Якщо кількість санаторно-курортних закладів на території району до 10 шт.	+				
11–15 шт.		+			
16–20 шт.			+		
21–40 шт.				+	
Більше 40 шт.					+
32. Одноразова місткість санаторно-курортних закладів					
Якщо місткість санаторно-курортних закладів на території району до 300 місць	+				
300–600 місць		+			
601–900 місць			+		
901–1200 місць				+	
Більше 1200 місць					+
<i>33. Об'єкти ресторанного господарства</i>					
Якщо кількість об'єктів ресторанного господарства на території району до 25 шт.	+				
26–50 шт.		+			
51–100 шт.			+		
101–200 шт.				+	
Більше 200 шт.					+
<i>Транспортна інфраструктура</i>					
34. Щільність автомобільних доріг					
Якщо щільність автомобільних доріг на території району менше 0,20 км/км ²	+				
0,21–0,40 км/км ²		+			
0,41–0,60 км/км ²			+		

Продовження таблиці 1

0,61–0,80 км/км ²				+	
0,81–1,00 км/км ²					+
35. Автостанції					
1 шт.	+				
2 шт.		+			
3 шт.			+		
4 шт.				+	
5 і більше шт.					+
36. Автозаправні станції					
Якщо кількість автозаправних станцій на території району 1–2 шт.	+				
3–5 шт.		+			
6–10 шт.			+		
11–20 шт.				+	
Більше 20 шт.					+
37. Станції технічного обслуговування автомобілів					
Якщо кількість СТО на території району 1–2 шт.	+				
3–5 шт.		+			
6–10 шт.			+		
11–20 шт.				+	
Більше 20 шт.					+
38. Щільність залізниць					
Якщо щільність автомобільних доріг на території району менше 0,01 км/км ²	+				
0,011–0,03 км/км ²		+			
0,031–0,05 км/км ²			+		
0,051–0,07 км/км ²				+	
Понад 0,071 км/км ²					+
39. Залізничні станції					
Якщо кількість залізничних станцій на території району становить 1–2 станції	+				
3–4 станцій		+			
5–6 станцій			+		
Більше 6 станцій				+	
Якщо на території району розташований залізничний вузол або залізничний вузол зі станціями					+

Використавши формулу підрахунку коефіцієнта пізнавальної цінності (K_p) [3], що дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки району до максимально можливої кількості балів у цьому районі, отримано коефіцієнти пізнавальної цінності кожного адміністративного району Івано-Франківської області:

$$K_p = \frac{\sum A}{\sum A_{\max}}$$

де: $\sum A$ – сума балів пізнавальної цінності території;

$\sum A_{\max}$ – максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Для здійснення ранжування рівнів пізнавальної цінності кожного адміністративного району (виходячи із значення K_p) використано наступну шкалу [3]: 0,86 – 1,00 – унікальні; 0,65 – 0,85 – високоатрактивні; 0,45 – 0,64 – середньоатрактивні; 0,25 – 0,44 – малоатрактивні; менше 0,25 – неатрактивні. За цією схемою оцінено всі види туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів області.

У групі природних туристично-рекреаційних ресурсів нами обрано такі репрезентативні показники: 1. Строкатість ландшафтів; 2. Строкатість рельєфу; 3. Рослинне різноманіття; 4. Лісистість; 5. Ріки (загальна кількість); 6. Щільність рік; 7. Водозабезпеченість поверхневими водами; 8. Водозабезпеченість підземними водами; 9. Площа водного дзеркала природних водойм; 10. Кількість штучних водойм (ставків); 11. Площа водного дзеркала штучних водойм (ставків); 12. Оптимальні для рекреації позитивні температури; 13. Холодний (морозний) період; 14. Пльовіальний режим; 15. Пльовіальний режим у холодну пору року; 16. Сніговий покрив; 17. Бальнеологічні ресурси; 18. Об'єкти природно-заповідного фонду України в межах районів області; 19. Заповідність території. На наступному етапі дослідження було здійснено оцінку природних туристично-рекреаційних ре-

сурсів на території районів Івано-Франківської області. Спочатку знайдено суму коефіцієнтів пізнавальної цінності за кожним природним туристично-рекреаційним ресурсом для кожного адміністративного району, а потім середнє значення.

У групі культурно-історичних туристично-рекреаційних ресурсів важливими об'єктами огляду на туристичних екскурсіях є пам'ятки історії. Вони вважаються цінним джерелом інформації для туристів та краєзнавців. В таких умовах дуже важливо якнайповніше визначити рівень привабливості усіх компонентів. Оцінка археологічних об'єктів, як залишків матеріальної культури, життя та діяльності людей у вигляді окремих старовинних предметів або комплексів, що відкриті завдяки археологічним розкопкам, зводиться до визначення рівня їх привабливості, пізнавальної цінності. Так, стоянка для пересічного туриста виглядатиме як неукріплене давнє поселення з малопотужним культурним шаром, позбавлене довготривалих споруд. Тоді, як городища вважаються поселеннями, що укріплені одним або кількома земляними, деревно-земляними, глинобитними, кам'яними або цегляними валами та зовнішніми ровами, де для його пізнання значно більше необхідно витратити часу.

Важливою складовою культурно-історичних туристично-рекреаційних ресурсів вважаються архітектурні пам'ятки, які за своїм типологічним різноманіттям якісно відрізняються від інших блоків і становлять вагомую частку у багатій культурній спадщині. Всі види пам'яток архітектури та містобудування були оцінені на основі даних Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» та довідника-каталога «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР». Важливе місце тут займають сакральні споруди (насамперед, церкви і костели). Важливим показником цінностей виступає не стіль-

ки вік пам'яток архітектури, як стильові ознаки, за якими криється вік споруди, навіть мистецька цінність об'єкту.

Серед архітектурних об'єктів також визначними є пам'ятки оборонного будівництва, особливо ті, що добре збереглися, зокрема, замки та фортеці. В полі зору туристичного сприймання можуть бути частково збережені елементи оборонних укріплень, які мають дуже широке поширення і вимагають спеціального дослідження. Виходячи з цього, у нашій шкалі оцінок взято до уваги такий важливий показник цінності як стан фізичного збереження пам'яток оборонного будівництва. Також було оцінено пам'ятки оборонного будівництва (земляні, або муровані укріплення, замки із бастіонними укріпленнями, найновіші фортифікаційні споруди ХІХ–ХХ ст.) на території адміністративних районів області.

До пам'яток містобудування та архітектури також відносяться пам'ятки народної архітектури, до яких відносять житлово-господарські будівлі, які часто використовуються у туристичній справі. Своєю оригінальністю, вишуканістю форм та надзвичайною привабливістю вони урізноманітнюють архітектурний ландшафт довкілля. Традиційно народне будівництво дійшло до нас у численних пам'ятках дерев'яної архітектури, що переважно локалізуються у сільській місцевості. Громадські споруди, переважно житлові, можуть мати практичне застосування і до сьогодні. У більшості випадків вони вважаються досить привабливими об'єктами туристичного огляду.

Палацово-паркові ансамблі мають досить широку мережу старовинних палаців, парків і виділяються не лише культурно-історичною значимістю; чимало з них безпосередньо використовуються з рекреаційною метою. Із втратою оборонного значення замків різко розширюється географія палацового будівництва. Вони забудовуються за межами міст-фортець,

досить повсюдно і дуже часто у сільській місцевості. При оцінці палацово-паркових ансамблів за основу при визначенні величини балу береться рівень їх збереження та стан впорядкованості.

У групі пам'яток історії та культури, пам'ятки матеріальної культури, які найкраще представлені у етнографічних експозиціях музеїв, відображають матеріальний процес у цілісній системі народно-традиційної культури – будь-яка речова пам'ятка є органічною єдністю матеріального і духовного. Для оцінки, музеї та музейні експозиції, було поділено на три підгрупи.

Пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими та культурними традиціями, включають багато культурно-історичних об'єктів, які справляють враження на глядачів завдяки художньо-естетичним якостям, або оригінальності зовнішніх форм. Оцінка здійснювалась і для цього виду ресурсів. Їх на основі матеріалів довідника «Памятники истории и культуры Украинской ССР» було поділено на п'ять підгруп.

Не менш важливими є й пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури. Для їх оцінки, вони були у п'ять підгруп.

Аналогічно було здійснено оцінку всього блоку культурно-історичних туристично-рекреаційних ресурсів на території адміністративних районів Івано-Франківської області. Спочатку було знайдено суму коефіцієнтів пізнавальної цінності за кожним культурно-історичним туристично-рекреаційним ресурсом для кожного адміністративного району, а потім середнє значення.

Наступним етапом дослідження була оцінка соціально-економічних (інфраструктурних) туристично-рекреаційних ресурсів (див табл. 1): 29. Готелі та інші заклади для тимчасового проживання; 30.

Одноразова місткість готелів та інших закладів для тимчасового проживання; 31. Санаторно-курортні заклади; 32. Одноразова місткість санаторно-курортних закладів; 33. Об'єкти ресторанного господарства; 34–39. Транспортна інфраструктура (34. Щільність автомобільних доріг; 35. Автостанції; 36. Автозаправні станції; 37. Станції технічного обслуговування автомобілів; 38. Щільність залізниць; 39. Залізничні станції).

На наступному етапі дослідження було оцінено всі види соціально-економічних туристично-рекреаційних ресурсів: знайдено суму коефіцієнтів пізнавальної цінності за кожним соціально-економічним ресурсом для кожного адміністративного району, а відтак – середнє значення.

Наступним кроком була підсумкова оцінка туристично-рекреаційних ресурсів (природних, культурно-історичних і соціально-економічних туристично-рекреаційних ресурсів) на території адміністративних районів Івано-Франківської області за всіма видами ресурсів. На цьому етапі дослідження було обчислено середній коефіцієнт пізнавальної цінності для кожного адміністративного району області.

Пізнавальна цінність місцевості не визначається величиною території, а залежить від наявності туристично-рекреаційних об'єктів, їх структури і пізнавальної цінності. Здійснене нами групування районів за пізнавальною цінністю має не лише теоретичне, але й практичне значення. Це групування стало основою для проведення типізації районів Івано-Франківської області. Таким чином, запропонована методика оцінки, дозволяє якнайповніше визначити туристично-пізнавальний потенціал окремого району, що в майбутньому сприятиме ефективному функціонуванню та прибутковості сучасної індустрії туризму. У нашій державі туристично-рекреаційні об'єкти практично не оцінені, як туристичні ресурси; більшість унікальних пам'яток не включена у туристичні марш-

рути, не відреставрована, що призводить до часткового їх використання. Все це накладає відповідний відбиток на туристичний ринок України.

Отримані коефіцієнти пізнавальної цінності не в повній мірі показують кількісне різноманіття туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області, тому було обчислено середню кількість туристично-рекреаційних об'єктів у окремо взятих поселеннях та середню щільність туристично-рекреаційних об'єктів кожного району.

На третьому етапі дослідження було створено набір картосхем, для чого використано міждисциплінарний картографічний метод, що синтезує та унаочнює подану інформацію, дозволяє її впорядкувати за певними принципами. Він передбачає також вивчення природи й господарства за найрізноманітнішими тематичними картами та картосхемами. Картографічне моделювання складалось із двох етапів: складання карт за кожним видом ресурсів і комплексних (на основі обчислених коефіцієнтів); використання карт для одержання нової інформації про туристично-рекреаційні ресурси Івано-Франківської області, що здійснювалося шляхом зчитування інформації, закладеної в картах, її аналізу і перетворення за допомогою візуального аналізу.

На основі проаналізованих карт було здійснено туристично-рекреаційну ресурсну типізацію території адміністративних районів Івано-Франківської області, яка базувалася на виділенні та делімітації ареалів, що характеризувалися певною єдністю досліджуваного явища. Для повнішого відображення особливостей розміщення природних, культурно-історичних і соціально-економічних туристично-рекреаційних ресурсів відповідно здійснено три окремих типізації, а також комплексну туристично-рекреаційну ресурсну типізацію, яка здійснена для виявлення унікальних туристичних об'єктів, що не викорис-

товуються, але можуть значно поповнити вже наявні туристичні маршрути. Типи районів були виділені на основі обчислених коефіцієнтів пізнавальної цінності кожного адміністративного району. Для уточнення типізації застосовано також метод математичної формалізації – багатовимірний аналіз. За допомогою програмного продукту STATISTICA 6 на основі аналізу 39 показників побудовано чотири «дерева поєднань» адміністративних районів Івано-Франківської області. За допомогою цього методу адміністративні райони були розподілені по кластерах відповідно до їхніх коефіцієнтів пізнавальної цінності.

Висновки. Отже, представлена методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності дасть можливість уніфікувати розрізнені, діючі на сьогоднішній день методики, і здійснити туристично-рекреаційну оцінку адміністративно-територіальних утворень України. Це, в свою чергу, дасть можливість розробити стратегію розвитку туризму в Україні.

Література

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 395 с.
2. Игнатенко Н.Г. Природно-ресурсный потенциал территории : географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко, В.П. Руденко. – Львов : Изд-во «Вища школа» при Льв. гос. ун-те, 1986. – 162 с.
3. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / [В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик] / ІРД НАН України. – Львів, 1999. – 78 с.
4. Методические рекомендации по планированию зон туризма. – Киев, 1973. – 64 с.
5. Методические рекомендации по планировке и застройке курортов в горных условиях : на примере Украинских Карпат. – Киев, 1972. – 64 с.
6. Методология оценки рекреационных территорий / [В.Ф. Данильчук, Г.М. Алейникова, А.Я. Бовсунувская, С.Н. Голубничая]. – Донецк : Донецкий ин-т тур. бизнеса, 2003. – 196 с.
7. Русаков М.Г. Методика краєзнавчого дослідження населеного пункту та його околиць / М.Г. Русаков. – К. : «Радянська школа», 1958. – 168 с.
8. Туризм : Методика и руководящие материалы. – М. : Профиздат, 1961. – 32 с.
9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
10. Шубер П. Аналіз клімату для цілей рекреації : на прикладі клімату м. Моршин / П. Шубер // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46. – Т. 2. – С. 215–223.

Klapchuk V.M., Klapchuk O.O., Klapchuk M.V. METHODS OF ASSESSING TOURIST AND RECREATIONAL RESOURCES OF ADMINISTRATIVE DISTRICTS OF IVANO-FRANKIVSK REGION FOR THE STRATEGIC NEEDS OF DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATIONAL ACTIVITIES.

For the first time the methods of the comprehensive assessment of recreational resources of administrative districts in terms of Ivano-Frankivsk region for the strategic needs of tourism and recreational activities are worked out in the article. Assessment of resources in three groups (natural, historical and cultural (cultural and historical), socio-economic (infrastructure)) which includes 39 different characteristics is grounded. Cluster analysis, standardization of areas, various thematic skeleton and chart mapping are done on their basis.

Keywords: assessment, tourism and recreation resources, cluster analysis, relief, landscape, plant variety, climatic and hydrological parameters, landmarks, sacral buildings, memorial places, socio-economic resources.

Клапчук В.М., Клапчук О.О., Клапчук М.В. МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РАЙОНОВ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ НУЖД РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. У статье впервые разработана методика комплексной оценки рекреационных ресурсов административных районов на примере Ивано-Франковской области для стратегических нужд развития туристско-рекреационной деятельности. Обосновано осуществление оценки ресурсов за тремя группами (природные, историко-культурные (культурно-исторические), социально-экономические (инфраструктурные)), которые включают 39 разнообразных показателей. На их базе осуществляются кластерный анализ, типизация районов, составляются разнообразные тематические картосхемы и диаграммы.

Ключевые слова: оценка, туристско-рекреационные ресурсы, кластерный анализ, рельеф, ландшафт, растительное разнообразие, климатические и гидрологические показатели, памятники градостроительства и архитектуры, сакральные сооружения, мемориальные места, социально-экономические ресурсы.

УДК 379.85:91

**НАУКОВО-ОСВІТНЯ
ТА РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГАЛИЦЬКОГО НПП**

Л.В. Ковальська

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті подано характеристику природно-ландшафтних атракцій території Галицького національного природного парку. Проведено аналіз рекреаційної, зокрема екотуристичної діяльності, зазначено роль центру реабілітації диких тварин та музею «Природа Землі Галицької» у розвитку парку. Запропоновано подальші шляхи розвитку науково-освітньої та рекреаційної діяльності Галицького НПП.

Ключові слова: Галицький національний природний парк, науково-освітня діяльність, рекреація.

Вступ. Існуюча сьогодні в Україні науково-освітня система перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється передусім у невідповідності науки й освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності тощо. Тому дана стаття покликана, на прикладі пропагування науково-освітньої та рекреаційної діяльності Галицького національного природного парку, розкрити шляхи забезпечення випереджального розвитку цих галузей.

Об'єктом дослідження є науково-освітня та рекреаційна діяльність Галицького національного природного парку. **Метою роботи** є ознайомлення, пропагування природно-ландшафтних атракцій парку, туристичної мережі та виокремлення подальших шляхів розвитку науково-освіт-

ньої та рекреаційної діяльності Галицького НПП.

Для поставленої мети слід виконати такі **завдання**:

- розкрити сутність наукової діяльності парку;
- охарактеризувати вихідну базу освітньої діяльності у парку;
- проаналізувати рекреаційну діяльність.

Виклад матеріалу. Галицький національний природний парк створений згідно з Указу Президента України від 9 серпня 2004 р. на площі 14684,8 га, з яких у постійному користуванні парку перебуває 12159,3 га та охоплює весь адміністративний район – Галицький Івано-Франківської області. Парк створено з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних лісових та лісостепових природних комплексів Передкарпаття. Територія парку розміщена вздовж ріки Дністер та пониззі його допливів – рік Лімниця, Луква, Гнила Липа. До його складу включено лісові урочища (загальною площею близько 11 тис. га), водно-болотні угіддя (площа водного дзеркала – 4096 га), ділянки з цінними угрупованнями лучно-степової рослинності, геологічні утворення. Серед основних напрямів діяльності парку чільне місце займає науково-освітня та рекреаційна.

Науково-освітня діяльність охоплює два напрями: науковий та освітній. Наукова діяльність у парку проводиться згідно програми «Літопис природи», і включає вивчення, опис, систематизацію, класифікацію об'єктів живої та не живої природу у межах та на прилеглих територіях парку. Результатами роботи є випуск публікацій та наукового звіту за поточний рік, а також виконання бюджетної роботи «Проект організації території Галицького НПП, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів». На основі науково обґрунтованих рекомендацій проведено природо-

охоронні заходи у зонах регульованої рекреації з метою формування аборигенного типу лісу, споруджено 6 штучних платформ під гнізда чорного лелеки.

Освітня діяльність у парку проводиться на базі Еко-освітнього туристичного комплексу до складу якого входить:

- центр реабілітації диких тварин, – мета створення якого, – допомога диким (хворим, покаліченим, молодим) тваринам, що потрапили у скрутне становище і не можуть самі вижити у дикій природі. На сьогоднішній день збудовані вольєри для хижих й водоплавних птахів, копитних ссавців та хижих звірів;
- музей «Природа Землі Галицької», який був створений спільними зусиллями з НЗ «Давній Галич» та Державним природознавчим музеєм НАН України. Він займає площу 80 м², розміщений у садибі парку. Експозиція музею відображає 3 типи природних комплексів (лісові, водно-болотні та лучно-степові) у вигляді 4 закритих та однієї відкритої діорам. Колекція чучел і мокрих препаратів хребетних тварин налічує 75 експонатів 63 видів; ентомологічна колекція – 98, колекція мушель моллюсків – 14 видів; палеонтологічна колекція – 12 експонатів;
- екзотаріум – населяють екзотичні представники орнітофауни Північної Африки, Латинської Америки та Південно-Східної Азії. Їх чисельність близько 10 видів;
- експериментально-експозиційна ботанічна ділянка «Лучно-степова та кальцієво-петрофільна рослинність Галицького НПП»;
- експериментально-експозиційна ботанічна ділянка «Рідкісні рослини лісових екосистем Галицького національного природного парку»;
- дендропарк, благоустрій якого проводиться, в основному, у літній період (декоративна дерев'яна доріжка, вста-

новлення інформаційного панно, закладено квіткові клумби, створення живоплоту обабіч в'їзної дороги т.д.

Для поглиблення природничих знань відвідувачів виготовлені та встановлені двомовні вказівники (932 одиниці) рідкісних та декоративних деревних порід, що зростають у дендропарку.

Налагоджена тісна співпраця з відділом освіти Галицької районної державної адміністрації (проведення спільних акцій – «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Збережемо ялинку» і ін.). Мета проведення таких заходів – виховання у підростаючого покоління шанобливого ставлення до природи, безпосередньої участі, зокрема молоді, у охороні та відтворенні екосистем та її окремих компонентів. Слід зауважити, що до проведення вище наведених акцій неабияку дотичність має новостворена екологічна громадська організація «Еко-Галич».

Дієздатними є угоди про проходження практики студентами фармацевтичного факультету Івано-Франківського національного медичного університету та Інституту природничих наук й інституту Туризму Прикарпатського національного університетів імені Василя Стефаника. На базі Галицького національного природного парку студенти мають можливість ознайомитися з лікарськими, рідкісними представниками рослинного та тваринного світу, провести опис атрактивних об'єктів живої та неживої природи, провести аналіз складових екосистеми, спроектувати екотуристичні маршрути.

Налагоджені також зв'язки про наукову та творчу співпрацю з Івано-Франківським державним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді тощо. Галицький НПП співпрацює з «Еко-Галич», яка на грантовій основі разом з екологічним фондом Галицької районної адміністрації забезпечила фінансову підтримку розбудови вольєрів; з ПАТ «Прикарпаттяобленерго», що розпочало природоохоронну програму

«Лелеки», мета якої охорона білого лелеки на Прикарпатті шляхом підняття на металеві платформи гнізд, розміщених на ЛЕП.

Рекреаційна діяльність проводиться у музеї природи, на 4 еколого-пізнавальних стежках («По Діброві», «На Касову гору», «Вздовж Бурштинського водосховища», «На риборозплідні ставки») та 3 туристичних маршрутах («До Галичинських

печер», «Ворониця-Сімлин», «Княжа криниця – Замкова гора»). Тут відвідувачі можуть інтелектуально збагатитися та відновити свої як фізичні, так і духовні сили. У кількісному відношенні за 2011 р. екскурсанти склали 2382 осіб, у віковій категорії яких становили, в основному, учні та студенти (табл. 1).

Таблиця 1

Рекреаційне навантаження на рекреаційні зони Галицького НПП

№ з/п	Функціональні зони парку	Кількість екскурсантів, осіб	Кількість одиниць автотранспорту, шт	Середні рекреаційні навантаження, люд.-день/га
1	Зона регульованої рекреації	327	–	3,3
2	Зона стаціонарної рекреації	2055	74	13,3
3	Загалом	2382	74	9,2

Протягом 2011 року адміністрацією парку проведено 161 екскурсія. Серед відвідувачів левову частку складають жителі Івано-Франківської, а також Львівської, Хмельницької, Закарпатської та Тернопільської областей, всього – 730 осіб, 37 екскурсій; студенти вищих навчальних закладів м. Івано-Франківськ, м. Львова, м. Чернівці, м. Луганськ – 142 особи, 11 екскурсій; працівників туристичних агенцій – 4 особи. 1 екскурсія; найковці – 8 осіб, 3 екскурсії. Для іноземних туристів (Республіка Польща) проведено 4 екскурсії (26

осіб), Російської Федерації – 1 екскурсія (2 особи), США (штат Техас) – 1 екскурсія (6 осіб), Канада – 1 екскурсія (5 осіб). Значна частка екскурсій проводилася на базі Еколого-освітнього туристичного комплексу.

Переважна більшість екскурсантів прибули в НПП на легкових автомобілях, автобусах, рідше – на велосипедах та пішки. Станом на 2011 р від рекреаційної діяльності (табл. 2) одержано коштів на суму 6448 грн (табл. 3).

Таблиця 2

Індикатори ефективності рекреаційної діяльності на території Галицького НПП

№ з/п	Показники ефективності	Кількість одиниць
1	Кількість зон стаціонарної рекреації, шт	2
2	Кількість проведених екскурсій	161
3	Кількість відвідувачів, осіб	2382
4	Наявність ЕПС, шт	4
5	Наявність ТМ, шт	3
6	Рафтинг (р. Дністер, р.Лімниця)	2
7	Валютні надходження, грн	6448,0
8	Збільшення валютних надходжень (2011 р.) у порівнянні з 2010 р., разів	2,3
9	Об лаштовані оглядові майданчики	2
10	Валютні надходження від рекреації у розрахунку з 1 га стаціонарної зони рекреації	257,2

Продовження таблиці 2

11	Валютні надходження від рекреації у розрахунку з 1 га регульованої зони рекреації	0,31
12	Вкількість розроблених буклетів, путівників тощо	3
13	Кількість статей у пресі про парк	19
14	Кількість теле-, радіо передач про установу	7
15	Створення рекреаційних об'єктів, місць	11
16	Кількість відвідувачів, що припадає на 1 штатного фахівця з рекреації	476
17	Сума надходжень від одного рекреанта, грн	2,71
18	Новостворені рекреаційні пункти	3
19	Участь у фестивалях. Виставках, форумах	4
20	Кількість встановлених інформаційних щитів, вказівників, банерів, інформаційних панно, знаків, стендів тощо	94
21	Фільми, презентації, слайди	2

Таблиця 3

Економічна ефективність функціонування туризму у парку

№ з/п	Джерела надходження	Прибуток, грн		
		2009 р.	2010 р.	2011 р.
1	Центр реабілітації тварин	418,0	724,0	1918,0
2	ЕПС «На Касову гору»	52,0	180,0	404,0
3	ТМ «До Галичинських печер»	32,0	76,0	52,0
4	Музей «Природа Землі Галицької»	902,0	985,0	2536,0
5	ЕПС «По Діброві»	–	88,0	220,0
6	ТМ «Княжа криниця – Замкова гора»	–	326,0	280,0
7	Реалізація путівників, буклетів, туристичних карто-схем, календарів	46,0	270,0	432,0
8	ТМ «Ворониця-Сімлин»	–	–	96,0
9	Оренда архітектурних форм	–	145,0	510,0
10	Всього	1450,0	2794,0	6448,0

На сьогоднішній день розпочато підготовчі роботи щодо проектування та створення ЕПС «До таємниць гори Магса», що буде облаштована на території Галицького лісництва парку.

Популяризація Галицького національного природного парку, зокрема його еколого-освітньої та рекреаційної діяльності проводиться через засоби масової інформації (пресу, телебачення).

Висновки. Отже, науково-освітня та рекреаційна діяльність Галицького національного природного парку була спрямована на розширення зв'язків, налагодження контактів про співпрацю з вищими навчальними закладами Івано-Франків-

ської області, розбудову туристичної інфраструктури (облаштування маршрутів та створення нових), контроль за станом туристичних об'єктів, якістю надання туристичних послуг та масового проведення еко-освітньо-виховних заходів серед населення з метою поглиблення екологічної свідомості й освідченості серед громадян.

Література

1. Мислюк І.І. Основні підсумки рекреаційної діяльності / І. Мислюк // Літопис природи. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Т. 6. – С. 341–350.
2. Голійчук І.В. Основні підсумки еколого-освітньої діяльності / І. Голійчук // Літопис

природи. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012.
– Т. 6. – С. 334–341.

Kovalska L.V. SCIENTIFIC-EDUCATIONAL AND RECREATIONAL ACTIVITY OF GALYCH NATIONAL NATURAL PARK. *The characteristics of natural and landscape attractions of Galych National Natural Park have been given in the article. The analysis of recreational, in particular eco-tourism activity, has been done. The role of the centre for wild animals' rehabilitation and the museum «Nature of Galych Land» in the development of the park is described. Further steps in the development of scientific-educational and recreational activities of Galych National Natural Park have been suggested.*

Keywords: Galych National Natural Park, scientific and educational activity, recreation.

Ковальська Л.В. НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ И РЕКРЕАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГАЛИЦЬКОГО НПП. *В статье подана характеристика естественно-ландшафтных атракций территории Галицкого национального природного парка. Проведен анализ рекреационной, в частности экотуристической деятельности, отмечена роль центра реабилитации диких животных и музея «Природа Земли Галицкой» в развитии парка. Предложены дальнейшие пути развития научно-образовательной и рекреационной деятельности Галицкого НПП.*

Ключевые слова: Галицкий национальный природный парк, научно-образовательная деятельность, рекреация.

УДК 379.85:726

**РОЗВИТОК РЕЛІГІЙНОГО
ТУРИЗМУ НА ПРИКАРПАТТІ***В.В. Шикеринець*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

В даному дослідженні висвітлюється актуальність використання та збереження історико-культурної спадщини як ресурсної основи релігійного туризму. Виявлено та систематизовано теоретико-методологічні основи нового альтернативного виду туризму – релігійного туризму, його потенційні можливості та територіальний аспект розвитку. Запропоновано конкретні рекомендації щодо перспективного розвитку релігійного туризму в Івано-Франківській області.

Ключові слова: державне управління, туризм, релігійний туризм, паломницький туризм, екскурсійно-пізнавальний туризм, науково-релігійний туризм, історико-культурна спадщина.

Вступ. Івано-Франківська область з її історико-культурною спадщиною та багатством туристично-рекреаційних ресурсів входить до п'ятірки найпривабливіших туристичних центрів України. Прикарпаття є перспективним туристичним регіоном країни. Це територія з унікальними ресурсами, неповторними красвидами, багатвіковими традиціями і самобутньою культурою населення. Об'єктами уваги туристів є не лише мальовничі ландшафти, джерела цілющих вод, приваблю їх також історико-культурна і духовна спадщина краю. Володіючи великою кількістю сакральних об'єктів (храмів і храмових комплексів, монастирів) варто подбати про їх використання для задоволення духовних потреб та пізнання – як українців так і іноземних відвідувачів.

Об'єктом дослідження є релігійний туризм в Івано-Франківській області, а **предметом дослідження** – процеси ста-

новлення та розвитку релігійного туризму в області.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що розробка і впровадження механізмів регулювання релігійного туризму сприятиме раціональному та ефективному розв'язанню проблем, пов'язаних з розвитком туризму в Україні в цілому.

Серед перспективних напрямів розвитку туризму в Україні у ХХІ ст., вважаємо, має стати розробка нових, цільових маршрутів для вітчизняних та зарубіжних туристів з урахуванням конфесійних карт областей [1].

Огляд літератури. Відродження українських традицій і звичаїв, елементів національної культури, вплив релігії на українське суспільство, особливості менталітету нації, духовно моральний вимір викликає інтерес з боку багатьох фахівців різних напрямів, зокрема духовенства, органів державного та місцевого управління (місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може вводити, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює сполучення в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал [2]), науковців і відображається в чисельних публікаціях, монографіях, виступах.

Ці питання знайшли певне відображення в узагальнених працях науковців з державного управління, істориків, політологів, соціологів, філософів та туризмознавців. Окреслені проблеми розглядали В. Азар, А. Білоус, В. Бондаренко, В. Великочий, В. Волошин, Г. Гребенькова, Г. Гуменюк, В. Журавський, С. Здіорук, В. Кифяк, І. Курас, О. Любінцева, В. Мацал, В. Федорченко та ін. українські й зарубіжні вчені, щоправда, переважно з позицій історичної та юридичної науки.

Але разом з тим відчувається нестача напрацьованих стосовно формування моделі релігійної свідомості, прикладних досліджень релігійної сфери регіонального

рівня, обґрунтування релігійно-географічного районування, використання релігійних об'єктів для екскурсійної діяльності. Саме тому дослідження церковних історико-культурних об'єктів краю з метою їх використання в туристично-екскурсійній діяльності визначили актуальність дослідження.

Необхідно зазначити, що вивчення і розробка теоретико-методологічних основ релігійного туризму ще не стало предметом спеціального комплексного дослідження в українській науці з державного управління та туризмології. Поза увагою науковців залишаються такі проблемні питання як створення термінологічного апарату і підходів до класифікації релігійного туризму як унікального соціально-економічного явища.

Метою статті є оцінка об'єктів церковної історико-культурної спадщини для розвитку туристичної діяльності в Івано-Франківській області.

Виклад матеріалу. Релігійний туризм – вид діяльності, пов'язаний із наданням послуг і задоволення потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, розташованих поза межами звичайного середовища проживання[3].

Географічне вивчення релігії полягає в тому, що її розглядають як феномен духовного життя людства, надбання його культури, що розвивається в часі й просторі й набуває різних виявів: суттєвих і хронохорологічних. Як система духовних цінностей вона функціонує в просторі й часі, відтворюючись в елементах матеріальної та духовної культури, набуваючи чинності як морально-етична основа повсякденного людського буття. Діяльність цих елементів забезпечує людині можливість задовольняти свої духовні потреби. Тому до вищезазначених підходів треба додати й діяльний підхід, який розглядає релігію як сукупність обрядів із відправленням культів. Об'єктом географії релігій є духовна складова ноосфери, предметом – законо-

мірності територіальної організації релігії в просторі й часі у певних природних і соціально-економічних умовах[4].

На сьогоdnішньому етапі розвитку релігійного туризму особливе значення набувають дослідження історії і культури етноконфісійних груп, які населяють територію області. В системі релігійного туризму є спільні риси з культурним туризмом, що є особливим зацікавленням для іноземних туристів. Найбільш відомими центрами релігійного туризму в Івано-Франківській області є Гошівський монастир (чоловічий, греко-католицький, 1570 р.) та Манявський скит (чоловічий, православний, 1606 р.) – пам'ятки оборонної архітектури.

У найбільш загальному розумінні, релігія трактується як одна з форм суспільної свідомості, форма духовно-практичного освоєння світу, що поєднує людей на певній основі. Вона охоплює ідеї, погляди, уявлення про Бога і Вищі сили; емоції людини; культові дії (богослужіння, молитви, обряди, свята); спосіб життя (побутові традиції, стереотипи мислення, поведінки, пости); організації, що об'єднують віруючих; культові споруди; інфраструктурні елементи, що забезпечують релігійне життя.

Релігія виступає невід'ємною складовою соціокультурного простору в межах якого відбуваються процеси релігійно-національного відродження. Свідченням таких змін є зростання мережі релігійних закладів, релігійних громад, збільшення духовних центрів, релігійних місій і братств, активізація паломництва. Релігійна сфера характеризується змінами якісного і кількісного складу віруючих. До категорії віруючих відносить себе понад 75 % населення країни, серед молоді цей показник становить приблизно 70 %. Наслідком таких змін є перетворення раніше байдужих до релігії в глибоко віруючих людей та формування самостійної підгалузі підприємницької діяльності – релігійного ту-

ризму, з своєю економічною специфікою, інфраструктурою і формою рухомості населення.

Релігійний туризм є самостійною підгалуззю і одним із перших видів туристичних подорожей. Він задовольняє духовні потреби віруючих різних віросповідань, забезпечує ознайомлення населення з маловідомими сторінками історії релігії й одночасно сприяє формуванню культури міжконфесійних і міжнаціональних відносин, утвердження національної свідомості і любові до рідного краю, самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків. Основними різновидами релігійного туризму є туризм екскурсійно-пізнавального та паломницького напрямку [5].

Об'єктом релігійного туризму – є церковні історико-культурні об'єкти, що містять інформацію про конфесійні прояви. Релігійні об'єкти переходять в ранг екскурсійних коли на них з'являється туристичний попит. Будучи продуктом праці попередніх поколінь, релігійні об'єкти виступають як предмет праці для виробництва (надання) туристичних послуг пізнавального-екскурсійного характеру. Тобто, це спадок історичного розвитку цивілізації, який накопичився на певній території, результат духовної і матеріальної діяльності попередніх поколінь.

Релігійний туризм – інтегрований спеціалізований вид туризму, який сформувався на стику богослов'я, філософії, історії, туризмології, культурології, краєзнавства та державного управління шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань.

Туристична галузь Івано-Франківської області має розгалужену мережу санаторно-курортних і туристично-рекреаційних закладів, які спроможні одночасно прийняти більше 20 тис. осіб. В переліку їх послуг крім основних, різноманітні додаткові, зокрема тури екскурсійно-пізнавально-

го характеру та паломницькі тури. Участь у релігійних заходах в якості глядачів приваблює туристів, вони мають можливість побачити діючі культові пам'ятники, музеї, відвідати релігійні служби, прийняти участь в хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах, взяти участь в релігійних святах.

За кількістю пам'яток архітектури і містобудування Івано-Франківська область займає третє місце в Україні. В даний час в області під охороною держави нараховується з найдавніших часів (XII ст.) і до XX ст. 1423 пам'ятки архітектури, з них 513 культових споруд – 482 церкви (127 мурованих і 335 дерев'яних), 24 костели та 7 синагог, в т.ч. 87 пам'яток національного значення, переважна більшість яких – це пам'ятки дерев'яної і мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах [6].

Більшість церковних історико-культурних пам'яток Прикарпаття тісно пов'язані з історичним минулим краю і має багатовікову історію. Вони втілюють майже всі відомі архітектурні стилі: бароко, готику, ренесанс, класицизм XIX ст.

Прикарпаття багатонаціональний та багатоконфесійний край. Сьогодні в області проживають представники 80 національностей, об'єднаних в 20 конфесій та понад 1600 релігійних громад. Майже в кожному населеному пункті мирно співіснують різні конфесії: греко-католицькі, православні, римо-католицькі, протестантські, які є найчисельнішими громадами. Крім традиційних течій діють малочислені релігійні громади, загалом в області нараховується понад 1310 культових споруд.

Пам'ятниками архітектури і містобудування, важливими об'єктами релігійного туризму регіону є монастирські комплекси. Вони є характерними культовими спорудами греко-католицької, православної і римо-католицьких церков. Монастири завжди були центрами туризму і краєз-

навства. Найвідомішими з них є Домініканський монастир (1742–1762 рр., смт. Богородчани); Манявський скит (1606 р., с. Манява Богородчанського району); Гошівський монастир (1570 р., Долинський район); Студинський монастир (1938 р., м. Яремче) та ін.

Найціннішими пам'ятками сакрального мистецтва є: Богородчанський район – с. Росільна (церква Апостолів Петра і Павла (кінець XIX ст. та храм Архістратига Михаїла (1848 р.); Галицький район – с. Крилос (Успенська церква (XVI ст.), с. Шевченково (Церква Святого Пантелеймона (1194 р.) – єдиний в Україні практично повністю уцілілий храм Галицького князівства; Долинський район – с. Гошів (церква Святого Преображення (1842 р.); м. Івано-Франківськ – Вірменський костел (1762 р.), Колегіальний костел Діви Марії (1703 р.), Собор Святого Воскресіння (1763 р.); м. Рогатин – оборонний костел Святого Миколи (XV ст.) [7].

Костели, в основному, борочного стилю і відзначаються монументальністю і величністю. Найвизначнішими з них є костел кармелітів (1624 р.) у с. Більшівцях Галицького району, парафіяльний костел (1703 р.) та костел єзуїтів (1763р.) на майдані Шептицького в м. Івано-Франківську, костел (1760 р.) в місті Городенці та костел бернардинців (1735 р.) в смт. Гвіздець Коломийського району та ін.

Окремий інтерес представляють дерев'яні храми – справжні шедеври української архітектури та народного будівництва. Досвід включення таких споруд, що представляють бойківський та гуцульський типи церковної архітектури у туристичну інфраструктуру області збагачує її зміст та гармонійно доповнює інші види туристичної діяльності.

Івано-Франківська область володіє значними пам'ятками дерев'яної народної архітектури, які є найціннішою сторінкою народного мистецтва і найбільшою мірою здатні репрезентувати край у всій своєрід-

ності та складності. Пам'ятки дерев'яного будівництва є найбільш вразливою частиною національної культурної спадщини. Надзвичайно гостро проблема збереження та ефективного використання культурних пам'яток у регіоні. Вони гинуть від води, вогню, а найбільше під людської недбалості й безкультур'я. Майже кожного року в області зникає унікальний дерев'яний храм – з причини відсутності коштів. Через брак державного фінансування використання пам'яток у туристичній діяльності є чи не єдиним джерелом коштів для їх порятунку і збереження.

Під державною охороною перебуває 335 дерев'яних церков краю, а саме: м. Рогатин – церква Святого Духа (1598 р.); м. Яремче – церкви Івана Милостивого (XVIII ст.) та Архістратига Михаїла (XIX ст.); с. Микуличин – Троїцька церква (1868 р.); смт. Ворохта – храм Різдва Богородиці (1615 р.); смт. Верховина – Анно-Зачатівська церква (1872 р.); м. Косів – Васиіївська церква та ін.

Дерев'яні церкви збудовані народними майстрами без жодного гвіздка у специфічних архітектурних стилях, притаманних лише певній місцевості: бойківському, гуцульському, лемківському, стилі бароко та готичному.

Сьогодні одним з найважливіших об'єктів релігійного туризму у розвитку туристичного потенціалу області є некрополі. Цвинтарі на сьогоднішній день є місцями, з яких часто починається перебування туристів в певному населеному пункті. Причинами цього можуть бути, по-перше, відвідини місць поховання родичів, по-друге, повага до пам'яті видатними громадським, релігійним, та державним діячам, по-третє, данина пам'яті героям, що віддали своє життя на полі битви.

Некрополі є важливим туристичним ресурсом, який може притягнути значні за обсягом туристичні потоки. Для іноземних та вітчизняних туристів є вельми цікавим з історико-культурного та архітектурного

поглядів ознайомитися як з радянськими, російськими, австрійськими, польськими, іудейськими, караїмськими, німецькими цвинтарями та могилами, які знаходяться нині на території населених пунктів Івано-Франківської області.

Саме на Прикарпатті виник хасидизм (хасид означає «благочестивий»), – одна з найпоширеніших течій іудаїзму. Засновником хасидизму був Ізраель бен Еліазер або Бааль Шем Тов («власник доброго імені» – скорочено Бешт), який у середині XVIII ст. заснував у м. Косові першу хасидську громаду. Після нього знаменитими цадиками (праведниками) були Якоб Коппель Хасид, Мена Барух, Менахель Мендель, Нахман Косовер, Хаїм Гагер, (близько 10 тис. осіб) були винищені нацистами в ході «операції» 15–16 жовтня 1941 р. та в наступні місяці. На місці масового вбивства споруджено пам'ятний знак [8].

В Івано-Франківській області представлені багаті зразки матеріальної культури караїмів. Саме кримські караїми на запрошення короля Данила Галицького селяться у XIII ст. в містах Галичі та Луцьку. На жаль, кенаса у м. Галичі була зруйнована ще в 1985 р. Туристи можуть ознайомитися лише з експозиціями в єдиному в Україні музею караїмської культури і побуту та караїмським цвинтарем у Галицькому районі [9].

Водночас, в Івано-Франківській області не в повній мірі використовується історико-культурна спадщина для формування спільної ідентичності, консолідації місцевих мешканців та формування позитивного іміджу області. На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкту. Внаслідок цього об'єкти церковної історико-культурної спадщини залучаються до релігійного туризму безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму.

Відродження звичаїв і традицій, еле-

ментів національної культури тісно пов'язано з духовно-релігійним суверенітетом. Відвідувати релігійні об'єкти можна як з паломницькою метою так і з цікавості. Сьогодні більшість відвідувачів-туристів цікавляться святинями, їх архітектурою, намагаються більше дізнатися про діяльність церкви. Збільшення кількості туристів призведе до розширення релігійної туристичної інфраструктури – церковних готелів та ідалень, облаштованих місць для наметових містечок, виставкових залів ікон, церковних лавок. Збільшення ролі релігійного туризму призведе до створення маршрутів для різних груп туристів, випуску путівників та іншої літератури релігійного спрямування.

Одержані в процесі наукового дослідження результати підтверджують гіпотезу, покладену в його основу, а реалізована мета та завдання дають можливість сформулювати такі **висновки**:

– в черговий раз підтверджено, що подальший розвиток релігійного туризму в області гальмується недосконалістю нормативно-правової бази, відсутністю системи регулювання релігійного туризму;

– регулювання розвитку релігійного туризму пропонується розглядати як сукупність форм і методів органів місцевого управління на діяльність суб'єктів господарювання з метою реалізації соціально-економічних пріоритетів та забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму.

Література

1. Божук Т.І. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / [Автор-упорядник Т.І. Божук]. – Львів : Український бестселер, 2010. – С. 94.
2. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : Монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені

- Василя Стефаніка. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – С. 295–296.
3. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм : Навч. посібник / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 19.
  4. Медвідь Л.І. Релігійний туризм як один з напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області / Л.І. Медвідь // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Мат. міжн. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ; Яремче, 19–21 жовтня 2011 р.) Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка; гол. ред. – Володимир Клапчук; відп. секр. – Василь Шикеринець. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – С. 361.
  5. Павлов С. В. Географія релігій / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева. – К. : Артк, 1998. – С. 124–127.
  6. Прикарпаття: спадщина віків : Історико-культурологічне видання / [За ред. М.В. Кугутяка]. – Львів : Манускрипт, 2006. – С. 164–186.
  7. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм : Навчальний посібник / З.П. Сапелкіна. – К. : Альтерпрес, 2009. – С. 91–92.
  8. Шикеринець В.В. Деякі аспекти розвитку етнотуризму в Україні (на місцевому рівні) / В.В. Шикеринець // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи : Зб. мат. Всеукр. н.-п. конф. мол. вчених (Львів, 2–3 березня 2011 р.) / МОНМС України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2001. – С. 23.
  9. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні : Монографія / В.В. Шикеринець / [За наук. ред. д.держ.упр., проф. О.Я. Лазора] / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр.я при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010 – С. 31.

Shykerynets V.V. DEVELOPMENT OF RELIGIOUS TOURISM IN PRECARPATHIAN AREA. *The given article highlights the actual use and maintenance of historical- cultural heritage as a resource basis of religious tourism. The theoretical and methodological bases of a new alternative*

type of tourism – religious tourism, its potential abilities and territorial aspect of its development are discovered and systematized. Factual recommendations in relation to perspective development of religious tourism in Ivano-Frankivsk region are offered.

Keywords: state administration, tourism, religious tourism, pilgrimage, excursion-cognitive tourism, scientific-religious tourism, historical and cultural heritage.

Шикеринець В.В. РАЗВИТИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ТУРИЗМА НА ПРИКАРПАТЬЕ. *В данном исследовании освещается актуальность использования и сохранения историко-культурного наследия как ресурсной основы религиозного туризма. Выявлены и систематизированы теоретико-методологические основы нового альтернативного вида туризма – религиозного туризма, его потенциальные возможности и территориальный аспект развития. Предложены конкретные рекомендации относительно перспективного развития религиозного туризма в Ивано-Франковской области.*

Ключевые слова: государственное управление, туризм, религиозный туризм, туризм паломника, экскурсионно-познавательный туризм, научно-религиозный туризм, историко-культурное наследие.

УДК 930.85(477.83)

**НОВІ ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ
ПРИКАРПАТТЯ ТА ГІРСЬКИХ
РАЙОНІВ ЛЬВІВЩИНИ
ДЛЯ ПОТРЕБ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ**

Р.Я. Берест, С.Д. Колесник

Львівський інститут економіки і туризму

Через призму аналізу різночасових поховальних пам'яток та знаків висвітлюється багатогранна історія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат. Відзначено важливе місце різноетнічних захоронень на землях Східної Галичини, як цінної спадщини вітчизняної і світової культури, котра може привабити українського та іноземного туриста, сприяти дальшому розвитку туристичної інфраструктури.

Ключові слова: поховання, хрести, могили, пам'ятні знаки, культура, туризм.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків розвитку нашої незалежної держави на сучасному етапі виступає реалізація процесу євроінтеграції. Загалом можна зауважити, що Україна поступово утверджується серед світової спільноти. Знаменним є 2013 р., у якому Україна виконує почесну місію голови ОБСЄ. Утвердження України помітно у спорті, освоєнні космосу, наукових відкриттях й досягненнях в галузі медицини, мікробіології, нанотехнологій, ядерної енергетики, тощо. Проте в історії, як свідчать наші недавні соціологічні опитування серед іноземних туристів й студентів вищих навчальних закладів Львова, зарубіжних гостей ЄВРО-2012, наша країна ще й досі залишається маловідомою. Багата та різноманітна історико-культурна спадщина України, яку крім автохтонного українського населення у різні епохи творили поляки, австрійці, євреї, караїми, італійці, чехи, словаки, росіяни, німці, французи, англійці та інші народи, у переважачій більшості невідома. Зокрема, маловідомими залишаються печерні монастирі, під-

земні ходи та підземелля, культові споруди (кірхи, костели, кенаси, єврейські божниці і ін.), городища, замчища, стародавні виробництва. Серед історико-культурних пам'яток особливе місце займають поховання та пам'ятні знаки, які не тільки збагачують та персоніфікують історію, але й свідчать про складне та багатогранне історичне минуле нашого краю.

Актуальність теми полягає у потребі гідного представлення історії нашого народу в контексті національних та світових історико-культурних надбань зазначеного регіону і тим самим створення умов його привабливості для вітчизняного та зарубіжного туриста, що загалом, як свідчить досвід багатьох країн, буде сприяти покращенню та розширенню туристичної інфраструктури, зростанню числа зайнятих осіб в сфері послуг, економічному розвитку нашої держави, вихованню у громадян бережного ставлення до різних пам'яток історії та культури, росту національної гідності тощо.

Виклад матеріалу. Територія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат Львівщини багата на різночасові поховальні пам'ятки. Найдавніші з них відносяться ще до кам'яного віку. Здебільшого такі поховання є випадковими, неозначеними, а кісткові рештки та речові знахідки поповнюють фондові збірки археологічних, історичних й краєзнавчих музеїв. Нерідко стан та рівень збереження архаїчних антропологічних матеріалів не дає змоги презентувати їх для широкого загалу. Тому найчастіше у музейних установах експонують виявлений у захороненнях супровідний або, так званий, поховальний інвентар [17, с. 23–38].

Зрештою, польові палеолітичні, мезолітичні чи неолітичні об'єкти, де знаходять стародавні поховання, для формування туристичних маршрутів чи включення їх у сферу туристичної інфраструктури є малоефективними так як, здебільшого існують лише в період проведення розкопок. Свідченням цьому може бути те, що

досі на землях українського Прикарпаття немає жодного музеєфікованого об'єкта часів кам'яного віку.

Більш значимими для туризму з числа стародавніх поховань є кургани. Творцями курганів були представники різних культурних спільнот, котрі існували у різні періоди історії. Часто стародавні насипи мають невеликі розміри в діаметрі та незначну висоту і тому на місцевості майже не привертають до себе увагу.

Як показали дослідження фахівців, найбільша кількість курганів Прикарпаття належить археологічним культурам, які відносяться до III–I тис. до н.е. Варто зазначити й те, що традиція насипання курганів на похованнях також характерна і для періоду Київської Русі, часів Хмельниччини тощо.

За нашими підрахунками на території Стрийського, Самбірського, Старосамбірського та Сколівського районів зараз налічується більше сотні ще недосліджених поховальних насипів. Для прикладу можна навести групи курганних поховань, що творять, так звані, поховальні комплекси або могильники. Значне їх число зафіксовано на Стрийщині поблизу села Великі Дідушичі [1, с. 29], біля селища міського типу Дашава [20, с. 130], неподалік від Довголуки, Йосиповичів, Комарова [1, с. 30–32] та ін. Встановити їхню культурну приналежність можна лише на основі розкопок та аналізу речових знахідок, які супроводжують покійника.

«Складною» проблемою сучасної археологічної науки є те, що більшість курганних пам'яток після виконання археологічних робіт зникає, а виявлені знахідки поповнюють колекції державних музеїв і навіть приватних збірок. Тому, на нашу думку, важливим питанням залишається відновлення й збереження пам'ятки після проведення розкопок, що можна досягти шляхом її поетапного раціонального дослідження і реконструкції після завершення робіт, але тепер уже як відому та цінну історико-культурну спадщину вітчизняної чи світової культури.

Результати розкопок свідчать, що більшість курганів належить до пам'яток підкарпатської групи культури шнурової кераміки, яку хронологічно відносять до бронзового віку та датують кінцем III – першою половиною II тисячоліття до нашої ери [20, с. 137–138]. Визначальною ознакою, що дала назву культурі, є відбиток шнура на ліпних посудинах, які дуже часто виступають складовою частиною поховального інвентарю. Такий «орнамент» стародавні гончарі наносили на сирій посудині перед випалюванням.

Традиція насипання курганних поховань знайшла своє місце і в скіфо-сарматських поховальних комплексах, які існували в VII ст. до н.е. – III ст. н.е. Найбільше їх колись існувало у Північному Причорномор'ї. Унікальні речові знахідки з багатьох курганних захоронень скіфів та сарматів (Товста Могила, Чорна Могила, Кайманова Могила та ін.) зберігаються в Національному Музеї Коштовностей України, що знаходиться на території Києво-Печерської лаври. Проте окремі їхні поховальні пам'ятки знаходяться і на землях Прикарпаття, що свідчить про історичне значення українських земель, які заселяли різні народи.

Крім того, поховальні пам'ятки і знаки нашого краю містять унікальну історичну інформацію, яка від найдавніших часів відображає складне історичне минуле не тільки українського народу, але й тих чужоземних етносів, які в силу різних причин та обставин опинялися на наших землях. Нові та цінні інформативні відомості й матеріали значно збагачують національну історико-культурну спадщину, яку різними методами і засобами туризму треба донести до вітчизняного та зарубіжного туриста й тим самим показати привабливість нашого краю, сприяти його економічному та культурному зростанню.

Проте в окремих випадках поховальні пам'ятки відзначаються звичаєм трупоспалення, незначними речовими знахідками, що ускладнюють їх інтерпретацію.

Чимало стародавніх курганних могил пограбовані або мають значення кенотафів (символічних поховань без покійника). Найчастіше такі захоронення здійснювали як увіковічення пам'яті про осіб, котрі загинули далеко від рідної землі.

Таким чином, поховання дописемної історії мають важливе значення в галузі дослідження історії. Але, враховуючи архаїчність пам'яток, інформативну обмеженість про них, особливо їхніх творців, складність та високу вартість їх збереження й музеєфікації, поки що вони майже не отримали практичного застосування в туризмі. На нашу думку, на даний час потрібними є хімічні реактиви, які б сприяли дешевому, належному та ефективному збереженню знайдених антропологічних матеріалів, що дало б змогу досліджувати на індивідах еволюцію гомінідів і навіть порівняти як виглядала стародавня та сучасна людина.

Цінними для туристичної галузі являються поховальні пам'ятки писемного періоду нашої історії, який розпочинається з княжих часів. Давно зауважено, що персоніфіковані поховання відомих осіб та діячів значно більше привертають увагу мандрівників та туристів, ніж звичайні безіменні захоронення.

Однією з унікальних гіпотетичних давньоруських пам'яток досліджуваного регіону є «Могила князя Святослава». Вона знаходиться в недалекій околиці карпатського містечка Сколе, що біля села Гребенів. За побутовою легендою під курганним насипом знаходиться місце поховання київського князя Святослава Володимировича, якого за літописними даними у 1015 році вбив його брат Святополк (Окаянний) [19, с. 725–726]. Після довготривалого очікування у справі виконання проекту, аж у серпні 2012 р. було завершено будівництво пам'ятки та організовано її урочисте відкриття в оновленому вигляді. Пам'ятку прикрасили величним надгробним скульптурним творінням, у якому намагалися не лише увіковічнити

пам'ять про трагічну загибель давньоруського князя Святослава, але й передати її основні сюжети. Автором художньої композиції став художник Євген Безніско, а його скульптурне втілення виконано під керівництвом київської майстрині Теодозії Бриж. Символічне давньоруське поховання спроектоване на місці колишнього курганного захоронення у вигляді оновленого, потужного, округлої форми курганного насипу, який ще в XIX ст. було відкрито на правому березі річки Опір в урочищі Долина Святослава, що неподалік від автомобільної дороги Сколе – Славське. Теперішній діаметр кургана складає приблизно 30 м. Він має висоту близько 4 м від рівня долівки. На центральній частині насипу з білого вапнякового каменю встановлена кам'яна споруда-усипальниця кубічної форми (прибл. 3х3х3 м). Пам'ятний знак «Могила князя Святослава» має чітку просторову орієнтацію. Вихід на курганну вершину символічного некрополю при допомозі сходинок влаштовано з західного боку історичної пам'ятки. Зі східної сторони усипальні в стрімкому русі на воронному коні зображений ще живий князь Святослав, в якого намагаються влучити десятки списів дружинників його брата Святополка (Окаянного). У нижній кутовій частині на щиті виведено роки «1015–1995», що свідчить про колишнє хронологічне приурочення поховальної пам'ятки. У її верхніх чотирьох кутових частинах княжої усипальниці знаходяться по одному соколу, які сидять на давньоруських шоломах-шишаках. Відомо, що часто княжа верхівка часто використовувала соколів у мисливських заняттях. Майстерно вирізьблений скорботний вигляд птахів ніби наголошує на незвичайному випадку, який їх зупинив у стрімкому пташиному пориві. І в той же час їхні розправлені крила вказують на характерно виражене очікування вказівки господаря кинутись на здобич. Із західної сторони пам'ятки виділяється невелика камера з наполовину зрізаним куполоподібним склепінням, котра

символізує княжу усипальню. В ній поміщено традиційний для високопоставлених осіб давньої Русі (князів, митрополитів та ін.) білокам'яний саркофаг. На верхню кришку саркофага»покладено»тіло важко пораненого молодого київського князя Святослава. В творчому скульптурному витворі він ніби лежить на земляній долівці, правою рукою прикриваючи на грудях глибоку рану. Його ліва рука безпорадно опущена. Поряд з ним лежать захисний щит, булава й інші військові обладунки. З фронтального боку на кам'яному саркофазі близьким до кириличного письма вирізьблено епіграфічний напис «Князь Святослав – син Володимира Великого хрестителя Русі. 982 – 1015». На споруді встановлено масивний кам'яний хрест висотою приблизно 15 м, який також витесаний із білого вапнякового каменю. Центральна частина хреста зроблена у формі конусоподібних продовгуватих блоків. Пишним оздобленням у традиційному візантійському стилі відзначаються форми верхівки та ramen хреста.

На основі аналізу літописних матеріалів, різночасових писемних публікацій, матеріалів, численних легенд та гіпотез дослідників XIX – XX століть важко однозначно погодитися, що саме тут поховано руського князя. Адже літописець не надто деталізує подію та не вказує точного місця поховання, а лише наголошує на захопленні Святослава в підгір'ї Карпат, яке в територіальному вимірі охоплює кілька сотень квадратних кілометрів. Припущення в історичну науку, про ймовірність поховання вбитого князя під курганом біля Гребенова на Сколівщині, ще в минулому столітті вніс відомий український історик Іван Крип'якевич і на даний час воно міцно прижилося у місцевій традиції. На завершення відзначимо, що в 1971 р. зазначену насипну могилу під керівництвом відомого дослідника Олександра Ратича розкопували львівські археологи Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН Украї-

ни). Під курганним насипом, який тоді мав висоту не більше 2 м та діаметр приблизно 10–12 м, було виявлено залишки тілопального поховання та незначний супровідний поховальний інвентар, котрі було віднесено до давньоруського часу. Проте жодних менш-більш вагомих чи переконливих даних, щоб хоча віднести пам'ятку до числа княжих захоронень, не виявлено [15, с. 382]. Зібрані археологічні відомості та речові знахідки поповнили фондові збірки зазначеного наукового закладу.

Зараз поховальна пам'ятка поступово набуває важливого туристичного значення, що може бути добрим прикладом для використання курганних захоронень для потреб туристичної галузі. Зауважено, що часто на автомобільній дорозі Сколе – Славське поблизу пам'ятного знака зупиняються туристичні автобуси з іноземними та вітчизняними туристами, які своєю допитливістю прагнуть почерпнути для себе цікаві історичні відомості, побачити легендарне місце загибелі князя. Важливо зазначити й те, що поблизу «Могили князя Святослава» розташований сучасний розважально-відпочинковий комплекс під одноіменною назвою «Святослав». Він включає невеличкий історико-краєзнавчий музей, готель, бар, ресторан, сувенірний кіоск та відпочинкову прирічкову зону з різними атракціями, що помітно підсилює роль, місце та суспільне значення пам'ятки для розвитку туризму у зазначеному регіоні.

Неподалік від символічної могили, але з протилежного боку проїжджої частини, знаходиться ще один пам'ятний знак, який своєю загадковістю і навіть занедбаністю часто привертає увагу мандрівників. Його зроблено у вигляді невисокого конусоподібного постаменту, який викладено з тесаних каменів середніх розмірів квадратної, прямокутної, підтрикутної та інших форм. Кам'яні блоки добре підігнані між собою. З фронтальної сторони пам'ятного знака, дещо вище його середньої частини колись була прикріплена

меморіальна плита з написом. Звичайно, теперішня відсутність епітафії ускладнює сприйняття пам'ятки, котру іноді навіть помилково трактують як могилу князя Святослава. За різними інформативними даними зазначену пам'ятку на місці загибелі свого скарбника Кованди від рук зловмисних нападників 1925 р. встановив місцевий магнат, власник навколишніх лісів, численних тартаків, земельних угідь – австрійський барон Гредель.

Чимало сучасних кладовищ досліджуваного регіону знаходиться на місці колишніх історичних пам'яток. Для прикладу можна навести сучасний цвинтар у с. Верхньому Синьовидному Сколівського району Львівської області. Це місце ще й зараз називають «Золота Гора» [4, с. 15]. Тут також виділяється стародавня частина кладовища з символічним хрестом, ознаками поховальних насипів на місцевості, яка, ймовірно, має давнє освоєння.

У давньоруському літописі від Іпатія зазначено, що на Золотій Горі в Синевидську у княжі часи знаходився чоловічий монастир, у якому, повертаючись з угрів, зупинявся на ночівлю відомий правитель Галицько-Волинської держави Данило Галицький [14, с. 145]. Наведена літописна інформація дає підстави припустити ймовірність існування в зазначеній чернечій обителі добрих оборонних укріплень. З писемних джерел, а також з результатів польових наукових досліджень відомо, що чимало давньоруських монастирів мали потужні фортифікації й слугували представникам княжої влади та духовного кліру надійною опорою.

Результати нашого попереднього поверхневого обстеження Золотої Гори у Верхньому Синьовидному в польовому сезоні 2012 р. засвідчили, що по периметру сучасного кладовища знаходиться помітно знівельований один оборонний вал та рів. В переважній більшості своєї протяжності насипний вал є прямим, а на кутових частинах має плавне заокруглення. Лише у місцях виходу до крутосхилу

насип набуває характерного пристосування до рельєфу. Варто підкреслити те, що територія укріпленого поселення представляє собою високогірне рівнинне плато, яке, на нашу думку, має антропогенне походження. З результатів обстеження видається, що зазначене городище мало дві частини, яке за структурою світських укріплених поселень нагадує дитинець та посад – княжу та ремісничу частини пам'ятки. Захисну систему кільцеподібного насипного оборонного валу та рову літописного Синевидського монастиря досить вдало доповнює стрімкий природний крутосхил Золотої Гори. У кутовому вимірі він складає близько 43°. Традиція поєднання стрімких природних крутосхилів з додатковими штучно збудованими фортифікаціями є характерною для багатьох городищ давньої Русі. Навіть сучасний підйом на Золоту Гору відзначається значною складністю та важкодоступністю. Для порівняльного прикладу можна навести місця закладення добре відомих місцевих княжих городів: Галича, Теревовлі, Перемишля, Холма, Василюва та багатьох інших.

З інформативної розповіді місцевого мешканця Володимира Борща зазначимо, що інколи, копаючи яму для поховання небіжчика на кладовищі, випадково знаходили стародавній посуд, фрагменти кераміки, невеличкі металеві ножі, випалену глиняну обмазку та інші архаїчні речі. Знахідки археологічних речових і, перш за все, керамічних матеріалів IX – XIII ст. та факт існування в зазначеному часі напівземляних жител на Золотій Горі в 1971 р. підтвердили археологи з Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН У) [4, с. 15].

Типологічною місцевою карпатською архітектурною особливістю та певною архаїчністю бойківського стилю забудови відзначається невеличка дерев'яна православна церква, яка зараз стоїть в центральній частині Золотої Гори. На нашу думку,

за давньою традицією вона поставлена на місці попередньої, можливо, монастирської церкви, у якій колись побував зазначений правитель Галицько-Волинської держави [18, с. 193–194]. Таким чином, можна твердити, що в княжі часи на Золотій Горі існував давньоруський укріплений монастир з чернечим кладовищем, але сучасний стан пам'ятки (заповнення цвинтарем) не дає змоги виконати його археологічні дослідження.

Важливі дані для увіковічення пам'яток княжого періоду дають літописні матеріали. Проте їхні відомості здебільшого мають фрагментарний та загальний характер, що обмежує можливості дослідника. Зокрема, ще й досі спірними залишаються місця захоронення великих галицьких князів (Володаря, Всеволода, Романа Мстиславовича, Данила Романовича, Льва Даниловича та його дружини Констанції, Юрія Тройденевича та ін.).

Мусимо критично зауважити й те, що доля поховання князя Ярослава Осьмомисла, яке перед початком Другої світової війни у княжому Галичі відкрив Ярослав Пастернак, ще й досі залишається невідомою. З різних усних інформативних даних відомо, що до початку 90-х рр. минулого століття виявлені у кам'яному саркофазі антропологічні рештки було знайдено у крипах львівського собору святого Юрія. З кістковими матеріалами знаходилася супровідна записка Я. Пастернака у якій він свідчить про їх приналежність князю Я.Осьмомислу. Раціональною, на нашу думку, видається реалізація ідеї колишнього директора Львівської галереї мистецтв Героя України Бориса Возницького про створення «Національного пантеону». Саме персоніфіковані поховальні пам'ятки княжого періоду могли б гідно відкривати історію нашої держави.

Літописні матеріали містять також цінні відомості про місця великих битв княжих дружин, зокрема, Рожне поле, Перепетове поле та ін. Проте на місцевості вони залишаються невідомими. Таким

чином, історія княжого періоду знайшла лише фрагментарне відображення у поховальних пам'ятках і знаках. Така група пам'яток може гідно представляти національні надбання історії, доповнюючи її писемними, археологічними й іншими відомостями і матеріалами.

Пам'ятками світової культури на землях Прикарпаття та гірських Карпат є єврейські кладовища, які в Галичині часто називають Окопами або Окописьками. Одне із єврейських кладовищ колись існувало на в'їзді у районне містечко Сколе, але його повністю зруйнували ще в минулому столітті. Поховальні плити використали для будівництва колгоспних гаражів, ферм, мощення доріг тощо. Як показали результати наших польових досліджень 2012 р., подібна доля спіткала єврейські Окописька в Старій Солі, що на Старосамбірщині, у Стрию, Самборі, Добромилі, Хирові, Мостиськах, Рудках, Судовій Вишні та в інших населених пунктах Галичини, де знаходилися численні громади. Поблизу Старого Самбора зусиллями та на кошти колишнього уродженця міста, єврея за походженням Джека Гарднера, лише в роки незалежної України вдалося відновити стародавнє єврейське кладовище. Найдавніші поховання окописька датуються XVI ст. (1564–1565 рр.). Написи на поховальних плитах виконано на гебрайській мові, ідиші та івриті, що значно ускладнює їх наукове дослідження й інтерпретацію епіграфічної інформації. Можна легко зауважити, що додатковим пишним оздобленням окремих поховальних плит є майстерно вирізьблені царські корони, семисвічники, лампадки та вази вишуканих форм, казкові квіти, багатий орнамент у вигляді меандру, приручені дикі звірі й птахи, плазуни тощо. Загалом на зазначеному кладовищі налічується кілька десятків вертикально поставлених надгробних плит, хоча захоронень є набагато більше. За відомостями мешканців сусіднього села Тершів, багато кам'яних надмогильних пам'ятних знаків з Старосамбірського

кладовища опинилося в приватному секторі в якості будівельного матеріалу.

Значне число єврейських кладовищ в Прикарпатті не є випадковим. Відомо, що євреї появилися на українських землях ще в княжі часи. Вони селилися у містах і містечках відмежованими колоніями. У населених пунктах українського Прикарпаття та гірської частини Карпат євреї утримували корчми, гостинні двори, займалися торгівлею, винокурною справою, фармакологією й іншими заняттями.

У міжвоєнний період в етнічному плані західноукраїнські села та містечка мали високу питому вагу єврейських общин. Про це, перш за все, можна судити з статистичних даних. Зокрема, за підрахунком відомого українського дослідника Володимира Кубійовича, станом на 1 січня 1939 року в Старому Самборі проживало всього 5200 мешканців. З них українців нараховували 2450 чол., євреїв – 1600; поляків – 950. Тобто приблизно третю частину жителів склали євреї. Невелике відсоткове число населення міста представляли інші етносоціальні групи (угорці, росіяни, чехи, словаки тощо) [3, с. 71].

Проте варто зауважити, що перед початком Другої світової війни значно більші за чисельністю єврейські громади значаться в статистичних даних в порівняно недалеких повітових містечках: Сколе (2800 чол.) [3, с. 85], Турці (4550) [3, с. 94], Самборі (6700) [3, с. 71], Стрию (11700) [3, с. 85]. Це дає підстави говорити про колишнє існування великих єврейських окописьк у зазначених населених пунктах.

Велику групу поховань на землях Прикарпаття складають польські захоронення. Так серед найдавніших українських захоронень кладовища на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному виявлено значну кількість польських цивільних поховань, які відносяться до XVIII – початку XX ст. На окремих стелах, табличках, кам'яних плитах могильних нагробків добре збереглися вирізьблені польськомовні епігра-

фічні написи з традиційними для польського етносу іменами та прізвищами.

Не викликає сумніву, що це колишні мешканці села, родини яких на підставі королівських привілеїв та грамот, під виглядом колоністів, резервістів, осадників та інших привілейованих соціальних категорій Речі Посполитої, у різні періоди історії заселяли українські землі, ставали повноправними власниками сіл, лісів та угідь [11, арк. 1–36]. Під впливом багатьох чинників і, особливо, після загибелі козацької держави Богдана Хмельницького, значним тиском асиміляційних процесів з боку польського етнічного елементу чимало українців було полонізовано [7, с. 286].

Багато чужоземних поховань сконцентровано у Прикарпатті та глибинних районах Карпат. В гірських українських селах виявлено значне число захоронень австрійських переселенців. Зауважено, що в окремих випадках ще й досі характерно відмежовані окраїни сіл носять колишні німецькі назви. Наприклад, Айнсдорф (перше село), Карлсдорф (Карлове село), Ернсдорф, Рефельд, Мільбах і т.д. Саме тут провідну роль повинні відіграти результати досліджень стародавніх та сучасних топонімічних назв, як однієї із групи джерел, що в даному випадку має особливе значення для виконання науково-дослідної роботи над історією краю.

Найбільшими німецькими колоніями у Стрийському повіті, що тоді включав сучасний Сколівський район, станом на 1.1.1939 р. були: Бригидин (сучасна назва – с. Ланівка, Стрийський район), де проживало 935 німецькомовних осіб, Феліцінталь (с. Нагірне, Сколівський район) – 680, Аннаберг (зараз входить у склад с. Нагірне) – 250, Пехерсдорф (хутір Смоляний, Стрийський район) – 230, Сколе – майже 400, Грабовець – 350, Гельзендорф (?) – 380, Карлсдорф (?) – 325 і т.д. У той же час жодного німецького колоніста не значилося в Баличах, Гребенові, Кальному, Коростові, Козьовій, Крушельниці, Плав'ю, Корчині Рустикальному, Манас-

тирцю, Ялинкуватуому і багатьох інших населених пунктах [3, с. 85–87].

Серед інших цінною історичною пам'яткою є австрійське кладовище у селі Нагірне (с. Феліцієнталь) Сколівського району. Його заснування відноситься до кінця XVIII ст., а останні могили датуються початком XX ст., що загалом відповідає періоду перебування австрійської влади у Галичині, а також її колонізації (1772–1918 рр.). Напередодні Другої світової війни в зазначеному селі проживало 730 мешканців. В етнічному складі німецькомовне населення налічувало 680 чол., українське – 20 чол., єврейське – 30 чол. [3, с. 85].

Колишнє німецьке кладовище знаходиться відмежовано від сучасного сільського цвинтаря. Ні українських, ні польських поховань на ньому не виявлено, але місцеві мешканці опікуються ним. В ході виконання пошукових робіт зафіксовано багато неозначених могил. Значною мірою про це свідчать сліди від дерев'яних хрестів на похованнях та впорядковані земляні насипи могил. Порівняно добре ще з середини XIX ст. збереглися кам'яні надгробні скульптурні творіння, поховальні плити та знаки, які були відлиті з чорного металу. На окремих могильних знаках відлиті у металі німецькомовні поминальні написи, прізвища, імена, роки життя покійників, що можуть слугувати цінним джерелом для відтворення історії зазначеного населеного пункту. На нашу думку, такі пам'ятки можуть привернути увагу сучасних нащадків тих народів, які колись проживали на землях українського Прикарпаття та гірських Карпат.

В плані появи австро-німецьких колоністів на галицьких землях відзначимо, що в останній чверті XVIII ст. внаслідок втрати Польщею Галичини вона стає власністю Австрії [12, с. 98–146]. На галицькі землі стало прибувати німецькомовного населення, яке намагалось знайти для себе економічно вигідне місце, прибуткову соціальну нішу тощо. Родючі українські підгірські чорноземи та лісисті Карпати,

які тоді славилися своїми природними багатствами, цілющими й лікувальними водами, чи не найбільше приваблювали чужинців.

З історичних подій в Галичині відомо, що надзвичайно загострилося протистояння між українцями й поляками у другій половині XIX ст., коли австрійський уряд в руслі незначних демократичних перетворень відкрив галичанам шлях до Галицького Крайового сейму, місцевої адміністративної влади та ін. [13, с. 266–274; 10, с. 143–144]. Відображенням цих складних суспільних етно-соціальних стосунків та етнічних протистоянь в Галичині є православне поховання, що знаходиться поблизу церкви в селі Гребенів Сколівського р-ну. Поминальний напис виконано двома мовами – польською та українською, але, як не дивно, першою на православному захороненні йде польська мова. Причиною цього може бути переважаючий вплив польських традицій. Домінування польської мови свідчить про привілейоване становище поляків у тогочасному суспільстві. Іноді на поховальних табличках написи містять унікальну історичну інформацію. Наприклад, великим виявилось наше здивування, що сучасне карпатське село Сможе, зазначеного вище району, приблизно сто літ тому було містом, а його довголітнім бургомістром та почтмістром значився Мілетій Яросевич. За статистичними даними у дорадянський період існувало Сможе Долішне і Сможе Містечко. Всього у Сможі Долішньому значилося 960 мешканців. З них було 550 українців, 230 німців, 90 євреїв і 90 поляків. У Сможі Містечку проживало лише 300 осіб (150 євреїв, 100 поляків, 40 українців та 10 німців) [3, с. 87].

Австрійські воїни в часи Першої світової війни мужньо захищали цісарсько-імперські володіння від насування нового завойовника українських земель – армії царської Росії. Найбільші битви відбулися в Карпатах. У 1914–1915 рр. на карпатських перевалах Стрийського повіту між

воюючими сторонами проходили важні кровопролитні бої [2, с. 1–32]. Зауважимо, що історичні події (війни, революції, операції з переселення жителів і ін.) мають значний вплив на етнічний склад населення. Панування Австро-Угорської імперії в Галичині тривало з 1772 аж до 1918 рр. і знайшло своє характерне відображення у різні періоди історії на появі, зростанні та різкому зменшенні німецькомовного контингенту в українських селах. Особливо наприкінці та після завершення Першої світової війни, у якій Австро-Угорщина зазнала поразку, простежується потужний вплив німецького, угорського та іншого чужоземного населення з галицьких земель.

Цікавим видається поодиноким захороненням австрійського воїна Гайнріха Келлера, який відповідно до фрагменту напису, збереженого на хресті, став жертвою війни. Але напис «Krigsw...» неповний. Якщо збережене німецьке слово (Krig) означає війна, то, ймовірно, що іншим було «Welt», тобто «війна світова». Як свідчить напис, вояк загинув 1 лютого 1915 р. Він похований поблизу місцевої церкви в с. Ялинкувате Сколівського району. Ймовірно, що за протестантським звичаєм поховання має іншу просторову орієнтацію, ніж християнські могили, що вирізняє його серед місцевих захоронень. Варто відмітити й те, що від часу загибелі австрійського армієця пройшло майже сто років, але важливо підкреслити, що, незважаючи на це, місцеві мешканці й досі опікуються могилою чужинця і на даний час вона є доволі доглянутою.

Багато чужоземних поховань на західноукраїнських землях знищено в добу існування більшовицько-комуністичної системи (1939–1941, 1944–1991). Зокрема, не знаходить оправдання в оцінці місцевих мешканців потреба руйнування могили австрійських вояків – жертв Першої світової війни, яка знаходилася біля будівлі нової церкви в с. Волосянка, що на Сколівщині, чи десятки інших зруйнованих

могил чужинців у багатьох населених пунктах Карпат та Прикарпаття. Своєю ідеологічною суттю більшовизм не передбачав гуманного ставлення до ворога і тим більше до облаштування ворожих захоронень жертв воєн, політичних репресій, колишніх в'язнів тощо. Здебільшого поховання таких осіб виконували спеціальні загоны червоноармійців. Отже, чужоземні поховання на українських землях є відображенням багатогранної історії нашого народу, якому приходилося існувати в складних умовах іноземного панування. Проте на даний час ці пам'ятки можуть слугувати не тільки потребам історичної науки, але й туристичної галузі, приваблюючи закордонного туриста.

Особливу групу пам'яток складають пам'ятні знаки українським воїнам – учасникам славної епопеї Українського Січового стрілецтва, Української Галицької армії, Української Повстанської армії, відокремлених боївків українських націоналістів, багатьом безіменним героям, які полягли в нерівній боротьбі за волю та незалежність України. Щоб захистити рідний край, українці в рамках австрійських військових підрозділів ще на початку ХХ ст. створили власні формування, так званого, Українського Січового стрілецтва [16, с. 1–2]. Переможними стали окремі битви українських січовиків в карпатському регіоні на початку 1915 р. (гори Маківка, Лисоня та ін.) [9, с. 442], де тепер встановлено величні пам'ятні хрести з вшанувальними написами героям.

Фактично лише в умовах державної незалежності наш народ зумів віддати данину пам'яті учасникам трагічної епопеї Українського Січового стрілецтва [8]. На їх могилах появились хрести, меморіальні знаки, скульптурні композиції тощо. Проте найбільшого поширення набули символічні «березові» хрести. Зокрема, на кладовищі у Верхньому Синьовидному помітно виділяється символічні поховання безіменних січових стрільців та воїнів ОУН-УПА у вигляді високих курганних

насіпів з «березовими» хрестами. Там же привертає увагу відновлена могила старшини січових стрільців Петра Комарницького.

В знак данини нащадків героям визвольних змагань, жертвам більшовицького (1939–1941 рр., 1944–1950 рр.) та фашистського терору (1941–1944 рр.), героям Українського Січового стрілецтва та українським повстанцям в центральній частині вище зазначеного села відкрито величний меморіальний комплекс. На мармурових плитах, що знаходяться обабіч обеліска символічної скульптурної композиції «Матері-України», викарбовано імена близько сотні односельчан, які полягли у різні роки в боротьбі з ворогом за краще майбутнє нашого народу [4, с. 478–484].

В багатьох селах та містечках Прикарпаття та гірських районів Карпат Львівщини ще з радянських часів знаходяться пам'ятники воїнам Червоної армії, які загинули в боротьбі за визволення від німецьких військ того чи іншого населеного пункту, а іноді і в боротьбі з підрозділами ОУН-УПА. Звичайно, це гірка сторінка історії нашого народу, коли під впливом різних ідеологій навіть найближчі між собою люди опинялися у ворожих таборах. Нам видається, що зараз варто толерантно та зважено ставитися до учасників тих подій, постійно йти шляхом примирення, а не розвивати національну ненависть, жадобу до помсти тощо. Один із таких пам'ятників є в с. Топільниця Старосамбірського району. Як відзначено на меморіальній дошці, близько 30 воїнів Червоної армії різних національностей загинули в літні місяці 1944 року в боях за визволення села від чужоземних окупантів. Немає жодного сумніву, що загиблі також мали право на життя, але мертвих не судять.

Не менші жертви від воїнів Червоної армії складають учасники національно-визвольних змагань (1920–1950 рр.). Їхня боротьба не тільки тісно перепліталася з трагічними подіями Другої світової війни,

але й знайшла своє тривале продовження у повоєнний період. На даний момент майже у кожному населеному пункті Галичини громади намагаються увіковічити пам'ять про своїх односельчан та невідомих героїв трагічної епопеї ОУН-УПА.

Як данина світлої пам'яті знаним та невідомим українським борцям в роки незалежної України на околиці містечка Славсько, що на Сколівщині, на місці колишніх таємних захоронень воїнів ОУН-УПА споруджено величний меморіальний комплекс «Славська Млака», де в камені вирізьблено більше сотні імен убитих героїв та невинних жертв цієї трагічної епопеї українського народу.

Висновки. Українські землі Прикарпаття та гірських районів Львівщини є багатими на пам'ятки історії та культури. Серед них особливе місце займають поховальні та пам'ятні знаки. Їхнє вивчення дає змогу персоніфікувати, збагатити, поглибити не лише відомості історичної науки, але й знайти для неї практичне застосування в галузі туризму. Статистичні відомості щодо етнокультурного складу населення досліджуваного регіону у довоєнний період свідчать, що переважаюче число мешканців залишалося за корінним українським населенням, яке в складних умовах чужоземного панування берегло та примножувало національні традиції. З іншого боку, слід відзначити значну строкатість населення, яке залишило різноманітну історико-культурну спадщину, котра в умовах розвитку незалежної України повинна приваблювати вітчизняного та зарубіжного туриста, гідно слугувати інтересам туристичної індустрії.

Література

1. Бернякович К.В. Роботи Прикарпатської археологічної експедиції у 1956–1957 рр. / К.В. Бернякович // Археологічні роботи музею у 1952–1957 рр. – Львів, 1959. – С. 29.
2. Бойовий шлях УСС : від Карпат до Золотої Липи (1914–1915) / [Упор. Я. Онищук, О. Панькевич] – Львів, 2003. – 32 с.

3. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 : Національна статистика Галичини. – Wiesbaden, 1983. – 175 с.
  4. Думинець І. Верхнє Синьовидне: минуле і сучасне / І. Думинець. – Львів : Вид-во «Літопис», 2003. – 614 с.
  5. Історія України / [Відп. ред. Ю.Сливка]. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.
  6. Історія української культури / [За заг. ред. І. Крип'якевича] – К., 1994. – 652 с.
  7. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
  8. Мала фотоенциклопедія Українських Січових Стрільців / [Упор. І. Сварник]. – Львів, 2004. – 128 с.
  9. Маківка / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К.: Генеза. – С. 442.
  10. Криль М. Галицький Крайовий сейм / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 143–144.
  11. Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Ф. 19. Вагилевич Я. 1829–1862 pp., оп. 1, спр. 17 Kronika Poludniowej Rusi 1300–1839 pp. Матеріали зібрані І. Вагилевичем. – 36 арк.
  12. Макарчук С.А. Етнічна історія України : Навчальний посібник / С.А. Макарчук. – К. : Знання, 2008. – 471 с.
  13. Мицик Ю. Історія України / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – К., 2008. – 592 с.
  14. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссією. Ипатіевская летопись. – Санктпетербургъ, 1845. – Т. II. – С. 145.
  15. Ратич О. Раскопки кургана «Могила Святослава» / Археологические открытия 1971 года. – М., 1972. – С. 382.
  16. Створення легіону Українських Січових Стрільців / [Упор. Я. Онищук, О. Панькевич]. – Львів, 2003. – 32 с.
  17. Чайківський Б. Львівський історичний музей у реаліях нового часу (1990–2000) / Б. Чайківський / Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2000. – Вип. 9. – С. 23–38.
  18. Целуйко О. Данило Романович Галицький / Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 1136.
  19. Шуст Р. Святополк Володимирович // Довідник з історії України (А– Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К. : Генеза. – С. 1136.
  20. Sulimirsky T. Cordet Ware and Globuler Amphoree North-East of the Carpathiene / T. Sulimirsky. – London, 1968. – S. 130.
- Berest R., Kolesnyk S.D. NEW SOURCES OF HISTORY OF PRECARPATHIA AND MOUNTAIN DISTRICTS OF LVIV REGION FOR THE TOURISM DEVELOPMENT NEEDS.** *The multifaceted history of the Ukrainian Precarpathia and Carpathian Mountains districts is investigated through the prism of analysis of different funerary monuments and memorials. The important place of various ethnical burials in the lands of Eastern Galicia as a valuable heritage of national and world culture which may attract Ukrainian and foreign tourists, promote the further development of tourism infrastructure is noted.*
- Keywords:** burial, crosses, tombs, memorials, culture, tourism.
- Берест Р.Я., Колесник С.Д. НОВЫЕ ИСТОКИ ИСТОРИИ ПРИКАРПАТЬЯ И ГОРНЫХ РАЙОНОВ ЛЬВОВЩИНЫ ДЛЯ НУЖД РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА.** *Сквозь призму анализа разновременных поховальних пам'яток та знаків висвітлюється багатогранна історія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат. Відзначено важливе місце різноетнічних захоронень на землях Східної Галичини, як цінної спадщини вітчизняної і світової культури, котра може привабити українського та іноземного туриста, сприяти дальшому розвитку туристичної інфраструктури.*
- Ключові слова:** поховання, хрести, могили, пам'ятні знаки, культура, туризм.

УДК 338.48:334.012.64

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА
ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ**

Л.М. Лояк

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті розглянуто значення розвитку малого підприємства туристичної індустрії для економіки регіону. Акцентована увага як на теоретичних проблемах інноваційного розвитку малого підприємства туристичної індустрії, так і практичних аспектах його функціонування. Обґрунтовано роль туристичного кластера як каталізатора підвищення конкурентоздатності малого підприємства туристичної галузі.

Ключові слова: туристична індустрія, мале підприємництво, суб'єкт малого підприємництва, управління розвитком малого підприємництва, інноваційний розвиток, інноваційна стратегія, туристичний кластер, конкурентоспроможність.

Вступ. Сучасний етап розвитку економіки України можна розглядати як складний та суперечливий процес перетворення економічних структур, що зумовлює утворення та розвиток нових суб'єктів підприємницької діяльності. Одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого підприємства. Сьогодні цілком очевидно, що успіх ринкових перетворень великою мірою визначатиметься тим, як вдасться реалізувати потенціал малого підприємства туристичної індустрії, цього динамічного і мобільного сектору економіки.

Умови ведення бізнесу в середовищі туристичної індустрії характеризуються загостренням конкурентної боротьби серед суб'єктів підприємницької діяльності.

Особливо це чітко проявляється серед суб'єктів малого підприємництва. Характерною рисою, що виділятиме успішне мале підприємство є інтенсивність використання у туристичній діяльності ним інноваційної складової. Інноваційні процеси, інноваційні продукти, інноваційні впровадження є основою для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності малого підприємства туристичної індустрії, забезпечуючи йому тим самим сталий розвиток.

Суть та значення малого підприємства туристичної індустрії полягають у тому, що вони мають багато переваг у порівнянні з великим бізнесом, є наріжним каменем розвитку підприємництва в Україні. Маючи невеликі капіталовкладення в розрахунку на одного працівника, вони мають значні конкурентні переваги. Досконало вивчивши рівень попиту на місцевих туристичних ринках, суб'єкти малого підприємництва практично пропонують послуги на замовлення визначених споживачів чим швидко і лаконічно адаптують свою діяльність до вимог та потреб споживачів. Однак діяльність підприємств малого бізнесу туристичної індустрії в Україні знаходиться на стадії розвитку, потребує постійного вдосконалення та розробки ефективної системи управління їх функціонуванням.

Українська економічна думка все глибше усвідомлює, що мале підприємство туристичної індустрії є одним з основних факторів формування та розвитку вільної економіки з ринковим механізмом господарювання, де є місце і державному регулюванню на засадах пізнання та використання законів ринку. Значний внесок у вивченні цих питань зробили такі вчені, як З. Варналій, Л. Воротіна, Л. Дмитренко, В. Ляшенко, М. Козоріз, В. Колот, В. Кредісов, М. Крупка, О. Кузьмін, О. Людкевич, І. Михасюк, С. Васильчак та ін.

Проте багато аспектів розвитку малого підприємництва в туристичній індустрії

залишаються нерозв'язаними, зокрема вплив інновацій на їх розвиток, що потребують подальшого дослідження.

Постановка задачі. Метою статті є дослідження інноваційних стратегій розвитку малого підприємства туристичної галузі та їх вплив на формування конкурентоспроможного туристичного продукту.

Результати дослідження. Значення та роль розвитку малих підприємств в економіці країни підтверджує світова практика, адже малий бізнес в значному ступені спричинив підвищення ефективності ринкової економіки найрозвиненіших країн світу. Як особливий сектор економіки, малий бізнес є тим підґрунтям, на якому об'єктивно зароджується і вибудовується середній клас, а його розвиток і зміцнення дають унікальний шанс порівняно швидко створити нові мотиви поведінки людей й нову систему відносин між ними.

По-перше, він забезпечує необхідну мобільність в умовах ринку, створює глибоку спеціалізацію і кооперацію, без яких немислима його висока ефективність. По-друге, він здатний не тільки швидко заповнювати ніші, що утворюються в споживчій сфері, але і порівняно швидко окупатися. По-третє, – створювати атмосферу конкуренції. По-четверте (і це, мабуть, саме головне), він створює те середовище і дух підприємництва, без яких ринкова економіка неможлива. По чисельності працюючих, по обсягу реалізованої продукції суб'єкти малого підприємництва в окремих країнах грають ведучу роль.

З економічної точки зору, значення розвитку малого бізнесу в туристичній індустрії можна виокремити за допомогою наступних показників:

- частка у валовому внутрішньому продукті (ВВП), що припадає на малі підприємства туристичної індустрії;
- частка національного доходу, що створюється малим бізнесом туризму;
- частка малих підприємств туристичної

індустрії в загальній кількості малих підприємств всіх галузей;

- кількість зайнятого населення на малих підприємствах туристичної індустрії;
- частка малого бізнесу туристичної індустрії в експорті туристичного продукту;
- частка податків, які надходять до бюджету від сектору малого бізнесу туристичної індустрії в їх загальній кількості;
- частка обсягу послуг, які створюються малими підприємствами туристичної індустрії в загальному обсязі наданих послуг.

Проаналізуємо значення вище перерахованих показників на прикладі Івано-Франківської області. Дані табл. 1 показують достатньо велику потужність функціонування малих підприємств в економіці Івано-Франківської області, яка за досліджуваний період зростає, якщо у 2006 р. частка малих підприємств у загальній кількості підприємств по регіоні становила 94,7 % то у 2010 р. ця частка вже становить 95,1 %. Простежується і високий рівень зайнятості на малих підприємствах, як показують дані кожен 40 мешканець із Івано-Франківської області здійснює свою діяльність на малих підприємствах.

Мале підприємство туристичної індустрії – це не просто невеликий за чисельністю і обсягом пропонованої продукції суб'єкт підприємницької діяльності, а зовсім нова структура, що набуває розвитку в нашій економіці, здатна надати широку свободу вибору і додаткові робочі місця, забезпечити швидко окупність витрат, оперативно реагувати на зміну споживчого попиту. Малі підприємства сприяють подоланню галузевого і регіонального монополізму, розширенню конкуренції, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу, підвищенню експортного потенціалу країни, значному зміцненню економічної бази країни [3].

Таблиця 1

**Питома вага основних показників розвитку малих підприємств
Івано-Франківської області за 2006-2010 рр., % (складено за [8])**

Рік	Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств по Україні	Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств по регіоні	Частка зайнятих на малих підприємствах у загальній кількості зайнятих на підприємствах по Україні	Частка зайнятих на малих підприємствах у загальній кількості зайнятих на підприємствах по Україні по регіоні
2006	2,4	94,7	2,0	34,7
2007	2,3	95,1	1,9	35,1
2008	2,3	94,5	1,9	35,3
2009	2,3	95,6	1,9	39,2
2010	2,3	95,1	1,9	40,5

Неоціненим є внесок малого підприємства туристичної індустрії у справу формування конкурентного середовища. Відомо, що в умовах вільної ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин змагання між господарськими елементами, коли їхня самостійна діяльність ефективно обмежує можливості кожного з них вплинути на загальні умови обігу послуг на певному ринку, а також стимулює виробництво тих продуктів, яких потребує споживач. Тоді діяльність учасників ринкових відносин набуває динамічного характеру, вона пов'язана з економічною відповідальністю та ризиком підприємця, що перетворює його в своєрідний соціальний двигун економічного розвитку. Мале підприємство допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо воно є антимонопольним за своєю суттю, що проявляється в різноманітних аспектах його функціонування. З одного боку, мале підприємство внаслідок численності елементів, що його складають, та високого динамізму їх значно меншою мірою зазнає монополізації, ніж великі підприємства. З іншого боку, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монополістичні позиції великих корпорацій. Саме ця риса малого підприємства відіграла суттєву роль у послабленні, а іноді й подоланні розвинути-

ми країнами тенденції великого капіталу до монополізації.

На сучасному етапі розвитку науки про підприємництво приділяється багато уваги як теоретичним проблемам інноваційного розвитку малого підприємництва туристичної індустрії, так і практичним аспектам його функціонування.

Сучасні науковці по різному трактують поняття «інноваційної стратегії розвитку підприємства». Так, М. Йохна та М. Стадник під інноваційним типом розвитку розуміють «...спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямований на суттєве поліпшення усіх аспектів діяльності господарської системи, періодичному «перегрупуванні» сил, обумовленою логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних чинників для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг [6, с. 65].

С. Ілляшенко визначає інноваційний розвиток як «...процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства у мінливих умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і який пов'язаний з модифікацією існуючих і формування нових ринків збуту [2, с. 23].

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; а інноваційну діяльність – як діяльність, що спрямована на вирішення і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [1].

Інноваційна стратегія розвитку малих підприємств туристичної індустрії може бути побудована на основі трьох моделей, а саме: інноваційне мале підприємство на засадах внутрішньої організації, коли створюють і освоюють усередині підприємства його спеціалізовані підрозділи шляхом планування та моніторингу їхньої взаємодії за інноваційним проектом; інноваційне мале підприємство на основі зовнішньої організації на підставі контрактів, коли замовлення на створення або освоєння інновацій розміщують між сторонами організації; інноваційне мале підприємство на засадах зовнішньої організації за допомогою венчурів, коли підприємство для реалізації інноваційного проекту застосовує дочірні венчурні фірми, які залучають додаткові сторонні засоби.

Середовище в якому функціонує мале підприємство туристичної індустрії зумовлює розвиток інноваційної стратегії розвитку підприємства за такими основними напрямками: інновації в структурі системи правління підприємства, маркетингові інновації, продуктові інновації, організаційні нововведення.

Прагнучи створити сприятливі умови для розвитку малого підприємництва туристичної індустрії важливе значення має співпраця різних структурних підрозділів регіону, що зацікавлені та забезпечують

процес даного розвитку. Основними організаційними структурами, що можуть забезпечити поєднання інтересів різних секторів управлінської діяльності в індустрії туризму, можуть бути маркетингові консорціуми, конгломерати, громадські організації при навчальних закладах, які готують фахівців туристичної галузі, об'єднання створені з метою просування конкретного туристичного продукту, туристично-інформаційні центри, туристичні кластери.

Шляхи забезпечення інноваційного розвитку малих підприємств туристичної галузі Івано-Франківської області зумовлюють до використання такої структури, як туристичний кластер. Вперше кластерна модель, як ідея господарювання була обґрунтована М. Портером, який її сформував як основу регіональної та місцевої стратегії конкурентоспроможності, та яка практично одразу була схвалена і взята на озброєння як економістами-теоретиками, так і практиками. Перевага і новизна кластерного підходу полягають у тому, що він додає високу значущість мікроекономічній складовій, а також територіальному і соціальному аспектам економічного розвитку. Крім того, він пропонує ефективні інструменти для стимулювання регіонального розвитку.

Відповідно до теорії, яку сформував М. Портер, в сьогоденних умовах світових інноваційних процесів провідну роль в розвитку малого підприємництва туристичної індустрії можуть відіграти кластери. Кластеризація представляє собою процес концентрування за ознакою територіальної близькості підприємств із споріднених сфер економіки. Зацікавленість більшості країн у створенні кластерів пов'язана передусім з двома причинами. По-перше, кластери сприяють прискоренню розвитку існуючого бізнесу, а по-друге, кластери дозволяють підвищити інтенсивність появи нових підприємств в їх рамках.

Найуспішніші інноваційні кластери формуються там, де здійснюється або очі-

кується прорив в області техніки й технології виробництва з подальшим виходом на нові ринкові ніші. У цьому зв'язку багато країн світу усе активніше використовують кластерний підхід у формуванні й регулюванні своїх національних інноваційних програм. Творча діяльність кластера виражається ще й у тому, що більшість його учасників не конкурують безпосередньо між собою, а обслуговують різні сегменти ринку. Їхнє створення винятково важливе для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку, який вимагає постійних контактів учасників інноваційного процесу, що дозволяє коректувати наукові дослідження, дослідно-конструкторські розробки й виробничий процес. Така взаємодія має свої особливості, обумовлені корпоративними інтересами, які забезпечують інноваційну інтеграцію будь-яких організацій незалежно від їхньої величини [5, с. 99].

Механізми розвитку такої форми організації туристичної діяльності, як туристичний кластер, варто розглядати у тісному взаємозв'язку із сучасними законами конкурентної боротьби та з урахуванням специфіки регіонального аспекту в глобальній економіці. Світова практика 1990-х років свідчить про високу економічну результативність діяльності значної кількості різноманітних кластерів, підтверджуючи їх конкурентні переваги порівняно із традиційними формами організації бізнесу. Тому обґрунтованим є запровадження туристичних кластерів в Україні.

Туристичний кластер розглядається як система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг з приводу створення «основного продукту» кластера – туристичного продукту. До туристичних кластерів відносяться групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують спеціалізовану туристичну інфраструктуру, ло-

кальні ринки праці та інші функціональні структури господарства.

В процесі формування туристичних кластерів схожі та взаємопов'язані малі підприємства і організації взаємодоповнюють і кооперуються з метою створення відносин взаємної довіри, взаємообміну ідеями та інформацією, спільної координації дій. Саме високий ступінь довіри дає можливість знизити вартість операцій, що здійснюються між партнерами.

Варто зазначити, що членство в туристичному кластері малого підприємства є важливим засобом посилення передусім власної конкурентоспроможності. При цьому туристичні кластери є добровільними об'єднаннями туристичних та споріднених підприємств, які зазвичай взаємодіють із науковими та освітніми установами, органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності туристичних послуг на зовнішніх ринках.

Висновки. В сучасних умовах, де працює мале підприємство туристичної індустрії, посилюється конкурентна боротьба і дедалі жорсткішими стають вимоги щодо якості послуг, зростає необхідність у пошуку нових ефективних методів його розвитку, які б дали змогу закріпити конкурентні переваги на ринку і забезпечити виконання своєї місії на ньому.

Кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових і матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надання послуг. Існуючий світовий досвід свідчить, що рівень класифікації економіки виступає каталізатором рівня конкурентоздатності країни, а також її окремих регіонів.

Література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40 – IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.zakon.rada.gov.ua.
2. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком : проблеми, концепції, методи : Навч. посібник / С.М. Ілляшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
3. Лояк Л. Сприяння розвитку малого підприємництва в туризмі на регіональному рівні / Л. Лояк // Тези наукової конференції / [Редкол. : А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін.]. – Уманський НУС : Редакційно-видавничий відділ, 2012. – Ч. 2. Економічні та загальноосвітні науки. – С. 78–80.
4. Мальська М.П. Просторова система туристичних послуг Львівської області / М.П. Мальська // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2010. – № 5. – С. 229–302.
5. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: [Монографія] / [М.М. Добкін, С. І. Чернов, Г. А. Кернес та ін.] – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.
6. Стадник В.В. Економіка і організація інноваційної діяльності / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К., 2005. – 400 с.
7. Статистичний бюлетень : Туризм. – Івано-Франківськ. : Головне управління статистики у Івано-Франківській області, 2010. – 115 с.
8. Статистичний щорічник «Готельне господарство та туризм Львівської області 2009 рік» / [за ред. Матковського]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2010. – 365 с.

small company in tourism business has been proved.

Keywords: tourism business, small company, subject of small business, small business development management, innovative development, innovative strategy, tourism cluster, competitiveness.

Лояк Л.М. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ. *В статье рассмотрено значение развития малого предприятия туристической индустрии для экономики региона. Акцентировано внимание как на теоретических проблемах инновационного развития малого предпринимательства туристической индустрии, так и практических аспектах его функционирования. Обоснована роль туристического кластера как катализатора повышения конкурентоспособности малого предприятия туристической отрасли.*

Ключевые слова: туристическая индустрия, малое предпринимательство, субъект малого предпринимательства, развития малого предпринимательства, инновационное развитие, инновационная стратегия, туристический кластер, конкурентоспособность.

Loyak L.M. INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A FACTOR OF RISING COMPETITIVENESS OF A SMALL COMPANY IN TOURISM BUSINESS. *The article deals with the significance of a small company in tourism business for the regional economy. The emphasis is put both on theoretical issues of innovative small business development in tourism and practical aspects of its functioning. The role of tourism cluster as a catalyst for increasing competitiveness of a*

УДК 377.35:338.48

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОРГАНІЗАТОРІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Г.М. Гуменюк, І.М. Ткачівська

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті обґрунтовано ефективність використання ігрових інтерактивних методів навчання в процесі вивчення студентами факультету фізичного виховання дисциплін туристсько-краєзнавчого напрямку. Подано декілька прикладів проведення занять із використанням означених методик.

Ключові слова: ігрові технології, інтерактивне навчання, організатор туристичної діяльності.

Постановка проблеми. Високі темпи соціокультурного та соціально-економічного розвитку суспільства зумовлюють пошук нових форм відносин між його членами через активізацію комунікативних та інформаційних структур, формування інноваційних технологій щодо окремих видів діяльності.

Такі динамічні зміни характерні зокрема й для галузі туризму. В зв'язку з цим зростають вимоги щодо розробки науково обґрунтованої концепції підготовки фахівців туристсько-краєзнавчої сфери та проєктів втілення її у життя. Актуальним в цьому ракурсі виступає здатність до постійних змін у відповідь на виклик мінливого середовища, психологічна та соціальна мобільність, здатність за короткий час навчитися новому виду діяльності, осмислений підхід до зовнішньої і внутрішньої реальності, віртуозне володіння організаційними здібностями і самоорганізація в будь-яких умовах. Окрім цього, майбутній організатор туристичної роботи з школярами повинен бути компетентним у своїй галузі, оскільки на нього покладається вирішення завдань, пов'язаних із

вихованням та формуванням фізично здорового підростаючого покоління. Відтак з'являється необхідність розробки новітніх підходів, інноваційних технологій навчання, нового інструментарію проєкування професійної освіти, спрямованого на зміну ставлення педагога до своєї діяльності. Досягнути ефективності у процесі підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання до туристсько-краєзнавчої роботи можна через використання під час навчання ігрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття питань використання ігрових інтерактивних методів навчання у навчальному процесі студентів вищих навчальних закладів знаходимо у дослідженнях О. Вербицького [1], М. Воровки [2], А. Коноха [3], В. Ляменкова [4].

Мета роботи – обґрунтувати ефективність використання ігрових технологій у процесі підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання до туристсько-краєзнавчої роботи.

Виклад основного матеріалу. Проведені нами дослідження професійної підготовки фахівців фізичного виховання до роботи в туристичній галузі свідчать, що практика їх навчання не зовсім відповідає вимогам сьогодення і не забезпечує належного професіоналізму, часто відсутнім є зв'язок між сучасними запитами практики туристсько-краєзнавчої діяльності в соціумі та системою професійної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах.

З огляду на це, було розроблено модель професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до туристсько-краєзнавчої роботи, взаємозв'язок компонентів якої відображав її технологічність. Згідно запропонованої моделі навчально-виховний процес підготовки студентів факультетів фізичного виховання для туристсько-краєзнавчої діяльності здійснювався в рамках впровадження інноваційних технологій, що передбачали вивчення циклу туристсько-краєзнавчих дисциплін за

розробленими програмами в умовах кредитно-трансферної системи Болонського процесу. Суть інноваційних розробок полягала також у використанні на заняттях ігрових інтерактивних методик.

Кожна окрема складова системи підготовки майбутніх учителів фізичної культури до туристсько-краєзнавчої роботи була спрямована на розкриття змісту туристсько-краєзнавчих програм, основний акцент якого припадав на процес вивчення дисциплін туристсько-краєзнавчого циклу. Дисципліни структурувалися на модулі, що уможливило виокремлення групи фундаментальних питань, логічне і компактне їх поєднання в єдину адаптовану і відкриту систему знань, норм і цінностей.

Концептуальною основою системи підготовки майбутніх організаторів туристсько-краєзнавчої діяльності виступала інтерактивна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу. Суть інтерактивного навчання забезпечувалась моделюванням реальних педагогічних ситуацій, плануванням та проведенням уроку з вкрапленнями туристсько-краєзнавчої інформації, а також позаурочних форм – туристського походу, навчальної екскурсії, експедиції; раціональним застосуванням різноманітних туристсько-краєзнавчих засобів. Інтерактивна взаємодія супроводжувалась створенням атмосфери співробітництва та взаємодії, допомагаючи педагогові набутти навичок справжнього лідера колективу, відтак виключала домінування керівника над підлеглими, однієї думки над іншою.

Означений складник в процесі туристсько-краєзнавчої підготовки студентів факультету фізичного виховання реалізували під час виконання індивідуальних завдань, передбачених програмами дисциплін туристсько-краєзнавчого напрямку (проведення туристичного походу, екскурсії, конкурсні змагання зі спортивного та туристичного орієнтування туристсько-краєзнавче свято, КВК); під час проходження педагогічної практики у лікувально-оздо-

ровчих таборах, туристичної практики – у відповідних закладах, табірних зборах.

Результати проведеного дослідження свідчать, що активізації уваги студентів, висвітленню педагогічних проблем під час проведення практичних занять сприяють вкраплення інсценувань з різними версіями педагогічних ситуацій, учасниками яких є самі студенти. Зважаючи на це, в процесі практичних занять із туристичних та краєзнавчих дисциплін практикували ігровий та змагальний методи, які виступили тим емоційним стимулом, використання якого приносить студентам задоволення від занять, підвищує інтерес до них. Застосування даних методів відбувалося у процесі впровадження ігрових інтерактивних методик навчання, табірних зборів, показових змагань (у навчальних аудиторіях та поза їх межами), що дозволило нам спостерігати як ігри, зокрема середовища, у яке потрапляють студенти, а також створена природна атмосфера сприяють формуванню необхідних знань, удосконаленню рухових умінь та навичок.

Слід підкреслити також, що інтерактивні методи навчання сприяли адаптації майбутнього вчителя в учнівському колективі, формували вміння налагоджувати прямий та зворотній зв'язок з вихованцями, запобігати конфліктам, які можуть виникнути між вчителем та учнями або між учасниками гри, висловлювати та відстоювати власні погляди, вести полеміку.

Для прикладу, наведемо окремі фрагменти практичних занять, які проводилися з використанням ігрових інтерактивних методик.

Практичне завдання до змістового модулю:

«Теоретико-організаційні основи
туристичної діяльності»

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ

Мета: з'ясування думок студентів щодо обговорюваної проблеми «Генезис та сучасний стан розвитку туристичної діяльності в Україні», підвищення їхньої

активності. Цю рольову гру проводять за матеріалом, який вивчається в курсі «Основи туристичної діяльності». Її можна проводити як з однією групою, так і з двома-трьома групами водночас.

Гру розраховано на 30–45 хв.

Викладач разом з студентами або вони самостійно визначають коло питань, які обговорюватимуться на «прес-конференції» (період становлення туристичної діяльності в світі та на Україні; сучасний стан розвитку туризму в Україні, туристсько-рекреаційний потенціал Карпатського регіону тощо). Далі викладач і студенти розподіляють ролі: «політичні діячі», «експерти», «представники туристських організацій», «представники організацій фізичної культури», «спортсмени», «кореспонденти» тощо. Підготовка до гри триває 20–30 хв. Кількість учасників визначає викладач. Важливе значення у грі має атрибутика: назви туристських організацій, акредитаційні картки кореспондентів, мікрофон, фотоапарати тощо. Її готує спеціальна група студентів.

Студенти-гравці добирають матеріали з газет, журналів, суспільно-політичних оглядів, радіо- і теленовін, Інтернету, обговорюють з викладачем аспекти своєї ролі, питання, що будуть предметом гри. Дуже важливо, щоб у грі був присутній елемент імпровізації, яка базувалася б на фактичному матеріалі і знаннях студентів, що великою мірою залежить від викладача та підготовчої роботи.

Викладач заздалегідь розподіляє між студентами ролі, пропонує їм матеріали, документи з обговорюваних питань, ухвалені уповноваженими відповідними органами, проводить індивідуальні та групові консультації, а також інформує про час та місце проведення заходу.

Прес-конференція може проходити як у аудиторії так і в актовому залі. «Представники преси» розміщуються у партері, а «представники туристських організацій» – за великим столом, на якому встановлено мікрофони, прапорці, розкладено

матеріали. Вступне слово надається викладачеві як незалежному експерту, який стисло характеризує обговорювану ситуацію. Потім «кореспонденти» розпитують учасників прес-конференції.

За підсумками гри студенти можуть подати до університетської газети свої дописи, статті, огляди.

Практичне завдання до змістового модулю:

«Основні вимоги до організації привалів і нічлігів»

Тренінг «Види та способи в'язання вузлів»

Мета тренінгу – виробити навичку правильного в'язання вузлів різноманітними відомими способами.

Викладач формує дві студентські команди, між якими відбувається змагання на швидкісне виконання завдання. Кожна команда у своєму складі визначає відповідального за в'язання окремого вузла.

Тривалість тренінгу – 30–45 хв.

Даний тренінг сприятиме підвищенню активності студентів, вироблення у них професійних навичок та закріплення здобутих знань. Команда-переможець отримує додаткові бали до підсумкового модуля.

Практичне завдання до змістового модулю:

«Гігієна туристів. Надання першої долікварняної медичної допомоги»

Мета: виробити навички надання долікварняної допомоги потерпілому під час туристського походу.

Цю рольову гру проводять за матеріалом, який вивчається в курсі «Основи туристичної діяльності». Її можна проводити як з однією групою, так і з двома-трьома групами водночас.

Гру розраховано на 30–45 хв.

Викладач разом з студентами або вони самостійно визначають вид травми або захворювання. Далі викладач і студенти розподіляють ролі: потерпілий, рятувальники. Кількість учасників визначає викла-

дач. Важливе значення у грі має інвентар: підручні засоби та матеріали, які можна знайти поза межами приміщення, медична аптечка. Її готує спеціальна група студентів.

Дуже важливо, щоб у грі був присутній елемент імпровізації, яка базувалася б на фактичному матеріалі і знаннях студентів, що великою мірою залежить від викладача та підготовчої роботи.

Викладач заздалегідь розподіляє між студентами ролі, пропонує їм матеріали, проводить індивідуальні та групові консультації, а також інформує про час та місце проведення заходу.

Для потерпілого слід відвести окреме зручне місце, з м'якою підстилкою. З підручних засобів імпровізувати носилки.

Заключне слово має викладач, який вказує студентам на допущені помилки, якщо такі є або аналізує хід гри.

Практичне завдання до змістового модулю:

«Орієнтування як вид спорту.

Історія виникнення.

Основні етапи розвитку та військово-прикладне значення орієнтування в Україні»

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ

Мета: з'ясування думок студентів щодо обговорюваної проблеми «Генезис розвитку спортивного орієнтування у світі та на Україні», підвищення їхньої активності.

Цю рольову гру проводять як з однією групою, так і з двома-трьома групами водночас.

Гру розраховано на 30–45 хв.

Викладач разом з студентами або вони самостійно визначають коло питань, які обговорюватимуться на «прес-конференції» (поява терміну «орієнтування», генезис розвитку спортивного орієнтування у світі, Україні, Івано-Франківській області, сприяє спортивне орієнтування розвитку якостей тощо). Далі викладач і студенти розподіляють ролі: «доповідачі», «історики», «краєзнавці», «експерти», «представники спортивно-туристських організа-

цій», «представники організацій фізичної культури», «спортсмени», «кореспонденти» тощо. Підготовка до гри триває 20–30 хв. Кількість учасників визначає викладач. Важливе значення у грі має атрибутика: назви організацій, акредитаційні картки кореспондентів, мікрофон, фотоапарати тощо. Її готує спеціальна група студентів.

Студенти-гравці добирають архівні матеріали, з монографій, газет, журналів, збірників доповідей на конференціях, суспільно-політичних оглядів, радіо- і телевізійних новин, обговорюють з викладачем аспекти своєї ролі, питання, що будуть предметом гри. Дуже важливо, щоб у грі був присутній елемент імпровізації, яка базувалася б на фактичному матеріалі і знаннях студентів, що великою мірою залежить від викладача та підготовчої роботи.

Викладач заздалегідь розподіляє між студентами ролі, пропонує їм матеріали, документи з обговорюваних питань, ухвалені уповноваженими відповідними органами, проводить індивідуальні та групові консультації, а також інформує про час та місце проведення заходу.

Прес-конференція може проходити як у аудиторії так і в актовому залі. «Представники преси» розміщуються у партері, а «представники організацій» – за великим столом, на якому встановлено мікрофони, прапорці, розкладено матеріали. Вступне слово надається викладачеві як незалежному експерту, який стисло характеризує обговорювану ситуацію. Потім «кореспонденти» розпитують учасників прес-конференції.

За підсумками гри студенти можуть подати до університетської газети свої дописи, статті, огляди.

Практичне завдання до змістового модулю:

«Орієнтування на місцевості.

Суть і способи орієнтування»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ХОКЕЙ

Викладач формує дві команди із шести чоловік у кожній (трос нападаючих, двоє

захисників і воротар), а сам виступає у ролі ведучого.

Після жеребкування за свистком ведучого (а це має бути справжній свисток) викидається шайба-запитання із вибраної проблеми.

Першими на всі запитання завжди відповідають нападаючі, потім захисники і останнім (якщо правильної відповіді не було дано) – воротар. Час на відповідь – 10–20 с залежно від складності запитання. Іноді команди розбивають на пари і проводять два півфінали та фінал. Кількість запитань визначають самі студенти, однак їх має бути не більше п'яти. Тривалість гри – близько 10–15 хв. Лаконізм, чіткість, стислість, логіка – ось ознаки, що характеризують цю гру. Викладач стежить за порядком, черговістю виступів, часом.

Інтелектуальний хокей можна використати як різновид опитування або окремих етапів заняття, як складову частину правового рингу або іншу форму роботи. Під час цієї гри можна запропонувати студентам кросворди.

**Практичне завдання
до змістового модулю:
«Техніка ведення екскурсії
зі школярами»**

Мета: виробити у студентів навички щодо техніки ведення екскурсії зі школярами.

Рольова гра проводиться за межами аудиторії з однією групою студентів. Гра розрахована на 45 хв.

Викладач разом з студентами розподіляють ролі: «екскурсоводи», «екскурсанти», «випадкові перехожі», «шофер», «музейний працівник», тощо. Підготовка до гри триває заздалегідь. Кількість учасників – охоплюється вся група. Важливе значення у грі має дисциплінованість студентів, налаштованість на ігровий лад, активність у обговоренні тощо.

Студенти-екскурсоводи визначаються із темою екскурсії, вибирають об'єкти

показу, складають маршрут, готують коротенькі інформаційні повідомлення про об'єкти показу, використовуючи архівні та фотоматеріали, з газет, журналів, обговорюють з викладачем аспекти своєї ролі, питання, що будуть предметом гри. Дуже важливо, щоб у грі був присутній елемент імпровізації, яка базувалася б на фактичному матеріалі і знаннях студентів, що великою мірою залежить від викладача та підготовчої роботи.

Викладач заздалегідь розподіляє між студентами ролі, пропонує їм матеріали, проводить індивідуальні та групові консультації, а також інформує про час та місце проведення заходу. Студенти-екскурсоводи формують «портфель екскурсовода».

Наступних 45 хв. студенти обмінюються ролями; студенти-екскурсоводи стають екскурсантами і навпаки. Після завершення проведення екскурсії студенти пишуть анотацію на проведену екскурсію своїх колег, де обґрунтовують позитиви і недоліки проведенної екскурсії. Техніка проведення екскурсії та анотовані звіти оцінюються викладачем і підсумовуються до модульної оцінки.

За підсумками гри студенти можуть подати до університетської газети свої дописи, статті, огляди.

Висновки. Отже, як показали результати дослідницької роботи, внаслідок впровадження у навчально-виховний процес ВНЗ підготовки майбутніх учителів фізичної культури до туристсько-краєзнавчої роботи з учнями ігрових інтерактивних технологій, значно зріс рівень їх професійної готовності до означеного напрямку діяльності в школі.

Література

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.
2. Воронка М.І. Ділова гра як засіб підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Воровка М.І. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
3. Конох А.П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Конох Анатолій Петрович. – К., 2007. – 680 с.
  4. Ляменков В.Н. Игровые технологии как средство профессиональной подготовки специалистов в сфере туризма (на примере туристского вуза): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ляменков Виктор Николаевич. – М., 2002. – 190 с.

Gumenyuk G.M., Tkachivska I.M.
ROLE-PLAYING TECHNOLOGIES AS A WAY OF PROFESSIONAL TRAINING OF WOULD-BE TOURISM BUSINESS MANAGERS. *The efficiency of the use of role-playing interactive teaching methods in the process of studying disciplines of tourist-regional direction by the students of faculty of physical education. A few examples of practical use of the given methods are set.*

Keywords: role-playing technologies, interactive studies, organizer of tourist activity.

Гуменюк Г.М., Ткачивская И.Я.
ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПРОФЕССИОННОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ОРГАНИЗАТОРОВ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *В статье обоснованно эффективность использования игровых интерактивных методов обучения в процессе изучения студентами факультета физического воспитания дисциплин туристско-краеведческого направления. Подано несколько примеров проведения занятий с использованием отмеченных методик.*

Ключевые слова: игровые технологии, интерактивное обучение, организатор туристической деятельности.

УДК 336.7:379.85

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

В.В. Орлова, С.П. Оришко

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Перехід до нових форм господарювання готельних підприємств, викликаний мінливістю та невизначеністю чинників зовнішнього середовища, зумовив гостру потребу розроблення адаптованих до сучасної практики механізмів управління їх фінансово-господарською діяльністю, серед яких особливої уваги заслуговує організація управління грошовими потоками. Пошуку рішень, щодо формування механізму управління грошовими потоками готельного комплексу і присвячена дана стаття.

Ключові слова: грошові потоки, управління грошовими потоками, механізм управління.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання управління грошовими потоками підприємств готельного бізнесу є важливою складовою фінансового планування. Методологічний апарат управління грошовими коштами підприємства повинен охоплювати весь спектр прийомів, важелів, методів та принципів в управлінні кредиторською та дебіторською заборгованістю, цінними паперами, матеріальними потоками, фінансовими ресурсами. Але на сучасних готельних підприємствах прийоми управління не забезпечують необхідний рівень. Основною метою управління грошовими коштами підприємства є підтримання збалансованості руху грошових потоків, а це дасть можливість забезпечити належний рівень фінансової стійкості та платоспроможності підприємства. Тому останнім часом планування грошових потоків набуває все більшої актуальності.

Результат проведеного дослідження публікацій по проблемі дає можливість зробити висновок, що питання організації управління грошовими потоками в готельних комплексах у сучасних умовах розвитку економіки України є недостатньо розкриті, не вирішеними залишаються питання створення ефективної моделі управління грошовими потоками готельного підприємства, потребує удосконалення теоретична та методологічна база, недостатнім є рівень розробки механізму забезпечення ефективності її функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання сутності грошових потоків та методів управління ними з різним ступенем теоретичного та практичного висвітлення розглянуто в багатьох іноземних перекладних виданнях останнього часу: В. Ковальова, Дж. К. Ван Хорна, Є. Бріггема, Е. Нікхбахта, Є. Стоянової, І. Балабанова, Т. Райса та ін.

Так, Е. Нікбахт та А. Гроппеллі наводять спрощене визначення грошового потоку як «міри ліквідності компанії», що складається з «чистого доходу і безготівкових витрат, таких, як амортизаційні відрахування». Наведене тлумачення грошового потоку, з одного боку, розкриває його сутність, з іншого – основні його складові.

Дж. К. Ван Хорн підкреслює, що поняття грошових коштів та грошових потоків можна трактувати по-різному в залежності від завдань аналізу. Як правило, грошові кошти і грошові потоки розглядають як готівку або робочий оборотний капітал, тобто у вузькому або широкому тлумаченні цього поняття [2, с. 181–182].

За визначенням Л.О. Лігоненко та Г.В. Ситник грошові потоки підприємства – це система розподілених у часі надходжень та видатків грошових коштів, що генеруються його господарською діяльністю і супроводжують рух вартості, володіючи зовнішньою ознакою функціонування підприємства [4, с. 16].

А. Поддєрьогін вважає, що грошовий потік можна визначити як сукупність по-

слідовно розподілених у часі подій, які пов'язані із відособленим та логічно завершеним фактом зміни власника грошових коштів у зв'язку з виконанням договірних зобов'язань між економічними агентами (суб'єктами господарювання, державою, домогосподарствами, міжнародними організаціями). Грошові потоки безпосередньо пов'язані з рухом коштів на підприємстві, який відображає надходження в розпорядження суб'єкта господарювання коштів та їх еквівалентів і їх використання [5, с. 57].

За визначенням І.А. Бланка грошовий потік підприємства представляє собою сукупність розподілених надходжень і виплат грошових коштів за окремими інтервалами періоду часу що розглядається, генерованих його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з факторами часу, ризику і ліквідності [1, с. 17].

Визначення грошового потоку в МСБО № 7 «Звіт про рух грошових коштів» звучить, як надходження і вибуття грошових коштів та їхніх еквівалентів. Визначення «грошовий потік» в П(С)БО № 4 «Звіт про рух грошових коштів» відсутнє, але під ним розуміють поняття «рух грошових коштів», що ідентично визначенню «грошовий потік» в МСБО № 7. Образно грошовий потік можна представити як систему «фінансового кровообігу» господарського організму підприємства [1, с. 130].

Аналізуючи вищевикладене постає питання вибору найбільш вдалого визначення грошового потоку і його уточнення. Критично оцінюючи вказані підходи, пропонуємо таке визначення цього поняття: грошові потоки – це економічний процес, який опосередковується сукупністю розподілених у часі надходжень та виплат грошових коштів і їх еквівалентів, генерованих підприємством при реалізації господарської діяльності, рух яких пов'язаний з факторами часу, простору, структури, ризику і ліквідності. Де грошові кошти – це готівка, кошти на рахунках у

банках та депозити до запитання, а еквіваленти грошових коштів – це короткострокові, високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості.

Але попри відмінності в деталях, усі підходи до тлумачення актуалізують виняткову значимість грошового потоку для функціонування суб'єкта господарювання й забезпечення створення доданої вартості, забезпеченню перманентному зростанню вартості підприємства як цілісного майнового комплексу в довгостроковій перспективі та достатку власників таких суб'єктів.

Однак єдиної теоретичної бази, яка охоплювала б увесь комплекс питань управління грошовими потоками в межах ділових одиниць, ще не сформовано. Не вироблено єдиного підходу до тлумачення категорії «грошові потоки», критеріїв, відповідно до яких здійснюється їх класифікація, відсутні чіткі формулювання цілей і завдань управління грошовими потоками підприємств.

Мета дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності управління грошовими потоками підприємства, визначення ролі системи управління грошовими потоками, розроблення теоретичних засад та практичних рекомендацій з удосконалення механізму управління грошовими потоками у готельних комплексах України та напрямків поліпшення фінансового стану суб'єкта господарювання на базі узагальнення існуючих концепцій.

Виклад основного матеріалу. Серед головних проблем української економіки значна кількість економістів науковців та практиків виділяють дефіцит грошових коштів підприємства, у тому числі готельного комплексу, що значно обмежує можливості їх поточної та інвестиційної діяльності. При докладному вивченні цієї проблеми стає очевидним, що однією з причин цього дефіциту є, зазвичай, низька

ефективність залучення та використання грошових коштів, обмеженість фінансових інструментів, технологій та механізмів, що застосовуються при цьому. Отже, одним із напрямів подолання дефіциту грошових коштів є формування ефективної системи управління грошовими потоками, яка б забезпечувала досягнення тактичних і стратегічних цілей діяльності готельного комплексу. Фінансове забезпечення покриття потреби готельного підприємства у капіталі, а також дотримання своєчасності виконання поточних зобов'язань суб'єкта господарювання залежить від його можливості та спроможності формувати у визначений момент часу необхідний фонд грошових коштів із заданою абсолютною величиною. Кількісним вираженням такої характеристики підприємства є рівень його ліквідності (як можливість швидкого формування фонду грошових коштів без значних фінансових втрат) та платоспроможності (як можливість своєчасного та повного погашення зобов'язань).

Із вище сказаного випливає, що підтримання належного рівня платоспроможності та ліквідності суб'єкта господарювання досягається шляхом відповідної організації руху грошових потоків у часі та просторі – управлінням грошовими потоками підприємства.

Важливість вивчення грошових потоків обумовлюється тим, що вони обслуговують господарську діяльність підприємства в усіх її напрямках. Від якісного управління грошовими потоками підприємства залежить розвиток підприємства та кінцевий результат його господарської діяльності.

Грошовий потік готельного підприємства являє собою сукупність розподілених у часі надходжень і виплат коштів, генерованих його господарською діяльністю.

Грошові потоки безпосередньо пов'язані з рухом коштів на підприємстві, який відображає надходження в розпорядження суб'єкта господарювання грошових ресурсів та їх використання.

Нестача грошових потоків призводить до порушення фінансової стійкості. Не вистачає власних фінансових ресурсів для фінансування запасів, залучаються короткострокові та довгострокові кредити, які необхідно погашати, а також сплачувати відсотки за їх використання.

Поняття «грошовий потік підприємства» є агрегованим, що включає у свій склад численні види цих потоків, що обслуговують господарську діяльність. З метою забезпечення ефективного цілеспрямованого управління грошовими потоками вони вимагають визначеної класифікації. Таку класифікацію грошових потоків пропонується здійснювати за наступними основними ознаками:

1. За масштабами обслуговування господарського процесу виділяються наступні види грошових потоків:

- грошовий потік по готелю в цілому. Це найбільш агрегований вид грошового потоку, що акумулює усі види грошових потоків, що обслуговують господарський процес готельного підприємства в цілому;
- грошовий потік по окремих структурних підрозділах (центрах відповідальності) готельного підприємства. Така диференціація грошового потоку підприємства визначає його як самостійний об'єкт управління в системі організаційно-господарської побудови підприємства;
- грошовий потік по окремих господарських операціях. У системі господарського процесу готельного підприємства такий вид грошового потоку варто розглядати як первинний об'єкт самостійного управління.

2. За видами господарської діяльності відповідно до міжнародних стандартів обліку виділяють наступні види грошових потоків:

- грошовий потік по операційній діяльності. Він характеризується грошовими виплатами постачальникам сировини

ни і матеріалів; стороннім виконавцям окремих видів послуг, що забезпечують операційну діяльність; заробітної плати персоналу, зайнятому в операційному процесі, а також здійснюючому управління цим процесом; податкових платежів підприємства в бюджети всіх рівнів і в позабюджетні фонди; іншими виплатами, пов'язаними зі здійсненням операційного процесу;

- грошовий потік по інвестиційній діяльності. Він характеризує платежі і надходження коштів, пов'язані зі здійсненням реального і фінансового інвестування, продажем основних засобів, що вибувають, і нематеріальних активів, ротацією довгострокових фінансових інструментів інвестиційного портфеля й інші аналогічні потоки коштів, що обслуговують інвестиційну діяльність готельного підприємства;
- грошовий потік по фінансовій діяльності. Він характеризує надходження і виплати коштів, пов'язані з залученням додаткового акціонерного чи пайового капіталу, одержанням довгострокових і короткострокових кредитів і позик, сплатою в грошовій формі дивідендів і відсотків по вкладах власників і деякі інші грошові потоки, пов'язані зі здійсненням зовнішнього фінансування господарської діяльності готельного підприємства.

По інвестиційній діяльності сума чистого грошового потоку в узагальненому вигляді розраховується як різниця між сумою реалізації окремих видів необоротних активів, фінансових інвестицій і сумою їх придбання в звітному періоді.

По фінансовій діяльності сума чистого грошового потоку визначається як різниця між сумою фінансових ресурсів, залучених із зовнішніх джерел, і сумою основного боргу, а також дивідендів (процентів), виплачених власникам підприємства.

Таким чином, грошовий потік – це надходження (вхідний грошовий потік) і ви-

трачання (вихідний грошовий потік) грошових коштів в процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Різниця між вхідним і вихідним грошовими потоками по кожному окремому виду діяльності або по господарській діяльності підприємства в цілому називається чистим грошовим потоком. Слід наголосити, що грошовий потік від операційної діяльності суб'єкта господарювання має розглядатися як основне джерело фінансового забезпечення його господарської діяльності в наступні періоди.

3. За спрямованістю руху коштів виділяють два основних види грошових потоків:

- позитивний(вхідний) грошовий потік, що характеризує сукупність надходжень коштів на готельне підприємство від усіх видів господарських операцій (як аналог цього терміна використовується термін «приплив коштів»).

У якості прикладу вхідних грошових потоків готельного підприємства можна згадати такі:

- 1) надходження виручки від реалізації основних і додаткових послуг;
- 2) отримання банківського кредиту;
- 3) отримання безповоротної фінансової допомоги;

4) надходження від емісії корпоративних облігацій та інші. Крім того, необхідно відмітити, що вхідний грошовий потік забезпечує виконання сукупності функцій, у тому числі: формування фінансових ресурсів суб'єкта господарювання – грошових коштів, збільшення ліквідності та платоспроможності підприємства; фінансове забезпечення вихідних грошових потоків; виконання зобов'язань між суб'єктами господарювання в рамках господарських договорів тощо.

- негативний(вихідний) грошовий потік, що характеризує сукупність виплат коштів підприємством у процесі здійснення усіх видів його господарських операцій (як аналог цього терміна ви-

користується термін «відплив коштів»).

Вихідний грошовий потік також являється складовою частиною сукупного грошового потоку суб'єкта господарювання в результаті здійснення його основної, інвестиційної та фінансової діяльності, грошовий потік класифікується як вихідний за такою ознакою – рух коштів в рамках даного грошового потоку призводить до зменшення абсолютної величини грошових коштів та їх еквівалентів, які знаходяться у розпорядженні суб'єкта господарювання на певний момент часу. У якості прикладу вихідних грошових потоків готельного підприємства можна згадати такі:

- 1) оплата рахунків постачальників;
- 2) погашення банківського кредиту;
- 3) виплати дивідендів власникам корпоративних прав;
- 4) викуп корпоративних облігацій;
- 5) фінансування придбання основних засобів та інші. Крім того, необхідно відмітити, що вихідний грошовий потік забезпечує виконання сукупності функцій, у тому числі:

- фінансування потреби готельного підприємства у капіталі на основі грошових коштів, сформованих у рамках вхідних грошових потоків;
- забезпечення виконання поточних зобов'язань підприємства;
- виконання зобов'язань між суб'єктами господарювання в рамках господарських договорів тощо.

Характеризуючи ці види грошових потоків, варто звернути увагу на високий ступінь їхнього взаємозв'язку. Недостатність обсягів у часі одного з цих потоків обумовлює наступне скорочення обсягів іншого виду цих потоків. Тому в системі управління грошовими потоками готельного підприємства обидва ці види грошових потоків являють собою єдиний (комплексний) об'єкт фінансового менеджменту.

4. За методом обчислення обсягу виділяють наступні види грошових потоків підприємства:

- валовий грошовий потік. Він характеризує всю сукупність надходжень або витрат коштів у розглянутому періоді часу в розрізі окремих його інтервалів;
- чистий грошовий потік. Він характеризує різницю між позитивним і негативним грошовими потоками (між надходженням і витратою коштів) у розглянутому періоді часу в розрізі окремих його інтервалів. Чистий грошовий потік є найважливішим результатом фінансової діяльності підприємства, багато в чому визначає фінансову рівновагу і темпи зростання його ринкової вартості.

5. За рівнем достатності обсягу виділяють наступні види грошових потоків готельного підприємства:

- баланс – тобто вхідні та вихідні грошові потоки дорівнюють один одному;
- надлишковий грошовий потік. Він характеризує такий грошовий потік, при якому надходження коштів істотно перевищують реальну потребу підприємства в цілеспрямованій їхній витраті. Свідченням надлишкового грошового потоку є висока позитивна величина чистого грошового потоку, не використовуваного в процесі здійснення господарської діяльності підприємства;
- дефіцитний грошовий потік. Він характеризує такий грошовий потік, при якому надходження коштів істотно нижче реальних потреб підприємства в цілеспрямованій їхній витраті. Навіть при позитивному значенні суми чистого грошового потоку він може характеризуватися як дефіцитний, якщо ця сума не забезпечує планову потребу у витраті коштів по всіх передбачених напрямках господарської діяльності підприємства. Негативне ж значення суми чистого грошового потоку автоматично робить цей потік дефіцитним.

6. За методом оцінки в часі виділяють наступні види грошового потоку:

- теперішній грошовий потік. Він характеризує грошовий потік підприємства як єдину порівнювану його величину, приведену по вартості на теперішній момент часу;
- майбутній грошовий потік. Він характеризує грошовий потік підприємства як єдину порівнювану його величину, приведену по вартості на конкретний майбутній момент часу. Поняття майбутній грошовий потік може використовуватися і як номінальна ідентифікована його величина в майбутньому моменті часу (чи в розрізі інтервалів майбутнього періоду), що служить базою дисконтування з метою приведення до теперішньої вартості.

Розглянуті види грошового потоку підприємства відображають зміст концепції оцінки вартості грошей у часі стосовно господарських операцій підприємства.

7. За безперервністю формування в розглянутому періоді розрізняють наступні види грошових потоків підприємства:

- регулярний грошовий потік. Він характеризує потік надходження або витрат коштів по окремих господарських операціях (грошових потоках одного виду), що у розглянутому періоді часу здійснюється постійно по окремих інтервалах цього періоду. Характер регулярного носять більшість видів грошових потоків, генерованих операційною діяльністю підприємства: потоки, пов'язані з обслуговуванням фінансового кредиту у всіх його формах; грошові потоки, що забезпечують реалізацію довгострокових реальних інвестиційних проектів і т.п.;
- дискретний грошовий потік. Він характеризує надходження або витрати коштів, пов'язані зі здійсненням одиничних господарських операцій підприємства в розглянутому періоді часу. Характер дискретного грошового пото-

ку носить одноразова витрата коштів, пов'язана з придбанням підприємством цілісного майнового комплексу; купівлею ліцензії франчайзинга; надходженням фінансових коштів у порядку безоплатної допомоги і т.п.

Розглядаючи ці види грошових потоків підприємства, варто звернути увагу на те, що вони розрізняються лише в рамках конкретного тимчасового інтервалу. При визначеному мінімальному тимчасовому інтервалі всі грошові потоки підприємства можуть розглядатися як дискретні. І, навпаки, – у рамках життєвого циклу підприємства переважна частина його грошових потоків носить регулярний характер.

8. За стабільністю тимчасових інтервалів формування регулярні грошові потоки характеризуються наступними видами:

- регулярний грошовий потік з рівномірними тимчасовими інтервалами в рамках розглянутого періоду. Такий грошовий потік надходжень або витрат коштів носить характер ануїтету;
- регулярний грошовий потік з нерівномірними тимчасовими інтервалами в рамках розглянутого періоду. Прикладом такого грошового потоку може служити графік лізингових платежів за орендоване майно з погодженими сторонами нерівномірними інтервалами часу їхнього здійснення протягом періоду лізингу активу.

Розглянута класифікація дозволяє більш цілеспрямовано здійснювати облік, аналіз і планування грошових потоків різних видів на готельному підприємстві.

При управлінні грошовими потоками головна увага має зосереджуватися на пріоритетних потоках по фінансово-господарським операціям, тобто, що забезпечують формування більшої частини вартості підприємства та/або його прибутку й здійснюються на регулярній основі.

Управління грошовими потоками передбачає цілеспрямований вплив на процеси акумуляції грошових коштів, їх ви-

трачання та перерозподіл з метою збалансування фінансово-господарської діяльності підприємства.

Характерні риси практики управління грошовими потоками відображають принципи управління, тобто основні правила діяльності, якими керуються органи управління, враховуючи соціально-економічні умови, що склалися.

Згідно із принципами управління формують систему методів управління грошовими потоками. До складу основних методів управління грошовими потоками відносять:

- аналіз грошових потоків;
- планування та оптимізація;
- контроль за рухом грошових коштів;
- облік та звітність.

Аналіз грошових потоків – це сукупність методів формування і обробки даних про грошові потоки, які дають об'єктивні оцінки стану, тенденцій розвитку, виявлення резервів підвищення ефективності використання грошових коштів та шляхів їх реалізації.

З урахуванням терміну часу, ступеня деталізації об'єктів і показників аналіз може бути перспективним, поточним і оперативним.

З погляду обсягів аналіз може бути тематичний, тобто пов'язаний з визначеною конкретною метою, локальний – пов'язаний з діяльністю окремого підрозділу, комплексний – охоплює всі сторони діяльності підприємства.

Інформаційною базою для аналізу грошових потоків за звітні періоди є форми бухгалтерської звітності, додатки до них та інші облікові документи.

Аналіз грошових потоків та оцінка їх впливу на фінансовий стан підприємства визначається системою показників, до яких відносять: оцінка ліквідності і платоспроможності в коротко і довгостроковій перспективах; визначення різниці між кредиторською і поточною дебіторською заборгованістю; розрахунок чистого обо-

ротного капіталу; оцінка раціональності управління грошовими коштами та формування грошового потоку; формування вихідної бази для прийняття управлінських рішень; прогнозний аналіз грошових потоків підприємства.

Оцінка ефективності управління грошовими коштами на підприємстві стає вихідною інформацією для подальших управлінських рішень, а саме: для прогнозування майбутніх грошових потоків. Тож аналіз грошових потоків, що характеризує причини зміни ліквідності і фінансової стійкості підприємства, необхідно проводити в ході загального фінансового аналізу.

Оперативна, повна і достовірна інформація про рух грошових коштів повинна сприяти підвищенню якості управлінських рішень, які безпосередньо в подальшому впливають на фінансовий стан підприємства. Тому необхідно розробити комплексну методичку аналізу грошових потоків, яка б дозволила охопити максимальний обсяг бухгалтерської та аналітичної інформації.

Грошові кошти відіграють важливу роль для нормального існування підприємства, тому необхідно визначати стратегію й тактику управління їхнім формуванням і використанням.

Керівництво підприємств дуже часто стикається з проблемою дефіциту грошових коштів, тому що необхідно забезпечити платоспроможність та ліквідність підприємства, а також гарантувати максимальний його прибуток.

Тому з метою ефективного управління грошовими потоками та фінансовою діяльністю підприємства в цілому доцільно вводити в практику розрахунок системи показників грошових потоків як вимірників фінансової стійкості, платіжної стабільності та нормальної платоспроможності.

Результати аналізу враховуються при плануванні грошових потоків та їх оптимізації.

Планування грошових потоків — це процес визначення їх обсягів за видами діяльності, часовими інтервалами та напрямками використання з метою забезпечення максимальної синхронізації надходжень і витрат та платоспроможності підприємства.

У процесі планування досягається оптимізація грошових потоків, тобто знаходження такого співвідношення між вхідними і вихідними грошовими потоками, між напрямками й умовами залучення та використання грошових коштів, яке дає змогу досягти найкращих результатів діяльності (мінімізації витрат, максимізації прибутку).

Планування грошових потоків — важливий етап управління фінансовою діяльністю підприємств, головна мета якого — забезпечення ритмічності й синхронності грошових потоків, а в цілому досягнення фінансової рівноваги підприємства.

Шляхом ефективного впровадження системи планування й прогнозування досягається раціональне використання грошових потоків: операційна, інвестиційна та фінансова діяльність забезпечуються необхідними грошовими ресурсами.

Сьогодні в процесі планування та управління грошовими потоками використовується достатньо велика система прийомів та методів, без яких досягнення позитивних результатів неможливе. До основних методів необхідно віднести наступні: техніко-економічні розрахунки, економіко-статистичні, порівняння, балансовий метод, факторний аналіз [3].

Управління рухом грошових коштів стає одним із першочергових завдань, бо керівники підприємств щодня стикаються з прогнозуванням і управлінням грошовими потоками. Вони вирішують, як уберегти гроші від інфляції, як забезпечити нормальну поточну діяльність, підтримати репутацію підприємства як надійного фінансового партнера. Але при цьому необхідно уникати надлишкових грошей, бо їх можна використати для короткострокових вкладень, що в подальшому призведе до

отримання додаткового доходу.

Контроль за надходженням та використанням грошових коштів є системою спостереження і перевірки процесу надходження та використання грошових коштів з метою визначення відхилень від їх заданих параметрів. Як функція управління контроль об'єктивно необхідний. Він спрямовує процес управління за встановленими ідеальними моделями, коригуючи поведінку підконтрольного об'єкта.

Сутність і значення контролю за грошовими потоками полягає в тому, що суб'єкт управління здійснює перевірку виконання запланованих параметрів формування грошових фондів, напрямів їх використання, дотримання синхронності надходжень і витрат у встановлені періоди часу, блокує відхилення від заданої програми, а в разі виявлення порушень сигналізує про необхідність коригування системи управління. Таким чином, контроль є засобом отримання інформації про грошові потоки по каналу зворотного зв'язку, тобто за результатами свого управлінського впливу на об'єкт управління.

У циклі управління грошовими потоками облік є кінцевою стадією. Він передбачає визначення, реєстрацію на різних носіях та класифікацію інформації про грошові надходження та витрати для отримання підсумкових даних, які відображають досягнутий результат. Результати обліку відображаються у звітності. Таким чином, облік як кінцева стадія в циклі управління є одночасно початковою стадією для наступного циклу. Облік і звітність складають інформаційну базу для аналізу грошових потоків за звітний період.

Цей етап управління покликаний реалізувати принцип інформативної його вірогідності. У процесі здійснення цього етапу управління грошовими потоками забезпечується координація функцій і задач служб бухгалтерського обліку і фінансового менеджменту підприємства.

Основною метою організації обліку і формування відповідної звітності, що характеризує грошові потоки підприємства

різних видів, є забезпечення фінансових менеджерів необхідною інформацією для проведення всебічного їхнього аналізу, планування і контролю.

Ефективне управління грошовими потоками передбачає визначення базових положень щодо організації управління ними:

- Грошові потоки не можуть виникати в результаті пасивної економічної поведінки підприємства.
- Грошові потоки є невід'ємною складовою фінансового та операційного циклів, що вимагає узгодження фінансових рішень між усіма напрямками управління фінансами підприємства.
- Управління грошовими потоками потребує відповідного інформаційного наповнення системи прийняття управлінських рішень.
- Управління грошовими потоками передбачає однозначність трактування прийнятих фінансових рішень, чіткість доведення їх до виконавців та забезпечення адекватного зворотного зв'язку – моніторингу, перегляду та корегування фінансових рішень.

При цьому управління грошовими потоками розглядається як послідовний процес постановки завдань та їх виконання, як цілісна система, котра включає реалізацію таких етапів:

1) планування та прогнозування грошових потоків і складання відповідних внутрішніх фінансових документів;

2) імплементація бюджету грошових потоків, що є невід'ємною складовою системи бюджетів на підприємстві, як процес його безпосереднього дотримання при організації операційної, інвестиційної, фінансової діяльності;

3) контроль виконання бюджету грошових потоків та планових показників звіту про рух грошових коштів;

4) корегування планових величин відповідно до зміни зовнішніх і внутрішніх умов реалізації бюджету грошових потоків.

Організаційне забезпечення ефективної моделі управління грошовими потоками

ми підприємства можна охарактеризувати такими напрямками фінансової роботи, як:

1) організація трансакції, зокрема в частині часу, обсягів та повноти руху грошових коштів підприємства;

2) контроль руху грошових ресурсів, зокрема на відповідність бюджетним параметрам діяльності підприємства у плановому періоді й дотримання значень цільових індикаторів;

3) підтримка управлінських рішень та оцінка ефективності менеджменту.

Управління грошовими потоками здійснюється відповідно до поставлених цілей, обґрунтування яких є початковим етапом формування моделі управління грошовими потоками, у яку закладаються загальні і специфічні цілі.

Сукупність конкретних методів і форм, що використовуються підприємством для організації руху грошових коштів у часі і просторі відповідно до визначених критеріїв і цілей, формує модель управління грошовими потоками підприємства. Така модель визначається підприємством самостійно і є індивідуальною, враховуючи особливості його фінансово-господарської діяльності, положення фінансової стратегії, а також специфічні умови зовнішнього та внутрішнього середовища її реалізації. Така індивідуальність досягається при використанні сукупності загальних підходів, прийомів та методів – інструментарію управління грошовими потоками.

Загальна мета управління грошовими коштами – забезпечення збалансованості їх потоків, що надає можливість підтримувати достатній рівень платоспроможності та фінансової стійкості підприємства.

Ефективність управління грошовими потоками визначається синхронізацією надходжень і виплат, підтримкою постійної платоспроможності підприємства і включає такі складові:

- визначення мінімального обсягу грошових коштів, достатнього для обслуговування поточної господарської діяльності;

- постійний моніторинг надходження грошових коштів від продажу;
- згладження коливань в обсягах надходжень і виплат грошових коштів з метою запобігання платіжної кризи в окремі періоди;
- оптимізація системи розрахунків з постачальниками і покупцями, тобто обґрунтування політики надання комерційних кредитів і отримання відстрочок платежів;
- вибір напрямків використання тимчасово вільних грошових коштів з метою запобігання втрат від інфляції і упущеної вигоди;
- прискорення оборотності грошових коштів за рахунок впровадження організаційно-економічних заходів.

Висновки. Практична реалізація цих складових управління грошовими потоками дасть змогу певною мірою знайти компроміс між необхідністю підтримувати певний обсяг грошових коштів для забезпечення ліквідності підприємства і бажанням інвестувати тимчасово вільні кошти для забезпечення їх дохідності.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок: управління грошовими потоками в цілому є важливим елементом фінансової політики готельного підприємства, воно наскрізь охоплює всю систему управління підприємством. Важливість та значення управління грошовими потоками важко переоцінити, адже від його якості та ефективності залежить не тільки його стійкість в конкретний період часу, а й можливість подальшого розвитку, досягнення фінансового успіху на довгострокову перспективу.

Література

1. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. – К. : Ника-Центр Эльга, 2002. – 736 с.
2. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами / Дж. Ван Хорн / [пер. с англ.]. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 800 с.
3. Гриньова В.М. Фінанси підприємств : Навч. посібник / В.М. Гриньова, В.О. Коюда. – К. : Знання-Прес, 2004. – 424 с.
4. Лігоненко Л.О. Управління грошовими потоками : Навч. посібник / Л.О. Лігоненко, Г.В. Ситник. – К. : КНТЕУ, 2005. – 255 с.
5. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент / А.М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.

Orlova V.V., Oryshko S.P. HOTEL COMPLEX MONEY STREAMS MANAGING TOOL. *Transfer to new forms of hotel enterprises activity, caused by environmental changeability and its indefinite factors, resulted in sharp demand of their financial-enterprising activity managing tools adapted to present day practice development among which the organization of money streams management is of paramount importance. This article is devoted to the problem of searching solution regarding the hotel complex money streams managing tool development.*

Keywords: money streams, money streams management, managing tool.

Орлова В.В., Оришко С.П. МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ ГОСТИНИЧНОГО КОМПЛЕКСА. *Переход к новым формам хозяйствования гостиничных предприятий, вызванный изменчивостью и неопределенностью факторов внешней среды, обусловил острую потребность разработки адаптированных к современной практике механизмов управления их финансово-хозяйственной деятельностью, среди которых особенного внимания заслуживает организация управления денежными потоками. Поиску решений формирования механизма управления денежными потоками гостиничного комплекса и посвящена данная статья.*

Ключевые слова: денежные потоки, управление денежными потоками, механизм управления.

УДК 911.3:502.4
ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОТУРИСТИЧНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК
НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ ГАЛИЦЬКОГО
РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ ТА СТВОРЕННЯ ГЕОПАРКУ
«ГАЛИЦЬКЕ ПРИДНІСТЕР'Я»

В.П. Брусак

Львівський національний університет
імені Івана Франка

Подано перелік і схарактеризовано пам'ятки неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні) Галицького району Івано-Франківщини. Розглянуто можливості екотуристичного використання цінних природних комплексів і пам'яток неживої природи у природно-пізнавальних і екотуристичних цілях, а також перспективи створення національного геопарку «Галицьке Придністер'я».

Ключові слова: пам'ятки неживої природи, геологічні, геоморфологічні і гідрологічні пам'ятки природи, геотуристичні маршрути, національний геопарк, Галицьке Придністер'я, Галицький національний природний парк.

Вступ. Галицький район, розташований у північній частині Івано-Франківської області, межує з Рогатинським, Калуським, Тисменицьким районами та Підгаєцьким районом Тернопільщини. Площа району – 72336 га. Адміністративний центр – місто Галич, розташоване за 25 км на північ від обласного центру. У Передкарпатті район виділяється мальовничими височинними і річково-долинними ландшафтами, історико-культурною спадщиною національного і світового значення, зосередженою у Національному заповіднику (НЗ) «Давній Галич», численними природними об'єктами Галицького національного природного парку (НПП), розвинутою транспортною мережею і добрим сполученням, які виступають важливою передумовою роз-

витку різних видів рекреації і туризму. Останні є важливим чинником покращення соціально-економічного стану району, підвищення рівня життя його мешканців [6; 20].

У *природно-географічному* плані район розташований у місці контакту двох геотектонічних структур – південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи і Зовнішньої зони Передкарпатського прогину, а відповідно двох фізико-географічних країн: Східно-Європейської (Руської) рівнини (Подільська височина) і Українських Карпат (Передкарпатська височина), які відокремлені річкою Дністер. Це мозаїчна сільськогосподарсько-лісова територія поєднує височинні і річково-долинні передгірні та височинні опільські ландшафти. На передгір'ї абсолютні висоти коливаються від 205–230 м у долинах річок Дністра, Лімниці, Лукви до 365 м на увалистих межиріччях Прилуквинської височини та до 300–320 м на межиріччях Войнилівської височини [22]. Межиріччя вкриті грабово-дубовими, ялицево-дубовими і буковими лісами, місцями зустрічаються віковічні насадження. У подільській частині району висоти змінюються від 209–235 м у долинах річок Гнилої Липи, Нараївки, Бебелки, Горожанки до 350 м (г. Красна (352 м), г. Могила (351 м)) на платоподібних поверхнях межиріч, що зайняті головно сільськогосподарськими угіддями, а грабово-дубові ліси зберглися на крутих схилах долин річок.

Власне у цьому мальовничому куточку України 9.08.2004 р. Указом Президента України № 877/2004 створено Галицький НПП на площі 14684,8 га (20,3 % площі району). НПП утворено на землях лісового фонду чотирьох лісництв Галицького держлісгоспу. Без вилучення у НПП увійшли комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Касова гора» (65 га), Бурштинське водосховище (1260 га), окремі рибогосподарські стави у до-

линах Нараївки і Бебелки, старичні озера у долині Дністра. Таким чином, *Галицький НПП має кластерну територіальну структуру*, яка визначає особливості його функціонального зонування, можливості забезпечення диференційованого заповідного режиму та умови розвитку рекреації і туризму. Важливим елементом розвитку останніх поряд з історико-культурними об'єктами НЗ «Давній Галич» виступають пам'ятки неживої природи, як елементи експонування під час екотуристичних маршрутів [8]. Водночас багатство геотуристичних атракцій досліджуваної території дозволяє у найближчому майбутньому створити головно на основі Галицького НПП і НЗ «Давній Галич» *національний геопарк*, який може стати одним із перших в Україні [13; 23; 24; 33; 36].

Геопарк – це природоохоронна територія національного (міжнародного) значення, на якій розміщені особливо важливі, рідкісні (чи унікальні), естетично привабливі геолого-геоморфологічні об'єкти, що мають наукову, освітню та рекреаційну цінність. Ці об'єкти є складовою загальної концепції охорони, освіти і сталого (зрівноваженого) розвитку, більшість з них має виняткову геологічну, мінералогічну, палеонтологічну і географічну цінність [40]. Світова і європейська практика створення геопарків свідчить, що їх рекомендується формувати на базі існуючих великопросторових природоохоронних об'єктів (національні і ландшафтні парки, заповідники) та окремих визначних пам'яток неживої природи [27]. Для виділення геопарків використовують передусім критерії, рекомендовані Програмою ЮНЕСКО «Геопарки» [37]: а) значна кількість надзвичайно важливих об'єктів геолого-геоморфологічної спадщини; б) на цих територіях розвивається геотуризм; в) застосовуються безпечні методи збереження та загосподарювання природної спадщини; г) існує активна співпраця з місцевими

громадами щодо збереження і популяризації геоспадщини.

Однією з головних *цілей*, які ставляться перед геопарками, є поліпшення і розширення способів охорони, облаштування і популяризації геологічних і геоморфологічних об'єктів, зконцентрованих на їхніх територіях. Головними *завданнями геопарків* є наукові дослідження, інвентаризація, картування, охорона і популяризація геологічних об'єктів, збереження скам'янілостей, створення мережі туристичних шляхів, що сполучають об'єкти на території геопарку з туристичною інфраструктурою, розвиток освітніх програм, організація культурних і наукових заходів та популяризація пам'яток неживої природи [13; 23; 24; 27; 34; 37; 40].

Пам'ятки неживої природи та їхні класифікації. У науковій літературі традиційно сформувався розуміння пам'яток неживої природи тільки як *геологічних* [10; 21], що охоплюють суто геологічні, а також геоморфологічні й гідрологічні об'єкти. Зокрема, у першому в Україні путівнику-довіднику «Геологические памятники Украины» [21] *геологічні пам'ятки* розділено за *предметним принципом* на такі типи: 1) стратиграфічний і геохронологічний, 2) мінералого-петрографічний, 3) палеонтологічний; 4) тектонічний; 5) геоморфологічний, 6) мальовничий. До шостої групи віднесено переважно скелі, які мають особливу культурно-естетичну цінність. Отже, у цій класифікації чітко не витримані класифікаційні принципи, як зрештою, і в інших класифікаціях геологічних пам'яток природи, в яких часто в одній схемі поєднано форми рельєфу екзогенного і космічного генезису та об'єкти, що утворилися внаслідок прояву ендегенних сил.

За предметним принципом розроблено класифікацію геологічних пам'яток для території Російської Федерації [25], а фахівцями-геологами Центрального науко-

во-природничого музею НАНУ для території України запропоновано розширену класифікацію геологічних об'єктів [10].

Географи пропонують частину пам'яток неживої природи, представлених різними формами рельєфу, розглядати як суто **геоморфологічні** [5; 7; 11; 12; 28]. Аналіз літератури засвідчує, що на сьогодні склались наступні підходи до класифікації геоморфологічних пам'яток: *змістовний і за науково-пізнавальною значимістю* [5; 11], *генетичний, за призначенням та за розмірами* [28]. Дві останні класифікації досить стрункі, оскільки побудовані за чіткими принципами – відповідно, походження форм рельєфу і площа об'єктів.

Наведені вище підходи та класифікації геологічних пам'яток, з якими найчастіше ототожнюють усі пам'ятки неживої природи, свідчать про певні проблеми щодо вибору та дотримання принципів їхньої класифікації. Під **пам'ятками неживої природи** ми розуміємо геологічні, геоморфологічні та гідрологічні об'єкти. З огляду на це очевидно є проблема впорядкування класифікації пам'яток неживої природи – проблема теоретико-методичного плану в охороні неживої природи. Спроби упорядкування принципів класифікації геологічних і геоморфологічних пам'яток природи зроблено в окремих роботах [7; 11].

Усі пам'ятки неживої природи можна розділити на три *класи*: геологічні, геоморфологічні та гідрологічні, відповідно до головного об'єкту їхньої цінності для охорони [7]. *Геологічні пам'ятки природи* – це цінні геологічні відслонення, палеонтологічні об'єкти тощо, *геоморфологічні* – форми рельєфу різного генезису, а *гідрологічні* – водні об'єкти. Зазначимо, що окремі пам'ятки мають комплексну цінність, можуть також виділятися *підкласи* пам'яток – геолого-геоморфологічні, гідролого-геоморфологічні тощо.

Інша практична проблема – узагальнення відомих і здобуття нових даних про

пам'ятки неживої природи конкретного регіону, зокрема, Галицького району і Галицького НПП та наступна їхня комплексна оцінка для наукового, дидактичного (природничо-пізнавального), рекреаційного використання та визначення режиму їхньої охорони.

Мета нашого дослідження – *узагальнення даних про пам'ятки неживої природи на території Галицького району, їхня оцінка та розробка перспективних екотуристичних маршрутів, які можуть реалізовуватись Галицьким НПП, а також розглянути перспективи створення геопарку «Галицьке Придністер'я»*. Для реалізації мети дослідження використано дані про пам'ятки природи регіону, які наведені у довідниках «Геологические памятники Украины» [21], «Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини» [29], «Геологічний путівник Івано-Франківської області» [26], роботах С. Рудницького [30], О. Ситника і А. Богущького [1; 3; 4; 31; 32; 39], Л. Ковальської [17–19] та результатах власних польових досліджень, проведених у процесі розробки Проекту організації території Галицького НПП, охорони, відтворення і рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів у 2006–2010 рр. [8].

Цінні природні комплекси і об'єкти Галицького Придністер'я та їхнє природно-пізнавальне і рекреаційне значення. Найвизначнішими *природно-ландшафтними атракціями* Галицького Придністер'я є долина Дністра і його притоки Лімниці – популярні серед туристів водні шляхи. Найцікавішим є фрагмент мальовничої ділянки *коритоподібної долини Дністра* між містом Галич та селами Маріямпіль і Довге з плоскорівнинним днищем, яке ускладнене старичними озерами і старицями на різній стадії їхнього заростання. Днище долини вкрите багатолучною рослинністю, зустрічаються болота. Борти долини Дністра представ-

лені крутими, місцями урвистими схилами-стінками з численними виходами порід різного геологічного віку (верхньої крейди, міоцену, пліоцену, плейстоцен-голоцену). Подекуди зустрічаються виходи підземних вод у вигляді джерел. Найвідомішим з них є джерело біля с. Маріямпіль, яке за поширеними у краю легендами має лікувальні властивості. Круті схили Дністра вкриті переважно грабово-дубовими лісами. За змістом і цінністю долину Дністра можна віднести до комплексних пам'яток.

Особливої природоохоронної і водночас природно-пізнавальної уваги заслуговують: *термофільна лучно-степова і наскельно-степова рослинність*, що сформувалась на виходах гіпсів і гіпсоангидритів, рідше вапняків (урочища «Касова Гора» біля с. Бовшів, «Камінь» біля с. Межигірці, «Скала» біля с. Поділля, «Бручева» біля с. Дитятин тощо) і *водно-болотна рослинність* (урочище «Королівка» і «Залісця» біля Галича, старичні озера біля сіл Водники, Маріямпіль та інші) та характерні для межиріч численні *карстові явища* в урочищі «Пом'ярки» і «Вербівці» біля с. Тимерівці та в околицях сіл Сокіл, Тумир, Озеряни (зокрема, лійки і колодязі (глибиною до 20–30 м), печери і гроти, арки, «сліпі долини», карстові озера і озера-вікнини, високодебітні джерела), а також *скельні утворення* (г.Борсуча і останець «Одинокий» в урочищі «Пом'ярки», «Божий видок» в урочищі «Камінь», «Стовпи» в урочищі «Скала», «Голова» біля с. Озеряни, скелі біля с. Сокіл, «Гора Дівоча» біля с. Кремидів тощо). З перелічених об'єктів більшість знаходиться на території Галицького НПП.

Унікальними *об'єктами неживої природи* регіону виступають мезозой-кайнозойські природні відслонення, представлені відкладами верхньої крейди – мергелі і вапняки (потужністю до 15–20 м) та середнього і верхнього бадену – гіпси, ра-

тинські вапняки (потужністю відповідно до 30 і 10 м), ґрунтово-лесові і алювіальні покриви плейстоцену, а також поверхневі і підземні карстові форми, що сформувались у відкладах гіпсоангидритової товщі середнього бадену (неоген). Серед цих цікавих утворень слід відзначити печери, гроти, колодязі, озера, понори, карри, гіпсові останці та арки. Об'єкти неживої природи мають високий рекреаційний потенціал, про що зокрема йшлося у публікаціях окремих дослідників [6; 8; 9; 17–19; 26].

Наведемо перелік найцікавіших пам'яток неживої природи території досліджень, які віднесені до різних класів. Традиційно до *геологічних пам'яток* відносять типові відслонення гірських порід певного віку, скупчення палеонтологічних решток, зразки типових та рідкісних порід і мінералів, місця, що відображають прояв ендегенних рельєфотвірних процесів (складкоутворення, вулканічні інтрузії тощо), а також опорні стратиграфічні розриви [10; 21; 25].

У межах Галицького району спостерігається чимало виходів на денну поверхню вапняків і мергелів верхньої крейди, гіпсоангидритових порід міоцену, четвертинних відкладів у природних та штучних відслоненнях, серед яких слід відзначити:

1) *Дубівецький кар'єр* – наймасштабніше штучне відслонення у регіоні, на стінках якого можна спостерігати значну частину розрізу туронського і коньяцького ярусів верхньої крейди, що представлені відповідно: а) крейдяними мергелями, глинистою і писальною крейдою зі стяжіннями чорного кременю, шільного черепашкового вапняку та б) сірувато-жовтими, іноді голубувато-сірими мергелями і білими вапняками; гіпсоангидритовий горизонт (тираська світа неогену), представлений ясно-білим ангидритом і жовтуватим, часто кристалічним, гіпсом; товщу четвертинних лесовидних суглинків з палеон-

тологічними рештками (бивні, кості, зуби мамонтів, роги і кості північних оленів, рештки інших тварин, що мешкали тут у плейстоцені) та палеолітичним матеріалом (крем'яні знаряддя праці людей доби палеоліту) [26].

2) *закинутий кар'єр біля гори Дівоча* (1 га) в околицях с. Кремидів, у якому відслонюється еталонний розріз світло-сірих і білих вапняків туронського ярусу верхньої крейди зі стяжіннями чорного кремнію [8];

3) *відслонення мергелів верхньої крейди у підніжжі Касової гори* (0,1 га, кв. 36 Бурштинського лісництва Галицького НПП), у якому добре прослідковується три шари кори вивітряння мергелів, їхня вертикальна і горизонтальна тріщинуватість [8];

4) *стрімкий правий беріг річки Лукви біля сіл Крилос і Вікторів* заввишки до 30 м, на якому відслонюються сірувато-жовті і голубувато-сірі мергелі коньяцького ярусів верхньої крейди [26], які перекриті потужною товщею (до 3–5 м) руслового і заплавного алювію ймовірно четвертої тераси Дністра;

5) *стратифіковані розрізи четвертинних відкладів Колодіїв, Галич I і Галич II* та розташована поряд на правобережжі Дністра група розрізів біля смт *Єзупіль* з палеолітичним матеріалом, що детально досліджені науковою групою, яку очолюють професори А.Б. Богущкий і О.С. Ситник [1; 4; 31; 32; 39]. Серед інших об'єктів такого типу слід виділити *розрізи четвертинних відкладів Межигірці* [9; 14–16] і *Маріямпіль*;

6) висипку гравію, гальки і дрібних валунів представлених карпатськими пісковиками і кременями (роговиками) руслової фації *пліоценового алювію на г. Красна* (352 м) біля с. Старі Скоморохи, що залягає тут безпосередньо на мергелях верхньої крейди. Алювій відповідає сьомій терасі Дністра і поверхні Красної;

7) *давні річкові відклади біля с. Дитятин*, як і на г. Красна, описував ще С. Рудницький. Русловий алювій відслонювався у верхів'ї яру неподалік кладовища на південній околиці села і був представлений уламками карпатських і місцевих (верхньокрейдових і міоценових) порід [30]. Гравій і дрібну гальку верхньокрейдового мергелю чи вапняку безпосередньо на поверхні ґрунту зафіксовано на східному підніжжі вододільного пасма на південний схід від с. Дитятин на висоті біля 350 м.

Цінними об'єктами стратиграфічного типу є розташовані на правобережжі Дністра:

1) *урочище Каньйон* західніше с. Ганусівка – глибокий яр з висотою схилів-стінок до 15–17 м, на яких відслонюються голубувато-сірі мергелі коньяцького ярусу верхньої крейди з добре вираженою системою тектонічних і седиментаційних тріщин;

2) *закинутий кар'єр біля с. Побережжя*, у якому відслонюється потужна товща (до 12–15 м) лесовидних суглинків середнього і верхнього плейстоцену;

3) *стратифіковані розрізи четвертинних відкладів біля с. Довге*, які ідентифікують як розрізи четвертої, п'ятої і шостої надзаплавних терас Дністра [3].

Окремі з нижче перелічених геоморфологічних об'єктів мають також і геологічну цінність, оскільки у їхніх межах можна спостерігати різні зразки гіпсів і гіпсоангідритів, зокрема, урочища «Скеля» біля с. Поділля, «Куропатницький камінь», «Межигірський камінь» тощо. Проте більшу цінність ці об'єкти мають як геоморфологічні пам'ятки.

До *геоморфологічних пам'яток* природи відносять форми рельєфу, що сформувалися у результаті дії різних екзогенних рельєфотвірних факторів. Це переважно скелі і скельні комплекси, підземні і поверхневі карстові форми, ярково-балкові форми, зсуви, горби-останці, визначні

вершини тощо [5; 7; 11; 12; 28]. У Галицькому районі виділяються наступні геоморфологічні пам'ятки [8]:

1) *урочище «Деліїв»* (129 га, кв. 24 Галицького л-тва ГНПП) з горбистим ерозійним рельєфом, який характерний для скульптурної височини Придністерського Опілля. Тут зустрічаються виходи гіпсоангідритів на невисоких скелястих схилах балок та у неглибоких карстових лійках;

2) *урочище «Кринос»* (389 га) на правому березі ріки Луква (кв. 13–16 Крилоського л-тва ГНПП), у якому на стрімких схилах Прилуквинської височини спостерігаються виходи на поверхню гіпсів і гіпсоангідридів міоцену та мергелів верхньої крейди у вигляді мальовничих скель;

3) перезволене старичне пониження – *урочище «Залісця»* (5,0 га), на північній околиці м. Галич, у межах якого зростає популяція рідкісні виду – рябчика шахового [29];

4) *урочище «Корчева»* (88 га, кв. 6 Бурштинського л-тва ГНПП), яке є фрагментом високої заплави Дністра вкритої сирими дібровами і вільшняками з вільхи чорної;

5) мальовниче останцеве пасмо *урочище «Касова гора»* (65 га) з характерним поєднанням хвилястих пагорбів та гіпсових скель, що простягаються вздовж лівого берега Бурштинського водосховища. Урочище є однією з найкраще вивчених лучно-степових ділянок Опілля [29]. На схилах Касової гори у шурфі на висоті близько 310 м виявлено дрібну гальку і гравій з мергелів, вапняків і карпатських роговиків;

6) *урочище «Скеля»* (скельно-флористичний резерват «Камінь», 5 га) біля с. Поділля – одне з наймасштабніших у Галицькому районі скельних утворень з наскельно-степовою рослинністю [29]. Унікальний за формою комплекс скель у вигляді веж і скельної стіни висотою до 28–30 м, які є типовими для Бурштинського Опілля. На скелях західної експозиції

виділяються численні різні за розміром карри, тут утворились невеликі гроти (печера «Сліпої вчительки»), прохідні коридори, аркоподібні утворення тощо [8, 17];

7) *урочище «Камінь»* (10,5 га, кв. 8 Галицького л-ва ГНПП) біля с. Межигірці – унікальне для Галицького району геоморфологічне утворення, представлене скельною стіною, яка складена типовими для регіону гіпсами і гіпсоангідритами баденського часу різної текстури. Урочище «Межигірський Камінь» відоме оригінальними мальовничими скелями («Божий видок»), гротами і наскельно-степовою рослинністю;

8) *урочище «Куропатницький Камінь»* (10 га, кв. 6 Бурштинського л-тва ГНПП) біля с. Куропатники – типовий для Бурштинського Опілля останцевий пагорб заввишки 50 м зі скельними виходами сульфатних порід різної текстури, зокрема, кристалів шаблевидних гіпсів у вигляді зірок;

9) *карстові утворення в урочищі «Пом'ярки»* вздовж лівобережжя Лімниці (85 га, кв. 23–25 Блюдниківського л-тва ГНПП) – комплекс лійок, колодязів, гротів і печер, виходів підземних потоків та мальовничих скель (г. Борсуча, «Одинокий» тощо) у межах ярково-балкових форм, що сформувались у гіпсах і гіпсоангідритах та мають важливе наукове, природно-пізнавальне і рекреаційне (спелеологічне) значення;

10) *карстові утворення в урочищі «Вербівці»* (45 га, кв. 21 Блюдниківського л-тва ГНПП) – комплекс лійок, колодязів, гротів, мальовничих скель зі зсувами і джерел у межах ярково-балкових форм, які сформувались у гіпсах і гіпсоангідритах тираської світи неогену;

11) *урочище «Озерянський Камінь»* (100 га, кв. 8–10 Бурштинського л-тва ГНПП) північніше с. Озеряни – типові для Бурштинського Опілля останцеві пагорби заввишки 50–70 м відокремлені «сліпою до-

линою» з лійками, понорами і скельними виходами сульфатних порід;

12) *Сокільські скелі* (3 га, кв. 3 Крилоського л-тва ГНПП) біля с. Сокіл – одне з наймасштабніших у Галицькому районі скельних утворень заввишки близько 30 м з гротами і печерами, які складені сульфатними породами (гіпсоангідрити, гіпсалебастр тощо);

13) *зсувні схили з активними зсувами* вздовж лівих берегів річок Лукви (кв.16–18 Крилоського л-тва ГНПП) і Луквиці (кв. 20, 21, 23 Крилоського л-ва) і *стабілізованими зсувами* (кв. 29–30 Крилоського л-ва) та вклинюванням підземних вод у вигляді джерел.

До *гідрологічних пам'яток природи* традиційно відносять витоки великих чи середніх річок, виходи підземних вод, водоспади, болота, озера різного генезису тощо [7; 10]. У межах досліджуваного району виділяються наступні пам'ятки:

1) *озеро Сімлин* (1 га, кв. 2 Галицького л-тва ГНПП) – найбільше озеро карстового походження в Галицькому районі. Озеро та його узбережжя мають геоморфологічну (озеро карстового походження), геологічну (петрографічну – виходи на денну поверхню гіпсів шаблевидної текстури), ландшафтну (унікальний для ландшафтів Опілля аквальний комплекс) цінність [8];

2) *високодебітні джерела підземних вод «Библо»* біля с. Набережна і *«Ключемії»* на схід від с. Дитянин, розміщені у підніжжі схилів та днищах балок, які є місцями виходу на денну поверхню підземних річок, що «зникають» у понорах, розташованих у вищих ділянках балок і долин Придністерського Опілля [29];

3) *«Ріка Лімниця з водоохоронною смугою шириною 100 м вздовж берегів»* – ландшафтний заказник місцевого значення (2440 га), створений з метою охорони гірських і передгірних природних комплексів однієї з найбільших річок Івано-Франківської області, яка зазнала най-

меншого антропогенного впливу та є джерелом питної води. У Галицькому районі річка представлена типовою для Передкарпаття ділянкою меандруючої долини з численними рукавами, перекатами і плесами площею 376 га [29];

4) *водойма «Королівка»* (2 га) у південно-східній околиці Галича – стариця Дністра з численними рідкісними видами водних рослин [29];

5) *урочище «Водники»* (62,3га) біля с. Водники – шаблеподібна стариця завдовжки до 2 км, яка є однією з найбільших у долині Верхнього Дністра з популяцією водяного горіха плаваючого [29];

6) *урочище «Біля Маринополя»* (33,1га) біля с. Маріямпіль – заболочена стариця Дністра з типовою болотною рослинністю [29];

7) *озеро Ворониця* (0,5 га, кв. 5 Галицького л-тва ГНПП) – типове карстове озеро Придністерського Опілля [8];

8) *озера-вікнини* у днищах балок у с. *Озерце* (0,2 га) і с. *Загір'я Кукольницьке* (0,1 га), які характеризуються потужним виходом підземних вод [8].

Зазначимо, що наведений перелік вище пам'яток неживої природи у міру проведення польових досліджень буде доповнюватись новими об'єктами.

Природні і штучні (кар'єри) відслонення в Галицькому Придністер'ї дозволяють прослідкувати історію розвитку окраїни Східноєвропейської платформи і Зовнішньої зони Передкарпатського прогину протягом крейдового-четвертинного періодів. Зокрема, тут фіксуються опорні розрізи стратиграфічних горизонтів крейди (дубовецька світа (K_2db) туронського і коньякського ярусів, луквинська світа (K_2lk) сантонського ярусу) [26]. Це репрезентативний регіон з розвитком потужної товщі гіпсоангідритових порід тираської серії верхнього баденію та ґрунтово-лесових і алювіальних покривів плейстоценового часу, а також модельний район для

вивчення розвитку долини р. Дністер у пліоцен–плейстоценовий час [2; 3].

Протягом останнього десятиліття на основі комплексного дослідження покривних лесових товщ на терасових розрізах у Галичі, Єзуполі, Колодієві, Довгому, Мар'ямполі, Загвізді та ін. опрацьовано регіональну стратиграфічну схему лесів і викопних ґрунтів плейстоцену [2; 3; 31; 38]. Регіон є унікальним щодо вивчення історії заселення людиною цієї місцевості [14–15; 38–39]. Детально вивчені палеолітичні стоянки в Межигірцях, Галичі та Єзуполі [1; 4; 9; 16; 31–32]. Пропонована територія приваблива для геонаукових та геоосвітніх занять завдяки широкому спектру геоморфологічної проблематики: річкові терасові комплекси Дністра та його приток, різноманітні карстові форми (лійки, печери, карстові долини), структурно-денудаційний рельєф, гравітаційні форми (зсуви, осипища), сучасні ерозійно-аккумулятивні процеси у днищі долини Дністра і його приток.

Перспективи екотуристичного використання пам'яток неживої природи та створення геопарку «Галицьке Придністер'я». З метою популяризації пам'яток неживої природи Галицького району різними авторами розроблено низку туристичних маршрутів, які охоплюють найцікавіші природні об'єкти регіону та є основою розвитку *геотуризму*. **Геотуризм** – це розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геологічних і геоморфологічних об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень [13; 34]. Власне геотуризм поряд з *орнітологічним туризмом* повинні стати марковими турпродуктами Галицького НПП. Для розвитку останнього Бучком В.В. розроблено еколого-пізнавальні стежки «Вздовж Бурштинського водосховища» і «На риборозплідні стави», які активно використовуються у рекреаційній діяльності НПП.

Працівниками Галицького НПП розроблено і використовуються одноденні туристичні маршрути «Ворониця – Сімлин», «Княжа криниця – Замкова гора» і «До Галичинських печер» та еколого-пізнавальні стежки «По Діброві» і «На Касову Гору», атракційними елементами яких частково виступають об'єкти неживої природи. Власне *геотуристичне спеціалізацією* відзначаються маршрут «До Галичинських печер», а також проєктовані маршрути «Камінь – Сімлин» і «До Подільських печер».

Важливими для розвитку геотуризму у районі є одноденні маршрути, розроблені геологами Мончаком Л.С., Стельмахом О.Р., Хомином В.Р. з Івано-Франківська: 1) до Дубівцецького кар'єру, 2) до с. Крилос на правий берег річки Лукви, 3) на лівий берег річки Лімниці [26]. Останній частково співпадає з маршрутом «До Галичинських печер».

У результаті розробки Проєкту організації території Галицького НПП розроблено кількадевні піші геотуристичні маршрути, які поєднують найцікавіші пам'ятки неживої природи й історико-культурні об'єкти Галицького району. Маршрути детально схарактеризовані в окремій публікації [8]. Тому подаємо тільки їхні назви: маршрут № 1 (лінійний). *Поділля – Озеряни – Куропатники – Коростовичі – Бовшів – Більшівці – Тустань – Галич*; маршрут № 2 (кільцевий). *Медуха – Бишів – Кінчаки – Озерце – Кремидів – Тумир – Мар'ямпіль – Водники – Межигірці – Медуха*; маршрут № 3 (лінійний). *Крилос – Вікторів – Комарів – Сокіл – Блюдники – Медина*.

Зазначені маршрути можуть бути використані Галицьким НПП для здійснення рекреаційної і еколого-освітньої діяльності та поєднувати у собі, як складові елементи, еколого-пізнавальні стежки, розроблені працівниками Галицького НПП. Зокрема, під час проходження маршруту № 1 можна відвідати екопізнавальні стежки

«На Касову Гору» та «Вздовж Бурштинсько-го водосховища», у маршрут № 2 включити екопізнавальну стежку «На риборозплідні стави», а у маршрут № 3 – екопізнавальну стежку «По Діброві».

Висновки. Усе зазначене вище створює реальні передумови щодо формування національного геопарку «Галицьке Придністер'я», який в організаційному плані пропонується створити на базі Галицького НПП, де взято під охорону найцікавіші геолого-геоморфологічні утворення. У геопарк слід включити Національний заповідник «Давній Галич» з цікавими антропогенними (фортифікаційні споруди середньовіччя – рови, вали) і природними формами рельєфу. Окрім цього, до складу геопарку може увійти низка комплексних заповідних об'єктів, наприклад, ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Козакова долина» на лівобережжі Бистриці (Бистрицько-Тлумацька височина). До інформаційно-інфраструктурних об'єктів, що забезпечуватимуть виконання науково-освітніх функцій проєктованого геопарку слід віднести: 1) музей «Природа Землі Галицької» на Галич-Горі, у якому слід збагатити геолого-геоморфологічну експозицією, 2) музей історії давнього Галича у с. Крилос (з посиленням елементів давньої історії краю – палеоліту і неоліту), 3) Дністерський географічний стаціонар Львівського національного університету імені Івана Франка у смт Єзупіль з відповідною науково-освітньою базою [13; 23–24; 33; 36].

Література

1. Богуцький А. Палеолітична стоянка Галич II: проблеми стратиграфії та хронології / [А. Богуцький, М. Ланчонт, О. Ситник, Т. Мадейська, Я. та ін.] // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2010. – Вип. 13. – С. 17–46.
2. Богуцький А.Б. Про покривні лесово-грунтові товщі на терасах Передкарпаття і Придністерського Поділля та алювіальне походження лесів / [А. Богуцький, А. Яцишин, Р. Дмитрук, О. Томенюк та ін.] // Фізична географія і геоморфологія. – К., 2011. – Вип. 3 (64). – С. 144–153.
3. Богуцький А.Б. Високі тераси Дністра в околицях с. Довге на Івано-Франківщині / [А. Богуцький, А. Яцишин, Р. Дмитрук, О. Томенюк та ін.] // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – Львів, 2012. – Вип. 40. – Ч. I. – С. 123–131.
4. Богуцький А.Б. Єзупіль VII–IX – нові розрізи плейстоценових відкладів Галицького Придністер'я / [А. Богуцький, М. Ланчонт, О. Ситник, Т. Мадейська та ін.] // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : Збірник наук. праць. – Львів, ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 104–114.
5. Брусак В.П. Географічні дослідження в заповідниках / В.П. Брусак, Ю.В. Зінько // Природничі дослідження на Розточчі : Зб. наук.-техн. праць. – Львів : Вид-во УкрДЛТУ, 1995. – С. 5–14.
6. Брусак В. Рекреаційні ресурси Галицького району як основа розвитку рекреації і туризму у Галицькому національному природному парку / В. Брусак // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – С. 37–48.
7. Брусак В. Методичні аспекти класифікації і паспортизації геолого-геоморфологічних пам'яток природи / В. Брусак, В. Бакун. – Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. – 2011. – Вип. 39 – С. 44–51.
8. Брусак В. Пам'ятки неживої природи Галицького району Івано-Франківської області: сучасний стан та перспективи еко-туристичного використання / В. Брусак, Б. Баюнова // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : Збірник наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 158–171.
9. Гнатюк Р.М. Розріз верхньоплейстоценового ґрунтово-лесового покриву в районі палеолітичної стоянки Межигірці 1 (Галицьке Придністер'я) // Вісник Львів. ун-ту. Серія географ. – 2011. – Вип. 39. – С. 95–112.

10. Гриценко В.П. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / [В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.О. Русько, В.І. Шевченко] – К., 1995. – 60 с.
11. Зінько Ю. Класифікація і територіальне планування природоохоронних геоморфологічних об'єктів / Ю. Зінько // Вісник Львів. ун-ту. Серія географ. – 1998. – Вип. 21. – С. 130–133.
12. Зінько Ю. Заповідні геоморфологічні об'єкти Українських Карпат: структура, особливості поширення та використання / [Ю. Зінько, В. Брусак, Р. Гнатюк, Р. Кобзак] / Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Матер. міжнар. семінару, присв. 90-річчю від дня народж. проф. П. Цися. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 260–280.
13. Зінько Ю.В. Проектовані геопарки Західної України / Ю.В. Зінько, О.М. Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2011. – Вип. 3 (64). – С. 41–55.
14. Клапчук М.Н. Новые данные о палеолите и мезолите в Ивано-Франковской области / М.Н. Клапчук, Л.Н. Микитенко. – Археологические открытия 1975 г. – М., 1976. – С. 335.
15. Клапчук М.Н. Новые данные о палеолите и мезолите Прикарпаття / М.Н. Клапчук // Советская археология. – М., 1983. – № 4. – С. – 103–118.
16. Клапчук М.Н. Позднепалеолитическая стоянка Межигирицы-1 / М.Н. Клапчук // Краткие сообщения Института археологии СССР. – 1981. – Вып. 165. – С. 58–63.
17. Ковальська Л.В. Особливості карстового рельєфу території Галицького національного природного парку / Л.В. Ковальська / Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Гримайлів–Тернопіль : «Джура», 2008. – С. 136–139.
18. Ковальська Л.В. Атрактивні об'єкти неживої природи Галицького НПП та їх використання у рекреації / Л.В. Ковальська / Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2010. – Вип. 2. – С. 143–148.
19. Ковальська Л.В. Спелеологічні ресурси Придністер'я / Л.В. Ковальська // Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2012. – № 1. – С. 132–137.
20. Ковальська Л.В. Сучасний стан розвитку туризму у Галицькому національному природному парку / Л.В. Ковальська // Туристичні ресурси як чинник розвитку території : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012 – С. 281–284.
21. Коротенко Н.Е. Геологические памятники Украины: справочник-путеводитель / [Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневский и др.] – К. : Наук. думка, 1987. – 156 с.
22. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття / Я.С. Кравчук. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 187 с.
23. Кравчук Я. Проектовані геопарки Українських Карпат як демонстраційні моделі еволюції Землі / [Я. Кравчук, А. Богущкий, В. Брусак, Ю. Зінько та ін.] – Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2012. – Вип. 612-613: Географія. – С. 102–107.
24. Кравчук Я.С. Розвиток мережі геопарків на Західному Поділлі / [Я.С. Кравчук, Ю.В. Зінько, В.П. Брусак, К.Л. Москалюк, та ін.] – Туристичні ресурси як чинник розвитку території : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф.-сем. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 30–37.
25. Лапо А.В. Методические основы изучения геологических памятников природы России / [А.В. Лапо, В.И. Давыдов, Н.Г. Пашкевич и др.] – Стратиграфия, геология, кореляция. – 1993. – Т. 1. – № 6. – С. 75–83.
26. Мончак Л.С. Геологічний путівник Івано-Франківської області / Л.С. Мончак, О.Р. Стельмах, В.Р. Хомин. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 240 с.
27. Москалюк К.Л. Європейський досвід охорони геолого-геоморфологічної спадщини у геопарках / К.Л. Москалюк, В.П. Брусак // Фізична географія і геоморфологія: міжвідомч. наук. збірник. – К. : ВГЛ «Обрії», 2010. – Вип.1 (58). – С. 105–111.
28. Палієнко Е. Природоохоронна геоморфологія в Україні / Е. Палієнко. / Українська геоморфологія : стан і перспективи : Ма-

- тер. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Меркатор, 1997. – С. 58–60.
29. Рудницький С. Знадоби до морфології подільського сточища Дністра / С. Рудницький / Збірник. праць наук. товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Львів, 1913. – Т. XVI. – 311 с.
30. Приходько М.М. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини / М.М. Приходько, У.М. Абрамук, І.І. Бойчук. – Івано-Франківськ : 2000. – 272 с.
31. Ситник О.С. Стратифіковані пам'ятки палеоліту в околицях Галича / О.С. Ситник, А.Б. Богуцький, Л.В. Кулаковська // Археологія. – 1996. – № 3. – С. 86–97.
32. Ситник О. Комплексні археологічно-геологічні дослідження палеолітичного поселення Галич I / О. Ситник, А. Богуцький / Нові технології в археології. – Київ–Львів, 2002. – С. 189–202.
33. Шевчук О.М. Геотуристичний потенціал Івано-Франківщини / О.М. Шевчук / Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2009. – С. 352–360.
34. Шевчук О. Методичні засади створення національних геопарків в Україні / О. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наук. праць. – Чернівці : Вид-во Чернівецького університету, 2011. – Вип. 587-588: Географія. – С. 82–88.
35. Яцишин А. Основні етапи верхньопліоцен-нижньоплейстоценового морфо-, літогенезу долини Дністра у районі Галицького Придністер'я / А. Яцишин // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. – 2010. – Вип. 38. – С. 379–394.
36. Bogucki A. Podstawy konceptualne rozwoju sieci geoparków na Ukrainie / Andrij Bogucki, Jaroslaw Krawczuk, Witalij Brusak, Jurij Zińko, Kataryna Moskaluk, Oksana Szewczuk // Geoparki – Georóżnorodność – Geoturystyka : Streszczenia wystąpień. – Lublin, 2011. – S. 9–11.
37. Guidelines and Criteria for National Geoparks seeking UNESCO's assistance to join the Global Geoparks Network (GGN) : [Electronic resource]. – April 2010. – [Cited 2011, 1 Nov.]. – Available from: www.europeangeoparks.org
38. Lessy i paleolit Naddniestrza halickiego (Ukraina) / [pod red. T. Madeyskiej] // Studia Geologica Polonica. – Vol. 119. – Krakow, 2002. – 392 s.
39. Sytnik A. Naddniestrze Halicza – nowy ośrodek paleolitu na Ukrainie / A. Sytnik, A. Bohutskyj // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. – Kraków, 2001. – Tom LXIV. – S. 208–211.
40. UNESCO Geoparks Programme – a new initiative to promote a global network of geoparks safeguarding and developing selected areas having significant geological features // Hundred and fifty-sixth Session. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Executive Board. – Paris, 1999. – S. 1–4.

Brusak V.P. PERSPECTIVES OF ECOTOURISTIC USE OF MONUMENTS OF NON-LIVING NATURE OF GALYCH DISTRICT IN IVANO-FRANKIVSK REGION AND ORGANIZATION OF THE GEOPARK «GALICKE PRYDNISTER-JA». *Monuments of non-living nature (geological, geomorphological, hydrological) of Galych district in Ivano-Frankivsk region are listed and characterized. The possibilities of geotouristic use of valuable natural complexes and monuments of non-living nature for teaching-cognitive and ecotouristic purposes as well as perspectives of organization of the geopark «Galické Prydnisterja» are considered.*

Keywords: monuments of non-living nature, geological, geomorphological and hydrological monuments of nature, geotouristic routes, national geopark, Galitske Prydnisterja, Galych National Natural Park.

Брусак В.Ф. ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОТУРИСТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ НЕЖИВОЙ ПРИРОДЫ ГАЛИЦКОГО РАЙОНА ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ОРГАНИЗАЦИИ ГЕОПАРКА «ГАЛИЦКОЕ ПРИДНЕСТОВЬЕ». *Перечислены и охарактеризованы памятники*

неживой природы (геологические, геоморфологические, гидрологические) Галицкого района Ивано-Франковщины. Рассмотрены возможности геотуристического использования ценных природных комплексов и памятников неживой природы в природно-познавательных и экотуристических целях, а также перспективы организации национального геопарка «Галицкое Приднестровье»

Ключевые слова: памятники неживой природы, геологические, геоморфологические и гидрологические памятники природы, геотуристические маршруты, национальный геопарк, Галицкое Приднестровье, Галицкий национальный природный парк.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.03:782/785

**СПЕЦИФІКА ВИНИКНЕННЯ
ТА ФОРМУВАННЯ НАРОДНОЇ
МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ ГАЛИЦЬКОГО
РЕГІОНУ КАРПАТ**

П.Ф. Круль, І.П. Теуту

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Плідний розвиток культури Галицького регіону Карпат зумовлений популяризацією народних інструментів. Народно-музичне виконавство, як і фольклор загалом, поняття історичне. І його завдання полягає у з'ясуванні стадіальних відмін у структурі фольклору різних епох, реконструкції традиційно-фольклорного мислення шляхом морфологічного аналізу його часових і просторових нашарувань у межах кожного етносу, а також у історично-порівняльному аспекті.

Ключові слова: фольклор, етнос, традиції, народно-виконавська культура, інструментальна музика.

Музична народна творчість на сучасному етапі розвитку стає предметом дедалі глибшого вивчення. Дана проблема недостатньо досліджена сучасною наукою. Складність її вивчення полягає перед усім у тому, що народне виконавство – це нефіксований компонент художньої творчості народу, методика дослідження якого ще зовсім не вироблена. Історико-соціологічне осмислення особливостей сучасного народно-виконавського процесу неможливе без ретроспективного та перспективного розгляду його еволюції, без перевірки й порівняння основних закономірностей його розвитку на конкретних прикладах взаємодії етнофонічних явищ з елементами професійного музичного виконавства.

Спроби наукового тлумачення питань духовності й менталітету українського народу, структури його традиційної культури зустрічаємо вже в давньоруських літопи-

сах, працях М. Грушевського, І. Огієнка, О. Воропая та деяких вчених української діаспори: Є. Онацького, О. Кульчицького, Б. Цимбалістого та ін. Філософське розуміння природи мистецтва взагалі й традиційного, зокрема, передбачає поряд із географічними врахування також соціально-економічного, психологічного й політичного чинників.

Кожна епоха створювала дедалі новіші форми й жанри музичного виконавства, здатні відтворювати характерні для неї явища й особливості матеріального та духовного світу. На ранніх стадіях суспільної організації музика служила головним чином лише засобом ритмізації та емоційного заохочення до рухів, виконуваних під час колективної роботи [2, с. 22–31, 186–258]. Роль мелодії тут другорядна. На першому плані виступають ритмічні засади, інколи зі застосуванням найпростіших ладоінтонаційних засобів художньої виразності (бурдонні, остинатні, гліссандоподібні фігурації, окремі вигуки, зойки тощо). У міру того, як удосконалювалися форми праці й дозвілля людей, ускладнюються і способи музичного відтворення художніх образів, духовних асоціацій, що виникали внаслідок переживань реальних життєвих колізій. Мелодія стає рівноправною, а нерідко й провідною щодо ритму. Поступово розширюються часові та жанрово-функціональні форми творення музичного образу. Паралельно відбувається процес відокремлення співаків і виконавців на музичних інструментах від трудового (танцювального) руху й закріплення за ними функцій музик-супроводжувачів. Подальші етапи еволюції музичного виконавства пов'язані з дедалі більшою індивідуалізацією всього музично-виконавського процесу, а разом із тим і поглиблення творчих, репродуктивних і перцептивних властивостей виконуваної музики: музика стає самостійним мистецтвом [4, с. 63–69].

Інструментальна музика є провідною галуззю музичного мистецтва, яка

пов'язана з народними звичаями та обрядами. Думка про те, що інструментальна музика виникла з потреби наслідування звучання людського голосу, спростовується сучасною наукою. Першопричиною виникнення інструментальної музики сучасна музична фольклористика вважає передусім особливості її природної специфіки (акустичні, темброві, техніко-виконавські), а потім засвідчує її синкретичний зв'язок з піснею-танцем та власне танцем, який без інструментального супроводу у переважній більшості народів майже неможливий. Інструментальна ж музика, як і вокальна, функціонує нерідко й поза синкретичними зв'язками, а це означає, що вона могла й виникнути поза ними. Адже перш ніж об'єднатись у синтетичний «ланцюг», кожна з ланок мала не лише виникнути, а бодай елементарно сформуватися.

Характерні особливості історичного розвитку фольклорно-виконавських традицій і фольклорного процесу посліпль (від примітивного до досконалого) найкраще простежуються на еволюції таких, найбільш яскраво виражених, компонентів народного музичного виконавства як народний інструментарій в інструментальному музикуванні [3, с. 276]. Саме ці фактори народного музичення, піддаючись впливові навколишнього середовища стають чітко визначеними й своєрідними виразниками (звуковими характеристиками) відповідних конкретних реалій життя людини (історичної формації, етносу, або, ще вужче, певного локального фольклорно-виконавського середовища). Особливо виразно відчуваємо наслідки згаданих впливів на процес виникнення та удосконалення народного музичного інструментарію.

Найпростіші з архаїчних інструментів (дримба, закриті повздовжні флейти, ідіо-, мембрано- та аерофонів) розповсюджені по ойкумені якнайширше, до того ж незалежно від міграційних та асиміляційних

процесів. Вони виникають і функціонують відповідно до побутових ознак свого практичного призначення: легкість у виготовленні й опануванні, камерність виконання, темброва й синтонічна наближеність їх звучання до природи вокального музикування, і виступають, головним чином, як чисто індивідуальні інструменти.

Інструменти середнього ступеню структурної та художньо-технічної «досконалості» (духові – сурми, трембіти, ріжки й деякі ударні – малий барабан, тулумбаси, гонги та ін.) виникають та побутують з потреби сигнальної чи ритуальної функції в специфічних осередках суспільної організації людей (військовий побут, пастуша культура, участь в окремих трудових процесах, обрядах, ритуалах, святах і т. п.). По ойкумені їх типи в різних модифікаціях побутують більш-менш рівномірно, оскільки потреба у властивих їм функціях присутня у всіх народів, особливо на ранніх стадіях творення суспільних формацій.

Продуктам найвищого ступеню еволюційного розвитку народного музичного інструментарію – інструментам найдосконалішим у технічному, структурному, а значить і в акустичному, тембровому та синтонічному відношеннях (більшість струнних, найбільш «досконали» аерофони й ударні), соціально-естетичну функцію котрих можна схарактеризувати як таку, що виникає з потреби колективного музичення, притаманний найвищий рівень структурно-технологічної довершеності й найбільшої наближеності їх звучання до «еталонів звуку» академічних типів інструментів та академічно-професійних прийомів гри на них.

Що стосується градації технічної, синтонічної, тембрової досконалості й поширення НМІ цієї групи по ойкумені, то їх різноманітність залежить головним чином від природно-географічних чинників, рівня суспільно-виробничих умов, специфічних художньо-естетичних запитів певних

етнічних спільностей людей, від політичних, міграційних та асиміляційних процесів, що відбуваються з даним етносом. Найбільш властиве народному інструментальному музикуванню є наслідування співу пташок, завивання вітру, голосів тваринного й рослинного світу, звучання дзвонів і дзвіночків та інших характерних інструментів і предметів побуту [9, с. 19–106]. Прийом імітування звуків живої та неживої природи при допомозі звучання НМІ й людського голосу – один із найулюбленіших і найрозповсюдженіших у народно-виконавському середовищі.

Музичне мистецтво як форма суспільної свідомості на всіх етапах свого розвитку відтворювало характерні особливості соціального устрою, національного характеру певного етносу в даному історичному проміжку часу. Суттєвою відмінністю між професійним та народним музичним виконавством є здатність професійної музики до стильового синтезу традицій минулого, оригінального трансформування їх під вимоги сучасного стилю й одночасно – до сміливих пошуків нових форм відтворення виконавського стилю «музики майбутнього». Провідним фактором тут виступає писемна індивідуальна творчість композиторів-професіоналів.

Безписемна (усна) народно-виконавська традиція володіє важливою для ідейно-стильового поступу спроможністю, спираючись на досягнення художніх традицій, відшліфованих виконавським досвідом минулих поколінь, критично відбираючи з нових стилістичних барв лише ті, котрі вже попередньо сприйняла й засвоїла народна художня свідомість, нерідко категорично відкидаючи серед них явища й прийоми антихудожні, неактуальні, випадкові. І робить вона це, здебільшого, значно рішучіше, ніж професійно-академічна.

Процес ідейно-стильової «кристалізації» у народно-виконавському середовищі проходить, однак, не автоматично. Він та-

кож не позбавлений складних пошуків та експериментів, трансформацій, збочень і відхилень. І все ж, виразові засоби народного мистецтва краще (в порівнянні з професійними) надаються для відтворення природних художньо-естетичних запитів народу [10, с. 120–121, 162–170; 12, с. 124–126; 6, с. 38–40, 77].

Причина зрозуміла – народне виконавство виникло й функціонує в самій гущі народу, існує лише для вдоволення його внутрішньої потреби – естетично осмислювати навколишній світ (а не для зовнішнього гедоністичного сприймання художніх вартостей світу), зрештою, виражає естетичні смаки й принципи якнайширших верств народу, тоді як професійно-академічне є більш опосередкованим, узагальненим способом осмислення явищ художнього життя [11, с. 173–181].

Спонтанне усне народне виконавство має здатність з граничною конкретністю й виразністю характеризувати внутрішній емоційно-психологічний стан окремих індивідуумів, акцентувати типові риси характеру цілих етносів (і ще ширше – епох), у той час як академічне, володіючи більш узагальненою стилістикою, на передній план висуває зовнішньо-технологічні чинники: вправність пальців, силу й красу звучання, різноманітність і довершеність інтонаційно-гармонічного мислення тощо. Через це народне найчастіше виступає конкретним показником і консервантом певного національного (регіонального) стилю, а професійно-академічне – основним рушієм технічного та образно-узагальненого начала в еволюції музичного стилю. Закономірності виникнення й еволюційного поступу народного виконавства органічно впливають із законів розвитку самої природи та суспільства, є логічним продовженням останніх у сфері народної традиційної культури.

Природна невимушеність і свобода, оригінальність, неповторність і непересічність при цьому художня цінність як вияви

органічного злиття природи з внутрішньо-психологічним станом і зовнішньою поведінкою людини, пронизують усі ланки фольклорного творчо-виконавського процесу: структуру мелосу, композицію, характерні риси виконавської манери, що загалом творить якісно й функціонально відмінний від академічного тип музичного мислення: народний музично-виконавський стиль.

Періодом, коли остаточно сформувалася матеріальна і духовна культура бойків, вважають кінець XVIII – початок XIX ст. Тоді умови життя сприяли консервації локальних відмінностей. Це і недавнє кріпосництво та існуючий «панщизняний» лад, які прив'язували селянина до певних місць і дуже обмежена комунікативність між місцевостями через бездоріжжя, й ті природні бар'єри, якими на той час були ріки, лісові масиви, болота та переважаюче натуральне приватне господарство. [8, с. 13–14].

Оскільки в цей період найвиразніше зацентувалася своєрідність господарки й культури краю, то саме він може служити чітким орієнтиром при визначенні етнографічної специфіки регіону.

Думки дослідників розходились при визначенні провідної галузі господарства на Бойківщині. За свідченням одних – це землеробство [8, с. 25–26, 42, 50], інших – тваринництво [8, с. 44, 108–109], тоді як по відношенню до Гуцульщини всі одноставно визначають пріоритет тваринництва (вівчарства).

У далекі часи інструментальну культуру бойків, як і в інших пастуших народів, живила пастуша культура, а в пізніші – міська. Інструментальна музика розвивалася разом з вокальною, вони доповнювали одна одну і кожна, за своїми специфічними законами й ознаками сприяли у такий спосіб формуванню в регіоні синтетичної традиції інструментального і вокального стилю.

Поряд із залежністю процесу форму-

вання характерних ознак і відмінностей у духовній культурі етнічних груп від географічного положення, особливостей їхньої матеріальної культури важливими стильовими детермінантами регіонального колориту є політичний фактор. Інструментальна музика галицьких та закарпатських бойків досить відмінні. Особливості впливу мелосу у закарпатських бойків (угорського, румунського, чеського, словацького) у галицьких – польського. Це вказує на те, що історико-політичний фактор більшою мірою, ніж територіальний, сприяв формуванню неоднорідних нашарувань в інструментальному фольклорі бойків, що в свою чергу, стало причиною формування на всій території регіону самотніх локальних субдіалектів. Одночасно Карпатський хребет, який суттєво ускладнював комунікативні зв'язки між обома сторонами, відігравав роль своєрідного щита, який захищав галицьких бойків від проникнення в їхню культуру іншонаціональних елементів.

У наш час, спостерігаючи бурхливий розвиток народно-інструментального мистецтва у сусідніх державах, мимовільно приходимо до висновку про необхідність термінового розв'язання низки питань у галузі реконструкції та пропаганди українського народного музичного інструментарію. Потрібно уважніше підійти до вивчення, удосконалення та впровадження в музичну практику національних духових інструментів.

Спираючись на традиції пройдених щаблів розвитку, народне музичне виконавство на кожному з наступних етапів піддається щоразу новішим «поправкам на сучасність».

Формування регіонального стилю – це складний і багатогранний процес, підпорядкований етно-соціальним законам розвитку даного середовища й суспільства в цілому, а також специфічним законам функціонування народної музики в цьому середовищі. Найяскравіше їх дію мож-

на спостерігати в момент якісно нових «стрибків» у розвитку музичного мистецтва, коли в процесі професійного становлення воно, поступово звільняючись від первісних прикладних і культово-ритуальних функцій народно-виконавського середовища, набуває статусу стилістично й функційно-самостійного виду мистецтва.

Таким періодом в Україні було Середньовіччя – епоха активізації професійного мистецтва в процесі виникнення й розвитку міст. Про перші більш-менш чітко окреслені ознаки професіоналізації музичного побуту середньовічних прикарпатських міст можемо судити з даних про виникнення ремісничих цехів, серед яких є й музичні [11, с. 18–21; 13, с. 33–45]. Наприклад, у Самборі «перші цехи (ткацький, шевський і кравецький) існували вже на початку XV століття... У Самборі також жили й працювали пивовари, солодовники, винарі, годинникарі, цирульники, аптекарі, музиканти, милярі та інші, які не організовували цехів» [7, с. 642]. «У Львові музиканти об'єдналася в цех у 1580 р. Серед них були вокалісти й інструменталісти: органісти, бубністи, музиканти, що грали на духових інструментах мідної групи, – трубах-пузонах, дерев'яної – пищалках, шаламаях, струнних інструментах – цимбалах, скрипках та ін.» [13, с. 34].

Факт «співіснування» у Львівському цеху музикантів двох типів – сербської (народної) й італійської (професійної) музики свідчить не лише про соціальну й національну розмежованість музично-естетичних запитів міщан, а й про взаємини музикантів цих двох сфер. Розмежованість народного та професійного мистецтва в Середні віки ще не була так виразно окреслена як у наступних XVII–XIX ст., коли цьому процесові сприяло класове розмежування міського населення. Крім позитивного значення музичних цехів у становленні народно-музичного мистецтва усної традиції (збагачення новим інструментарієм, спеціальне навчання музикантів –

вихідців із народу у вчителів-музикантів, які були членами цехів), це явище мало й негативний бік. Залежність цехів від церкви, сваволі «італійської музики» нівелювала стиль репертуару й виконавських манер народних музик. В Україні це найвідчутніше відбилося на народній співацькій традиції, оскільки в православних церковних обрядах брали участь тільки співаки.

Крім того, народно-виконавська традиція піддавалася також жорсткому соціально-політичному й національному гніту. Так, «... на основі контракту, що його уклав у 1744 р. власник Ходорова Жевуський із орендарем Т. Лахмановичем, останньому надавалося право збирати в місті мито під час ярмарків і торгів... Навіть музику ніхто не смів собі найняти без його дозволу» [7, с. 348].

Важливим чинником розвитку й професіоналізації народної музики у бойків служили комунікативні (політичні, торговельні, культурні) зв'язки з сусідніми етнічними групами й народами: лемками, гуцулами, поляками, словаками, угорцями, румунами. «Це виглядає парадоксом, – писав З. Кодай, – але це істина: що більше в нас спільного з європейською, то краще розвивається наша власна... Національні риси в'януть від замкнутості, від браку освіти». Ці слова видатного угорського фольклориста ще більшою мірою стосуються культур слов'янських народів, що межують із західноєвропейською культурою, вплив якої помітно відбивається не лише на їх академічній, а й на усній музичній традиції.

Помітну роль у проникненні елементів західноєвропейської народної й професійної музики відігравали, зокрема, середньовічні замки.

Пошуки щодо з'ясування обставин занесення й побутування на Бойківщині назви «гайда» показали, що факти локалізації цієї лексеми, як і самих інструментів, що їй відповідають, у місцевостях, які оточують давньоруські й середньовічні прикарпатські фортеці – не випадкові.

До спеціально організованої М. Хаєм з цього питання експедиції у 1981 р. було відомо лише те, що ця широко вживана в Болгарії, Сербії, Хорватії й Словаччині назва волинки [14, с. 359, 363, 369, 371] розповсюджена в зоні бойківських сіл Довге, Старий і Новий Кропивники, Рибник, як назва великої (за аналогією з концертними оркестровими сопілками – тенорово-басовою) пищавки. Сліди ж самого інструменту майже стерлися, збереглася лише назва, спогади старожилів, фрагментарні факти її фіксації в народних оповіданнях, легендах, піснях, як наприклад:

«Як заграю в пищавочку, як заграю в гайду, то я тебе, моя мила, з воликами найду! Став Гаврило в гайду грати, Гаврилова сумувати: Ой, то так мій Гаврило грав, як на війноньку ся збирав».

У ході експедиції, здійсненої М. Хаєм у 1981 р., натраплено на сліди і зафотографовано два екземпляри гайд – великих пищавок довжиною близько 80 см з шістьма отворами. Визначено ареал поширення люксеми «гайда»: Довге, Старий і Новий Кропивники, Рибник, Добрівляни; Зубриця, Головське, Радич, Явора, Ісаї; Підгородці, Крушельниця.

В Уричі виявлено цілі сім'ї – центри виготовлення великих гайд, інструменти (свердла), які використовувалися при цьому. Найкращим доказом того, що саме Урич був головним центром виготовлення й розповсюдження гайд – великих пищавок по Бойківщині є те, що інструменти подібного типу збереглися до наших днів, тоді як у навколишніх селах вони зникали цілком.

Одна з версій, що виникла в ході експедицій і, без сумніву, заслуговує уваги й глибокого вивчення фольклористів, етнографів, істориків і археологів, пов'язана з розповсюдженням назви «гайда» (і, ймовірно, й самих інструментів) через урицький замок «Тустань», відомий тепер як пам'ятник давньоруської культури й архітектури. Вірогідність цієї гіпотези

підтверджує також факт виявлення аналогічного інструменту під такою ж назвою в експозиції музею, розміщеної в Олеському замку на Львівщині (дані дрогобицької збирачки фольклору Д. Верещинської). Якщо врахувати, що, починаючи з 1336 р. (перші згадки про Олеський замок), до XV ст. (час занепаду замку «Тустань»), обидві фортеці одночасно з фортифікаційною відігравали ще й активну роль у торговельних і культурних зв'язках Галицької Русі та Західної Європи (зокрема Угорщини), то факти знахідок ідентичних інструментів на території обох названих замків можуть здатися цілком закономірними. Можна, наприклад, допустити, що популярна в Західній Європі назва волинки потрапила на Бойківщину саме через замки і закріпилася за більш уживаними тут пищавками. Подібні факти в фольклористиці дуже типові.

Дані експедиції, здійсненої М. Хаєм у 1981 р., показали, що в Уричі та навколишніх селах «гайдою» називають лише велику за розміром різновидність пищавки. У міру віддалення від Урича ця назва переходить на середню та власне пищавку, а ще далі – вже відповідає своєму питомому носієві – волинці (козі, дуді). «Гайдами» називали інструменти сопілкового типу й на Лемківщині в Польщі на Підгаллі – «гайдицею» називалася ігрова трубка дуди-волинки [14, с. 384, 388, 400], а в Словаччині «гайда» – це маленький 15–29 см ідіоглотичний інструмент з 3–4 отворами в стінках з великим кларнетним язичком, розплющеним на дві половини. Інструменти типу волинки в Українських Карпатах відомі головним чином на Гуцульщині й Буковині, але «гайдами» їх там не називають. Про осередки побутування волинки на Бойківщині ні під характерним для них в межах української етнічної території назвами (коза, дуда, дудка), ні під назвою «гайда» достеменно нічого не відомо. Твердження ж З. Булика про буцімто характерність гайд-волинок для Бойківщини

видається сумнівним і фактологічно не підтвердженим [1, с. 116]. Причину присутності волинкоподібних інструментів у гуцулів та відсутності їх у бойків, слід очевидно, вбачати в безпосередньому контакті гуцулів з румунами і угорцями, а для бойків цей контакт був більш опосередкованим: через офіційні політичні міждержавні і міжетнічні зв'язки, торговельні й культурні взаємостосунки.

Матеріали експедиції 1983 р. розширили наші уявлення про розповсюдження «гайд» на села Тур'є (Старий Самбір), Нижнє Висоцьке, Лихобору (Турківський район). Тому можна зробити припущення, що в давнину ця назва активно побутувала якщо не на всій, то принаймні на більшості території регіону.

При картографуванні даних про ареали розповсюдження гайд-пищавок у сучасних бойківських селах легко помітити, що лінія їх найактивнішої локалізації: Лихобора – Нижнє Висоцьке – Явора – Ісаї – Старий і Новий Кропивники – Рибник – Довге збігається з лінією вигину «другого Руського путі» [5, с. 49], що пролягала з Руси через «Тустань» в Угорщину. Саме тут, на перехресті першого і другого руських путів (села Тур'є, Явора, Ісаї) спостерігаємо найбільшу частоту вживання назви «гайда» і найбільшу щільність побутування самих гайд-пищавок. На решті території регіону навіть гайди-пищавки пізніших типів називають просто пищавками.

Таким чином, торговельні й офіційні міждержавні зв'язки між середньовічними замками стали факторами зовнішнього впливу західноєвропейської культури на самобутнє мистецтво жителів Українських Карпат, а музичні цехи і професійно-академічна музична культура середньовічних міст культивувала цей вплив зсередини.

Дослідження сучасних рівнів функціонування реліктових явищ народної духовної культури здатні об'єктивно відтворювати ступінь їх характерності для нової регіональної традиції в минулому. Найшвид-

ше відмирають найсуттєвіші з-поміж цих явищ, які побутують в ареалах, що недостатньо виразно сформувалися. Залишаються ж у вже невідповідних їм сучасних умовах найхарактерніші релікти народної традиції, що локалізуються навколо найважливіших об'єктів свого розповсюдження. У співвідношенні з порівняно сучаснішими елементами народно-виконавської традиції вони визначають оригінальність, своєрідність духовної культури на якісно новому, сучасному етапі її розвитку.

Література

1. Булик З. Назви народних музичних інструментів та їх деталей в мові населення Українських Карпат / З. Булик // *Мат. респ. наук. конф., присв. 50-ти річчю утворення СРСР. – Ужгород, 1972.* – 117 с.
2. Бюхер К. Работа и ритм / К. Бюхер. – М., 1923. – 325 с.
3. Ветров К. Атлас музыкальных инструментов народов СССР / К. Ветров, Г. Благодатова, Э. Язовицкая. – М., 1975. – 399 с.
4. Горячева І. Жанрова класифікація української традиційної інструментальної музики / І. Горячева // *Народна творчість та етнографія.* – 1985. – № 3.
5. Гошко Ю. Сторінки історії бойківського краю / Ю. Гошко // *Бойківщина.* – К. : *Наук. думка*, 1983. – 304.
6. Земцовский И. О фольклоре, историзме и парадоксах / И. Земцовский // *Фольклор и композитор.* – М.; Л. : *Сов. композитор*, 1978. – 174 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Львівська область. – К.: *Гол. Ред. УРЕ АН УРСР*, 1968. – 988 с.
8. Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини / Р. Кирчів Р. – К. : *Наук. думка*, 1978. – 173 с.
9. Людкевич С. Дві проблеми розвитку звукозображальності / С. Людкевич / *Дослідження статті.* – К. : *Муз. Україна.* – 1976. – 106 с.
10. Ляшенко І. Національні традиції в музиці як історичний процес / І. Ляшенко. – К. : *Муз. Україна*, 1973. – 350 с.
11. Правдюк О.А. Українська музична фольклористика / О.А. Правдюк. – К. : *Наук.*

- думка, 1978. – 328 с.
12. Сохор Л. Социология и музыкальная культура / Л. Сохор // Вопросы социологии и эстетики музыки. – Л. : Сов. композитор, 1980. – Т. 1. – 296 с.
13. Фільц Б. Музичні цехи на Україні. (XVI–XIX ст.) // Укр. Музикознавство. – 1982. – № 17.
14. Chybinski A. O polskiej muzyce ludowej / Z pism A. Chybinskiego / Przygot. do druku L. Bielawski. – Warszawa : PWM, 1961. – Т. 2. – 539 с.

каждого этноса, а также в исторически-сравнительном аспекте.

Ключевые слова: фольклор, этнос, традиции, народно-исполнительская культура, инструментальная музыка.

Krul P.F., Teutu I.P. SPECIFICITY OF RISE AND FORMING FOLK MUSIC PERFORMANCE CULTURE IN GALYCH REGION OF THE CARPATHIANS. *Fruitful development of culture in Galych district of the Carpathians is caused by the popularization of folk instruments. Folk music performance as well as folklore in general is a historic notion. Its goal lies in the determination of phased differences in folklore structure of different ages, reconstruction of traditional and folklore thinking by means of morphological analysis of its time and territorial later developments within the limits of each ethnos and within historic comparative viewpoint.*

Keywords: folklore, ethnos, traditions, folk performance culture, instrumental music.

Круль П.Ф., Теуту И.П. СПЕЦИФИКА ВОЗНИКНОВЕННЯ І ФОРМУВАННЯ НАРОДНОЇ МУЗИКАЛЬНО-ІСПОЛНИТЕЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ГАЛИЧСЬКОГО РЕГІОНА КАРПАТ. *Плодотворное развитие культуры Галичского региона Карпат обусловлено популяризацией народных инструментов. Народно-музыкальное исполнительство, как и фольклор вообще, понятие историческое. Его задача состоит у выяснении стадильных отличий в структуре фольклора разных эпох, реконструкции традиционно-фольклорного мышления путем морфологического анализа его временных и территориальных наслоений в пределах*

УДК 640.4.03

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ
В УКРАЇНСЬКИХ ГОТЕЛЯХ***Л.В. Польова*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті розглянуто формування і проблеми розвитку корпоративної культури в українських готелях. Виявлено необхідність удосконалення наявних корпоративних норм та культури загалом. Проаналізовано характерні переваги та недоліки організаційної форми господарювання з точки зору здійснення ефективної економічної політики, можливостей корпоративного управління.

Ключові слова: корпоративна культура, готельне господарство, персонал готелю.

Постановка проблеми: Корпоративна культура є однією з найбільш важливих аспектів сучасного управління бізнесом, зокрема, тісно пов'язана зі стратегією організації і її людських ресурсів. Питання корпоративної культури представляється особливо важливим для туристичного бізнесу, в тому числі в готельному бізнесі. Готелі приносять прибуток державі і чим успішнішим є готель, тим більший прибуток він принесе. Сьогодні світова мережа готелів може задовольнити будь-який, навіть найвимогливіший смак. Клієнти очікують від готельного підприємства високих стандартів обслуговування. Тому для задоволення потреб туристів з різних країн готелі повинні враховувати культурні аспекти. У зв'язку з цим керівники готелів, увага котрих до недавнього часу була зосереджена на оперативному управлінні виробництвом, повинні вирішувати нові завдання, по-іншому підходити до розробки та підтримання у конкурентоспроможному стані готельної інфраструктури, оскільки на неї лягає основна відповідальність за створення ефективного біз-

несу. Дохід і успіх готелю безпосередньо пов'язаний з її корпоративною культурою, яка прискорює і збільшує обсяги продажів. Це інструмент досягнення стратегічних цілей готелю, орієнтованих на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми в різний час займалися А. Клебанов, А. Костерін, М. Нікітін, Є. Новаторів, А. Панкрухін, Ю. Попов. Разом з тим, аналіз наукових літературних та офіційних джерел дозволяє констатувати відсутність системних публікацій з використанням технологій корпоративної культури в українських готелях.

Метою статті є виявлення проблем розвитку корпоративної культури в українських готелях для подальшого їх уникнення і покращення становища.

Виклад основного матеріалу. В даний час не існує однозначного трактування терміна «корпоративна культура», різні фахівці визначають його по-різному. Наприклад, А.Я. Кибанов визначає корпоративну культуру («організаційну культуру», «фірмову культуру») як «набір найбільш важливих положень, які застосовуються членами організації і одержують вираження в заявлених організацією цінностях і нормах, що дають людям орієнтири їх поведінки і дій» [2].

Інші науковці під корпоративною культурою розуміють систему цінностей і переконань, що розділяються всіма працівниками, колективна свідомість і менталітет організації. Корпоративна культура визначає поведінку персоналу готелю, його взаємини з клієнтами, керівництвом, посередниками, постачальниками, які завдяки цьому знають як діяти і на що чекати від службовця. Корпоративна культура дає працівникам почуття мети і формує відданість своїй організації, відповідальності за все, що відбувається, усвідомлення важливості комунікацій, створює основу для стабільності, контролю та єдиного цілого [3].

Корпоративна культура свого роду є «душею» готелю через яку проходять всі дії та ініціативи. Корпоративна культура також є аксіологічною системою організації, підкреслюючи індивідуальність і неповторність і відрізняє її від інших готелів впливаючи на конкурентоспроможність, прискорює і збільшує обсяги продажів. Це інструмент досягнення стратегічних цілей готелю, орієнтованих на перспективу.

Так як корпоративна культура впливає на ефективність роботи готелю. Одним з важливих напрямів є надання послуг високої якості в порівнянні з конкуруючими підприємствами індустрії гостинності. Клієнти завжди пам'ятають ті місця, в яких вони почуваються комфортно і відчують, що вони є важливими. Тому вони будуть повертатись туди і надалі. Вони також пам'ятають і такі місця, де їх обслуговували погано, і скоріш за все, більше ніколи не будуть мати справу з ними.

В індустрії гостинності, розроблені спеціальні та обов'язкові для виконання правила обслуговування туристів. Існують стандарти, за якими визначається рівень обслуговування клієнтів. До подібних стандартів можна віднести час, відведений на оформлення і розміщення гостя, вимоги до зовнішнього вигляду співробітників, вимоги щодо знання співробітниками іноземних мов і т.д.

Однак даний набір правил не означає відповідне обслуговування клієнта. Важливу роль відіграють і особистісні якості персоналу, його привітність, дружелюбність і відкритість. Так як робота готелю безпосередньо залежить від діяльності його службовців. Тому для індустрії гостинності особливо важливо, щоб кожен співробітник поділяв принципи корпоративної культури, які прийняті на його підприємстві. Персоналу готелю доводиться часто спілкуватись й зустрічатись з людьми різних професій і національностей, тому вони повинні бути готовими відповісти на будь-яке питання. Відповідь по-

винна бути чітко сформована в культурній і ввічливій формі. Тому для персоналу важливо не тільки справити хороше «перше враження», але і передбачити бажання гостей, проявляючи щирий інтерес до їхніх проблем.

Стикаючись з клієнтом на всіх стадіях формування та споживання готельного продукту, персонал готелю, в кінцевому рахунку, визначає, яке враження справить готель на гостя, чи захоче він знову зупинитися в цьому готелі чи вважатиме за краще підприємство конкурента. Крім того, від роботи персоналу буде залежати, яку оцінку дасть клієнт готелі в розмовах зі своїми знайомими, на підставі чого останні будуть робити власні висновки. Таким чином, від сьогоднішньої роботи персоналу залежать завтрашні доходи готелю. Ті директора і власники готелів, які, роблячи ставку на технічну досконалість будівлі готелю і оснащення номерів, «забувають» про підбір і підготовку відповідних фахівців, не можуть досягти очікуваних результатів у прибутковості підприємства. Причому чим вище конкуренція, тим швидше проявляються негативні фактори і тим значніше збитки.

Коли корпоративна культура є бар'єром для досягнення компанією стратегічних цілей, вона має потребу в зміні і розвитку. Зміна корпоративної культури – довгий і копіткий процес. Нові цінності і норми не вдається ввести наказом. Вони повинні бути представлені так, щоб всі співробітники досягли однакового розуміння, змогли їх прийняти, і усвідомили, що їх дотримання сприяє ефективній роботі [6].

Корпоративна культура українських готелів слабо виражена і потребує вдосконалення. Для цього необхідно чітко сформулювати концепцію корпоративної культури, щоб надалі придержуватися її. Ключова фігура в готелі, що створює свою корпоративну культуру, безумовно, керівник. Одне з його основних завдань – щоб поведінка

виконавців готельних послуг відповідала цілям готелю і його стратегії.

Для аналізу корпоративної культури українського готелю можна використовувати різні види класифікації, але, в будь-якому випадку, культура конкретно взятої організації завжди буде індивідуальна і неповторна. Це пов'язано з особливостями психологічного клімату колективу, етапами і способами його формування, культурно-національними особливостями.

Сучасною тенденцією розвитку індустрії гостинності у світі є турбота про своїх співробітників – про людей, які, власне, і створюють цю індустрію. «Чим краще компанія буде відноситись до своїх співробітників, тим краще співробітники будуть ставитись до клієнтів» – девіз найбільш затребуваного готельного ланцюга в світі «Marriott» [3]. Проте керівники українських готелів не дотримуються даного девізу.

Вдосконалення методів управління персоналом в українських готелях тягне за собою зміни у формі відносин начальник – підлеглий. Коли керівник почне розуміти, що навколо нього не сіра безлика маса з працівників, а сума особистостей і професіоналів, то він знайде самий великий і важливий актив для свого підприємства – кадри. Для успішної діяльності компанії начальнику дуже важливо налагодити контакт зі своїми підлеглими, дати їм відчуття власну значущість для справи. Це може бути реалізоване шляхом бесід, зборів, корпоративних заходів. При цьому дуже важливо, щоб кордон між різними ступенями в корпоративній ієрархії зберігалась. Це повинна бути якась дистанція, що дозволяє уникнути непотрібного «панібратства».

Проблемою розвитку корпоративної культури в українських готелях також є вітчизняний імідж, а саме: проведення різноманітних іміджевих заходів, імідж керівництва організації та її персоналу. На даний час формуванню корпоративної

культури та позитивного іміджу компанії приділяється значна увага вітчизняними компаніями, проте у більшості випадків – це мало дій для покращення корпоративної культури. І це не через відсутність бажання створити добре організоване підприємство, а через відсутність досвіду у впровадженні концепції корпоративної культури.

В українських готелях в даний час існує велика потреба в людях, які люблять і вміють обслуговувати інших. Доброзичливість, інтерес до людей і вміння спілкуватися – головні вимоги до особистих якостей працівника індустрії гостинності. Якщо людині потрібно робити зусилля над собою, щоб зайвий раз посміхнутися, ця професія не для нього. На думку фахівців, ідеальний співробітник готелю – це артист (тому що він може привітати гостя двадцятьма різними способами) з відмінною пам'яттю (бо знає в обличчя і по імені всіх проживаючих) і манерами джентльмена [5].

Процес активних інноваційних перетворень в готельних закладах відбувається з великими труднощами, значна частина яких обумовлена наступними соціально-культурними причинами: створеними у суспільній свідомості установками щодо оцінювання привабливості діяльності з обслуговування, традиційно низьким рівнем комунікативної культури персоналу підприємств сфери обслуговування, недостатньою мотивацією трудової поведінки, низьким рівнем відповідальності і виконавської дисципліни. Відносно низький загальний культурний рівень персоналу готелів, перешкоджають впровадженню нових стандартів якості обслуговування. Це призводить до виникнення протиріч між існуючими організаційно-культурними нормами поведінки персоналу українських готелів та вимог сучасного менеджменту готельних послуг. Дане протиріччя може бути подолане в умовах цілеспрямованого формування в організаціях сер-

вісної сфери корпоративної культури, що включає базові гуманістичні цінності. Гуманістично-орієнтована корпоративна культура створює необхідні умови для розвитку персоналу, сприяє формуванню позитивного сприйняття цінностей своєї професії, підвищенню якості надаваних послуг, що забезпечує готелям конкурентні переваги [6].

Корпоративна культура українських готелів знаходиться в стадії становлення, як, втім, і сама готельна індустрія України. На даний момент в українських готелях розроблений корпоративний стиль, який полягає в оформленні готелів певного кольору, під час вступу на роботу надають перевагу людям з вищою освітою, професіоналізмом, знання іноземних мов, певними вміннями та навичками. Але пріоритетними є такі особистісні якості, як здатність до навчання, цілеспрямованість і психологічна сумісність з колективом.

Для того, щоб корпоративна культура в українських готелях досягла міжнародного рівня, то її основу повинні формувати такі принципи:

- орієнтація на споживача. Готельне підприємство повинно передбачити поточні і перспективні потреби своїх клієнтів, виконувати їхні побажання і намагатись перевершити їхні очікування;
- лідерство керівника. Керівники забезпечують єдність цілі і напрямку діяльності організації. Вони повинні створювати і підтримувати внутрішню культуру, забезпечувати повне залучення персоналу готелю у вирішення завдань організації;
- залучення працівників. Персонал усіх рівнів становить основу організації, повне залучення зумовлює найповніше використання їхніх здібностей;
- підхід до системи якості як процесу. Цілі готельного підприємства досягаються значно швидше тоді, коли діяльність і управління ресурсами здійснюється як процесом;

- системний підхід до управління. Управління якістю ефективно у випадку всебічного розуміння проблем і ефективного менеджменту взаємопов'язаних процесів як системи підвищення ефективності організації при досягненні її цілей;
- постійне підвищення результатів діяльності організації – в цілому необхідно розглядати як головну, незмінну ціль готельного підприємства [6].

Якщо українські готелі будуть дотримуватись даних принципів, то в перспективному майбутньому більшість готельних підприємств вдасться зрівняти з західними не тільки в технічній оснащеності, але і в мистецтві управляти людьми.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що саме корпоративна культура забезпечить успіх українським готелям, допоможе стати більш конкурентоспроможними і ефективними, тому потрібно уникати усіх помилок, які на даний період існують в українській готельній індустрії.

Література

1. Бабіна Н.І. Корпоративна культура як сфера менеджменту готельних підприємств / Н.І. Бабіна // Проблеми управління зовнішньоекономічною діяльністю в контексті регіональної економіки. Збірник наукових праць Академії управління та інформаційних технологій «АРИУ». – Бердянськ : АУІТ«АРИУ», 2006. – С. 115–117.
1. Кибанов А.Я. Управління персоналом організації / А.Я. Кибанов. – М. : «Инфра-М». – 2004. – 637 с.
2. Персикова Т.М. Міжкультурна комунікація та корпоративна культура / Т. М. Персикова. – М.: «Логос». – 2002. – 224 с.
3. Співак В.А. Корпоративна культура. Теорія і практика / В.А. Співак. – СПб. : «Пітер». – 2001. – 352 с.
4. Тимохіна Т.Л. Організація прийому та обслуговування туристів / Т.Л. Тимохіна. – М. : ВД «Форум» – «Инфра-М». – 2008. – 279с.
5. Марковська О.В. Корпоративна культура в індустрії гостинності / О.В. Марковська // Парад Готелів. – 2005. – 265 с.

6. Нестерук М. Корпоративна культура та імідж готелю / М. Нестерук // П'ять зірок. – 2006. – № 7. – 18–19 с.

Polyova L. V. PROBLEMS OF CORPORATE CULTURE DEVELOPMENT IN UKRAINIAN HOTELS. *The article deals with the problem of the forming and development of corporate culture in Ukrainian hotels. The need to improve existing corporate norms and culture in general is revealed. Characteristic advantages and disadvantages of organizational form in terms of the implementation of effective economic policy, governance capabilities are analysed.*

Keywords: corporate culture, hospitality, hotel staff.

Польова Л.В. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНСКИХ ГОСТИНИЦАХ. *В статье рассмотрено формирование и проблемы развития корпоративной культуры в украинских гостиницах. Выявлена необходимость совершенствования имеющихся корпоративных норм и культуры в целом. Проанализированы характерные преимущества и недостатки организационной формы хозяйствования с точки зрения осуществления эффективной экономической политики, возможностей корпоративного управления.*

Ключевые слова: корпоративная культура, гостиничное хозяйство, персонал отеля.

УДК 379.8:39 (477.83/.87)
ТУРИСТИЧНИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ
МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ: КУЛЬТУРНО-
ПРОСВІТНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ
В ЕТНОРЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ
М.В. Черепанин

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті досліджуються етапи становлення і розвитку туристичного руху в Галичині; аналізується діяльність ініціаторів молодіжних об'єднань у творенні й реалізації патріотичних ідей, пробудженні національного духу серед місцевого громадянства; визначається роль поетичного слова і музики у формуванні основ просвітництва на краєвих зразках української літератури і мистецтва.

Ключові слова: туристичні подорожі, «вандрівки», українська молодь, галицький край, концерти, вечорниці, музично-декламатичний вечір.

Вступ. Культурне відродження галицького краю тісно пов'язане з активною національно-патріотичною позицією української студентської молоді. Використовуючи вільний від навчання час, студенти навчальних закладів Львова в часі літніх канікул влаштовували туристичні подорожі («вандрівки») з метою пізнання рідних околиць Галичини та Буковини, а також надбання досвіду для майбутнього суспільного життя. З іншого боку, молоді люди мали нагоду зустрітися з людьми, пізнавати їхні етнографічні риси, характер, світогляд, сіючи між ними «зерно правди і науки, заохочуючи їх до просвіти, до закладання читалень і других громадських позитивних інституцій» [1]. Крім цього, подорожі позитивно впливали на провінційну інтелігенцію і селянство, масова присутність яких на зустрічах і концертах духовно об'єднувала їх, зближувала погляди і спрямовувала у єдиному прагненні до вирішення спільних завдань.

Висвітлення проблем становлення і розвитку туристичного руху в минулому є актуальним питанням нашого сьогодення. Для сучасної молоді актуальними залишаються завдання туристичних подорожей – нести в народ краєві зразки українського поетичного слова, музичного мистецтва, ділитися практичним досвідом, об'єднувати весь потенціал наукового здобутку у подоланні проблем сучасності.

Виклад основного матеріалу. Перша в Галичині подорож української молоді була здійснена 4 серпня 1883 р. походом зі Станиславова до Манявського скита. На початку кількість учасників складала 20 осіб, а згодом до них прилучалися студенти, що перебували в околицях, якими пролягав шлях мандрівників. Місцеві жителі збиралися на вечорниці, а музиканти виконували веселу коломийку, підбадьорюючи охочих до танцю. «І серце радувалось, – пише очевидець, – дивлячись на ті пари чудні. Діти одної матери, брати між собою, тільки один в сердаку, а другий в сурдуті, один від коси, а другий від книжки, подали собі дружню рамена і під тони свійської мелодії весело загуляли немов давні знакоми» [1]. По завершенню танців перед громадою зібраних людей (бл. 200 осіб) з промовою виступав один з учасників мандрівки. Молодь викоонувала патріотичні пісні, зокрема «Ще не вмерла Україна», «Мир вам, браття».

З Маняви мандрівники рушили до с. Ямна, зупинялися біля Каменя Довбуша, а на скалі, присвяченій будівничому дороги на Угорщину пок. Кратерові, зробили надпис: «Руска вандрівка. 8/VIII. 1883». До Коломиї мандрівники поверталися через Дору, Делятин, Ланчин. Пізнього вечора їх тепло зустрічав Коломийський комітет, а наступного дня в залі Української бурси відбувся імпровізований концерт, на який з'їхалося більше 400 гостей, серед них – доктор Омелян Огоновський. Вступним словом вечір відкрив студент медицини з Відня Василь Полянський. Він закликав

усіх пам'ятати, «що Русь не може бути інакшою, як щиро-демократичною, народною, що отже нам, коли хочемо успішно виконати народну службу, треба бути щирими народоовцями!» [1]. В концерті святкового вечора прозвучали вокальні твори, зокрема: квартет «Красна зоре» (Іванцев, Дудик, брати Сіменовичі), дует Одарки і Андрія з опери Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» (Іванцев і Сіменовичева). Вірш Корнила Устіяновича, присвячений першим українським туристам під назвою «Гостина молодіжи в горах» і Тараса Шевченка «Тополя» декламував Калитовський. Вечір продовжували забави і танці, які тривали до самого ранку.

Наступного року похід патріотичної молоді проходив поетичними окраїнами Підгір'я – з Дрогобича до Коломиї. Членом цієї подорожі був Іван Франко, який виступав з доповідями на кожній зупинці мандрівників. Її учасники вирушили з Улича до Підгородець, де їх зустрічали місцеві жителі з о.Даниловичем та дитячий хор піснями «Мир вам, браття», «Ще не вмерла Україна». У Корчині хор мандрівників супроводжував службу Божу, провів загальні збори та музично-декламатичний вечір. З великим інтересом слухали селяни доповідь Івана Франка «О початках нашого народного відродження за часів австрійського панування аж до р. 1848». Серед народу панував дух патріотизму і запалу, цікавості до найвищих ідеалів, якими починала жити українська суспільність. За відчитом Івана Франка хор мандрівників виконав «Не вгасайте яснії зорі», «Ой по горі, по високій» та ін. Захоплююче враження викликала декламація «Наймички» Тараса Шевченка, виголошена Бобикевичем.

Наступними пунктами мандрівників були Синевідське, Бубнище, Болехів, де вони зустріли «таке багате огнище руского духа, патріотизму і запалу для справ публичних, так багато інтелігенції

і інтересу до всего, що своє, до всіх найвищих і найкрасиших ідеалів, якими живе, а властиво ино що починає жити наша суспільність, що в умах їх утвердилось переконанє, нераз опісля голосно висказуване, що другу таку руску інтелігентну колонію, як болехівська, ледви чи можна стрітити де небуть в цілій Галичині» [3].

З Болехова мандрівники переїхали до Калуша, зупинившись на відпочинок в купця Коритовського та домах місцевих патріотів. Промову «Про конституцію» виголосив доктор Кость Левицький. З особливим запалом були сприйняті його слова, «що теперішня конституція нашої держави не тільки дає нам право до самостійного народного розвою, але що більше вкладає на нас обов'язок – плекати і розвивати нашу народність, а хто її існування заперечує або від її плекання відлучається, той остається негідним і всіх прочих добродійств конституції» [5].

5 серпня мандрівники відправилися до Станіслава, де їх зустрічав місцевий комітет під проводом доктора М.Бучинського, Євгена Желехівського, Леоніда Заклинського, доктора Окуневського, Северина Даниловича. У ці дні місто мало надзвичайно жвавий вигляд, адже тут відбувався з'їзд Українського педагогічного товариства (УПТ). Присутність великої кількості людей, молоді, яка прибула з мандрівниками – «все те надавало цілому місту характер святочний, рухливий і – що найважливіше – характер переважно рускій». Руска «Народна Торговля», рускі дома пр. Желехівського, Заклинських, Ключенків і др. були головними центрами численних сходин – руске слово повною філею гомоніло по улицах, склепах, в сали ратушевії і театральній а все так поважно і самосвідомо, з таким почуттям народного достоїнства і новопочинаючоїся доби в нашій суспільній житні, що й найзавзятіші польські шовіністи не могли нічого в очи сказати Русинам, а тільки опісля позаочно вилили свою злість і досаду в стовпці «Gayetz narodowoi» [5].

Цікавим є факт присутності на з'їзді УПТ, концерті та забаві мандрівників українського композитора з Одеси Петра Ніщинського (автора опери «Назар Стодоля» та популярного хору з опери «Закувала та сива зозуля»). *«Музика й танець нашої коломийки, котрі він перший раз в життю чув і бачив, безконечно єму сподобались – і від їзжаючи закупив композиції коломийки, щоб прекрасну тую музику і той танець зробити популярними в Одесі»* [16].

Для жителів Станіслава цей день залишився пам'ятним. Національне духовне свято розпочалося соборним богослужінням в українській церкві. Наради з'їзду відбувалися у піднесеному дусі освіти і поступу. Проведений музично-декламаційний вечір видався надзвичайно вдалим. Особливо велике враження на всю публіку зробив Шевченків «Заповіт» (муз. М. Вербицького), виконаний мандрівниками під керівництвом Антона Левицького. Учасники хору змушені були двічі повторювати пісню А.Вахнянина «Наша життя», а її слова: «Ми не дамось, нас більше тут!» викликали бурхливі оплески. Твори Варламова та Лисенка виконувала на вечорі молода співачка Шанковська (сопрано) у супроводі Ничаївни (фортепіано) та Кумановського (цитра).

В Коломиї мандрівників (бл. 80 осіб) приймав місцевий комітет під керівництвом Сіменовича (ініціатора минулорічної подорожі) та власника друкарні Білоуса. Відбулося віче за участю великої громади селян. Реферати читали Я.Кулачковський та одна з присутніх жінок. Остання доводила, *«що й серед галицько-руської суспільності прокинувся вже той самий поступовий дух, котрий на заході Європи покликає жіноцтво порівно з мужчинами в перші ряди борців за людське добро, за просвіту і за права народні»* [16]. З Коломиї мандрівники відправилися до Делятина, Микуличина, Жаб'є.

Організацію третьої туристичної подорожі української молоді, яка розпочалася 2

серпня 1885 р., взяли на себе члени «Рускої бесіди» Тернополя на чолі з Олександром Барвінським. Голова товариства привітав мандрівників натхненними словами: *«Витайте рускі соколи, що злітаєтесь на землю Василька Теребовлянського, звіщаючи їй красу будучину, лучшу долю»* [5]. Його промова продовжилася доповіддю про Миколу Костомарова та концертом жіночого хору під керівництвом Барвінської. У їхньому виконанні прозвучала молитва «Боже, великий, єдиний» М.Лисенка–О.Кониського, яка заповонила серця присутніх у залі. Учасниками хору були відомі на Поділлі жінки: три сестри Крушельницькі, дві Навроцькі і Чубатівни, Дроздовська, Студинська, Зарицька і Чемеринська. У святкуваннях взяв участь народний хор с. Денисова під керівництвом диригента о.Вітошинського. Цей колектив *«своїм співом напував душу отрадою і надією, що незабаром по приміру Денисівських солов'їв заспівають славу руску пісню всюди в нашій країні»* [5]. У наступній частині вечора прозвучали вокальні та інструментальні твори українських авторів. Концерт завершився виступом хору мандрівників за участю славного баритона Льва Герасимовича, які за вимогою публіки двічі виконали твір А. Вахнянина «Наша життя». *«Всі розійшлися з одушевленням і кождому відзивались в душі останні звуки згаданої пісні: «Ми не дамось – нас більше тут!»* [5; 17].

З Тернополя мандрівники рушили до с. Прошови, запрошені о.Варапучинським. *«Гарні свобідні співи з прекрасними декламаціями звісного маляра-поета Корнила Устияновича становили розмаїтість частини в Прошові»* [6]. Наступним пунктом призначення, через яким пролягав шлях мандрівників, було с.Микулинець. Але через заборону намісництва, подорожуючі змушені були змінити маршрут і відправилися до с.Конопківка, де їх гостинно приймала п. Рибачик. Ситуація заборони повторилася і тут. Запланований музич-

но-декламатичний вечір не відбувся, бо *«озброєна жандармерія оточила салю зі двору та вдвлялася через вікна так, що ні слова промовити, ні пісню заспівати»* [6]. Як розповідали місцеві жителі, управління микулинецької читальні зверталося до Краєвої шкільної ради з проханням дозволу на використання шкільної зали для проведення вечора і зборів читальні, але Рада відмовила. У Микулинцях на той час було достатньо інтелігентних людей. *«Світло науки озарило сі околиці своїми праведними лучами так, що кождий говорить тут свідомо про наші народні справи. І не дивно, що тут як-раз вручено вандрівникам прекрасний стих «Привіт руским соколам», написаний селянином Павлом Думкою з Купчинець»* [6].

З Микулинець шлях мандрівників пролягав до Тереховлі, де їх зустрічав місцевий комітет на чолі з головою о.деканом Залуцьким та бурмістром міста доктором Ольпинським. Мандрівників супроводжував міський оркестр та велика громада місцевої інтелігенції. В ратушній залі гостей привітав голова міста, слова якого справили на присутніх надзвичайно приємне враження. По завершенню урочистого вечора бурмістр Тереховлі доктор Ольпинський запросив мандрівників на вечерю. *«Тут мали ми знов нагоду пересвідчитись, як щирими бажаннями до нас палав сей муж, що в повній мірі против публичної симпатії польської приняв руску молодіж отвертими руками»* [7].

З Тереховлі через Плебанівку, Хотки і Лозівку мандрівники відправились до Хоросткова, запрошені о.деканом Олесницьким, пароха в Говилові. Крім музично-декламатичних вечорів мандрівники відвідували сільські читальні, спілкувалися з селянами, оглядали околиці. З'явившись біля приходства в Говилові, мандрівників привітав хор селян величальною піснею «Ще не вмерла Україна». Викладена у віршованій формі промова славнозвісного гонилівського поета-патріота Якова Са-

вицького, завершена співом многоліття «руским соколам» справила на присутніх незвичайне враження. По завершенню привітань вони відправились до гостинного дому о.декана Олесницького, *«за молодих літ товариша, воскресителя руского народного життя на Галицькій Русі, М. Шашкевича»* [8]. Добірне число українських патріотів доповнили о.посол Микола Січинський, о.Барвінський і Туркевич, о.декан Залуцький з Тереховлі, о.Ганкевич. Мандрівників супроводжували професор Олександр Барвінський з Тернополя та народний поет і художник Корнило Устіянович.

У Хоросткові мандрівників приймав гостинний дім українського патріота о. Богоноса. Загалом, в яких би селах розкішного поділля не гостили подорожуючі, *«скрізь витав їх народ не то з особливим інтересом, а просто з нетаємними найщирішими симпатіями. Справді раділо наше серце вельми, коли уста старих сідоглавих старців-господарів звали нас своїми, рідними, ріднесенькими дітьми, від котрих они надіються лучшою, красшою долею»* [9].

Вечорниці розпочались доповіддю молодого критика і літератора Володимира Коцовського про діяльність і значення Маркіяна Шашкевича. Гучними оплесками вітали виступ хору. *«Вже то треба сказати, що на всіх вечорницях сегорічної вандрівки належали співи до тих точок програми, котрі безперечно найвдячніше принимала вся зібрана публіка. Причинялись до того раз вибір щонайкращих руских композицій, по-друге і знамените їх виконання під управою звісного диригента питомця львівської семінарії духовної Антона Левицького і при участі таких сил як Євген Гушалевич і богослови Качмарської і Діяковської. Як тут, так також і на других вечерках запримітили ми, що з співів подобались особливо 2 композиції професора Вахнянина «Наша жизнь» і «По морю», відтак Лаврівського «Ой по горі» і Ніжанковського «Гуляли, гуляли»* [9].

З Хоросткова мандрівники поділилися на дві частини: одна відправилась до відомого ветерана-патріота Борискевича, бувшого посла з 1848 р., а друга частина поїхала до Копичинець. Після виступу В. Коцовського про заслуги 70-річного Борискевича, хор виконав «Многая літа» і «Ще не вмерла». Ювіляр відізвався коротким словом, *«простим і ясним, як його ціле життя: «Дякую за тую честь, она мені не заслужена; но ви знаєте, що ціле моє життя я охотно жертвував для народа – і покидуха і сили ще стане, я не відкажуся від роботи!»* [10].

7 серпня з Увисли мандрівники рушили до Гусятина. Їх привітали члени місцевого комітету канцелярський нотаріус Пелех і податковий урядник Витошинський. Залу для проведення вечора дозволив використати латинський парох кс. Шамоцький, родом з Мазурів, який щиро симпатизує українцям і спілкувався українською. *«Підносимо сю обставину для того, що руский місцевий парох, емігрант з Холму, зовсім рівнодушно віднісся до вандрівки. Справді се прикро трохи буває, коли чужі люди знаходять більше інтересу приймати руску молодіж, як свої власні»* [11].

Вечерок, на котрий численно зібралася вся доколична публіка розпочався відчитом В. Коцовського під назвою «Нові українські пісні про громадські справи». З виступів особливе враження склав «Хор Варягів» А. Вахнянина за відомою трагедією К. Устияновича «Ярополк». *«При слідувавшій богатій вечери, котру заставив для вандрівників симпатичний ксьондз парох, підніс він тост «в здоров'є лицарського народу», на то хор відспівав грімко «Ще не вмерла Україна». У своєму виступі ксьондз промовив: *Ta bo to panowie na cala Galicze yrobiliscie figla*»* [11].

8 серпня мандрівники відправились до Чорткова через Угринь, де вирішили відпочити в о. декана Брилинського. Імпровізований концерт доповнили співаки Сіменовичівна і Гушалевиц. Несподіванкою

стала поезія К. Устияновича: «Гостина на Поділля» і «До молодости». *«Обі они красною поетичною, рідкою силою слова і змістом належать до найкрасших творів музи Корнила, сина Николая з Николаєва»* [11].

Наступного дня мандрівники побували у церкві, супроводжуючи співом богослужіння. Вечером відбувся традиційний концерт. 10 серпня шлях мандрівників пролягав залізницею до Нижнева. Переїхавши Дністер, зупинилися на вокзалі, де їх очікував молодий український патріот, доктор Кость Левицький та гостинний дід його батька. На вечерок були запрошені Леонід і Роман Заклинські, професор Петро Огоновський і судовий урядник з Чернівець Винницький.

Місцева читальня приготувала для мандрівників святковий концерт. Леонід Заклинський розповів про життя і діяльність Петра Могили, а його брат Роман прочитав доповідь на тему: «Дещо про світ Божий». До участі в концерті долучився хор мандрівників та міщанський хор під керівництвом молодшого сина о. Левицького, учня VIII класу української гімназії. Найвдалішими були пісні «Щастя нам Боже», «Козак пана не знав з віка», «Де єсть руска отчина». Читальня в Нижневі належала до найкращих читалень в Галичині. Завдяки о. декану Левицькому і його патріотичній родині, у списку читальні нараховувалося більше 100 письменних членів, декілька жінок [12].

Наступні три дні мандрівники добиралися з Чорткова (через Ягольницю, Улашківці, Більче, Бердиківці) до Заліщик і на цих зупинках їх вітали *«з такою сердечністю і щирістю, на які тільки приязність людська здобутись може»* [13]. Переправившись через міст на Дністрі, подорожуючі опинилися в Кіцмані. Очікуваних гостей зустрічав директор школи І. Микитович та аптекар Окуневський. Вдало проведений вечір в залі місцевого казино був одним з перших культурних заходів галичан на буковинській землі.

15 серпня мандрівників приймали члени комітету «Рускої Бесіди» в Чернівцях: о. Костецький, Ясеницький, Тиминський, Окуневський, Попович, Коралевич та ін. *«Відвідали соловія Буковини, нашого знаменитого поета Ос. (Ю. – М.Ч.) Федьковича, потім о. І. Воробкевича (не заставши його дома)»* [14]. В залі готелю, де перебували мандрівники відбувся вечір з концертом і танцями. В день від'їзду (16 червня) о.Костецький влаштував святковий обід і виступив з патріотичною промовою. Підбадьорені мандрівники урочисто запевнили, *«що завжди сміло і непохитно будуть стояти при народнім прапорі і боронити рідні справи; щирою працею і невтомним трудом думають добути собі правдиво-гуманне образване, котре одно гідно побороти темноту і вивести нарід на путь правди і волі»* [14]. Вони дали собі слово, що наступного року візьмуть участь у IV-й молодіжній «вандрівці».

На 1886-й рік мандрівники обрали для себе маршрут з Перемишля до Турчанського підгір'я і Дрогобича. У серпневу неділю всі зібралися у церкві на Службу Божу, яку відправляв о. Куціловський у супроводі хору мандрівників під керівництвом композитора о. Копка. На вечір прибуло багато гостей: священники, а також декілька польських і українських родин. З промовою виступив Є. Петрушевич, який подякував зібраним, що не зважили на злобні інсинуації, *«а прибули численно на вечерок і тим способом заохотили молодіж до дальшої праці і боротьби за права народні»* [4].

Свій виступ розпочав хор твором М. Лисенка «На прою без ляку і зневіри». *«Вперше перемишляни почули композиції славного нашого музики, вслухаючись в них і любуючись та одушевляючись ними»* [4]. На концерті звучали й інші композиції українських авторів: «Гуляли», «Наша жизнь», «Закувала та сива зозуля», «Quodlibet з українських пісень», «По морю». Виступив також співак Є. Гушалевич, скрипаль і цитрист Грицина.

На той час українського слова в Перемишлі (на відміну від Львова) не було чути, вуличні надписи велися лише польською та німецькою мовами. Як місто, так і його околиці залишалися спраглими за українським народним життям, *«що так сильно пробивалося по інших сторонах краю! Тому-то і сей вечерок, на котрім доохрестна інтелігенція Перемишля пізнала щиро-руську молодь нашу і її ідеали, остане на довго в пам'яті тої ж інтелігенції»* [4].

Четверта туристична вандрівка української молоді під проводом «Академічного Братства» поставила собі завдання бодай частково пізнати потреби народу, його моральний і економічний стан та піснею і живим словом розбудити духовне життя в українських читальнях. Про їхню подорож гуцульськими горами повідомлялося в пресі заздалегідь, акцентуючи увагу на те, *щоби «на кождім місци, де пройдуть вандрівники і де устроюються вечерниці, збереса руска інтелігенція, молодіж, чесні міщани і селяни, а так своєю присутністю дадуть доказ згоди і братської любови межі всіма верствами нашої суспільности»* [2].

Мандрівка розпочалася в Станіславо-ві 31 липня, а завершилася в Снятині 12 серпня 1888 р. У ній взяли участь більше 60-ти осіб. Про мету і завдання подорожі розповів В. Коцовський. Спеціально для цієї події композитор О. Нижанківський написав твір на слова Дубенського «Піснь вандрівника». Характер музики відзначався швидким темпом, а його теми перепліталися з народними мотивами. Хором диригував Іванцев. У його ж виконанні прозвучали й інші хорові композиції, а також сольні виступи Гушалевича, Купчинського та декламація Лопатинського. Дорогою зі Станіслава до Коломиї лунала українська пісня, а в містах, де зупинялися мандрівники в залах українських товариств традиційно відбувалися концерти [15].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане значимо, що проведення туристичних мандрівок була результативною і суспільно

корисною справою. Студентська молодь реалізувала мету інтелігентної верстви українського громадянства, втілюючи її в життя конкретними діями. Організація зустрічей з місцевим населенням, проведення культурно-мистецьких заходів скріплювала дружні стосунки між людьми, виховувала патріотизм і культуру кожної особистості. Виступаючи перед громадою села чи міста, мандрівники підносили національний дух людей, закликаючи їх до праці на ниві просвіти. Присутні на зустрічі мали нагоду почути новини українського політичного життя, дізнатися про досягнення в галузі науки, митцтва, поезії і музики, прилучитися до співу патріотичних пісень. Все це неминуче позитивно впливало на формування національної ідеї, скріплювало вольовий дух людей, засівало зерно віри в перемогу і незалежність українського народу.

Література

1. Вандрівка рускої молодежи (Допис з Коломиї) // Діло. – 21 серпня 1883. – Ч. 89.
2. Вандрівка рускої молодіжки академічної // Діло, 1888. – Ч. 147.
3. Вандрівка рускої молодіжки // Діло, 1884. – Ч. 87.
4. Вандруоча молодіж руска в Перемишли // Діло, 1886. – Ч. 80.
5. Діло, 1884. – Ч. 83.
6. Діло, 1885. – Ч. 85.
7. Діло, 1885. – Ч. 86.
8. Діло, 1885. – Ч. 93.
9. Діло, 1885. – Ч. 95.
10. Діло, 1885. – Ч. 96.
11. Діло, 1885. – Ч. 97.
12. Діло, 1885. – Ч. 98.
13. Діло, 1885. – Ч. 99.
14. Діло, 1885. – Ч. 102.
15. Діло, 1888. – Ч. 166.
16. Професор Петро Ніщинський // Діло, 1884. – Ч. 89 і 90.
17. Третя вандрівка рускої молодежи // Діло, 1885. – Ч. 83.

Cherepanyn M.V. TOURIST MOVEMENT OF THE UKRAINIAN YOUTH IN GALICIA: CULTURAL AND EDU-

CATIONAL TRADITIONS IN THE ETHNOREGIONAL CONTEXT. *The stages of forming and development of the tourist movement in Galicia are researched in the article; activity of the leaders of youth associations by creation and realization of patriotic ideas and awakening national spirit among local population is analysed; the role of the poetic word and music in forming educational principles based on the best examples of Ukrainian literature and art is determined.*

Keywords: tourist journeys, «vandrivky», Ukrainian youth, Galicia, concerts, vechorntsi, musical and recitation meeting.

Черепанин М.В. ТУРИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ ГАЛИЧИНЫ: КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ТРАДИЦИИ В ЭТНОРЕГИОНАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ. *В статье исследуются этапы становления и развития туристического движения в Галичине; анализируется деятельность инициаторов молодёжных объединений в создании и реализации патриотических идей, пробуждении национального духа среди местного населения; определяется роль поэтического слова и музыки в формировании основ просветительства на лучших образцах украинской литературы и искусства.*

Ключевые слова: туристические путешествия, «вандривки», украинская молодежь, галицкий край, концерты, вечерницы, музыкально-декламатический вечер.

УДК 130.122:94(477.84)
**ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-
ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ**

С.М. Маловічко

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Стаття висвітлює природний та історико-культурний потенціал Тернопільської області, краєзнавчі об'єкти, успадковані від попередніх поколінь, що донесли до нашого часу цінності етнографічного, історичного, мистецького, наукового і художнього значення, які є скарбницею української культури.

Ключові слова: Тернопільська область, культура та освіта, замки та печери регіону.

Вступ. Могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини є її любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока шана до віковичних традицій свого народу. Тернопільщина – край, багатий на культурну спадщину, сукупність успадкованих від попередніх поколінь об'єктів, що донесли до нашого часу цінності археологічного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового і художнього значення, які є скарбницею української культури. Адже тут з давніх-давен селилися люди, вирувало життя, відбувалися важливі історичні події.

Огляд наукових досліджень. Проблемами, та питаннями, що розглядаються у статті, займалося незначне коло дослідників. З позитивної сторони слід вирізнити роботи П. Арсенича [1], Г. Барана [2], В. Грабовецького [5]. Окрім них, окремі аспекти розглядалися й іншими дослідниками та в різноманітні за змістом літературі [3; 4; 6–8].

Виклад матеріалу. Тернопільська область належить до невеликих областей України. Її площа – 13,8 тис. км², що стано-

вить 2,3 % від території держави. Область була утворена 4 грудня 1939 р. на території Тернопільського воєводства, яке складалося з 17 повітів і входило до складу Польщі. У 1939 р. з утворенням області та уведенням нового адміністративно-територіального поділу зі складу колишнього Тернопільського воєводства відійшло 5 повітів: Бродівський, Кам'яно-Струмилівський, Золочівський, Радехівський та Перемишлянський, які в економічному та транспортному відношенні тяжіли до Львова й увійшли до складу Львівської області. До складу Тернопільської області увійшов Кременецький повіт, який раніше належав до Волинського воєводства.

Перш, ніж розглянути різноманітне багатство культурних пам'яток області, слід охарактеризувати її географічне положення, що неабияк вплинуло на розвиток культурних традицій загалом.

Місцевість, де розташований Тернопіль, була заселена здавна. На його околицях збереглася стоянка доби мезоліту, що існувала тут 10–9 тис. років до н.е., виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та могильник VIII–VII ст. до н.е.

Перша письмова згадка про Тернопіль припадає на 1540 р. Того року польський король Сигізмунд I дав грамоту краківському магнату Яну Тарновському на місцевість Тернопілля в Терехівлянському повіті з умовою побудувати за річкою Серетом фортецю. Назва «Тернопілля», мабуть, означала тернове поле. Спорудження фортеці почалося в 1540 р. і закінчилося 1548 р. зведенням високих кам'яних стін. Навколо неї почали осідати люди. У 1548 р. місто дістало магдебурзьке право, йому були дозволені три ярмарки на рік і щотижневі торги.

У перші десятиліття після виникнення міста більшість населення пов'язувало себе з сільським господарством, займалася хліборобством і скотарством, а також мисливством і бортництвом. Вигідне роз-

ташування Тернополя на торгових шляхах сприяло швидкому зростанню ремесла, торгівлі, а також культурних традицій. Тернопільські купці підтримували зв'язки як з Росією, так і з великим на той час торговельно-ремісничим центром – Львовом.

З березня 1810 до серпня 1815 р. Тернопіль був адміністративним центром земель, які за Шенбрунським перемир'ям між Францією і Росією відійшли до Росії. Це мало прогресивне значення для Тернополя. Перебування його в складі Російської держави дещо полегшило економічне й політичне становище населення. Обмежувалося свавілля єзуїтів, які мали тут сильні позиції.

Значні зміни відбувалися і в галузі освіти. У 1774 р. введено три типи шкіл: 1-класні (парафіяльні), з навчанням рідною мовою; 3-класні (тривіальні) і 4-класні (нормальні), з німецькою й польською мовою викладання. З 1788 р. австрійцями припинено діяльність усіх церковних братств, ще раніше ліквідовано братські школи. З часом організаторами народної освіти знову стають греко-католицькі священники, які перед тим самі отримали високу освіту.

Основними осередками розвитку освіти в краї стають гімназії, як для прикладу Бережанська (перенесена сюди 1805 р. зі Збаража). Тут у 1825–1829 рр. навчався один із засновників «Руської трійці» Маркіян Шашкевич. Його побратим Яків Головацький у 1846–1848 рр. жив у с. Хмелевій (тепер Заліщицького району), брав активну участь у революційних подіях на Чортківщині.

Першу гімназію у Тернополі було відкрито у листопаді 1820 р. Листом імператора Франца Йосифа I дано дозвіл на створення 6-класної гімназії і 2-річних класів філософії при Домініканському костьолі, який тоді зайняли ченці католицького ордену єзуїтів. Єзуїти опинилися в Тернополі після їх вигнання з території Російської імперії, багато хто з них – професори

єзуїтської колегії у Полоцьку (Білорусія). Вже у 1825 р. в гімназії навчаються більше півтисячі учнів. Мовою навчання була німецька, частково, – латинська. При гімназії єзуїтів виник перший театр міста. Після розпуску ордену єзуїтів першу тернопільську гімназію закрили (травень 1848 р.). У жовтні 1850 р. гімназію знову відкрито, але вже як світський навчальний заклад – 8-класну гімназію з німецькою мовою викладання.

У зв'язку з тим, що гімназія давала право вступу до університету, власті особливо пильно сліdkували за контингентом її учнів. Доступ у гімназію навіть для дітей української заможної верхівки був дуже обмежений. 1855 р. відкрилася чотири-класна реальна школа. Але потрапити до неї могли лише діти заможної верхівки міста, тому що навчання коштувало дуже дорого: вступний внесок становив 96,6 злотих, річна плата за навчання – у 1859 р. 298, а в 1876 р. – вже 903 злотих. 1875 р. у Тернополі відкрилась учительська семінарія, яка готувала учителів в основному для сільських початкових шкіл. Але, незважаючи на те, що в селах переважна більшість, а часом і все населення без винятку розмовляло українською мовою, майже половину учнів становили особи польської національності.

Досить яскраво Тернопільський край репрезентують такі краєзнавчі об'єкти, як печери Вертеба, Кристальна, Млинка, Озерна, Оптимістична, Перлина, Ювілейна та ін.; Гермаківський і Хоростківський дендропарки; 4 пам'ятки садово-паркового мистецтва (Більче-Золотецький, Вишневецький, Раївський, Скала-Подільський парки). Основними природними об'єктами, на базі яких розвивається екскурсійний туризм, є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери (з яких досліджено понад 60). Слід зауважити, що карстові печери поблизу Борщова – найбільші у світі.

Знаковою подією для цього регіону було відвідання Т. Шевченком. У жовтні-

листопаді 1846 р. він перебував у Почаєві, Вишнівці, Кременці, навколишніх селах. Тут Шевченко як член археографічної комісії записував народні пісні та нарподні звичаї й обряди. Він провів декілька днів у Вишнівці, де цікавився замком і старовинною бібліотекою. У Кременці оглядав замкову гору, будівлю колишнього ліцею, інші пам'ятки. У Почаєві Шевченко написав чотири акварельні малюнки – «Почаївська лавра з півдня», «Собор Почаївської лаври», «Почаївська лавра зі сходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври».

Слід сказати, що розкішний на Волині Вишневецький палац, що зведений у 1720 р. за кращими західноєвропейськими зразками в оточенні чудового парку у 1847 і 1848 рр. відвідував знаменитий французький письменник Оноре де Бальзак.

У 1771–1794 р. зведено основні споруди Почаївського монастиря. Головний храм монастиря – Успенський собор (архітектори К. Кульчицький і Г. Гофман) – споруджено в стилі пізнього бароко з врахуванням місцевих архітектурних традицій (1771–1782 рр.). Собор увінчує комплекс споруд монастиря, що складається з трьох поверхів підпорних споруд. В оформленні монастиря брав участь відомий український художник Л. Долинський, який у 1807–1810 рр. працював у Почаєві. Після польського повстання у 1831 р. монастир, який нараховував 16 церков, архієрейський дім і дзвіницю був переданий православної церкві, а згодом, у 1833 р. став лаврою.

У Бучачі в 1761–1765 рр. споруджено парафіяльний костьол, який оформлено роботою відомого львівського майстра Івана Георгія Пінзеля. Тут же в центрі Бучача на початку 1770-х рр. у стилі бароко збудовано міську ратушу (арх. Б. Меретин), яка є однією з найкращих серед подібних споруд Галичини. Ратушу прикрашають скульптури, створені Пінзелем, особливу увагу привертає постать «невільника», який, очевидно, є уособленням народного повстанця-героя.

Волинські райони краю відвідував у 1844–1845 рр. відомий український історик і громадський діяч Микола Костомаров. Свої враження про Кременець він виклав у «Автобіографії»: «...я побачив чудовий краєвид: біля підніжжя [гори] лежало місто, а в даліні розсипалися вкриті лісом узгір'я. До мене долинали звуки дзвонів у церквах, які кликали до вечірні. Вітер на горі дмухав такий дужий, що ледве можна було втриматися на ногах...»

Серед архітектурних пам'яток області характерними є замки XIV–XVII ст., католицькі і православні храми, зразки церковного дерев'яного зодчества. Тернопіль заснований коронним гетьманом Яном Тарновським у 1540 р. як місто-фортеця на незаселеній території для оборони подільських земель. Давні укріплення не збереглися. Старий замок на початку XIX ст. був перебудований на палац, а на місці оборонних валів зведений костьол єзуїтів, пристосований під швейну фабрику. В місті збереглися давні церкви оборонного призначення – Воздвиженська (кінець XVI ст.) і Різдва Христового (1602–1608).

Перша письмова згадка про Бережани датується 1375 р. Протягом 20 років (1534–1554) тривало будівництво місцевого замку, який несе в собі риси, обумовлені тенденцією до перетворення замків із споруд військово-оборонного характеру на оборонно-житлові. Двір по периметру оточують не оборонні мури, а житлові будинки, зовнішні стіни яких оснащені бійницями. У XVII ст. комплекс був доповнений пишно оздобленим палацом. Замок зазнав серйозних руйнувань під час Першої світової війни і відтоді більше не відновлювався. До комплексу входить костьол Святої Трійці.

В Бережанах збереглися також костел Святого Миколая (1630–1683 рр.) з келіями (1716–1742 рр.) і костьол Різдва Пресвятої Богородиці (1600 р.), православні Миколаївська дерев'яна церква (1691 р.) і Троїцький собор (1768, 1903 рр.), синагога з ознаками оборонної споруди.

У с. Буданів зберігся замок кінця XVI – початку XVII ст., сильно пошкоджений турками в 1675 р. У 1765 р. коштом Потоцьких частину замкових мурів і дві башти перебудовано на костюл. Дві інші башти межують з монастирем сестер Милосердя.

Місто Бучач вперше згадується в документах 1397 р. В XVI–XVII ст. воно було добре укріпленою фортецею з міцними оборонними мурами. Від замку XIV–XVII ст. тут залишились самі руїни. В Бучачі збереглася Хрестовоздвиженська церква (1753–1770 рр.) василіанського монастиря, корпус келій. Серед міських пам'яток – оборонна церква Святого Миколая (1610 р.) з різьбленим іконостасом і розписом, Покровська церква (середина XVIII ст.) з унікальним різьбленням по дереву, Успенський костюл (1761–1763 рр.), руїни монастиря на г. Федор, (спалений у 1672 р.) і оборонної церкви (XVI ст.) в урочищі «Монастирок» під Бучачем. Збереглася будівля міської ратуші, зведена в 1751 р. коштом М. Потоцького.

У місті в 1672 р. був підписаний договір між Польщею і Туреччиною, що передбачав поділ Поділля між двома сторонами. Кордон пройшов по річці Стрипі. Досі збереглися прикордонні камені, що відмежовували турецькі володіння (східна частина) від польських (західна частина).

Неподалік від Бучача розташоване с. Яблунівка, в минулому відоме як місто Язловець, де була велика вірменська колонія, процвітали ремесла, відбувались ярмарки. У середині XV ст. містечко, як торговельний центр, було здатне конкурувати навіть зі Львовом. У ньому збереглися руїни замку (XIV ст.), навколо якого розкинувся нині запущений парк. Серед інших пам'яток – церква Святого Миколая (до 1810 р. – вірменська), споруджена в 1551 р., Успенський костюл (1589–1590 рр.), оточений оборонним муром з вежею. Збереглася також міська ратуша.

Багато старовинних пам'яток є у м. Тербовля. Тут збереглися зведені на горі

вали давньоруського міста (перша згадка про нього відноситься до 1097 р.), де пізніше було споруджено замок. Нині від замку залишились лише руїни. В 1687 р. місто і замок були захоплені і спалені татарами. Пам'ятки Тербовлі представлені комплексом будівель монастиря кармелітів (1635–1639) і церквою Святого Миколая (XVI ст.). На околиці міста на високій горі над глибоким урвищем збереглися руїни василіанського монастиря (XVI ст.), відомого під назвою «Підгорянський» («Угорницький»).

Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із шануванням Божої Матері, є с. Зарваниця. Тут у 1922 р. був споруджений монастир Святого Іоанна Хрестителя. 1867 р. Папа Пій IX благословив чудотворну ікону Божої Матері Зарваницької. Паломництво у святе місце триває від дня Святого Юрія (6 травня) до свята Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). У 1995 р. Зарваниця визнана місцем прощі віруючих Української греко-католицької церкви, куди стікаються тисячі прочан із багатьох країн світу.

Треба зазначити, що Тернопільщина є однією з найпривабливіших для туристів та дослідників. На території області знаходиться найдовша в Європі карстова печера – «Оптимістична», завдовжки понад 240 км, а також одне з «Семи природних чудес України» – Дністровський каньйон.

Найбільше приваблюють дослідників значна кількість пам'яток природи, державних заказників, історико-культурних пам'яток, мінеральні води, цілющі грязі, лісові масиви, зокрема своєрідні об'єкти природи – Кременецькі гори, Медобори, гіпсові печери, каньйони р. Дністер, Касперівський ландшафтний заповідник, лісовий заказник «Дача Галілея», дендропарки – Хоростківський, Гермаківський, Білокриницький.

Особливий дослідницький інтерес виявляють найбільші в світі карстові печери, розташовані в околицях Борщева, на яких

ми хотіли б зупинитися детальніше. Печера «Оптимістична», що розташована поблизу с. Королівка Борщівського району, занесена до «Книги рекордів Гінесса», як найдовша гіпсова печера світу, найдовша печера Європи та друга за довжиною серед гіпсових печер світу. Сумарна картографована довжина її ходів складає понад 240,5 км. Печера до кінця не розвідана, займає площу близько 2 га, що обумовлено численністю і хвилястістю ходів, які залягають на глибині близько 20 м.

Придністровське Поділля, багате печерами, давно приваблювало дослідників та науковців. Цікавий той факт, коли у 1965 р. львівські спелеологи клубу «Циклоп» проводили топографічну зйомку печери «Вітрова» біля с. Королівка Борщівського району, та, коли місцеві хлопчики показали на струмок, розташований неподалік, який іде під землю. У той раз розкопати нічого не вдалося, але повернувшись через рік, 8 травня 1966 р., двоє дослідників проникли за глиняний сифон, який перегородив їм шлях у минулому році, і обстежили близько 400 м печери. Із самого початку передбачалося, що її довжина не менше 3 км; подальше дослідження перетворило її в найдовшу печеру тодішнього СРСР. Печеру назвали «Оптимістичною», оскільки скептично налаштовані колеги прозвали львів'ян «оптимістами». Відтоді почалося регулярне розвідування, першопроходження і картування печери експедиціями Львівського спелеоклубу «Циклоп». Загальне керівництво дослідженням здійснював президент клубу М. Савчин.

Печера горизонтальна, лабіринтового типу, закладена в 20–25-метровій товщі гіпсів на глибині 60–80 м. Складається з 10 відносно ізольованих районів, зв'язаних між собою одним або кількома ходами. Окремі райони закладені в різних геологічних блоках з різною історією їх розвитку і формування, відрізняються між собою за геоморфологічними ознаками,

морфометричними характеристиками, напрямком переважаючої тріщинуватості, вторинним мінералоутворенням, були відкриті у різні роки. Дослідження деяких з них ще триває. Печера не заводнена. Є декілька невеликих озер з більш-менш сталим рівнем. Найбільше з них «Aqua vitae» з площею поверхні 82 м². Крім цього, є декілька водопроявів, які підлягають регіональним коливанням рівню води. Під час його максимуму, який може тривати декілька років, частковому затопленню підлягає район Свіжа вода. Сезонними повеннями може бути затоплений вхідний район і перекритий вхід у печеру на період від декількох днів до 1–2 тижнів.

Слід зазначити, що ціннісним для науковців (з того часу було проведено більше 170 експедицій; в дослідженнях печери брали участь спелеологи з Болгарії, Польщі, Росії тощо) є той факт, що, виявлені тут геліктити, своїм існуванням спростували теорії про те, що вони можуть утворюватися тільки в гіпсових печерах.

Печера «Озерна» – шоста в світі за довжиною серед гіпсових печер є не менш відомою, ніж печера «Оптимістична». Знаходиться вона за декілька кілометрів на північ від «Оптимістичної», біля с. Стрільківці Борщівського району (сумарна довжина ходів складає 130 км).

Вхід до печери – на дні великої карстової лійки глибиною 18 м і площею близько 3 га. Порожнини печери розташовані на вододілі рік Серет і Нічлава, загальна довжина порожнин в досліджених межах 116 км. Характерною особливістю Озерної є підземні озера, які займають близько третини її площі. Температура повітря +12°C. Відносна вологість 60–100 %. В печері багато обвальних нагромаджень. На стінах часто зустрічаються скупчення вторинного гіпсу. Потужність покриваючих порід над печерою 45 м.

Першовідкривачем печери вважається житель села Петро Дичка. Перед війною

він погнався за лисом, який сховався від нього у невеликій «дірі». Хід дозволяв пролізти в нього людині, хоч і був надзвичайно брудний. Але здобич була надто близькою, і Петро поліз далі. Лиса він не знайшов, але зацікавився знахідкою. Після цього, змайструвавши смолоскип, він ще декілька разів потрапляв усередину, і як розповідає його племінниця, яка ще й досі живе неподалік, чутки про велику «гроту» охопили кілька селищ навкруги.

Під час Другої світової війни печеру використовували євреї як сховище від німецьких загонів СС. Це було в 1942–1943 рр. Тоді тут жило 38 людей. Найменшим було тримісячне немовля. Жили вони в залі, який називається «Хатки», що знаходиться недалеко від входу. Вхід був дуже добре замаскований, і навіть дивлячись на нього, неможливо було здогадатись, що там щось є. У залі стояли ліжка, які було принесено з поверхні, побудований стіл, з каменю зроблені жорна, які ще й досі знаходяться під землею.

Освітлювалася печера смолоскипами, а їсти готували на вогнищі, дрова для якого періодично заготовляли на поверхні. Дим від вогнища розсіювався по галереях і сліди від нього ще видно було на відстані сотні метрів від табору.

Незважаючи на те, що минуло вже понад 60 років, досі знаходять сліди перебування людей у ті часи. Нещодавно спелеологи, проводячи контрольну топографічну зйомку, знайшли керосинову лампу (у ній навіть є керосин) та мельхіорову ложку. Є ідея створення музею під землею. Адже всі експонати, які потрапляють на поверхню, досить швидко руйнуються. І що є дуже цікавим фактом, деякі люди з тих, які прожили в печері довгі місяці, ще живі. Один з них, пан Штермер, мешканець Нью-Йорка, зацікавлений у проєкті створення музею і сприяє цьому.

Також печера використовувалася як сховище в 1946 р. і загонами УПА. Про

свідчать написи на стінах. Також знаходять елементи спорядження і зброї. Пізніше, після ліквідації загону, підрозділи НКВС підірвали вхід у печеру, а вибиту на камінні «Клятву бійця-повстанця» знищили. Її сліди і зараз можна побачити, пройшовши «вхідний зал». Місцеві жителі розповідають, що й після цього в печері переховувалися поодинокі повстанці та невеликі групи, віднайшовши невеликий хід недалеко від першого, але на початку 1949 р. підірвали і його... Отже, печера приховує від нас ще багато історичних фактів, але є надія, що згодом відшукають і їх.

Вивчення і наукові дослідження печери почала в 1961 р. група тернопільських спелеологів. Спочатку досліджувався «Близький» район. У ньому знаходяться озера: «Немо», «Неждана», «Зал грязі». Вода в них настільки прозора, що в світлі ліхтарів важко побачити межу між повітрям і водою.

Цікавим є і цикл коливання води. Він має 22 роки: 11 років триває підйом води, 11 років – спад. Амплітуда коливання становить більш як два метри. У період максимального підйому води потрібне спеціальне спорядження. Глибина озер 2–2,5 м, а інколи і більше, вода в них слабо мінералізована, сульфатна магнієво-кальцієва. Температура води +9°C. Є добре обладнані підземні базові табори «Українська ніч» і «Кома».

«Далекий» район найбільш цікавий. Відкритий він на початку 80-х рр. ХХ ст. Це близько 80 км галерей, гротів, завалів, залів. Висота деяких залів становить 15 м, а ширина – 20 м. Усередині району влаштовано підземний базовий табір «Октябрьський». Тут інколи живуть спелеологи більше тижня, відходячи на картографічні роботи в найдаліші частини печери. Нині відомо лише 35–40 % ходів печери.

Ще одна печера, яка заслуговує на пильну увагу як дослідників так і пересіч-

них людей – «Кришталева» розташована в с. Кривче Борщівського району Тернопільської області.

Перша згадка про велику печеру біля села Нижнє Кривче зустрічається в 1721 р. у книзі Габріель Жончинського «Натуральна історія королівства Польського». 1745 р. Г. Жончинський у новій роботі «Актуальна історія натуральна королівства Польського» пише знову про печеру в с. Кривче «із тісним входом, таку заплутану, що в ній можна заблудитися». У 1783 р. про печеру в с. Кривче пише Кс. Ладовський у книзі «Історія натуральна Королівства Польського». 1878 р. вийшла книга А. Грушецького «Про печери від Карпат до Балтики», яка є фактично першим кадастром, що включав і печери Поділля. Тут говориться про багато печер, у тому числі й про Кришталеву. Довжина печери – 23 км, середня ширина ходів – 2,0 м, середня висота – 2,7 м. Відома з 1721 р., вона практично суха і є легкою для проходження. Тут спостерігається впродовж року стала температура (+10,6°C).

Особливістю печери є те, що в ній підвищена іонізація повітря і води, абсолютна відсутність патогенних організмів, а недавно виявлено мінеральний болотний мул і воду. Усе це робить «Кришталеву» найперспективнішим об'єктом для лікувальних та рекреаційних цілей. Екскурсійний маршрут печери має електричне освітлення і досить зручний. Для його проходження не потрібно спеціального спорядження та одягу. Але деякі позамаршрутні ділянки печери закриті для туристів з метою запобігання порушенню мікроклімату печери та негативному впливові на ріст і збереження кристалів.

У просторих залах печери можна побачити дива – на стінах іскряться-переливаються мінливими барвами кристали. Створюється враження, що все навколо покрите блискучим панциром інею, чудернацькими пальмовими гілками, листям папороті чи тонкою мозаїкою з дрібненької

янтарно-коричневої смальти. Серед безлічі залів (Нехая, Академічним, Втрачених Надій, Обвальним, Дружби, Преси та лабіринтом Кам'яних Квітів) найбільшим є зал Брил, де химерними чудовиськами громадаються на його дні кам'яні брили.

Палеозоологічний лабіринт, яким завершується Північний район «Кришталевої» печери цікавим та цінним є з огляду того, що тут учасниками експедицій виявлено велику кількість тварин: пса, куниця, борсука, лемінга, північного оленя та ін. Ці знахідки підтвердили припущення вчених, що близько 10 тис. років тому клімат на території сучасного Поділля був значно суворішим, ніж тепер, а також думку картознавців про те, що протягом останніх десяти тисячоліть печера ніколи водами повністю не заповнювалася. Зараз, у деяких районах печери проводяться роботи з метою пошуку нових, невідомих її ділянок та створено й обладнано підземні базові табори. Також проводяться роботи з дослідження екосистеми печери та впливу її середовища на організм людини.

На відміну від гіпсових печер інших регіонів, названі печери Поділля характеризуються багатством і різноманітністю мінеральних утворень: кристалів (прозорих чи білих, рідше жовтих та рожевих), що покривають стіни, а також кальцитових каскадних напливів, драпіровок, і, звичайно ж, сталактитів і сталагмітів, які природа творила протягом тисячоліть.

Висновки. Проаналізувавши історико-культурний потенціал Тернопільського краю ми визначили, що цей регіон вважається одним з найбільших у світі музеїв під відкритим небом. Незважаючи на те, що територіально вона є однією з найменших в Україні, в ній збереглося більше третини українських замків і палаців, понад сотню дерев'яних церков різних епох, десятки унікальних кам'яних храмів і костелів. Отже можна стверджувати, що надзвичайно багатий на природні та архітектурні пам'ятники Тернопільщина є невід'ємною

частиною загальнонаціонального, історико-культурного та мистецько-художнього багатства держави.

Література

1. Арсенич П. З історії Галичини / П. Арсенич // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – 1993.
2. Баран Г.Я. Заліщики / Г.Я. Баран. – Львів : Каменяр, 1995.
3. Галана Я.О. Де котить Стрий / Я.О. Галана. – Тернопіль, 1998.
4. Географічна енциклопедія України : [У 3 т]. – К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1993.
5. Грабовецький В. Народні музеї Тернопільщини / В. Грабовецький. – Л. : Книжно-журнальне видавництво, 1962.
6. Данилюк А. З глини, дерева і соломи. Пам'ятки народної архітектури Західного Поділля / А. Данилюк. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2003. – 96 с.
7. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / А. Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 467–477.
8. Папкова Є.В. Туристичне краєзнавство : Навч. посіб. / Є.В. Попкова. – К., 2003.

Malovichko S.M. FEATURES OF SPIRITUAL AND HISTORICAL HERITAGE OF TERNOPIL REGION. *The article highlights the natural, historical and cultural potential of Ternopil region, regional facilities inherited from previous generations, that have brought to the modern times ethnographic, historical, artistic, scientific and artistic values, which are a real treasury of Ukrainian culture.*

Keywords: Ternopil region, culture and education, castles and caves of the region.

Маловічко С.Н. ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ. *Статья освещает природный и историко-культурный потенциал Тернопольской области, краеведческие объекты, унаследо-*

ванные от предыдущих поколений, которые донесли до нашего времени ценности этнографического, исторического, научного и художественного значения, будучи сокровищницей украинской культуры.

Ключевые слова: Тернопольская область, культура и образование, замки и пещеры региона.

УДК 78.022
ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ
ТА АКАДЕМІЧНИХ ФОРМ
У СУЧАСНОМУ
НАРОДНО-АНСАМБЛЕВОМУ
ВИКОНАВСТВІ ГУЦУЛЬЩИНИ

Ю.І. Волощук

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті досліджується вплив професійного виконавського мистецтва на майстерність провідних народно-ансамблевих колективів Гуцульщини; аналізується зв'язок їхнього виконавського стилю з фольклорними елементами виразності; вивчається специфіка втілення виконавського фольклоризму у творчості ансамблю народної музики «Черемош».

Ключові слова: народно-інструментальний ансамбль, автентика, академізм, народно-професійні взаємовпливи, фольклор, фольклоризм, реконструкція фольклору.

Вступ. Одним з важливих стильових компонентів музичного фольклору Гуцульщини є народно-інструментальне ансамблеве виконавство, яке має давні та міцні традиції і широкі перспективи розвитку в епоху глобалізаційних процесів. Тому сучасне вітчизняне музикознавство та фольклористика особливу увагу приділяють дослідженню організованих форм виконавського фольклоризму або так званої професійної реконструкції фольклору у творчості народно-ансамблевих колективів.

Огляд останніх досліджень. Слід зауважити, що процес функціонування народно-інструментального мистецтва Гуцульщини на сьогоднішній день знайшов відображення у численних публікаціях музикознавців, фольклористів та органіологів. Зокрема, серед українських дослідників, які працювали в цій царині, відзначимо М. Лисенка, К. Квітку, Г. Хоткевича,

а також сучасних музикологів – М. Хая, А. Гуменюка [4], А. Іваницького [6] та ін. [2; 3; 5; 11].

Найбільш значний внесок в розвиток музичного інструментознавства та психологію традиційної інструментальної творчості зробив видатний український етномузиколог І. Мацієвський [7–10]. Його великий науковий доробок присвячений теоретичним та методологічним проблемам традиційної інструментальної музики, її музичним формам, сферам та функціонуванню у світі.

Шляхи створення методологічної бази для втілення в навчальному процесі виконавського фольклоризму, як одного з перспективних напрямів удосконалення і розвитку національної виконавської школи, накреслюються І. Андрієвським [1, с. 85–96].

Класифікацію народних інструментальних ансамблів ХХ ст. у всій різноманітності їх функціонування як єдиної системи наукового пізнання здійснює у своїх розвідках Л. Пасічняк [12, с. 133–144; 13, с. 108–116]. Вона ж визначає роль та місце «троїстої музики» в народно-інструментальному мистецтві України.

Однак в працях етномузикологів надто фрагментарно висвітлюються питання взаємозв'язків професійного та народного скрипкового виконавства, не систематизуються особливості функціонування етно-фольклорного виконавства на теренах одного з яскравих етнографічних регіонів України – Гуцульщини наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст.

Дослідження впливу професійного музичного мистецтва на майстерність одного з найяскравіших і самобутніх народно-інструментальних колективів Гуцульщини – ансамблю трістої музики «Черемош», вивчення специфіки втілення виконавського фольклоризму у творчості колективу – все це визначає пріоритети і формує **головні завдання наукового пошуку даної розвідки.**

Виклад основного матеріалу. Починаючи з останньої третини ХХ ст. форми фольклорного і професійного мистецтва перебувають в стані тісного перехрещення і взаємопроникнення. Такий вплив є двостороннім: академічне виконавське мистецтво досить часто живилося народним мелосом (як безпосередньо, так і опосередковано), у свою чергу – професійне музичне мистецтво впливало на виконавські стилі фольклору. Відтворення народних інструментальних мелодій музикантами з професійною освітою через використання різноманітних засобів музичної виразності, притаманних академічному мистецтву, призвело до нової якості автентичного першоджерела, нової форми його реалізації.

Реконструкція інструментального фольклору професійними ансамблевими колективами характеризується наближенням до давніх основ у сценічній інтерпретації, освоєнням місцевих та регіональних традицій і є одним з основних шляхів проникнення фольклору в сферу сучасної культури.

Характерною ознакою народно-ансамблевого інструментального виконавства Прикарпаття останньої третини ХХ – поч. ХХІ ст. є його тісний зв'язок як з автентичним фольклором, так і з традиціями професійного мистецтва. Взаємопроникнення автентичного інструментального виконавства з професійним мистецтвом пов'язане з кількома основними чинниками, які ми спробуємо виявити, аналізуючи творчу діяльність одного з найсамобутніших інструментальних колективів Івано-Франківщини – ансамблю трієстих музик «Черемош» з смт. Верховини.

Ансамбль трієстих музик «Черемош» заснований 1978 р. у Верховині Романом Кумликом, який і до теперішнього часу є його керівником. Окрім того, Р. Кумлик знають у Галичині і далеко за її межами як обдарованого і талановитого музиканта, скрипаля-віртуоза. Він майстерно ово-

лодів такими призабутими гуцульськими інструментами, як телинка, дудка з басом, флюяра-двійниця, зозуля, тиква, дрімба, а також всіма сопілками.

Р. Кумлик освоїв скрипкову гру ще в дошкільному віці. Уже тоді його запрошували на весілля та інші заботи. Першим учителем майбутнього митця був чоловік його тітки П. Кречев'як, який навчив хлопця гри на скрипці та сопілці. Творчий злет музиканта почався, коли він навчався у першому класі. Тоді скрипаль вперше дебютував на обласній сцені, де зіграв 10 гуцульських мелодій до співу.

Р. Кумлик самотужки вивчив українську пісенну культуру, опанував музичну грамоту. Ще не маючи музичної освіти, працював організатором культурно-масової роботи у Ворохті. Лише у двадцятирічному віці юнак поступив на навчання до музичної школи у Сімферополі. Пізніше там же закінчив училище культури, а після повернення з Криму – десятимісячні диригентські курси та курси керівників художньої самодіяльності при Івано-Франківському обласному будинку народної творчості. Працював у Верховинській музичній школі, паралельно керуючи гуцульським аматорським оркестром райспоживспілки. Два роки обіймав посаду скрипаля І категорії Івано-Франківської обласної філармонії.

Всеукраїнська фольклорна комісія, яка діяла у Львові, два роки поспіль представляла Романа Кумлика у Москві на фольклорній комісії СРСР. Крім того, талановитий митець давав концерти в Академії наук і в Будинку композиторів. Поїздка до Москви спонукала створити ансамбль сопілкарів при Верховинській школі-інтернаті. Після успішних гастролей отримав звання заслуженого працівника культури УРСР.

Р. Кумлик не тільки грає на скрипці, інших народних гуцульських інструментах, він ще й пише гуцульські співанки, у яких відчутний відгук на найважливіші події

суспільно-політичного життя. Перші його віршовані рядки були опубліковані 1969 р. у Сімферополі, де в той час він проживав. У 1992 р. Верховинське районне об'єднання товариства української мови «Просвіта» імені Т. Шевченка «Гомін Карпат» видало перший збірник гуцульських пісень Р. Кумлика «Гуцульські співанки». У даний час Р. Кумлик готує до друку наступну збірку своїх пісень.

У 1982 р. Р. Кумлик створив ансамбль народної музики «Черемош», який складався з 15-ти виконавців. У 1992 р. залишив 5 осіб і в цьому складі ансамбль існує й до сьогоднішнього часу. З 1992 по 2007 рр. Р. Кумлик працює в Польщі, де він підписав контракт з Люблінським академічним центром культури імені Марії Туріс-Латовської. Також співпрацював з оркестром Святого Миколая, організовуючи спільні концерти, записуючи компакт-диски та навчаючи польських музикантів гуцульських мелодій. З гастрольями ансамбль «Черемош» об'їздив майже всю територію Польщі, де дав понад 2000 концертів.

Ансамбль народної музики «Черемош» під орудою Р. Кумлика досяг досконалості в інтерпретації та відтворенні гуцульського автентичного фольклору, відзначається самобутнім виконавським стилем та оригінальним репертуаром. Тому, вивчаючи окреслену у даному дослідженні проблематику, ми опираємося на творчість «капели Р. Кумлика», яка уособлює основні чинники взаємопроникнення елементів народного та академічного виконавського мистецтва у галузі народно-інструментальної ансамблевої музики.

Перший, найвагоміший чинник взаємодії автентики та професіоналізму, пов'язаний з можливістю отримання професійної музичної освіти музикантами з «народного середовища». Так, наприклад, постійні учасники ансамблю «Черемош» здобули середню спеціальну та вищу освіту у вищих навчальних закладах культури

та мистецтва. Зокрема, С. Паньків (баян) закінчив Харківський інститут культури; М. Ілляк (скрипка, барабан, трембіта) – Калуський коледж культури; Р. Кумлик (керівник ансамблю, соліст на 16 гуцульських інструментах) – Сімферопольське училище культури і десятимісячні курси диригентів Івано-Франківського обласного будинку народної творчості.

Навчання музикантів у професійних навчальних закладах позначилося на їх постановці, виконавській манері, засобах виразності, репертуарі. Так, аналізуючи гру на скрипці керівника ансамблю «Черемош» Р. Кумлика, відзначимо ряд специфічних рис його індивідуального виконавського стилю:

1) Звуковисотна інтонація у грі віртуоза характеризується специфічними тоно-півтоновими відношеннями, пов'язаними з особливостями народних ладів. Специфічне інтонування зумовлене також постановкою його лівої руки, кисть якої значно прогнута і торкається грифа навіть в першій позиції. При такому положенні кисті пальці падають на гриф дуже плоско, що сприяє виконанню розширених напівтонів та звужених тонів. Крім того, досить часто в орнаментиці використовуються мікроінтервали (менші $\frac{1}{2}$ тону), які виконуються короткими кистьовими вібраційними рухами.

2) Виразова палітра скрипаля досить широка і включає володіння віртуозними штрихами (деташе, летюче стакато, спікато, сотійє, рикошет), акордовою технікою і технікою подвійних нот, віртуозними пассажами, контрастною динамікою, що, очевидно, пов'язано з наявністю в репертуарі колективу віртуозних гуцульських, румунських, молдавських та угорських композицій, а також авторських творів – «Жайворонка» Г. Дініку, «Чардаша» К. Монті та ін. Про зв'язок виконавця з фольклорною інструментальною традицією свідчать такі специфічні особливості інтерпретації: використання гліссандо, мелізматики

(форшлаги і трель), гра «короткого» дета-ше в середній та верхній частинах смичка в дуже швидких темпах, акценти, пунктирний ритм, синкопи.

3) В інтерпретації традиційної інструментальної музики народний скрипаль часто звертаються до вібрато, мелізматика, гліссандо. Проте, слід відзначити, що вібрація здебільшого виконує оздоблювальну функцію і є спорідненою з орнаментикою. Характерним є розповсюдження відкритих струн, що надає звучанню пронизливості і терпкості.

Таким чином, можна констатувати, що народний віртуоз Р. Кумлик у своїй виконавській творчості для більшої переконливості в інтерпретації автентичного матеріалу послуговується методом виконавського фольклоризму, тобто використовує фольклорні елементи (інтонації, технічні прийоми, штрихову техніку) у професійному виконавському мистецтві.

Наступний чинник народно-професійного синтезу пов'язаний із залученням до складу ансамблів, поряд з традиційним, академічного інструментарію. Так, для відтворення та популяризації фольклорних композицій керівник «капели» Роман Кумлик вводить до її складу такі народні інструменти, як скрипка, волинка, окарина (зозуля), трембіта, гуцульська триструнна ліра, дудка, телінка, тиква, дрімба нанайська з Хабаровського краю, дрімба бурятська, дрімба британська, дрімба з Франкфурта (Німеччина), а також – румунська та гуцульська дрімби, флюєрка і флюєра з басом, сопілка на 5 отворів (одинарна, подвійна), сопілка на 6 отворів. Проте, слід зазначити: у складі колективу є також професійні інструменти – баян та сопілка на 10 отворів, що є свідченням проникнення традицій академічного мистецтва в автентичну сферу.

Третій чинник взаємопроникнення елементів професійного мистецтва та традиційного інструментального виконавства зумовлений змінами у формах збережен-

ня та передачі фольклорної традиції. Так, якщо скрипалі-самоуки підтримують укорінену безписемну форму збереження і передачі традиції, то репрезентанти «третьої культури» (до яких відноситься і народно-інструментальний ансамбль «Черемош») досить часто пропагують свою творчість через видання нотних збірників, запис платівок, компакт-дисків тощо. Зокрема, у доробку колективу є три компакт-диски, перший з яких записаний у 1993, другий – у 2000, третій – у 2004 рр. разом з оркестром Святого Миколая з Любліна.

Четвертий чинник народно-професійного симбіозу простежується в репертуарі народно-інструментальних колективів Гуцульщини. Зокрема, аналізуючи творчість ансамблю «Черемош», відзначимо, що його основу складають автентичні мелодії різних регіонів та етнографічних груп, наприклад, «Мишинська гуцулка», «Румунська гуцулка» (мелодії гуцульські, в яких відчувається вплив, діалект Румунії), «Путівльська гуцулка», «Косівська гуцулка», коломийки, колядки тощо. Проте і у виборі репертуару все ж таки відчутні академічні впливи, що виявляється у виконанні авторських творів («Чардаш» К. Монті, «Жайворонок» Г. Дініку), обробок народних мелодій («Спогади про Карпати»), російської, єврейської, угорської інструментальної музики.

П'ятий чинник взаємодії традиційного музикування та професійного виконавського мистецтва полягає у зміні форм виявлення сучасного фольклоризму. Адже у процесі переходу фольклору зі звичного для нього середовища у сценічні умови відбувається зміна побутової функції, часової та обрядової приналежності, трансформація жанрового складу. Вихід фольклору з надр традиційно-побутової культури на рівень сценічного виконання чи масових комунікацій (виступи на радіо, телебаченні, запис компакт-дисків) характеризується ступенем його інтерпретації. В. Новійчук у своєму дослідженні визна-

чає чотири рівні включення автентичного мистецтва у сферу сучасної культури [11, с. 314–331]:

- цитування фольклору;
- наслідування фольклорних традицій;
- стилізація фольклору;
- відродження старих забутих стилів, традицій народної творчості.

Грунтовне вивчення творчої діяльності ансамблю «Черемош» під орудою Р. Кумлика засвідчує, що для колективу найхарактернішим є четвертий, найвищий рівень адаптації у сучасному соціокультурному середовищі. Адже, керівник колективу сам їздить селами Гуцульщини, записує інструментальний та пісенний фольклор, адаптуючи його до сценічного виконання. У зв'язку з цим виконавський стиль колективу характеризується імпровізаційністю, глибоким знанням і передачею засобами музичної виразності етнорегіонального діалекту, відсутністю чітких меж між сценою та глядачем.

Знання традицій, значний виконавський досвід та професіоналізм керівника ансамблю «Черемош» Р. Кумлика та всіх учасників колективу позначилися на його популярності серед українських та зарубіжних дослідників фольклору й шанувальників автентичного мистецтва. Зокрема, 1988 р. ансамбль запрошують на фестиваль «Зустріч карпатських гуралів» (гуцулів), організований Металургійним комбінатом «Новая Гута» у Кракові. З 1992 р. фольклорний гурт Кумлика працює у гірському театрі ім. І. Франка у Польщі. Упродовж 1993–1994 рр. «Черемош» разом із солістом Михайлом Кривенем концертує у Варшавській філармонії, давши близько 700 концертів. З 2000 по 2004 рр. колектив працює в Люблінській філармонії, а також виступає з концертами у Вроцлавській філармонії. У цьому ж році Р. Кумликом у місті Кракові був заснований гуцульський фестиваль імені Станіслава Вінченца «Підголосок трембіти», постійним учасником якого також став ансамбль

народної музики з Верховини «Черемош». Крім того, відомий фольклорний колектив неодноразово виступав з концертами в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Хмельницькому, Чернівцях, Івано-Франківську та ін. містах, даруючи шанувальникам музичного мистецтва перлини інструментального фольклору Гуцульщини та інших етнографічних регіонів України, а також Румунії та Угорщини.

Висновки. Таким чином, ознайомлення з творчою діяльністю народно-інструментального ансамблю «Черемош» з м. Верховина, аналіз концертного репертуару колективу, вивчення рецензій на їхні виступи у пресі та фахових виданнях дозволило визначити ряд чинників, які визначають ступінь взаємодії автентики та академізму у розвитку сучасного народно-інструментального ансамблевого виконавства:

- Сучасне народно-інструментальне ансамблеве мистецтво орієнтується саме на ті зразки творчості та виконавської майстерності, що сягнули високого рівня завдяки засвоєнню та розвитку академічних норм виконавства.

- Учасники та керівники найвідоміших народно-інструментальних колективів здобули професійну мистецьку освіту, що відобразилося на їхній виконавській майстерності, манері гри, культурі звуковедення, звуковидобування та фразування, розширило палітру виразових засобів та технічних прийомів гри.

- У репертуарі народно-інструментальних колективів вагоме місце посідають українські, румунські та угорські фольклорні інструментальні композиції, які вже пройшли обробку в професійному середовищі, пристосувавшись до його естетики, можливостей, смаків. Крім того, такі колективи часто виконують авторські композиції, що свідчить про тісну взаємодію з академічним мистецтвом та зростання професійної майстерності «народних віртуозів».

• Синтез фольклорної інструментальної традиції та високого виконавського професіоналізму у творчості провідних митців-віртуозів дав в результаті унікальний феномен так званого «інструментального фольклоризму», використання якого значно розширило виражальні засоби музичного мистецтва.

• Виконувана інтерпретаторами інструментального фольклору музика завоюється тим же шляхом, що і класичний репертуар, тобто через традиційні форми поширення академічного мистецтва: ноти, радіо, телебачення, платівки, компакт-диски, популярні та наукові збірки народної творчості.

У процесі дослідження накреслились перспективні напрямки розробки даної теми, що не входили в коло обраної проблематики: розробка методології дослідження виконавського стилю народно-інструментальних ансамблевих колективів, тематичний, жанровий та формотворчий аналіз найяскравіших інструментальних композицій. Їх опрацювання буде запорукою подальшого поглиблення знань про специфіку розвитку народно-інструментального ансамблевого виконавства сучасності як невід'ємної складової національної музичної культури.

Література

1. Андрієвський І. Проблеми фольклористики та сучасна українська скрипкова школа / І. Андрієвський // Науковий вісник НМАУ ім. П.І.Чайковського. Музичне виконавство. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 85–96.
2. Волощук Ю.І. Народно-професійне інструментальне виконавство як явище сучасної культури (на матеріалі творчості гуцульських скрипалів) / Ю.І. Волощук // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку: Зб. наук. праць : Наук. записки Рівненського держ. гум. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 12. – С. 76–80.
3. Грица С.Й. Фольклор і сучасність / С.Й. Грица // Українська художня культура : Навч. посібник. – К. : Либідь, 1996. – С. 300–313.
4. Гуменюк А. Інструментальна музика в художньому житті українського народу / А. Гуменюк // Інструментальна музика. – К., 1972. – С. 9–25.
5. Гуцульська музика / Гуцульська спадщина / І.Сеньків. – К. : Українознавство, 1995. – С. 259–273.
6. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість : Посібник для вищих і середніх навч. закладів / А.І. Іваницький. – К. : Музична Україна, 1990. – 334 с.
7. Мацієвський І. Жанрові угруповання в традиційній українській інструментальній музиці / І.М. Мацієвський. – Львів, 2000. – 26 с.
8. Мацієвський І. Народна інструментальна культура традиційної похоронної обрядовості гуцулів / І.М. Мацієвський // Ігри й співголосся. Контонація. Музикологічні розвідки. – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 151–155.
9. Мацієвський І. «Троїста музика» : до питання про традиційні інструментальні ансамблі / І.М. Мацієвський // Ігри й співголосся. Контонація. Музикологічні розвідки. – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 95–110.
10. Мацієвський І. Християнське та етнотрадиційне в інструментальній музичній культурі народів Карпат : взаємозв'язки та антиномії / І.М. Мацієвський // Міжнар. н.-п. конф. «Традиційна музика Карпат: Християнські звичаї та обряди (до 2000-річчя Різдва Христового присвячується)» : Івано-Франківськ; Надвірна, 2000. – С. 5–12.
11. Новійчук В.І. Народно-професійна зв'язки та тенденції розвитку фольклорних форм творчості / В.І. Новійчук // Українська художня культура : Навч. посібник. – К. : Либідь, 1996. – С. 314–331.
12. Пасічняк Л. Троїста музика в народно-інструментальному мистецтві України ХХ століття / Л.М. Пасічняк // Вісник Прикарпат. ун-ту. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Вип. IV. – С. 133–144.
13. Пасічняк Л. Народно-інструментальний ансамбль в Україні ХХ століття (спроба типологічної класифікації) / Л.М. Пасічняк // Вісник Прикарпат. ун-ту. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – Вип. V. – С. 108–116.

Voloshchuk Y.I. TRANSFORMATION OF TRADITIONAL AND ACADEMIC FORMS IN MODERN FOLK ENSEMBLE PERFORMANCE OF GUTSULSCHINA. *The influence of professional performing art on skill of leading folk-ensemble collectives of Guculshchyna is investigated in the article. The connection of their performing style with folklore elements of expressiveness is analysed. The specificity of embodiment of performing folklorism in creativity of ensemble of national music «Cheremosh» is studied.*

Keywords: folk-instrumental ensemble, authentic, academism, folk-professional interaction, folklore, folklorism, folklore reconstruction.

Волощук Ю.И. ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ І АКАДЕМІЧЕСЬКИХ ФОРМ У СОВРЕМЕННОМ НАРОДНО-АНСАМБЛЕВОМ ИСПОЛНІТЕЛСТВЕ ГУЦУЛЬЩИНЫ. *В статтю досліджується вплив професійного виконавського мистецтва на майстерство ведучих народно-ансамблевих колективів Гуцульщини; аналізується зв'язок їх виконавського стилю з фольклорними елементами виразності; вивчається специфіка втілення виконавського фольклористики в творчості ансамблю народної музики «Черемош».*

Ключевые слова: народно-інструментальний ансамбль, аутентика, академізм, народно-професійні взаємні, фольклор, фольклористика, реконструкція фольклору.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ДРЕВНІЦЬКИЙ Ю. ВОЛОДИМИР СТАРСОЛЬСЬКИЙ: ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (1878–1942)

У сучасній вітчизняній історіографії спостерігається підвищення інтересу науковців і широкої громадськості до особистісного виміру в історії, висвітлення постатей українських діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток національного руху. Серед когорти видатних українських діячів кінця XIX – першої половини XX ст. виділяється постать Володимира Старосольського – відомого громадсько-політичного діяча, адвоката й науковця. Його багатогранна діяльність є яскравим зразком впливу персоналії на суспільно-історичні процеси, розуміння – крізь особистісний фактор – їхніх закономірностей, наслідків і значення. Вивчення постаті В. Старосольського важливе й для осмислення логіки розвитку студентського руху в Україні на зламі XIX–XX ст., січового стрілецтва та української соціал-демократії в Галичині й на Буковині.

Формування української модерної нації наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувалося під впливом цілої низки чинників. Серед них – піднесення національної свідомості українського народу, розвиток партійно-політичної системи, творення національної ідеології. Власне на це й була спрямована діяльність галицької інтелігенції, серед якої В. Старосольському належало особливе місце. Подальше вивчення його громадсько-політичної та наукової діяльності дасть змогу глибше зрозуміти внутрішню природу процесів націотворення того часу, а також з'ясувати роль інтелектуальної еліти в українському національно-культурному відродженні в Галичині наприкінці XIX – у першій половині XX ст.

Зазначимо, що останнім часом питання вивчення досвіду наукової і громадсько-політичної діяльності видатних постатей

минулого та визначення їх внеску в розбудову Української держави стає предметом посиленого зацікавлення українських дослідників. До таких забутих і заборонених імен упродовж тривалого часу належав і Володимир Старосольський. Ставлячи перед собою мету проаналізувати історичну роль В. Старосольського в громадсько-політичному та науковому житті України, дослідити найцінніші аспекти наукової спадщини вченого, автор урахував як сучасний стан розробки цього питання в українській та зарубіжній історичній науці, так і його актуальність.

Юрій Древницький визначив своїм основним завданням дослідити діяльність В. Старосольського всебічно й комплексно, що йому значною мірою вдалося. Він доводить вагомий внесок діяча в національно-державне відродження українського народу, аналізує його доробок як громадсько-політичного діяча, адвоката, науковця, з'ясовує основні аспекти впливу В. Старосольського на утвердження національної самосвідомості українців.

Загальному задуму відповідає структура роботи, яка, на наш погляд, сприяє найбільш повному розкриттю проблеми, є логічною й послідовною. Представлена монографія, підготовлена на основі захищеної раніше кандидатської дисертації, є завершеним науковим дослідженням, що збагачує вітчизняну історіографію як продуманими й теоретично аргументованими, документально підтвердженими висновками, так і новими, цікавими фактичними даними, що вперше вводяться до наукового обігу.

Загалом, монографія Ю.Р. Древницького – це самостійне, оригінальне, добротне дослідження, результати якого, поряд із науковими студіями інших авторів, присвяченими постаті В. Старосольського, вносять помітний внесок у створення цілісної наукової біографії визначного українського громадського діяча та вченого. Основні положення та висновки роботи

сформульовані фахово, із знанням проблеми, всебічно обґрунтовані, їхня достовірність загалом не викликає сумніву.

Автор рецензованої книги зумів залучити до наукового обігу велику кількість важливих маловідомих і невідомих архівних джерел, проаналізував документальну базу наукових праць В. Старосольського, обґрунтував періодизацію основних етапів його життя та діяльності, оцінив вклад ученого в розвиток національної науки, розбудову культурно-освітнього життя та відродження української державності.

Отже, монографія Юрія Древницького «Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942)» є новим, цікавим науковим дослідженням та може бути рекомендована читачеві.

Олег Жерноклеєв,
доктор історичних наук, професор

ДЗЕМАН М. ІВАН МАКУХ, АДВОКАТ ІЗ ТОВМАЧА, – МІНІСТР ЗУНР

Українська історіографія, як і загалом національна історична наука, в останні десятиліття державної незалежності набуває нових рис. Вона все більше відходить від заангажованості, притаманної, до прикладу, радянській й українській зарубіжній історіографії. Перша була доволі стереотипною, заідеологізованою, обмеженою «прокрустовим ложем» класового підходу. Друга ґрунтувалася на ідеологемі національно моноцентричної моделі розгляду історичного процесу. Сьогодні ж актуальнішими стають наукові дослідження на рівні мікроісторії, історії повсякденності, регіональної історії, біографістики тощо.

В цьому контексті актуальним є дослідження та оприлюднення біографій видатних діячів краю. Діяльність останніх, їх роль, значення і внесок в історію рідного краю або вивчалися і висвітлювалися під певним, визначеним поза історичними чинниками, кутом зору, або й не вивчалися зовсім. Яскравим представником корпусу видань сучасних краєзнавців є праця покутського краєзнавця, дослідника рідного краю, члена Національної спілки краєзнавців України Михайла Дземана «Іван Макух, адвокат із Товмача, – міністр ЗУНР», що побачила світ у видавництві «Злагода».

Автор, фаховий історик, відповідальний секретар Тлумацької районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, поставив перед собою достатньо складну, з точки зору дослідження, пошуку джерельних матеріалів мету – висвітлення життєвого шляху, творчої, громадської, суспільно-політичної, державницької діяльності Івана Макуха – уродження сучасної Львівщини, який пов'язав своє життя головно з провінційним містечком Тлумач, що на Покутті. За словами самого дослідника, його до цього спонукав насамперед той факт, що

на сьогодні «краяни не мали про політику, громадського діяча, правника, на відміну від інших тогочасних борців за волю України і народні права, жодної об'ємної писемної згадки. Лише невеликі газетні та журнальні публікації». При цьому краєзнавець широко шкодує з приводу того, що в архівах збереглася незначна кількість матеріалу про цю «непересічну особистість Галичини». Він також висловлює жаль через те, що надзвичайно складним завданням виглядає збір спогадів про І. Макуха безпосередньо від його рідних і близьких, оскільки «велика родина Макуха розбрелася світом, а нині про неї немає жодної вістки».

На нашу думку, дослідник добре справився з поставленим завданням. Насамперед, йому вдалося неупереджено, глибоко вивчити, проаналізувати й висвітлити основні віхи з життя Івана Макуха. Автор приділив особливу увагу не лише тому періоду, який можна було б назвати апогеєм діяльності політика – його перебування на посаді міністра Ради Державних Секретарів ЗУНР. З-під пера краєзнавця вийшла доволі об'ємна (понад 180 сторінок) науково-популярна розвідка про Івана Макуха, структурована за хронологічним принципом. Вдалим, вважаємо, є опис періодів шкільної, гімназійної юності, його фахового становлення як адвоката й активного українського національно-демократичного діяча, що бере безпосередню участь у важливих суспільно-політичних процесах Галичини кінця XIX – першої пол. XX ст.

Попри намагання об'єктивно висвітлити життєдіяльність І. Макуха, М. Дзєман не приховує свого доброзичливого й уважного ставлення, навіть симпатії до політика. Складається враження, що разом з ним М.П. Дзєман глибоко співпереживає матеріальну скруту юнака й намагання здобути освіту в університеті, разом з ним редагує довгими ночами і допомагає розповсюджувати газету Радикальної партії «Громадський голос», спілкується, диску-

тує і, водночас, вчиться у М. Павлика, І. Франка, М. Грушевського. Разом з героєм свого твору краєзнавець радіє, торжествує і натхненно, цілодобово працює над утвердженням ЗУНР, реалізацією українського соборництва в ході Революції 1917–1920 рр., впевнено, фахово й самозречено захищає покутських і загалом галицьких селян від польської політики парцеляції й пацифікації. Сотні кілометрів доріг між покутськими селами він проходить разом з І. Макухом, стаючи на захист своїх краян від радянської сов'єтизації та нацистської окупації. З гіркотою і сумом, як відчував це й Іван Макух, він прощається з рідним Покуттям 1944 р. в безнадії колись знову повернутися до сімейного порогу.

При цьому науково-популярний стиль викладу праці не робить її менш значимою, а, навпаки, вважаємо, більш доступною і зрозумілою для пересічного читача. Зрештою, і професійні вчені знайдуть на сторінках книги М. Дзємана цінну історичну, біографічну, історіографічну й джерелознавчу інформацію. Як фаховий історик, автор не уникнув публікації спогадів про героя свого твору його сучасників і свідків тих подій, чим, безумовно, збагатив як саме видання, так і загалом краєзнавство.

Праці на кшталт характеризованої є надзвичайно необхідними сьогодні. Вони «олюднюють» історію рідного краю, створюють справжню неповторну атмосферу бурхливого минулого, насичують його емоціями тих, кого раніше одні клеймили ворогами і зрадниками, інші – глорифікували й оспівували. Такі праці дають нам можливість самим скласти собі уяву про відому особистість, з усіма її позитивами й, водночас, прорахунками й помилками. Сила особистостей минулого не стільки в тому, щоб їх «канонізувати». Вони цінні для нас своїми ідеями, вчинками, справами. Приклад їх життя має служити прийдешнім поколінням як взірць самопожертви в щоденній праці на благо рідного

народу і кожного українця зокрема. Таким за духом, як нам видається, є і краєзнавче дослідження Михайла Павловича Дзедана, що відкриває сучасникам, «олюднює не канонізуючи» свого видатного земляка Івана Макуха, адвоката з Глумача, – міністра ЗУНР.

Володимир Кланчук,
доктор історичних наук, професор

**МОНУМЕНТАЛІЗМ І ДОСТУПНІСТЬ
МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ РОЗВІДКИ**
*(роздуми над монографією Карась Г.В.
«Музична культура української діаспори
у світовому часопросторі
XX століття»)*

Українська культура, як і національна історія, впродовж багатьох століть зазнавала утисків, гонінь, була об'єктом агресії з метою знищення різноманітних державно-політичних і національних чинників. Вони в особі державних імперських інституцій, громадсько-політичних організацій намагалися як правило звузити ареал функціонування української мови і культури, привити автохтонному населенню переконання в тому, що «української нації нема і не буде», «українська нація – німецька вигадка», «українська мова – південно-східний діалект» іншої справді великої мови сусіднього народу тощо. У другій половині XIX ст. боротьба за українську культуру стає боротьбою за право на національне самоусвідомлення й самовизначення. Особливої гостроти проблема збереження й розвитку національної культури набуває у XX ст. Саме в цей період кінця XIX – першої половини XX ст. відбувається активний процес формування української діаспори – компактного проживання доволі чисельної кількості українського національного елемента за межами його автохтонної території.

Монографія знаної вченої, мистецтвознавця, творчого працівника Ганни Карась «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття» присвячена, в тому числі, і дослідженню проблеми місця та ролі західної української діаспори у процесі збереження та примноження національної культури.

Об'ємна за розмірами, монографія є, на нашу думку, такою ж глибокою за кількістю опрацьованого джерельного, історіографічного матеріалу. Вченій вдалося вивчити і ввести до наукового обігу

чимало досі невідомих широкому науковому загалу нових джерел з архіву, бібліотек, приватних збірок України, Канади, США, Словаччини, Польщі, Франції, Чехії, Федеративної Республіки Німеччини.

На дев'ятисот двадцяти шести сторінках книги автор розгортає розлогу розповідь, перемижуючи її аналітичними розвідками, констатаціями і новими висновками. Цілком погоджуємося з нею у тому, що світ побачило наукове видання, яке присвячене розробці одного з найбільш перспективних напрямків гуманітарних наук – українського музичного діаспорознавства.

У вступі вчена чітко визначила актуальність теми, об'єкт і мету дослідження, переконливо обґрунтував хронологічні рамки та територіальні межі дослідження. Поставлені завдання вирішувалися нею на основі універсальних принципів наукового пізнання. Методологічною основою наукового пошуку стали принципи історизму та об'єктивності. Для досягнення мети дослідниця застосувала комплекс методів, що є традиційними в історичному дослідженні: загальнонаукові і спеціальні історичні методи пізнання. Пріоритетне місце у групуванні джерельного матеріалу посів проблемно-хронологічний принцип, який, і на наш погляд, є оптимальним для вирішення завдань дослідження. Комплексне застосування універсальних принципів і спеціальних методів наукового пізнання дозволило ґрунтовно осмислити об'єкт дослідження, уникнути тенденційності й упередженості.

Автор монографії творчо підійшла до розгляду творчого доробку попередників, охарактеризувала його наукову вартість, визначила рівень розробленості проблеми. Цілком умотивованим видається висновок вченої про те, що, незважаючи на об'ємність історіографії з дотичної проблематики, цим виданням формується фундаментальна джерельна база для всебічного вивчення генези та розвитку

музичної культури українців західної діаспори. Дослідницькі завдання, винесені Г. Карась серед пріоритетних, сформульовані таким чином, аби заповнити прогалини в сучасній вітчизняній науці з проблеми.

Пізнавальними, глибокими, багатими на фактичний емпіричний матеріал є розділи дослідження, присвячені ролі культурно-політичних, просвітницьких об'єднань діаспори у розвитку її культурного життя, ролі церкви у цьому процесі, становленню і розвитку виконавського вокального, хорового мистецтва, традиційного й аматорського музикування, академічного інструментального виконавського мистецтва, а також ролі музичного театру в національному культуротворенні. Відмінною рисою майже кожного з підрозділів праці, окрім безумовно наукового аналізу й систематизації викладу, є також, на нашу думку, використання одного з прийомів, притаманного зарубіжним вченим – запровадження одного з параграфів, яким автор вводить читача у проблематику. Виклад матеріалу в такому стилі дозволяє автору досягти не лише суто дослідницьких завдань, а й зробити більш доступною, зрозумілою як саму проблему, так і викладений в книзі матеріал для пересічного читача.

При цьому слід зауважити, що сама монографія розрахована, так нам видається, все ж на читача підготовленого. Це не означає, що той, хто вивчатиме працю Г. Карась, мусить бути доконче вузьким спеціалістом у галузі мистецтвознавства, чи ще вужчим – музикознавцем. Але він повинен орієнтуватись у культурологічних професійних термінах, визначеннях, знати жанрові особливості музичних чи хорових творів, бути обізнаним у стилях, притаманних для музичного мистецтва загалом, і домінуючих у національній культурі ХХ ст., – зокрема. І це, вважаємо, один з позитивів праці, яка таким чином стимулює зацікавленого читача до поглиблення набутих раніше знань та збагачення знання новими.

Особливої уваги заслуговує, на наше переконання, характеристика джерельної бази. Про широту і глибину джерельної бази дослідження свідчить констатація: автором зафіксовано у списку використаних джерел та літератури 4689 одиниць! Така бібліографія сама по собі заслуговує на окреме видання, цікаве широкому колу вчених. Дослідниця уважно ставиться до кожного джерела, групуючи їх за типами і видами. Відмітимо також як одну з важливих позитивних рис наукової розвідки використання автором як історичних джерел музичних творів на електронних носіях, названих нею узагальненням «дискографія». Слід зауважити, що сучасна історична наука, зокрема, історичне джерелознавство, лише наближається і робить перші спроби у описуванні, вивченні та науковому застосуванні такого типу джерел. З цієї точки зору використання Ганною Карась дискографічного матеріалу є безумовною родзинкою й перевагою.

Загалом монографія Івано-Франківської вченої, мистецтвознавця Г.В. Карась цілком заслуговує на увагу зацікавленого читача. А з точки зору внеску у вітчизняну науку – є безцінною аналітичною працею, що розкриває маловивчену проблему ролі української діаспори у збереженні національної культури. Не маємо сумніву в тому, що саме дослідження стане вагомим підґрунтям для наступних поколінь, тією відправною точкою, яка часто ставатиме початком і стимулом до нових наукових досліджень майбутніх мистецтвознавців, істориків культури, культурознавців.

Володимир Великочий,
доктор історичних наук, професор

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Безручко Любомир Степанович – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики туризму, Львівський інститут економіки і туризму;

Берест Роман Ярославович – доктор історичних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Львівський інститут економіки і туризму;

Бродяк Ірина Юрївна – старший адміністратор, Західна філія ТОВ «Зірка Буковеля»;

Брусак Віталій Пилипович – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоморфології та палеогеографії, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, директор Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Великочий Діана Володимирівна – магістрантка кафедри міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Волощук Юрій Іванович – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії виконавського мистецтва, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Гуменюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Дорош Юлія Степанівна – студентка 3 курсу кафедри теорії і практики туризму та готельного господарства, Львівський інститут економіки і туризму;

Жерноклеєв Олег Станіславович – доктор історичних наук, завідувач кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, завідувач кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кланчук Володимир Михайлович – доктор історичних наук, завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кланчук Михайло Володимирович – кандидат географічних наук, викладач кафедри оздоровчого харчування, екології та безпеки туризму, Львівський інститут економіки і туризму;

Кланчук Оксана Орестівна – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики туризму і готельного господарства, Львівський інститут економіки і туризму;

Ковальська Леся Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Колесник Сергій Дмитрович – студент факультету менеджменту, товарознавства та комерційної діяльності, Львівський інститут економіки і туризму;

Коробейникова Ярослава Степанівна – кандидат геологічних наук, доцент кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Круль Петро Франкович – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри інструментального мистецтва, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кучинська Ірина Василівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри теорії та практики туризму і готельного господарства, Львівський інститут економіки і туризму;

Лозинський Роман Мар'янович – доктор географічних наук, завідувач кафедри географії України, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Лоаяк Лілія Миколаївна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Маловічко Сергій Миколайович – аспірант кафедри теорії та історії виконавського мистецтва, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Мендела Ірина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Мурава Юлія Ігорівна – студентка 4 курсу факультету архітектури туристичних комплексів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Новосьолов Олександр Васильович – кандидат історичних наук, викладач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Оришко Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Орлова Віра Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Орловська Беата-Анна – доктор гуманітарних наук у галузі педагогіки, директор Академічного центру Єврорегіональних досліджень під патронатом Інституту славістики Польської Академії Наук при Державній вищій професійній школі в Гожуві Великопольському, науково-педагогічний співробітник Державної вищої

професійної школи в Гожуві Великопольському;

Польова Леся Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Теуту Ігор Павлович – аспірант кафедри теорії та історії виконавського мистецтва, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Ткачівська Інна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Черепанин Мирон Васильович – доктор мистецтвознавства, завідувач кафедри музикознавства та акордеонного мистецтва, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук державного управління, доцент кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

**Вимоги до оформлення текстів,
які подаються до друку у журналі
«Карпатський край»**

До друку у журналі «Карпатський край» приймаються оригінальні тексти вітчизняних і зарубіжних авторів, написані **українською мовою** з історії, історії науки і техніки, мистецтвознавства та культурології

Тексти подають в електронній формі у редакторі WORD (у форматі *.doc). Заявка на публікацію має містити: повне ім'я автора (авторів), місце праці чи навчання, посаду, науковий ступінь, вчене звання, номер контактного телефону, адресу електронної пошти, заголовок та власне текст (шрифт Times New Roman; кегль 11; інтервал 1,0; поля – 2,0 з кожного боку).

Оформлення статті наступне:

УДК	Вирівнювання по лівому краю, жирним шрифтом
НАЗВА СТАТТІ	Вирівнювання по середині, великими буквами, жирним шрифтом
<i>Ініціали, прізвище автора</i>	Вирівнювання по правому краю, жирним косим шрифтом
Назва установи	Вирівнювання по середині, шрифт звичайний
<i>Резюме з ключовими словами укр., англ. та рос. мовами з англ. перекладом П.І.Б. авторів та назви статті</i>	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см
Вступ (заголовки структурних частин). Текст	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см. У тому ж рядку – текст
Література (література та джерела) 1. Українець А.П. Слава Україні / А.П. Українець.. 2. ЦДАУЛ, ф.1, оп. 2, од. зб. 3, арк. 4	Заголовок – вирівнювання по середині, жирним шрифтом; Література та джерела – автоматична нумерація (відступ зліва – 0,63; виступ – 0,63)

УВАГА! Посилання слід подавати одразу після необхідного слова чи речення, до якого воно відноситься у квадратних дужках [] згідно поданого у алфавітному порядку списку цитованої літератури та джерел (кирилиця, латиниця, джерела, фонди). Оформлення списку літератури та джерел має відповідати прийнятним в Україні стандартам бібліографічних описів!

УВАГА! Ілюстрації (рисунок, фото, мапи і т.п.) подаються окремими файлами у форматі *.jpg

Авторові може бути відмовлено у публікації, якщо поданий матеріал за тематичною спрямованістю, науковими параметрами чи мовно-стилістичним рівнем

не відповідає вимогам видання «Карпатський край». Подані до друку тексти не рецензуються та не повертаються.

Заявки на публікацію просимо надсилати головному редактору **Клапчуку Володимиру Михайловичу** на електронну пошту karpatskiy_kray@ukr.net або подавати особисто чи надсилати поштою (в електронному вигляді – на CD чи DVD) за адресою: м. Івано-Франківськ, 76008, вул. Пидицька, 2016, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, редакція журналу «Карпатський край».

Адреса редакції: м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 201 б.
Тел. (0342) 77-88-21.
e-mail: karpatskiy_kray@ukr.net.

Журнал надсилається в провідні бібліотеки України та в установи, до яких повинні надсилатися наукові видання, де можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт (Постанова президії ВАК України від 22.05.1997 р. № 16/5)

Редакція не листується з авторами на сторінках часопису і не приймає матеріалів, не підписаних автором.

Статті, підписані авторами, висловлюють їхні власні погляди, а не погляди редакції.

При використанні матеріалів посилання на журнал «Карпатський край» обов'язкове.

Формат видання В5. Папір офсетний. Умовних друкованих аркушів 19,5. Наклад – 300 прим. Замовлення № в1951/13 .

Друк – друкарня «Фоліант» (ПП «Віконська О.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, e-mail:foliant.drukarnja@gmail.com,
www.foliant.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ІФ №24